

208838

САДРИДДИН
АЙНИЙ

НАМУНАИ
АДАБИЁТИ
ТОҶИК

САДРИДДИН
АЙНӢ

НАМУНАИ
АДАБИӢТИ
ТОЧИК

Душанбе
«Адиб»
2010

Аз хатти форсӣ таҳия ва тасҳеҳи
Мубашшир Акбарзод

А-47 **Садриддин Айний. Намунаи адабиёти тоҷик.**
– Душанбе, «Адиб», 2010, 448 саҳифа.

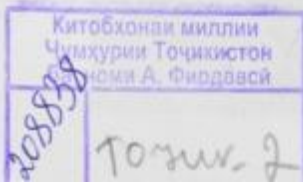
«Намунаи адабиёти тоҷик» асарест, ки бо нашри он устод Айний адабиёти тоҷикиро ба оламиён муаррифӣ намуд. Ин асар дар таъсисёбии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши намоёне дорад ва имрӯз ҳам ахаммияти таърихӣ худро ҳифз кардааст.

Азбаски чопи аввали «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926) ба хатти форсӣ сурат ёфтани мамнӯъ гардида буд ва алоқамандони каломӣ бадеъ аз мутолиъаи он маҳрум монданд. Хушбахтона, ин китоби таърихӣ бори аввал ба хатти кириллӣ ба чоп мерасад.

Умедворем, ки ин асар писанди хотири хаводорони адабиёт мегардад.

ISBN 978-99947-2-016-3

© Садриддин Айний, 2010

САДРИДДИН АЙНӢ

Ман бо ин ном аз дере ошно будам. Тасаввури ин исм бафаврият як шахсро ба назари ман меовард, ки оғози ҷавонӣ дар як муҳити зулму ҷавр дар роҳи озодии халқ хидмат карда, зидди истибдод ҷасурона мубориза намуда, бародари ғозили худро шахид дода. Он вақт ҳайкали мубораки вай дар пеши ҷашм ҷилвагар мешуд: бемор, низор, занҷир дар гардан ва кунда бар по, дар зери тозиёнаву ҷӯби фаррошони амири Бухоро аз гардан то камар гӯшти пушташ рехта, ба тавре ки ҳамаи устухонҳояш намоён аст.

Рӯзгор бар ин тарзи шиносони нодида гузашт. Як тасодуфи дигар шавқу ҳаваси маро дар дидани ин бузургвор зиёд кард, орзуи маро барои зиёраташ оташинтар намуд; дидани осори адабии ӯ.

Пас аз хондани осори адабии Айнӣ ба он ширинӣ аз хотирам гузашт, ки амири Бухоро на танҳо ҷозиму мустабид, балки бисёр гӯсолаву безавқ ҳам буда.

Моҳи августи соли 1925 дар шаҳри Самарканд ба зиёрати ғозили мухтарам ноил шудам. Устод дар утоқи худ даруни садҳо китоб ғарқ буд ва нусхае дар даст дошт, ки менавишт. Он ҳамин «Намунаи адабиёти тоҷик» буд.

Садамоти дунё, занҷирҳо, зиндонҳо, ҷӯбҳову шиканҷаҳо устодро пиру мунҳанӣ кардаву ҷашмонашро беқувват намуда. Бо вучуди ин як сол буд, ба ҷамъу тартиби «Намунаи адабиёти тоҷик» пардохта буд. Он рӯзҳо китоб ба поён расидаву машғули покнависи он буданд. Ман онро мухтасаран мурур кардам.

Чунон ки худи устод шарҳ дода, ба сабабҳои бисёре ин китоб бе ҳеч гуна танқиду таҳлиле навишта шудааст. Аммо барои танқиду таҳлили нависандагонӣ оянд

даи тоҷик ғанитару чомиътарини манбаъҳои адабиёти тоҷикист.

Ба фикри ман «Намунаи адабиёти тоҷик» бехтарин намунаи сайри таракқи адабии тоҷикон аст. Устод Айни барои ёфтани баъзе аз нусхаҳои хаттии шоирони тоҷик басо рӯзҳо, ки дар ба дару кӯча ба кӯча рафта, то онро ёфтаву ба даст оварда ва дар натиҷа заминаи хозире барои таъкиду таҳлилоти адабии тоҷикон омода намуда.

Адабиёти имрӯзаи тоҷикон чун гулистонест, ки солҳои дароз пасбонӣ надидаву обёрӣ нашуда ва муҳтоҷи ороишу пирониини бисёрест.

Ман яқин дорам, ки устоди муҳтарам дар миёни ҷавонони наврасу самимии тоҷик тӯдаҳои адабӣ таъкил додаву барои таъҳиди усули адабии забони форсӣ пояҳои муҳкаме устувор хоҳанд кард.

Асосан Осиёи Миёна ҳамеша яке аз марказҳои муҳимми адабиёти форсӣ буда. Балки пас аз нобуд шудани адабиёти ин замон ба воситаи ҳуҷуми араб ва сӯзондани осору китобҳои форсӣ, Осиёи Миёна қадимтарин манбаъ ва сарчашмаи адабиёти форсӣ аст.

Он рӯз дар зери зулму фишори араб рӯдакиҳо дар Осиёи Миёна паҳлавонӣ кардаву адабиёти мурдари зинда намуданд.

Муқтазиёти ин давра, давраи адолати Шӯравӣ ва озодии милал аз устодони адаб ва нависандагони маъруфи форсӣ: фитратҳо, муззимҳо, зеҳниҳо ва айниҳову амсоли онон барои таракқи додани адабиёти ин забони таърихӣ беш аз инҳо талаб мекунад.

ЛОҲУТИ

Майи 1926

Маскав

САРСУХАН

Аз бозе ки вақонро таърих қайд мекунад, то имрӯз дар диёри Мовароуннахру Туркистон чунон ки як қавми муаззам ба номи тоҷик ё ки тозик истиқомат дорад, ҳамчунон забону адабиёти эшон ҳам ривоч ёфта омадааст. Ривочи забону адабиёти тоҷик дар Мовароуннахру Туркистон махсус ба асре ё тасаллутӣ подшоҳею амире нест. Чунончи мо мебинем, адабиёти тоҷик дар ин сарзамин дар аҳди Сомониён, ки ирқан форсизабон ҳастанд, чӣ қадар ривоч дошта бошад, дар замони авлоди Чингиз, Темур, шайбонӣ, астархонӣ ва мангит, ки ирқан мугул, турк ва узбак ҳастанд, ҳамон қадар ривоч ёфтааст. Пас, маълум мешавад, ки дар ривочи забону адабиёти тоҷик дар ин ҷоҳо маҳз ба сабаби тасаллутӣ Сомониён ё ки муҳочирати эронӣ набуд, сабаби ҳақиқӣ мавҷудияти як қавми бузург ба номи тоҷик, ки мансуб ба ирқи орист, дар ин ҷоҳост.

Дар ҳолати ҳозира ҳам мо мебинем, ки дар Бухоро, Самарқанд, Истаравшан, Хучанд, Фарғона, Фалғар, Масҷоҳ ва умуман дар шарқи Бухоро ин қавм зиндагонӣ дорад ва забон, урф, одаг ва адабиёти худро батамому камол нигоҳ доштаанд.

Баъд аз Инқилоби Уктабр дар Туркистон ва Бухоро ҳукуматҳои шӯроӣ азбаски ба номи узбак таъсис ёфт, рӯзномаҳо, фармонҳо, дастуруламалҳо, китобҳои мактабӣ ва китобҳои сиёсӣ ҳама ба забони узбакӣ нашр шуданд, қавми тоҷик, ки соҳиби маданияти қадима ва дорони адабиёти нафиса буд, аз адабиёти нави инқилобӣ, аз мактабҳои шӯроӣ ва аз гузориши аҳволи дохилӣ хориҷӣ ва аз тарбияти сиёсӣ ва билҷумла аз тамоми меваҳои Инқилоб маҳрум монд. Қавми тоҷик азбаски аз рӯзномаҳои узбакӣ дуруст истифода карда наметавонист, надонист, ки Ҳукумати Шӯроӣ ва фирқаи иштирокинон ба масъалаҳои милли чӣ назар дорад, забону адабиёти миллатҳоро ба чӣ

дарача тақдир мекунад ва умуман адабиётро чӣ миқдор кимату эътибор медеҳад.

Адибони тоҷик, ки умре ба адабиёт машғули доштанд, дар ин аҳд аз ривочи маслаку пешаи худ ба кулли маънос шуда, худро ба гӯшаҳои нокомӣ кашиданд ва ба забони ҳол гӯё ки мутаранними «Он Нили маърифат, ки ту дидӣ, хароб шуд» гардиданд.

Албатта ин гумону ақидаи эшон аз беҳабарӣ буд, зеро агар аз аҳволи ҳозира он чи ҳаст, хабардор мешуданд, медонистанд, ки Ҳукумати Шӯроӣ ва фиркаи ингирирокишон дар бораи забону адабиёти миллатҳо умуман ва ба адабиёти миллатҳои маълума хусусан чӣ қадарҳо ривочу кимат медеҳад.

Маълум аст, ки дар адабиёти сиёсии Араб ва Эрон арбоби сайфу қалам ҳамеша ба ҳам зикр ёфта, идораи дунё ҳар вақт аз ин ду синф ҷашм дошта шудааст. Бо вучуди ин дар аҳди подшоҳони мустақилди Шарқ, билхосса дар замони амиру хонҳои охирии Бухорову Туркистон аҳли қалам чунон ки бояду шояд, қадру эътибор набфтаанд. Ҳар вақт адибу шоироне, ки подшоҳро маълоҳӣ кардаанду мактаби тамаллуку риёро некӯ хондаанд, ба нозу неъмат расидаанд, аммо оммаи удабову фузало дар камолӣ муҳтоҷно саҳтӣ рӯзгор гузаронидаанд. Ҳатто ба сабаби танкидоте, ки ба гузориши ҳолати замони худ ба тариқи сароҳат ё ки ишорат кардаанд, ҷазоҳои саҳт дидаанд, ба мусодираву қатл гирифтагон омадаанд (дар ин бора дар асли мисолҳо хоҳад дида шуд). Чунончи дар аҳди амирони охирии Бухоро аз сад шоиру адиб яке ба касбае қозӣ ё ки ба маҳаллае раис мегардид, ё ба соле салақа гӯён ба гирифтани як ҷомаву сад танга нул аз амир муваффақ мешуд. Бо ин ҳама ин илтифотдидагон аз синфи мумтози удабо набуда, аксаре аз ҷумлаи мутамаллиқини харзагӯй ба шумор мерафтаанд. Аммо бисёртарини адибони мумтоз маҳруму матрук мемонданд.

Маазолика ҳамин қадар муомилан амиру хонҳо, ки ҳақиқатан ба ҷизе намеарзид, ҷавонворо ба сӯи адабиёт савқ мекард. Аммо дар аҳди Ҳукумати Шӯроӣ аҳвол тамом дигар аст. Ҳар адибу шоир ба қадри фазлу камолаш кимату эътибор меёбад.

Агар адибони тоҷик, ё ки ҷавонони толиби адабиёти тоҷик аз аҳвол хабардор мебуданд, мелонистанд, ки дар замони Ҳукумати Шӯроӣ ҳеч синф ба масобаи синфи адибу муҳаррир ба осудагию фароги бош зидагонӣ надорад. Дар ин аҳд шоирону муҳаррирон бо камали озодӣ аз гайри маҷбурияти касе ба олами инсоният ё ки ба қайму миллати худ хидмат мекунанд. Муздро бояду шояд аз ҳукумат мести-тонанд. Илова бар ин аз бандагию маллоҳӣ қардан ба як шахси мустабил, ки ин шева оро нанги инсоният аст, ғориғу озод ҳастанд.

Баъд аз таъсису барпо шудани ҳукуматҳои миллӣ дар Осиёи Миёна Ҳукумати Ҷумҳурияти Мухтори Тоҷикистон, ки яке аз меваҳои талбири миллият, барпо шуд. Ҳукумати ҷавони Тоҷикистон дар аввалваҳла нуқтаҳои дар боло шарҳёфтаре ба назар гирифта, ҳост, ки маҷмуъе ба номи «Намунаи адабиёти тоҷик» нашр кунад. Дар ин маҷмуъа на танҳо асари адибони муосир, ё ки шеърҳои инқилобии шоирони ҳозираре, балки порчаҳои адабии шоирону муҳаррирони тоҷикро, ки аз замони қадим то ҳол дар Туркистону Мовароуннаҳр расидаанд, дарҷ кунонад. Баъд-ин восита номи гузаштагонро зидаву ҷавонро ба адабиёт таъшиқ намояд. Ба арбоби адабиёти тоҷик хотирнишон ку-над, ки «бозори адабиёт имрӯз бештар аз нештар гарм аст. Агар матоъе доред, биёред ва агар димоғе доред, қор кунед! Инак гӯй, инак майдон!»

Ҳукумати Тоҷикистон вазифаи худро адо қард. Ақнуи бинем, то кумайти қалами қадом шермард даванда аст ва дасту панҷаи қадом қаҳрамони позукхаёл сафхаорост. Ошиқ бисёр аст, вақт аст, ки шохидони адабӣ ба маҷлис бебарда арзи қамол намоянд...

Як-ду сухан дар бораи тартиби китоб

Ҷун Ҳукумати Мухтори Тоҷикистон қамъу тартиби «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро ба қамин ҳавола намуд, бо вучуди адами иқтидор, бинобар қамоли инқам ба адабиёт ин хидмати муқаддасро қабул намудам. Дар бораи вазъи ин

шуда буд. Баъдан асарҳои дигари эшон «Ҷаллодони Бухоро», «Таърихи амирони мангития», «Намунаи адабиёти тоҷик», мақолати муҳими ин муаллиф ва ғайрӯху ба майдон омаданд. Онҳо алайҳи ситами таърихӣ, замонӣ ва ситами фарҳангӣ таълиф гардидаанд ва дифои ҳастии халқи тоҷик, ҳувияти ӯ, ҳукуки ӯ дар арсаи сиёсат дар Мовароуннаҳрро рақам мезананд.

Ва аммо дар бораи фармони амири Бухоро ва ҷонибдорони мутаассиби он замон ва ба ҷазои ваҳшиёна маҳкум кардани Садриддин Айнӣ яке аз адибони воломақоми Бухоро Шарифҷон-маҳдуми Садрӣ Зиё чунин нигоштааст:

«Бародари мӯхтарам Садриддинхочаи Гиждувоини Айнӣтаҳаллусро, ки назман ва насаи аввали Амирхонд ва сонии Саъдии Шерозӣ ва дар ҳалли зоташ ранҷуру касалманд буд, аз мадрасаи Кӯкалтош ба ҳоли аҷиб оварда, ба дарвозаи арки Бухоро бераҳмонаву бешармона амиру вазир ва ба иқтисоди аҳли балво ҳафтаду панҷ ҷӯб таъзир карданд ва ба яке аз маҳбасҳои он ҷо, ки «Обхона» меномиданд, ба ҳамон ҳол андохтанд» (Аз «Рӯзнома»-и Шарифҷон-маҳдуми Садрӣ Зиё).

Ҳамон тавр ки ишора шуд, пас аз Инқилоби Уктабр Садриддин Айнӣ касиде дар васфи Самарқанду Бухоро дар соли 1919 мунташир кард, ки алайҳи ситам равона шуда буд. Чун он замон дар Ҷумҳурии Бухорову Самарқанд задухурдҳову ихтилофоти гурӯҳҳо ва соҳибмақомон саҳт шиддат ёфтаву бо баҳонаҳои гуногун инсбати ашхоси мухталиф қунгору истинтоку торочариҳо ба амал меомад, Садриддин Айнӣ дар манзуман зикрэфтаи «Самарқанду Бухоро» аз ҷумла чунин нигошта буд:

Одамизодаи бечора ба якрӯза ҳаёт!¹
Бо бани навъи худ омодаи майдони китол.
Меҳру шафқат ба замон нест, агар ҳаст, риё,
Одамият ба ҷаҳон нест, агар ҳаст, ҳаёл.
Мил бар дида гузоранду бигӯянд: Хамӯш!
Тир бар сина ҳалонанду бигӯянд: Манол!
Ёрмандӣ ба бани навъ бидоданд ҳаром,
Хуни ислом ба ислом бидоданд ҳалол.

1. Рӯҷӯ, навад ба маҷаллаи «Шӯълаи инқилоб», шумораи 11, соли 1919, 1337.

Ҳокими шаръ мутеъ аст ба амри авбош,
 Муфтини шаҳр асир аст ба дасти арзол.
 Ҳукми такфири мусулмон биситонанд ба зӯр,
 Амри татхир зи исён бифурушанд ба мол.
 Парда ин беҳабарон чанд бигӯшанд ба кор,
 Ки хабир асту басир аст Худон мутаол.
 Ҳоли мо саҳт парешон шуда, эй фаҳри русул,
 Дастгирӣ накуни, зуд яқин аст завол.
 Чашми лутфе тарафи олами ислом фикан,
 Дасти меҳре ба сари миллати маълум бимол.

Пас аз Инкилоби Бухоро (1920) Айнӣ фурсате муносиб ёфта, ба манзури шиносони шахсей бо вазъи шахри шарифи Бухоро ва бо нияти муайян кардани имконоти мавҷуд барои фаъолияти илмию адабӣ ва барои дидор бо дӯстон ва бо Шарифҷон-маҳдуми Садри Зиё ба Бухоро сафар кард, зеро ба устод Айнӣ наём расида буд, ки аҳволу рӯзгори Садри Зиё чандон хуб нест. Хулоса, устод Айнӣ дар Бухоро барномаи илмию адабии хешро ба масъулини ҷумҳурӣ пешниҳод кард. Пешниҳоди аслии Айнӣ таъсиси Анҷумани таъриху адаб буд, ки аз ҷониби аҳли фарҳанг ва адибони донишманд ба мақомоти давлати Бухоро назаруфта шуд.

Устод Айнӣ дар бораи масъалаи ояндаи Бухоро ва забони давлатии он бо Файзуллоҳ Хочаюф – раиси он ҷумҳурӣ ихтилофи шадиде дошт ва ҳатто бо ӯ сухан намегуфт, вале ба хотири Садри Зиё ва соири масоили муҳимми фарҳанги миллӣ бо ҳамроҳии дӯстонаш ба дидори Файзуллоҳ Хочаюф шитофт. Файзуллоҳ Хочаюф пешниҳоди Айнӣро фарӣ ва бо хушнудӣ назаруфт ва Садри Зиёро раиси авҷофи Бухоро таъйин кард ва ба Айнӣ гуфт: Ҳазрати устод, барои обрӯи Бухоро мо Шоик Афандӣ – адиби дӯсти шуморо сафири Ҷумҳурии Бухоро дар Афғонистон таъйин кардем. Устод Фитратро ба Туркия ва мехостем, ки шуморо ба сафорати Эрон, агар ризоят бифармоед, бигузorem.

Устод Айнӣ дарк кард, ки ҳар се нафари номбурда онҳое ҳастанд, ки дар интиҳоби Раиси ҷумҳур бояд ширкат бикунанд ва ба шаходати Изомӣ – хушнависи бухорӣ (баъдан эшон мушши Фитрату Айнӣ шуд) дар посухи Файзуллоҳ гуфт: «Эшонҷон (лақаби ҷавони Файзуллоҳ), ман катъан эълон мекунам, ки на сафир шудан мехоҳам, на кабир (Раиси Ҷумҳурии Бухоро). Аммо мехостам шароите мухайё ша-

вал, то мо Анҷумани таъриху адабро бунёд бикунем, ки онро дар хорич Фарҳангистон меноманд».

Файзуллоҳ Хоҷаюф изхори ризоят кард ва бинои мухташамаи куҳанбунёд – идораи кунунии ақду издивоҷ дар шаҳри Бухороро барои марказ дар назар гирифт. Тафсилоти ин воқиа ба нақл аз Изомии хушнавис чунин аст: «Дар ин марказ устод Айни ба риёсат баргузида шуд ва Садрӣ Зиё, Файзуллоҳ Хоҷаюф ва Абдуррауфи Фитрат, Шоик Афандӣ, Аҳмадҷон-маҳдуми Ҳамдӣ, Абдулқодир Муҳиддинов, Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим ва Юлдош Фӯлод (нозири маорифи Бухоро) аъзои аслии ва Аббос Алӣ ба унвони дабири Анҷуман ва Изомии хушнавис ба унвони мушши Анҷумани таъриху адаб таъини шуданд.

Бо ҳамаи ин имконот устод Айни маҷбур шуд, ки ба Самарқанд баргардад, зеро дар ин миён иҷборан забони туркӣ ба унвони забони давлатии Бухоро эълон шуд. Ба гаври қуддӣ бояд гуфт, ки дар тамоми Осиёи Марказӣ вазъи тоҷикон ва ақвоми дигари эронинаҷод ва вазъи забони хазорсолаи форсии тоҷикии аслии ин минтақа ниҳоят хузновар буд. Яке аз рӯзноманигорони миллати мо Алӣ Исмоилзода (мақул дар соли 1937) аз дӯстону ҳамкешон ва ҳаммаслакони Садриддин Айни вазъи тоҷикону забони форсии тоҷикиро дар он солҳо ба тариқи зайл баён намудааст. Вай дар дафтари ёлдоштҳои хеш чунин нигоштааст: «Солҳои 1921-1923 дар Осиёи Миёна тахминан номи тоҷик гум шуда буд ва дар ҷоҳои расмӣ забони тоҷикӣ (форсии тоҷикӣ)-ро шунидан мукин набуд.

Забони тоҷикӣ танҳо дар хавлиҳои дарунӣ (хаёти хонаҳо ва андариунии хонаҳо) дар байни занон, дар байни молару кӯдак боз монанди аввалинаш ҳукмрон буд. Дар шаҳрҳо... забони моларии аҳолии маҳаллии тоҷикӣ бошад ҳам, зӯран барои дар забони узбакӣ (чингаӣ) суҳан гуфтаи ҷаҳд мекарданд ва мекунониданд (иҷбор мекарданд). Оре, шароит ҳаминро тақозо мекард, дар ин ҷоҳо чингаӣчиғӣ, погтуркистӣ бо дабдабаи тамои ҳукмрон буд... Дар идораҳо аризаҳои тоҷикӣ навишташударо қабул намекарданд... Ҳама бояд ба забони ўзбакӣ-чингаӣ суҳан гӯянд. Касе ки инро накунад, бояд фалон миқдор ҷарима бидиҳад. Тарафдорони матбуоти тоҷикӣ ҳамагӣ ба эроничиғӣ, шиагӣ иттиҳом ёфта буданд.» Алӣ Исмоилзода боз навиштааст: «Моҳҳои тобистони 1921, ки масъалаи нақш кардани як

рӯзномаи тоҷикӣ дар Тошканд дар ташкилотҳои фиркаӣ ҷӯш кард, дар худӣ ҳамон рӯзҳо дар Тошканд камисори маорифи Туркистон рафиқ Нисор Муҳаммадро барои ошно шудан бо масъалаи тоҷикӣ ва имконияти нашр намудани як рӯзнома дар забони тоҷикӣ ба Самарканд фиристод. Дар шаҳри кӯҳна дар қулуби фирка (Сарои Аҳмадҷон) як маҷлиси машварат даъват карда шуд. Дар он ҷо дар бораи наشري рӯзномаи тоҷикӣ як музокираи бузург ба майдон омад. Дар маҷлис рафиқ Айни, Исмоилзода, Маъруф Расулӣ, Фахриддини Рӯҷӣ ва дигарон ҳозир буданд...

Дар ҳамин вақти танг буд, ки ба ёри мо рафиқон Шохтемур, Дёкуф ва Ҳочибоюф расиданд. Бо ташаббуси рафиқ Ҳочибоюф аз Фарғона барои рӯзномаи «Овози тоҷик» понсад сӯм иона ҷамъ шуд. Ғайр аз ин ҳамчунин бо ташаббуси ҷанде аз моҳо ба тариқи ёрмандӣ барои рӯзнома се ҳазор сӯм Ҷумҳурияи Туркистон ва ду ҳазор сӯм Ҷумҳурияи Бухоро дод.

Тоҷикон ҷӣ қадар бисёр бошанд, нависандагони тоҷик ҳамон қадар кам буданд. Қаламҳои зиёдег ва умуман нависандагони тоҷикзабон ба таҳрири тоҷикӣ одат накарда буд. Таҳрири тоҷикӣ барои қалами ошон як кори хориҷулода менамуд, аз ҷумлабандиҳои форсӣ қаламҳои ошон мерамид. Ин буд, ки дар аввали кор вазифаи бо мотирёл таъминкунии рӯзнома ба тариқи як бори вазнин ба гурдани ҷанде аз рафиқон — Садриддини Айни, Саййидризо Ализода, Гуломалӣ Қозимзода афтод.

Таърихи матбуоти тоҷикии Осиёи Миёна номи ҳамин рафиқонро бояд алоҳида сабт кунад».

(Рӯҷӣ шавад ба мақолаи Алий Исмоилзода «Якҷанд сатр аз дафтари ёддоштҳои худ» маҷмӯаи наشريёти «Ҳақиқати Узбекистон», Самарканд, соли 1332...69 ва 73).

Барои тарғиботи зиддитоҷикӣ муҳолифин мавзӯи ихтилофи шиаву сунниро ҳам истифода мебарданд, ба мардуми авоми Осиёи Марказӣ, ки аксар суннимазҳаб буданд, талқин мекарданд, ки ҳар кас тоҷик бошад, ғина аст ва дар ин маврид амали шиаҳои Бухороро намуна меоварданд, ки инҳо дар радиёи аввалин набардгарон дар матлаби дифоъи тоҷик, забони ӯ ва мақоми ӯ дар Осиёи Марказӣ парчам афронда буданд. Мардуми бесаводӣ маҳаллӣ аз тарси ғина будан худро аз муборизаи тоҷикшиносӣ ва мақоми ӯ қанор нигоҳ медоштанд.

Муҳолифин ва мутаассибин солҳои баъд баъзан ба ислومی будани Айни шубҳа ҳам кардаанд ва дар тарғиботи мутаассибонаи хеш ба Айни тухматҳо кардаанд. Ҳол он ки ҳамон тавре ки дида шуд, аввалин китобҳои исломиро қабл аз Инкилоб тавину таҳия дида буд ва дар наشري Қуръони мачид ҳамкорӣ менамуд. Ва дар яке аз нашрҳои бисёр зебои Қуръони мачид барои Қуръоне, ки дар Самарқанд дар соли 1327 ҳиҷрӣ ба хатти Мирзо Абдулвоҳиди Бухороии хушнавис ба таъъ расида буд, чунин манзумае таърих сохта:

Шукр лилаҳ, ки миллати ислом
Боз дар қасри илм бонӣ шуд.
Баҳри наشري улум аз ҳар қас
Базри молиқо чаҳди чоӣ шуд.
Ба Самарқанд таъъ бори нахуст
Назми Қуръон, чунон ки донӣ, шуд.
Боз шуд таъъҳо зи лутфи илоҳ,
Ёрмандиқо меҳрубонӣ шуд.
Ғарчи қотиб якест, ҳар қас гуфт:
Беҳтарин нашр наشري сонӣ шуд.
Ҳусни хатташ бад-он масоба расид,
Ки тавон гуфт, лаъли қонӣ шуд.
Баҳри таърих таъъи Айни гуфт:
«Ба Самарқанд чоӣ сонӣ шуд».

Соли 1924 дар ҳаёти Ҷумҳурии Шӯравии Сусиёлистии Ўзбекистон Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон бунёд шуд. Дар ин замон бо пешниҳоди нахустин Раиси Шӯрои комиссарҳои Тоҷикистони мухтор Мирзо Абдулқодир Муҳиддин Ҳукумати Тоҷикистон ба Садриддин Айни муроҷиат кард ва пешниҳоди Садриддин Айниро дар тавину таҳияи китоби «Намунаи адабиёти тоҷик» чоӣбдорӣ намуданд ва қарордоди тавини ин китобро ба расмият даровард.

Дар шумораи дувуми мурти 1925 рӯномаи «Овози тоҷик» эълонияи Айни дар бораи ин иқдоми муҳим мунташир шуд. Ғараз аз таҳияву тавини «Намунаи адабиёти тоҷик» ин буд, ки аз навиштаҳои гузаштагонии ин миллат аз қарҳои 9-у 10 миллодӣ то замони навин баргузида шаванд ва бо тавзеҳи лозим дар як ҷилд таҳия гардад. Дар мавриди замони навин Айни бо ин хитобии хеш ба мардуми

маҳаллии порсизабони тоҷики Осиёи Миёна мурочиат кардааст, ки аз осори шуарои маҳаллӣ маводе барои кумак дар амалӣ сохтани ин барномаи муҳим интихоб кунад.

Ба ин манзур Айнӣ мушаххасан худ ва бо кумаки шоғирдони ҳамкоруш ҳаммаи маҳаллотӣ шаҳрҳо ва манотиқи беруниро гардидаву бо таъвиқ ҳамаро барои ёфтани китобҳо ва нусхаҳои қадим ба сӯи менамудаст. Ниҳоят ин ки дар моҳи сентебри соли 1925 китоби «Намунаи адабиёти тоҷик» мураттаб шуд, ки намунаи ашъори ҳазорсолаи ин минтақаро дар бар мегирад ва дар 15 марти 1925 муқаддимаи муфассале барои он таъдвин гардид ва ба шаҳодати устод Лоҳутӣ, ки барои аъдоти Айнӣ ба Самарқанд омада буд, дар сӯиҳои августи 1925 ба ҳаҷми 40 ҷузъи ҷонӣ комилаи омодаву покнавис ва барои ҷон омода буд.

Ин китоб ҳарчанд дар равияи таърихи суннатӣ таъдвин шудааст, вале мазмунан алайҳи ғолибгарии туркистон ва ҷиғатчиҳо, ки фарҳанги бузурги тоҷиконро дар Осиёи Миёна инкор мекарданд, таъзим ғанга буд. Дар ин маҷмӯа аз ҳафтад манбаи нодир ба ғайр аз ёддонӣҳо, ки муаллифин бо ҳатти хеш иншоид намулдаву фиристода буданд, истифода шудааст. Ҳадафи дигари муаллиф барои таъдвини ин китоб ин буд, ки муосирони хешро бо намунаи ашъори замони нав ошно созад. Ва низ мақоми вижаи адабии устод Ҳамдӣ, устод Муғзим, устод Лоҳутӣ ва шоири хушқаломӣ ҷавон Пайрав Сулаймонӣ комилаи дар он равнаи шудаву диққати вижае барои ашъори инқилобии навоариҳои ин суҳанвари оташин маъзул ғангааст.

Ин асар дар соли 1926 дар Маскав дар «Нашириёти халқҳои Иттиҳоди Шӯравӣ» ба таъри расид ва аз он рӯ дар атрофи он муборизаи шадиди муғризонаву сиёҳкорона аз ҷониби мутаассибии миллатҳои ҷиғатчи шурӯъ шуд, ки ин китоб мавҷудияти забону адаби ҳазорсолаи як қавми бузурги форсизабонро дар Осиёи Марказӣ ба унвони тоҷик собит карда буд. Вале алорағми ин ҳамлаҳои ноҷавонмардона шахсияте сиёсӣ ховаршинос ҷун О. Знаменский (ки намояндаи вазорати умури хориҷаи Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравӣ дар Узбекистон буд) ва баъзе ховаршиносони шӯравӣ аз он дифоъ карданд.

Ин фарди бовиҷдон дар номаи хеш ба унвони Кумитаи Марказии Ҳизбии Осиёи Марказӣ ба дифоъ аз ин асари

мухим ва ҳаққу ҳуқуқи миллати асили ин сарзамин пардохтааст. Ва бояд илова кард, ки устод Абулқосим Лоҳутӣ ба рои арзишҳои илмӣ, фарҳангӣ ва сиёсии ин китоб ва кӯшишҳои часоратомезу ҳақимонаи Садриддин Айний муқаддимае навишта буд ва дар шаъри он талошҳои зиёде ба амал овард.

Устод Саъид Нафисӣ, ки нусхае аз китоби «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро дарёфт карда буданд, дар боран он чунин нигоштаанд: «Гирдоварандаи ин китоб («Намунаи адабиёти тоҷик», 1926-К.А.) алломаи муосир Садриддин Айний аз аҳрори ин диёр ва удабони номии диёри ҳеш ва аз зумраи мафоҳири забони мо дар Туркистон аст». (Саъид Нафисӣ «Сарзамини поки ниёконам», соли 1926, иқтибос аз китоби «Тоҷикон дар масири таърих», «Алҳудо», 1373, с.11.)

Муҳолифини ин асар почавонмардона даст ба тавтиаву хила заданд ва назари бадбинонаи худро ба Маскав зълум намуданд. Дар ин гузоришҳо гуфта шудааст, ки дар ин китоб шеърҳо омадааст, ки муаллиф гӯё амири рондашудаи Бухоро дубора ташвиқ ба бозгашт менамояд. Ба унвони далоил аз «Намунаи адабиёти тоҷик» абёти зеро аз Рӯдакӣ оварда, дархости маҳкум кардани китобро доштанд:

Бӯи Чӯи Мулиён ояд ҳаме,¹
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме.
Реги Омую дуруштиҳои ӯ
Зери но чун паршиён ояд ҳаме.
Оби Чайхун бо ҳама паҳноварӣ
Хинги моро то миён ояд ҳаме.
Эй Бухоро, шод бошу дер зӣ,
Шоҳ наздат меҳмон ояд ҳаме.
Мир моҳ асту Бухоро осмон,
Моҳ сӯи осмон ояд ҳаме.
Мир сарв асту Бухоро бӯстон,
Сарв сӯи бӯстон ояд ҳаме.
Офарину малҳ суд ояд туро,
Гар ба ганҷ-андар зӣён ояд ҳаме.

Ин дархости понтуркистҳо ва мутаассибин аз тариқи Акмал Икромов – дабири ҳизбии он замони Кумитаи Мар-

1. «Намунаи адабиёти тоҷик, Маскав, соли 1926, с.13 ва 14.

казии Узбекистон ба шахси Бухарин — узви олирутбаи сиёсии Шӯравӣ ва дабири аввали рӯзномаи «Правда» дода шуд. Ва ин шахс дар ҷаласаи Анҷумани ҷавонони Иттиҳоди Шӯравӣ ин пешниҳоди разилонаро эълом дошт ва дархост намуд, ки ин китоби пураарзиши эҳёи тоҷикон ғайри ҷамъоварӣ, маъъ ва аз байн бурда шавад.

Ин аст, ки дар Осиеи Миёна кӯшиши бузурги ноҷавонмардона барои сӯхтани он ва нобуд кардани он ба амал омад...

Солҳо сипарӣ шуд ва дар санаи 1934 дар Маскав нахустин Анҷумани нависандагони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ташкил шуд ва ба намоияндагӣ аз тарафи адабони Осиеи Марказӣ Садриддин Айний суҳан гуфт. Гуфтори эшон дар мавзӯи макоми вижаи адабиёти форсии классик ва адабиёти навиини тоҷик ва таъсири он бар адабиёти ҷаҳон буд.

Ин суҳанон мавриди иҷоати вижаи раиси Анҷумани (Максим Горкий) қарор гирифт ва ба таври хусусӣ ва хитоб ба Садриддин Айний гуфт: «Суҳани шумо, ки аз бузургон ва широни ин Анҷумани хастед, маро саҳт хуш омад. Шумо собит намудед, ки адабиёти Ховар, бавижа адабиёти форс-тоҷик дар бисёр маврид нисбат ба адабиёти Ғарб бартару волотар аст». Ва боз Горкий идома дод: «Адабиёти форсӣ дар ниҳоди ҳеш истеълодҳои зиёдеро дорост, ки шумо дар румони «Доҳунда»-и худ ин матлабро собит кардаед. Иттифоқан ман мехостам «Доҳунда»-ро дошта бошам».

Ва устод Айний, ки нусхае аз онро қаблан омода карда буд, ба эшон тақдим намуд. (Ин китоб аввалин тарҷумани румон ба забони русӣ буд). Анҷумани ба ноён расид ва сарони Ҷумҳурии Тоҷикистон хостанд, ки ба суннати миллати ҳеш Горкию Бухаринро, ки намоияндагии олии сиёсии хизбро ба уҳда доштаанд, ба меҳмонию зиёфат даъват кунанд. Дар рӯзи муайяншуда дар намоияндагии Тоҷикистон дар Маскав Айний ба сарони ҷумҳурӣ муроҷиат намуд. Гуфт, ки модоме ки Бухарин дастурдиҳандаи сӯхтани «Намунаи адабиёти тоҷик» ба ин ҷо меояд, кори ғалату иштибоҳи эшонро гӯшзад хоҳам кард. Сарони ҷумҳурӣ, ки моил ба ироаи матлаби Айний назди Бухарин набудаанд, ин қорро хушоянд надонистанд, зеро Бухарин шахси олимаком ва аз мушавирини бузурги Истолин ва дар айни ҳол меҳмони ҷаласа буд. Он гоҳ устод Айний пешниҳод кардаанд, ки чун Горкию Бухарин дохил меоянд, шумо бо Ғор-

кий гарм бигиред ва суҳбат кунед. Ва ман бо шогирдонам назди Бухарин меравем. Ва инчунин шуд. Устод Айни бо шогирдонаш Сотим Улуғзода, Ғанӣ Абдуллоҳ, Рашид Абдуллоҳ, Абдуссалом Дехотӣ, Абдушшакур Пирмуҳаммадзода, Раҳим Ҳошим ва Аббос Алӣ ба назди Бухарин рафтанд. Устод ба шогирдонаш гуфт: Ман бахсро шурӯъ мекунам ва шумо идома диҳед ва он гоҳ ба мавқеъ дасти Бухаринро гирифтӣ хитоб ба ӯ гуфт: Рафиқ Бухарин! Меҳоҳам тавзеҳ бидихам, ки Рӯдакӣ – сарояндаи шеърӣ маъруфи «Эй Бухоро, шод бошу дер зӣ» амири Бухоро набуд, балки ӯ шоири бузург буд.

Гар сарӣ ёбад ба олам кас ба некӯшоирӣ,
Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сарӣ.
Шеърӣ ӯро баршумурдам саздаҳ раҳ сад хазор,
Ҳам фузун ояд, агар чунон ки бояд бишмарӣ.

Бухарин гуфт: Ин шайх чӣ мегӯянд? Ва шогирдонаш таърихи воқиғии манзумаи Рӯдакиро тавзеҳ доданд ва Бухарин мутаваҷҷеҳи мавзӯ шуд ва фаҳмид, ки чӣ чараёне аз фикри мутаассибин напъат гирифтааст. Синас гуфт: Ин иштибоҳи дастгоҳи таблиғотии мост ва ман мутаассифам, ки чунин мавриде ба ғалат пеш омада ва бояд ислоҳ шавад ва китоби «Намунаи адабиёти тоҷик» дубора бояд ба таъбирасад.

Дар ин ҳангом Айни ба назди сарони ҷумҳурӣ дар ҷаласа рафт ва гуфт: Дӯстони азиз, рафиқ Бухарин одами хубе ҳастанд, эшон иҷозаи таҷдиди ҷони дубораи китоби маро содир карданд...

Илова бар он чи аз Лоҳутӣ зикр шуд, устод Лоҳутӣ дар Анҷумани якуми нависандагони шӯравии Тоҷикистон дар соли 1934 дар дифоъ аз китоби «Намунаи адабиёти тоҷик» муфассалан суҳбат намуд ва дар протоколи ин ҷаласа чунин омадааст: «Рафиқ Лоҳутӣ: Дар Қунгураи шапшуми Коминтери рафиқ Бухарин сифати мисоли бад кор кардани Тоҷикистонро ҳамин китоб («Намунаи адабиёти тоҷик» — К.А.) нишон дод ва ба ӯ маълумоти подуруст дода буданд. Дар аввали китоб шеърҳои Рӯдакӣ ҷои шуда буд. Гуфтанд, ки амир таъриф карда мешавад ва ғайруху. Мо дар Иттифоқи Шӯроҳо асарҳои ин гуна нависандагонро монанди Толстой, Пушкин, Тургенев ва дигарон ҷои мекунем, ки

ниҳо ҳаргиз коммунист нестанд, вале дар Тоҷикистон мо чунон коммунистони садфоизӣ ҳастем, ки ба меросҳои пуркимати адабии гузашта гуф мекунем». (Рӯҷӯъ шавад ба маҷаллаи «Барои адабиёти сусиёлистӣ», шумораи 5 ва 6, соли 1937, с.70).

Устод пас аз бозгашт ба Самарқанд бо шавқу ангезаи хос ба ислоҳи «Намунаи адабиёти тоҷик» ба такмили он дар тақвияти забону фарҳанги тоҷикӣ дар Осияи Марказӣ ва Хуросон пардохт. Дар соли 1937, замоне ки Айни дарҳостӣ чони мучалладро дошт, Бухаринро ба унвони душмани халқ зиндонӣ ва зълом карданд ва мучалладан барои Айни мушкеле пеш омад ва боз ҳамон мутаассибии фитна карданду гуфтанд: Чони мучаллади ин китоб дарҳостӣ Бухарини маълум будааст ва аз таҷдиди он ҷилавгирӣ шуд. Вале Айни таҳқиқоти рӯдакишиносии худро идома дод ва китоби маҷмӯаи устод Рӯдакиро бо ҳамкориҳои шоғирди худ Абдуссалом Дехотӣ барои ҷон омода кард ва илова бар мақолаи хеш мақолаи донишманди фозили тоҷикшинос А.А.Семёновро дар таърихчаи воқеияи шеърӣ «Бӯи Ҷӯи Мулиён» ба он изофа кард.

Устод Айни дар соли 1940 мақолаи дигаре дар мавриди қабри Рӯдакӣ навиштаву ба ҷон расонд (Маҷаллаи «Шарки Сурх», соли 1940, шумораи 23). Дар ниҳоят пас аз Ҷанги Ҷаҳонии Дувум боз маъсалаи Рӯдакӣ ба миён омад ва Айни ба такмили замимаи китоби «Намунаи адабиёт» пардохт ва охириин бор нусхаи комили онро дар соли 1942 ба ноён расонд ва ҷун дар баҳбуҳаи ҷанг буд, ба ҷон нарасид ва дар бойгонии «Нашироти давлатии Тоҷикистон» боқӣ монд ва ахиран бо кӯшишҳои нигоранда асари зикршудаи Айни ба унвони рисолаи «Маънии калимаи «тоҷик»» ба китоби «Намунаи адабиёти тоҷик» замима ғаптаву ироа мекард.

Устод Садриддин Айни ҳеч гоҳ бар зидди ҳагги форсии тоҷикӣ набуд. Табдили ҳагги ниёкон ба ҳагги лотинӣ ва сипас ба ҳагги сирилик амре иҷборӣ ва сиёсӣ аз сӯи инқилобиян ба шумор мерафт. Аз соли 1926 Туркия, Озарбойҷон, Тотористон, Туркменистон, Қазокистон, Қирғизистон ва Узбакистон ҳагги лотинро назируфтаанд, вале алорағми муковимати Садриддин Айни, Абдулқосим Лохутӣ, Аҳмадҷон-маҳдуми Ҳамдӣ, Аббос Алӣ ва дигарон Тоҷикистони худмухтор фақат дар соли 1929 ҳагги лотинро бар асоси фишори сиёсӣ назируфт.

Устод Айни ҳамаи осори ҳеҷро ба ҳатти форсии тоҷикӣ навиштааст. Робитаи эшон бо аҳли илму адаб, шогирдону фарзандон фақат бо ин хат анҷом мешуд. Ғараз аз ин тафсилот дар баёни баъзе аз лаҳзаҳои муҳими рӯзгору осори Айни он аст, ки дар пешгуфтори «Намунаи адабиёти тоҷик» ҳеҷраи воқеии ин размандаи ситамсизеҷу ҳодими фарҳанги халқи тоҷикро он гуна ки шоиста аст, ба ихтисор гарсим кунем, то арзишҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва сиёсии китоби мазбур барои хонандагони имрӯзу фардо мушаххастару равшантар чилва кунад.

Шоҳиде дигар бар марому шеваву баёни асили ниёкон дар бораи Садриддин Айни навиштааст аз устод Саъид Нафисӣ, ки нақли он ҳолӣ аз лутф нест.

Устод Саид Нафисӣ дар маҷаллаи «Дунё» дар мақолаи «Чанд тан аз мардони диданин ҷаҳон», ки Ҷавоҳирлаъл Нехрӯ, Жулия Кури, дуктор Пруст, Мавлоно Абдулкаломи Озод, дуктур Зокир Хусайн, Ҳабибурраҳмон ва дар Шӯравии собиқ дуктур Невкатизо, Калинин, Иосиф Истодин, Микоян ва Садриддин Айниро ёдовар шудааст, мишумла дар бораи мулоқоти ҳеҷро бо Айни ҷуниб навиштааст:

«Ду сафар аз роҳи Хуросон пахуст ба Ҷумҳурии Туркманистон ва синас ба Ҷумҳурии Узбекистон бори аввал барои ширкат дар маросими 20-солагии он ҷумҳурӣ ва бори дувум барои ширкат дар маросими 500-солагии валодати Алишери Навоӣ рафтам. Дар ҳар ду сафар аз ошноӣ мусоҳиба ба донишманди маъруфи тоҷик марҳум Садриддин Айни бархурдор шудам. Ин мард аз бузургони дидари худ буд. Дар роҳи озодини истиклол ранҷ бурдаву зиндон кашодаву шиканча лида буд. Қалле мутавассит ва бештар кӯтоҳ, ҷуссае зарифу борик, сурати кашодаи доғар, чапмоии дурушт, бинии паҳи, лабони кулуфт, ҷонаи барҷаста, мӯҳи ҷавғандумӣ дошт. Ҳамеша либоси махсуси тоҷикону узбакон, яъне лабодаи баланди остинкушоии дорои роҳроҳи рашоранг мешӯшид ва шаб кулоҳи куллубдӯзикардаи сафеду сиёҳ бар сар мешӯзонд ва чакмаи соқанозук ба по дошт. Ҳатто сар то нои ӯ мазҳари тоҷикони он сӯи марзи Эрон буд. Форсиро ба ҳамон лаҳҷаи тоҷикон, аммо китобӣ ҳарф мезад ва ба ҳамин ҷиҳат фаҳми он дар бархурди аввал барои эронӣён осонтар буд. Дар сафари дувум чанд тан аз удабон Афғонистон ҳам даъват доштанд ва бо мо

хаммазил буданд ва ба ин васила буд, ки дониستم, бисёре аз истилохоти хосси забони тоҷиконро афгонҳои форсизабон ҳам, ки аз ҳамон нажоди тоҷиканд, доранд.

Се сол пеш, ки барои ширкат дар Кушгураи ховаршиносон дар Маскав мехмони Академияи Улуми Шӯравӣ будам, Садриддин Айнӣ аз ин ҷаҳон рафта буд ва ҳама кас ҷои вайро тӯҳи медид. Писараш Камолиддин Айнӣ камкам ҷои падарро хоҳад гирифт ва аз ҳоло навиди он рӯзро медиҳад. Пас аз поёни Кушгура Фарҳангистони Улуми Тоҷикистон ва Донишгоҳи шаҳри Душанбе – пойтахти Тоҷикистон маро ба сарзамини худ даъват карданд. Дар ҳамон рӯзи аввал бар хоки Садриддин Айнӣ дар боғи умумию порки зебои шаҳр, ки тоза омода шудааст, рафтам. Бар сари ҳокаш бинои бисёр зебое, ки муаррифи услуби меъмории муштарақ миёни мову миллати Осӣи Марказист, сохтаанд ва мучассамаи ўро низ таҳия медидаанд, ки пас аз итмом бар сари ҳокаш бигузоранд. (Солномаи «Дунё», шумораи 19, с.199).

Инак ин асар бо дар назар гирифтани ислохоти изофоте, ки устод Айнӣ ба он пардохтаанд, ба таъби мерасад. Умед аст, ки ин маҷмӯа хидмате бошад ба миллати фарҳангию асили тоҷик ва ҳамаи мардуми форсизабон ва дардошное, ки аҳли қаламу таҳкику андешаанд.

**Камолиддин
Садриддинзодаи Айнӣ**

Душанбе, 2004.

УСТОД АБУЛҲАСАН РҶДАКИИ БУХОРОИ
БА РИВОЯТЕ САМАРҚАНДИ (341 х.)

*Аз «Намунаи адабиёти Эрон»
табъи Боку (1922), асари Мирзомуҳсин Иброҳимӣ
(ба тариқи иштихоб)*

Маро бисуду фурӯ рехт, харҷи дандон буд,
Набуд дандон, добал чароғи тобон буд.
Санду симзада буду дурру марҷон буд,
Ситораи сахарӣ буду қатраборон буд.
Яке намонд кунун з-он, хама бисуду бирехт,
Чӣ наҳс буд ҳамона, ки наҳси Кайвон буд?
На наҳси Кайвон буду на рӯзгори дароз,
Чӣ буд? Рост бигӯям, қазон Яздон буд.
Ҷаҳон ҳамеша чунин аст, гирдгардон аст,
Ҷамеша то бувад, ойини-ш гирдгардон буд.
Ҷамон ки дармон бошад, ба ҷон дард шавад,
Ва боз дард, ҳамон к-аз нахуст дармон буд.
Кухан кунад ба замоне, ҳамон кучо нав буд,
Ва нав кунад ба замоне, ҳамон ки хулқон¹ буд.
Ҷаме чӣ донӣ, эй мохрӯи голиямӯй,
Ки холи ходими ту неш аз ин ба чӣ сон буд.
Шуд он замона, ки ӯ шод буду хуррам буд,
Нишоти ӯ ба фузун буду бими нуксон буд.
Басо қанизаки некӯ, ки майл дошт ба ӯ,
Ба шаб зиёрати ӯ неши ӯ ба шинхон буд.
Набиди равшану дидори хубу рӯи лағиф,
Агар гарон, ба дари ман ҳамеша арзон буд.
Ҷамеша шод, надониستم, ки гам чӣ бувад,
Дилам нишоту тарабро фароҳ майдон буд.
Аёл не, зану фарзанд не, маунат не,
Аз ин хама танам осуда буду осон буд.
Ту Рӯдакиро, эй муғ кунун ҳамебинӣ,
Бад-он замона надидӣ, ки иргунинон буд.
Бад-он замона надидӣ, ки дар ҷаҳон рафтӣ,
Суруди ӯён, гуфтӣ ҳазорластон буд.
Кунун замона дигар гашту ман дигар гаштам,
Асо биёр, ки вақти асову анбон буд.

1. Хулқон – кхана, дариди.

Шод зй бо сиёҳчашмон шод,
 Ки чаҳон нест чуз фасонаву бод.
 З-омада шодмон бибояд буд,
 В-аз гузапта накард бояд ёд.
 Ману он чаъдмӯи голиябӯй,
 Ману он мохрӯи хурнажол.
 Шекбахт он касе, ки долу бихурд,
 Шӯрбахт он ки ӯ нахурду налод.
 Болу абр аст ин чаҳон, афсӯс,
 Бола неш ор! Ҳарчй бодо, бол.

Замона панде озодвор дол маро,
 Замонаро чу наку бингарй, хама панд аст.
 Ба рӯзи неки касон гуфт, гам махур зинҳор,
 Басо касо, ки ба рӯзи ту ортуманд аст.

Аз қасида, ки амир Наср ибни Аҳмади Сомониро ба омадани Бухоро аз Ҳирот таъшиқ карда:

Бӯйи Қӯйи Мӯлиён¹ ояд ҳаме,
 Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме.
 Реги Ому бо дурушгиҳои ӯ
 Зери но чун парниён ояд ҳаме.
 Оби Қайхун бо хама паҳноварй
 Хинги моро то миён ояд ҳаме.
 Эй Бухоро, шод бошу дер зй,
 Шоҳ наздат меҳмон ояд ҳаме.
 Мир моҳ асту Бухоро осмон,
 Моҳ сӯи осмон ояд ҳаме.
 Мир сарв асту Бухоро бӯстон,
 Сарв сӯи бӯстон ояд ҳаме.
 Офарину малҳ суд ояд туро,
 Гар ба ганҷ-андар зиён ояд ҳаме.

Гӯянд устод Рӯдакӣ «Калилаву Димна» («Анвори Сухайлӣ») -ро ба номи Наср ибни Аҳмади Сомонӣ ба форсӣ

1. Қӯи Мӯлиён — ҳуест дар наздикии қалъаи Бухоро, ки дар он ҷо Сомонӣён боғи бузурге доштанд.

манзум кардааст. Дар «Намунаи адабиёти Эрон» байги зер аз он манқул аст:

Ҳар кӣ н-омухт аз гузашти рӯзгор,
Ҳеч н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор.

Аз тазкираи «Оташқанда» таълифи Ҳоҷӣ Лутфалибеки Озар, матбуъ дар соли 1299 ҳичрӣ дар матбааи «Фатҳулқарим» воқеъи Лахнав.

Хурӣ ба сипоҳ-андару моҳӣ ба саф-андар,
Сарвӣ гаҳи осоишу кабкӣ гаҳи рафтор.
Гаҳ хури зирехишӯшию гаҳ моҳи камонкан,
Гаҳ сарви ғазалишӯию гаҳ кабки қалаххор.

* * *

Фигони ман ҳама з-он зулфи тобдори сиёх,
Ки гоҳ пардаи дола-сту гоҳ миъчари мох.
Назар чӣ гуна бидӯзам, ки баҳри дилани ӯ
Зи хоки ман ҳама наргис дамад ба ҷои гиёх.
Ба вақти рафтаниаш аз сими сода бошад ҷой,
Ба гоҳи хуфтаниаш аз мушки суда бошад гоҳ.

Рубоӣ

Эй аз гули сурх ранг бирбудаву бӯ,
Ранг аз наи рух рабуда, бӯ аз наи мӯ.
Гулранг шавад, чу рӯй шӯӣ, ҳама чӯ,
Мушкин гардад, чу мӯ фишонӣ, ҳама кӯ.

* * *

Чун кори дилам зи зулфи ӯ монда гирех,
Бар ҳар раги чон сад орзу монда гирех.
Уммед зи гиря буд, афеӯс, афеӯс,
К-он ҳам шаби васл дар гулӯ монда гирех.

Аз «Хизонаи омира», таълифи Гуломалихони Озод, дар марсияи Абулҳасани Муродӣ шоири бухороӣ гӯянд:

Мурд Муродӣ, на ҳамоно ки мурд,
Марги чунон хоча на корест хурд.
Ҷони гиромӣ ба падар боздол,
Қолбади тира ба модар супурд.

Аз «Баҳористон»-и Ҷомӣ дар матбааи Навокишур
воқеъи Лакхнав, матбуъ:

Он аюкин мае, ки ҳар кӣ бидид,
Аз ақиқи гудохта нашнохт.
Ҳар ду як ҷанҳараид, лек ба таъ.
Ин бияфсурду он дигар бигдохт.
Нобисуда, ду даст рангин кард,
Почанида, ба торак-андар тохт.

Дар «Баҳористон» манқул аст, ки устод Рӯдакӣ аз-модар
нобино зодаву дар ҳафтсолағӣ Куръонро ҳифз кардааст.
Дар «Баҳористон»-и Ҷомӣ аз «Шарҳи Яминӣ» нақлан на-
вишта шудааст, ки ашъори Рӯдакӣ ба ҳазор ҳазору сесад
байт расидааст.

Баъзе маълумот

Назар ба иттифоқи аҳли тазкира ва тарҷуми аҳвол ус-
тод Рӯдакӣ аввалкасест, ки шеърӣ форсиро аз қасида, ғазал,
китъаву рубой таливӣ карда.

Ҳарчанд пеш аз Рӯдакӣ мисли Баҳромӣ Гӯр, Ҳаким
Абӯҳафси Суғдӣ ва Ҳоча Абулаббоси Марвазӣ шеърӣ
форсӣ ишод карда бошанд ҳам, гуфтаи эшон ба дараҷаи
девои нарасида, бинобар ҳамин сабаб номи Рӯдакӣ ба сар-
дафтари намунаи адабиёти тоҷик гузафт. Давлатшоҳи
Самарқандӣ мисли соири арбоби тазкира ҳарчанд номи
Рӯдакиро ба устодӣ ёд карда, аммо ба шеърӣ ба назари
истихфиф нигоҳ мекунад.

Ба фаҳми фақир шеърӣ Рӯдакӣ дар камоли равонӣ ва до-
рон фасоҳату балоғат аст, ки ба хонанда ба осонӣ як
ҳаҷҷони бадеӣ мебахшад. Ҳамин аст дараҷаи болои шеър.
Ба натиҷаи овардани китобе мисли «Калилаву Димна» дар ав-
вали шуюъи шеърӣ форсӣ бар камоли қудраташ далолат
мекунад. Давлатшоҳи Самарқандӣ ва соҳиби тазкираи
«Отанкада» Рӯдакиро бухорӣ менависанд. Лекин соҳиби
«Хизонаи омира» самарқандӣ қайд мекунад. Аммо дар
маҷмуаи мунтахаботе, ки мустанрик Бартолд ба номи
«Туркистон» ҷамъу нашр кардааст, Рӯдак қаръе аз навоҳии
Самарқанд ва Рӯдакиро мансуб ба он ҷо қайд кардааст. Ле-
кин ин Рӯдакӣ ба кунӣ Абӯабдуллоҳ зикр ёфтааст. Аммо
Рӯдакӣ, ки мо дар садаи баъни тарҷуман ҳолаш ҳастем,

куняшро соҳиби «Оташкада» ва Давлатшоҳӣ Абулҳасан навиштааст. Мумкин аст, ки ба номи Рӯдак карме ҳам дар Бухоро ва ҳам дар Самарқанд бошад. Чунончи ба номи Қавола, Мӯлиён, Навқаср ва амсолаш қаряҳо ҳам дар Бухоро ва ҳам дар Самарқанд ҳастанд. Ба ҳар ҳол зуҳури устоде мисли Рӯдакӣ аз Мовароуннаҳр боиси ифтихори тоҷикон аст.

— 2 —

ШАЙХ АБУЛАББОС

Исмаш Фазл ибни Аббос аст, бухороӣ ва муосири Рӯдакист. Дар марсияи Наср ибни Аҳмад ва таҳнияти Нӯҳ ибни Мансур гуфтааст:

Аз таъкири «Оташкада»

Подшоҳе гузафт хубнаҷол,
Подшоҳе нишаст фарруҳзол.
З-он гузафта чаҳониён ғамгин,
З-ин нишаста замониён дилшод.
Бингар акнун ба чапми ақл нақӯ,
Ҳар чӣ аз мо гирифт Эзид, дод.
Гар чароғе зи пешӣ мо бардошт,
Боз шамъе ба қои ӯ бинҳод.

— 3 —

ДАҚИҚӢ

Соҳиби «Оташкада» номашро устод Мансур ибни Аҳмад ва ватанашро ӓ Тӯс, ӓ Бухоро ва ӓ Самарқанд менависад ва аз шуарои замони Оли Сомон менуморад. Аммо дар «Намунаи адабиёти Эрон» номаш Абӯмансур Муҳаммад ва замони ҳаёташ 317-366 нишон дода шудааст.

Аз «Оташкада»

Гӯянд сабр кун, ки туро сабр бар диҳад,
Оре, диҳад, валек ба умри дигар диҳад.
Ман умри хешро ба сабури гузаштам,
Умре дигар бибояд, то сабр бар диҳад.

Дарафқанд, эй санам, абри бихишгӣ
 Чаҳонро хилъати урдибихишгӣ.
 Бад-он монад, ки гӯй аз маю мушк
 Мисоли дӯст бар саҳро навишгӣ.
 Зи бӯи гул гулоб ояд бад-он сон,
 Ки пиндорӣ гул андар гул сиришгӣ.
 Дақиқӣ чор хислат дӯст дорад
 Ба гетӣ аз хама хубию зишгӣ:
 Лаби ёкутрангу нолаи чанг,
 Шароби лаълу кешӣ зарлушишгӣ.

Аз мисроъи охирӣ маълум мешавад, ки Дақиқӣ бо вучуди расман мусулмон будан, ба кешӣ зарлушгӣ хайрбод нагуфта будааст.

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»

Кӯшкӣ андар чаҳон шаб нестӣ,
 Ё маро ҳичрони он лаб нестӣ.
 Заҳми ақраб нестӣ бар чони ман,
 Гар варо зулфи муакраб нестӣ.
 В-ар набудӣ кавкабаш дар зери лаб,
 Мӯнисам то рӯз кавкаб нестӣ.
 В-ар мураккаб нестӣ аз некуӣ,
 Ҷонам аз ипқаш мураккаб нестӣ.
 В-ар маро бе ёр бояд зистан,
 Зиндагонӣ кош, ё раб, нестӣ.

Маълум мешавад, ки дар замони Дақиқӣ калимаи «нестӣ»-ро ба маънои «набудӣ» ва «намсбуд» ба қор мепозитаанд.

Аз «Баҳористон»-и Ҷомӣ

Қитъа

Ман ин ҷо дер мондам, хор гаптам,
 Азиз аз мондани доим шавад хор.
 Чу об андар шамар бисёр монад,
 Уфунат гирад аз ороми бисёр.

ОГОЧИИ БУХОРОЙ

Исмаи Мирзо Абулҳасан, аз умарои Оли Сомон.

Аз «Оташкада»

Агар аз дил ҳисор шояд кард,
Ҷуз дили ман гуно хисор мабод.
Меҳрубонитро шуморе нест,
Зиндагонитро шумор мабод.

* * *

Ба ҳаво дарнигар, ки ланкари барф,
Ҷун кунанд андар ӯ ҳаме парвоз,
Рост ҳамчун кабутарони сафел
Роҳгумкардагон зи ҳайбати боз.

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»

Оғочӣ дар тавсифи худ гуфта:

Эй он ки надорӣ хабаре аз хунари ман,
Хоҳӣ, ки бидонӣ, ки наям неъматнавард,
Асб ору камон ору каманд дору китоб ор,
Шеърӯ қаламу барбату шаҳранҷу маю нард.

АБӮНАСРИ ФОРОбӢ (339)

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»

Асрори вучуд хому нопухта бимонд,
В-он гавҳари бас шариф носуфта бимонд,
Ҳар кас ба далели ақл чизе мегуфт,
Он нукта, ки асл буд, ногуфта бимонд.

Хитоб ба афлок

Эй он ки шумо пиру ҷавондиҳоред,
Аз рақишҳои ин куҳандеворед,
Тифле зи шумо дар бари мо маҳбус аст,
Ӯро ба халос химмате бигзоред.

Дар «Комусулаълон», ки асари Шамсиддини Сомибек аст (дар Истанбул таъб ёфта) Форобро дар шимолни рӯди Сайхун (Сир) ба наздикии Баласоғун ва Абӯнастри Форобиро ба он чо мансуб навиштааст.

— 6 —

МАЪНАВИИ БУХОРОӢ

Дар «Намунаи адабиёти Эрон» дар зайли шуарон дивран Оли Сомон навишта шудааст.

Ҳар чӣ к-он бар тани ту захр бувал,
Бар тани мардумон мадор чу нӯш.
Надихӣ дод, доди кас маситон,
Ангубинхар мабошу захрфурӯш.

— 7 —

МАҶДУДИИ АБӢИСҲОКИ КИСОӢ

(таваллуд 341)

Соҳиби «Отанкада» аз шуарон Марв шумурлааст. Аз марсия, ки ба вафоти Нӯҳ ибни Мансур (387) гуфтааст, маълум мешавад, ки аз шуарон Оли Сомон аст.

Марсия аз «Отанкада»

Ҷанозаи ту надонам, калом ходиса буд,
Ки дидаҳо хама маскул карду дил маҷрӯх.
Зи оби дида чу тӯфони Нӯҳ шуд хама Марв,
Ҷанозаи ту дар он об ҳамчу киштии Нӯҳ.

***

Ба навбахор ҷаҳон тоза ғанту хуррам шуд,
Дарахти сабз алам ғант, хок муълам шуд.
Насими нимшабон Ҷабраил буд мағар,
Ки беҳи шоҳи дарахтони хушк Марям шуд.

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»

Ба сесаду чихилу як расид навбати сол,
Ҷаҳоршанбаву се рӯз боқӣ аз шаввол.
Биёмадам ба ҷаҳон, то чӣ гӯяму чӣ кунам,
Суруд гӯяму шодӣ кунам ба неъмату мол.

Сутурвор ба дунё гузоштам ҳама умр,
 Ки бардагаштаи фарзандаму асири аёл.
 Ба каф чӣ дорам аз ин панҷаҳи шумурда тамом,
 Шумори хона бо сад ҳазор гуна вабол.
 Ман ин шумор дар охир чӣ гуна фасл кунам,
 Ки ибтидош дурӯғ асту интиҳош муҳол.
 Дирамҳаридаи озам, ситамрасидаи хирс,
 Нишонаи ҳадасонам, шикори зулаш суол.
 Дареғи фарри чавонӣ, дареғи умри латиф
 Дареғи сурати некӯ, дареғи хусну чамол.
 Кучо шуд он ҳама хубӣ, кучо ҳама ишк,
 Кучо шуд он ҳама нерӯ, кучо шуд он ҳама ҳол?
 Сарам ба гунаи шир асту дил ба гунаи кир,
 Рухам ба гунаи нил асту тан ба гунаи нол.
 Ниҳеби марғ биларзонадам ҳама шабу рӯз,
 Чу кӯдакони бадомӯзро ниҳеби давол.
 Гузоштемӯ гузаштем, будани ҳама буд,
 Шудему шуд сухани мо фасонаи атфол.
 Аё Кисой, панҷоҳ бар ту панҷа гузошт,
 Биканд боли туро захми панҷаву ҷанғол.

* * *

Гул неъмат аст, ҳадяфиристода аз бихишт,
 Мардум каримтар шавад андар наими гул.
 Эй гулфурӯш, гул чӣ фурӯши барои сим,
 В-аз гул азизтар чӣ ситонӣ ба сими гул?!

- 8 -

АБЎАЛӢ СИНО (373-427)¹

Соҳиби «Оташкада» вафоташиро 447 нишон дода.

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»

Дил гарчи дар ин бодия бисёр шитофт,
 Як мӯй надонист, вале мӯй шикофт.
 Андар дар дили ман ҳазор хуршед битофт,
 В-охир ба камоли заррае роҳ наёфт.

¹ Абӯаблӣ Сино симоест, ки монанданро то ҳол замона нишон налода-аст, тамоми мардуми донишманди Шарқи Ғарб эҳтироми ӯро лозим доништаанд.

***

Эй кош бидонаме, ки ман кистаме,
Сарганга ба олам аз нан чистаме,
Гар мукбилам, осудаву хуш зистаме,
В-арна ба хазор дида бигристаме.

***

Аз каъри гили сиёх то авҷи Зухал
Кардам хама мушкилоти гетиро ҳал.
Берун частам зи кайди хар макру хиҷл,
Хар банд кушода шуд, магар банди аҷал.

***

Бо ин ду-се нодон, ки чунон мелонанд
Аз ҷаҳл, ки донои ҷаҳон ошонанд,
Хар бош, ки ин ҷамоат аз фарти харӣ
Хар к-ӯ на хар аст, кофираш мехонанд.

***

Куфри чу мане газофу осон набувад,
Мухкамтар аз имони ман имон набувад.
Дар даҳр чу ман якею он ҳам кофир?
Пас, дар хама даҳр як мусулмон набувад.

Дар сифати бола гӯяд:

Ғизои рӯз бувад болаи ракик аҳмак,
Ки рангу бўш занал рангу бўи гулро дак.
Ғуломи он майи софам, ки аз рухи хубон
Ба як-ду чом барорад хазор гуна арак.
Ба таъм талх чу нанди надар, валеқ муфид,
Ба пешни чоҳил ботил, ба назди доно ҳақ.
Ҳалол ганга ба фатвои ақл бар доно,
Ҳаром ганга ба аҳкоми шаръ бар аҳмак.
Чу Ёӯалӣ ту агар май хурӣ ҳақимона,
Ба ҳаққи Ҳақ ки вучудат ба Ҳақ шавад мулҳақ.

- 9 -

АМИР МУИЗЗИИ САМАРҚАНДИ
Ибии Амир Бурхони Самарқандӣ

Вафоташ 542 ҳиҷрий дар Марв. Дар «Намунаи адабиёти
Эрон» ва дар «Оташкада» самарқандӣ навишта шудааст.

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»

Толаллаёӣ баъдакум вабязза айний мин буко,
Ё хаббазо айёмуно фӣ васликум ё хаббазо.
Дӯш он ниғоринруӣ ман омад ба мастӣ сӯи ман,
То шул зи рӯян кӯи ман чун Тури Синд нурзиё.
Тираншабе к-аз ҳовия додӣ нишон ҳар зовия,
Чун катраҳо аз ровия найдо кавокиб бар само.
Нур аз кавокиб коста, дуд аз ҷаҳон бархоста
Чун мардуми бехоста олам зи зинат беназо.
Бар ҷошиби Манриқ шафақ чун лола бар симин табақ,
Кавкаб ба гардиш чун арақ бар орази маъшуки мо.
Анҷум чу зарри ҷаъфарӣ бар гунбади нилуфарӣ
Чун дастан гул Муштарӣ, чун нуқтаи симин Суҳо.
Тобанда мохи якшаба, Зухра чу заррин маншаба,
Бо нур зулмат чун шаба омехта бо каҳрабо.

Аз «Оташқада»

Эй боғи туву базми туву сури ту хуррам,
Май нӯш дар ин боғу дар ин базму дар ин сур.
Бингар, ки шачар ҳаст нур аз анбари соро.
Бингар, ки ҷаман ҳаст нур аз лулуи мансур.
Андар даҳани қумриякон сохта барбат,
В-андар гулуи фохтагон сохта танбӯр.
Ороста базми ту нур аз баччаи хур аст,
Аз баччаи хурон биситон духтари ангур.

***

Эй бутӣ маҷлисфуруз, имрӯз агар бо мастӣ,
Маҷлиси мо хуррам астӣ, кори мо зебостӣ.
Хуфтаву маст аст дилдоре, ки аз мо гофил аст,
Айни мо хуш нест бе ӯ, кошкӣ, бо мастӣ.
Гарчи май хурдасту аз мастӣ хароб-андар шуда,
Ҳам тавонистӣ бари мо омадан, гар хостӣ.
Бе рақибе офтоб андар фалак танҳо равад,
Офтоби дигар астӣ, кошкӣ танхостӣ.

Аз «Баҳористон»

То нигори ман зи сунбул парчами пурчин ниҳод,
Доғи ҳасрат бар дили суратгарони Чин ниҳод.
Ҳар диле к-аз саркашӣ нанҳод сар бар ҳеч хат,
Зери зулфи ӯ кунун сар бар хати мушкин ниҳод.
Ман гуломи он хати сабзам, ки гӯй мӯрча
Пои мушколуда бар барги гули насрин ниҳод.

Муиззӣ дар суҳбати Маликшоҳ (ё ки Санҷар)-и Салҷуқӣ дар вақти дидани моҳи нав ба талаби султон рубоии зерро бадеҳатан арз кард:

Аз «Хизонаи омира»

Эй моҳ, камони шаҳрерӣ гӯйӣ,
Ё абруи он турфанигорӣ гӯйӣ.
Наъле зада аз зарри иёрӣ гӯйӣ,
Дар гӯши синехр гӯшворӣ гӯйӣ.

Чун рубоӣ султонро писанд афтада, асбе бахшид,
Муиззӣ боз бадеҳатан рубоии дигарро иншоид кард:

Чун оташи хотири маро шоҳ бидид,
Аз хок маро бар забари моҳ кашид.
Чун об яке тарона аз ман биншунид,
Чун бод яке маркаби хосам бахшид.

Ҳаким Санои Ғазнавӣ дар марсияи Муиззӣ навишта:

Гар Зухра ба чархи дувум ояд, на шигифт аст
Дар мотами таъби тарабафзон Муиззӣ,
К-аз ҳасрати дурҳон یتимаш чу یتимон
Биншаст Аторуд ба муаззон Муиззӣ.

– 10 –

АМЪАҚИ БУХОРОЙ (542)

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»

Дидани ҳилол

Намози шом, ки пинҳон шуд оташ андар об,
Синехр чехра бипӯшид зери парри гуроб.

Ҳаво ниҳон шуда дар зери хаймаи азрак,
 Замин ниҳон шуда дар зери хиргаҳи санҷоб.
 Яке зи чомаи аббосиён фиканда ридо,
 Яке зи митради настуриён кашаида ниқоб.
 Ҳавои Машиқ торитар аз сиёҳшаба,
 Канори Мағриб рангинтар аз ақиқи музоб.
 Зи нуру зулмат бар рӯи осмону замин
 Ҳаво зи қавси кузаҳ дар ҳазор гуна хизоб.
 Яке чу ойнае зери пардаи зулмат,
 Яке чу барги суман зери лолаи сероб.
 Ману ниғори ман аз баҳри дидани маҳи нав
 Ду дида дӯхта бар рӯи гавҳарин дӯлоб.
 Чу ду муҳандиси зирак, ки бингаранд ба чаҳл
 Дақиқаҳои матолиғ ба шакли устурлоб.
 Бути маро зи нишоти назораи маҳи нав,
 Чақида бар гули аҳмар ҳазор қатра гулоб.
 Варо зи дидани маҳ ҳар ду дида пур зи ҳаёл,
 Маро зи дидани ӯ ҳар ду дида пурмаҳтоб.
 Гаҳе ба гӯш ҳаме барниҳод марзангӯш,¹
 Гаҳе зи дурчи ақиқин намуда дурри хушоб.
 Зи бас ишорати ангушти дилбарон ба ҳилол,
 Ҳама ҳаво қалами сим шуд ба шакли шаҳоб.
 Ҳилоли ид бурун омад аз синехри кабуд
 Чу шамъи заррин пеши зумуррадин меҳроб.
 Фалак чу чашмаи обу маҳи нав андар вай
 Ба сони моҳии заррин миёни чашмаи об.
 Гаҳе ниҳон шуда, гоҳе ҳаменамуд чамол
 Чу нури орази фирдавсиён ба зери ниқоб.
 Ба сони заврақи заррин миёнаи дарё
 Гаҳе бар авҷ пур аз мавҷу гоҳ дар гарқоб.
 Ҳамешуд аз ҷанн разму зи баҳри базм фалак
 Гаҳе чу дашнаи заррин, гаҳе чу қоми шароб.

Аз марсиаи Моҳималикхотун – духтари Санҷар

Ҳангоми он ки гул дамад аз саҳни бӯстон,
 Рафт он гули шукуфтаву дар хок шуд ниҳон.
 Ҳангоми он ки шоҳи шаҷар нам кашад зи абр,
 Беоб монд наргиси он тоза бӯстон.

1. Марзангӯш – як навъ райҳон.

Шамот

Ало, эй мушъбад шамоли муанбар,
Бухори бухурӣ ту, ё гарди анбар?!
На рӯҳӣ, валекин чу рӯҳӣ мусаффо,
На нури, валекин чу нури муанвар.
На халқӣ, ки не чиём дорию не чоӣ,
На мургӣ, ки не пой дорию не пар.
Ҳама нуно пой ту дар ту ниҳон,
Ҳама паррию парри ту дар ту музмар.
Расули бихишгӣ зи одам ба одам,
Бариди баҳорӣ зи кишвар ба кишвар.
Зи ашқоли ту рӯи дарё мунаҷҷаш,
Зи осори ту рӯи сахро мусаввар.
Ало, ё хучаста буроки Сулаймон,
Яке бар сари кӯи маъшук бигзар.
Яке сураг ангез бар хоку бар хун
Низору чигархаставу зору доғар.
Хурушону чӯшону бирёну гирён,
Барӣ ганга аз хобу безор аз х(в)ар.
Гузашта буноғушани аз гӯшани дил,
Расида ду зонуш бар тораки сар.
Равон ганга ранчураш аз дарди хичрон,
Забон ганга мачрӯҳаш аз ёди дилбар.
Чу хай қатра-қатра ба рухсори пурхун
Чу дил пора-пора шуда чома дар бар.
Зи доғи дарегаш чаворих чароҳат,
Зи найкони хичронаш афғор найкар.
Шикаста ба аҳдоси гардун-ш гардан,
Бурида замона ба ханҷар-ш ханҷар.
Ба ҳоле ки гар бар сифат бигзаронӣ,
Шарар борад аз килку тӯфон зи дафтар.
Ало боди мушқин, чу ин накш кардӣ,
Даровез дар домани он ситамгар.
Бигӯяш, ки бар хуни ин сӯхтадил
Чӣ узр оварӣ пешу додори довар?
Агар шарту меҳрозмой надонӣ,
Кам аз нурсише боре аз холи чокар...

Ин касида 96 байт буд, зиёда аз инро ин мачмӯа таҳаммул надорад.

Насими зулфи он симинсанавбар
 Маро бар кард дӯш аз хобгаҳ сар.
 Гулафшонон ба болинам гузар кард,
 Паёме дод аз он мӯшӯки дилбар.
 Итобе карду гуфт: Эй сустнаймон,
 Наёд гуфтаҳои ту баробар.
 Мисли мову ту аҳд нечунин буд,
 Ки чун ман дигаре гирӣ ту дар бар?
 Шаби торику ман з-андешаи ту
 Чу нафтаи дула мурге неши озар.
 Гаҳ аңдар мавҷи хун гум карда хинҷор,
 Гаҳ аңдар баҳри ғам бишкоста маъбар.
 Ақиқин абри тӯфонбори чашмам
 Чаҳон кардаст нур бечодан тар.
 Чу дарёест ҳар шаб хонаи ман,
 Чу киштӣ оташин сӯзида бистар.
 Зи шаб як нима чун фарзанди Имрон,
 Дигар нима зи шаб фарзанди Озар.
 Маро гар хат фуру омад ба ораз,
 Нагардад з-он ҷамоли ман музаввар.
 Ҳамонам ман ба хусн-аңдар, ки будам
 Чӣ шуд, гар бар суман барруст аңбар?
 Худовандам ҳамехондӣ, чӣ афтод,
 Кӣ ақнуи баъда мебинию чокар?
 Кунун гар тира шуд он моҳи рухсор,
 Вагар торӣ шуд он гулбарги аҳмар,
 Ҳамон аңгор, к-аңдар мавкиби шох
 Бигӯшид офтобам гарди лашкар.
 Маро з-ин сабзии ораз дар ин фасл
 Ҳазорон зинат асту равнаку фар...

– 11 –

КАМОЛИИ БУХОРОИ

Муосири Муизӣ ва Амаки Бухороист.

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»

Зулфи нигор гуфт, ки аз кири чанбарам,
 Шабсурату шабасифату мушкпайкарам.
 Таркибам аз шаб асту зи рӯз аст маркабам,
 Болинам аз гул асту зи лола-ст бистарам.

Ё дар миёни моҳ бувад солу маҳ танам,
 Ё бар карони рӯз бувад рӯзу шаб сарам.
 Чуибонгар аз ҳавояму дарзонтарам зи об,
 Тиратарам зи хоку ҳамеша бар озарам.
 Бо вард ҳамнишинаму бо вард¹ ҳамқарин,
 Бо Зухра ҳамқиронаму бо Маҳ мучовирам.
 Заиҷири дилрабоюму шамшоди чоифазо,
 Абри зирехнамою бухори муанбарам.
 Бо вард ҳамнабардаму бо оч дар лачоҷ,
 Чуз арғавон насояму чуз лола наспарам.
 Хинду наям, мучовири он холи хиндуям,
 Кофар наям, мувофики он чағми кофарам.
 Ҳам дар чавори мушкаму ҳам дар паноҳи гул,
 Ҳам мояи абираму ҳам рашки анбарам.
 .....
 Рух тира, сар бурида, ивгунсору ашқбор,
 Гӯйи ки нӯки хомаи дастури киниварам.

— 12 —

РАШИДИИ САМАРҚАНДИ

Муосири Амъаки Бухоронист.

Рашидӣ дар суҳбати хони мамдӯҳ вақте ки Амъаки Бухорой шеъри ӯро ба бенамакӣ ҳамл карда, бадеҳатан ин китъаро гуфта:

Шеърҳои маро ба бенамакӣ
 Айб кардӣ, раво бувад шояд.
 Шеъри ман ҳамчу шаккару шаҳд аст,
 Андар ин ду намак намебояд.
 Шадламу бокилост гуфтаи ту,
 Намак, эй қалтабон, туро бояд.

*Аз «Хизмати омира»
 Дар ҳаққи вазире гуфта*

Ту вазирию ман туро маддоҳ,
 Дастӣ ман бе ато раво бинӣ.
 Ту назорат ба ман сунору маро
 Мидхате гӯй, то ато бинӣ.

¹ Бояд дар ҷои «вард»-и охири «мехр» бошад.

Бар ёди ту бе ту ин чаҳони гузарон
Бигзоштам, эй ёру ту аз беҳабарон.
Даст аз ҳама шустаму нишастам нигарон,
Чун бе ту гузашт, бигзарад бе дигарон.

– 13 –

АДИБ СОБИРИ ТИРМИЗӢ (546)

Ба ривояти Давлатшоҳӣ аслам аз Бухорост. Исмаи
Шаҳобиддин аст.

Аз «Оташкада»

Зи ноибони руху чашму зулфат, эй дилбар,
Яке гул асту дувум наргису севум анбар.
Ҳамеша дар сари зулфат мучовиранд се чиз:
Яке шиканчу дувум ҳалкаву севум чанбар.
Латофат аз ду лаби ту рабуданд се чиз:
Яке ҳаёту дувум Замзаму севум Қавсар.
Зи бӯю хӯи ду зулфат се чиз баҳраваранд:
Яке насиму дувум нофаву севум мичмар.
Маро се чиз бибахш аз ду лаб ба як бӯса:
Яке акику дувум шиставу севум шаккар.
Равону қону дили ман зи ишқи ту шудаанд
Яке залилу дувум очизу севум музгар.
Зи қодуи ту рабудӣ зи моҳу ҳуру нарий
Яке чамолу дувум чехраву севум пайкар.
Ба кӯи байъату хатти вафову манзили васл
Яке биёву дувум бингару севум бигзар.
Ба чашму гӯшу забон ному ҳолу киссаи ман
Яке бигӯву дувум бишнаву севум бингар...

***

Чун гиревон шудам ба сӯи вусок,
Бар висол ихтиёр карда фирок.
Дилам андар ҳазохизи хичрон,
Рӯҳам андар кашокаи ихрок.
Чун фуру шуд ба гарб чашмаи рӯз,
Гуфгӣ, ихлосро бихурд¹ фирок.

¹ Бояд бо қои «бихурд», «бихонд» бошад.

Ахтарон чун чароғҳои мунир
Сарнигун дар яке кабуд равок.
Кавкаби равшану шаби торик
Дар ҳам афтода чун никоҳу талок.
Омад он дидрабон некӯрӯй,
Омад он сарвақдди симинсоқ.
Чашман аз нам чу аёр вақти баҳор,
Танан аз ғам чу моҳ гоҳи муҳок?
Бегирах карда гесувони баҳам,
Нургирах карда абрувони баток.
Гуфт, к-эй хасрати ҳама дилҳо,
Гуфт, к-эй ғайрати ҳама ушшоқ,
Бе ту бар ман ҳамим гашта шароб,
Бе ту бар ман чаҳим гашта вусоқ.
Ошиқонро чунин бувад байъат,
Дӯстонро чунин бувад мисоқ.
Чанд аз ин дардҳои бедармон,
Чанд аз ин захҳои бетарёк?
Гуфтам: Эй чон ба васли ту муҳтоҷ,
Гуфтам: Эй дил ба рӯи ту муштоқ,
Рӯи туст аз аҷоибӣ қудрат,
Васли туст аз нафоси офок...

***

Қадри мардум сафар надил кунад,
Хонаи хеш мардро банд аст.
То ба санг-андарун бувад гавҳар,
Кас чӣ донад, ки киматаш чанд аст?

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»:

Эй зулфи ёри ман, зираҳӣ ё зираҳгарӣ,
Ё неши тири ғамзаи чонон зираҳварӣ?
Нашиндаам, ки ҳеч зираҳ Зухра нарварад,
Бар рӯи он санам зираҳи зуҳрапарварӣ.
Ҳорут хонамат ману Довуд гӯямат,
То дидамат, ки зуҳрапарасту зираҳгарӣ.
Бар гул ниҳода тӯдаи шамшоду сунбулӣ,
Бар маҳ фиканда сояи чавғону чанбарӣ.
Дар хуррамай чу сояи тӯбино сидрай
В-андар чавори чашмаи ҳайвону Кавсарӣ.

Мичмар ҳаме набоядату уднакхатӣ,
Отан ҳаме насӯзадату мушкнайкари.
Гох аз рухон-ш соҳибӣ ёкуту лулуй,
Гох аз лабон-ш ҳофизӣ марҷону шаккари.
Дар зулматию чашмаи ҳайвон кунӣ талаб,
Зулфӣ ту ё шабӣ, Хизирӣ ё Сикандарӣ?
Болину биетари ту зи нарини савсан аст,
В-аз чину тоб зинаги болину биетарӣ.
Боғӣ магар, ки маъдани нарини савсанӣ,
Чархӣ магар, ки чойғахи моҳу ахтарӣ?
Манзилғахи ту бо кафи Мӯсо баробар аст,
Гар ту ба гува бо дили Фиръавн ҳамсарӣ.
Гар қавли файласуф наӣ, чун мусалсалӣ,
В-ар хулқи садри Шарқ наӣ, чун муаттарӣ?!

* * *

Шабӣ одинаву ман масту хароб,
Ошиқӣ дар сару дар даст шароб.
Мар маро шанбаву одина якест,
Ки чунин дидаам аз ишқ савоб.
Май хурам, сурхтар аз чашми хурӯс
Дар шаби тиратар аз нарри гуроб.
Қард бар дидаи ман хоб ҳаром
Ишқи он наргиси масти пурхоб.
Ҳеч таҳдиди азобам накунад,
Ки маро ишқ писанд асту азоб.
Натавон хурд гами кори ҷаҳон,
Ки ҷаҳон сояи абр асту сароб.

* * *

Ҷавр аз ин барқаҷида айвон аст,
Ки дар ӯ Муштариию Кайвон аст.
Гарчи гаҳ саъду гоҳ наҳс диҳад,
Гарчи гаҳ ризку гоҳ хирмон аст.
З-ӯ чӣ поӣ, ки чун ту маҷбур аст,
З-ӯ чӣ гирӣ, ки чун ту ҳайрон аст?
Ноиби пардаҳои асрор аст,
Пардаи розҳои пинҳон аст.
Даври ӯ ҳар чӣ қарду ҳар чӣ қунад,
Қардаи кирдгори қайҳон аст.

Назар ба ривояти Давлатшоҳӣ Адиб Собирро Отсиз ибни Муҳаммади Хоразмшоҳ ба ҷинояти сиёсӣ дар дарёи Ҷайхун (Ому) дар об ғарқ карда куштааст дар соли 546 хичрӣ.

- 14 -

МАНШУР (Ёрлик)

Амири оби Бухоро дар аҳди Хоразмшоҳиён (асри шашуми хичрӣ). Аз маҷмӯаи «Туркистон»-и Бортулд (муҳаррирани маълум нест). Чун интизоми асбоби маош ва аҳволи интиош кофай ҳалоикро дар эҳёи сунани иморот ва иқомоти русуми зироот аст ва ин маънӣ муяссар нагардад ҷуз ба он ки Худои азза ва ҷалла онро сабаби ҳаёти одамиён ва бақои оламиён гардондааст.

Чунон ки дар Куръони қадим ва Фурқони азим мефармояд: Ва ҷаално миналмои куллу шайин хай, афало юъминуна (Либиё, 30). Ва агар кори об ба вақти муҳиммоти иморот ва масолиҳи зироат фуру гузоштаанд, дар миёни эшон таҳосуму танозуъ ба сафки димоъ (рехтани хунҳо)-и раёё кунанд. Ва амир Иҷмиддин адомаллоҳу саодатаҳу баидазодаи давлати мо, саббаталлоҳу қавоидахост. Ва пайваста ахлоку шамоили ӯ аз матоини маойиб берун будааст. Ва маҳомиду марозии маҷлиси мо мақрун, ба ҳукми ин ҳасоиси амири оби вилоят, ки аз уммаҳоти ин ашғол аст ва ба ҳамаи анқот мутааммили аҳвол ва мутаҳаммили афъоли ин амонат умарои бузург буданд, ӯро фармудем: Чунон созад, ки ҳама рӯз об ба раёё равонтар бошад ва атрофу акнофи вилоят ободонтар ва дахлу манофиъи мусулмонон фаровонтар. Сабилу кофай арбобу асҳоби иктооти вилояти Бухоро аз турку тозику қавию занф ва рафиъу вазн адомаллоҳу ҳаётахум, он аст, ки бар тамкини ӯ тавқир фармоянд ва ӯро амири оби вилоят донанд ва русуме, ки амирони оби Бухороро маъхуду муътод будааст, ба тамому қамол бад-ӯ расонанд.

- 15 -

НИЗОМИ АРҶЗИИ САМАРҚАНДӢ

Шогирди Амир Муиззист. (Таърихи Амир Муиззӣ дар боло сабт ёфт).

Аз «Оташкада»

Диле дорам, ки дар фармони ман нест,
Ту пиндорӣ, ки он дил э-они ман нест.

* * *

Маро модар дуо кардаст гӯйӣ,
Ки аз ту дур бодо, ончи чӯйӣ.

* * *

Нигоро, ту гули сурхию ман зард,
Ту аз шодӣ шукуфтию ман аз дард.
Биё, он сурхгул бар зардгул нех,
Ки дар боғ он ду гул бо якдигар бех.

* * *

Агар хубит як-як баршуморам,
Сар ояд дар шумурдан рӯзгорам.

* * *

Ҳама меҳре зи нодидан бикоҳад,
Агар дида набинад, дил нахоҳад.

Аз «Ҷаҳормақола»-и Низомии Арӯзӣ

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»

Пас, ин китоб муштамил аст бар ҷаҳор мақола:
Мақолаи аввал дар моҳияти илми дабирӣ, дар кайфияти
дабири комил.

Мақолаи дувум дар моҳияти илми шеър ва салоҳияти
шоир.

Мақолаи сеюм дар моҳияти илми нучум ва газорати¹
мунаҷҷим.

Мақолаи ҷаҳорум дар моҳияти илми тиб ва ҳидояти та-
бибу кайфияти ӯ.

Аммо дабирӣ саноатест, ки муштамил бар қиёсои хито-
бию балоғӣ бувад, мунтафез бар муҳотаботе, ки дар мар-
дум аст, бар сабили муҳоварату мушоварат ва муҳосамат ва
мадҳу замму хилаву итрово истиътоф ва бузург гардонида-

1. Газорат – фиребхурӣ.

ни аъмоли хурд ва хурд гардонидани ашголи бузург ва сохтани вучух ва узру итоб ва зоҳир қардани ғартибу низоми дар воқеъ то бар вачҳи авло ва ухро адо қарда оял.

Нас, дабир бояд, ки қаримуласлу шарифулирз, дақиқуниазар, амиқулфиқр, соқибурраъй бошад ва аз одобу самароти он қисми авфари ҳазни акбар ба ӯ расида бошад. Ва аз қисмати маънавий дуру бегона набувад ва маротиби абинои замонӣ шиносад ва мақолири аҳли рӯзгор донад.

– 16 –

ҲАКИМ ҚАТРОН ИБНИ МАНСУРИ ТИРМИЗӢ

Устоди Анварист, бар ин ҳисоб аз шуарон аҳли панҷуми хичри ба шумор меронад.

Аз таъқироти Давлатшаҳи Самарқандӣ

Зуқофиятайн

Чун ба тарфи чӯй бинмуда гули худрӯй рӯй
Ҷойи бо машуқ май хурдан қанори чӯй чӯй.
Бурда аз марҷон ба гуна лотан нуъмон сабак,
Бурда аз мутриб ба дастон булбули хушӯй гӯй...
Аз насими сунбулу гул ғашт чун қирқит боғ,
В-аз дами зулфи бутӣ ман ғашт чун мушқӯй кӯй.
Чашми ман чун чашман Омӯй ғашт аз ҳаҷри ӯ,
Тан ба хун – дар чун миёни чашман Омӯй мӯй.

***

Кӯж гардад бар синехри ишқи ӯ ҳар моҳ моҳ,
Хуни дил ҳар шаб қунад э-ин чашми ман берох роҳ.

– 17 –

АШРАФӢ, МУЪИНИДДИНИ САМАРҚАНДӢ (Вафот 559)

Аз «Оташқада»

Чу оял ба сӯи ҳамал офтоб,
Ҷаҳонро шавад тоза аҳли шабоб.
Сабо беҳирадвор дар бӯстон
Зи руҳсори ӯ даррабояд ниқоб.

Хуш ояд дар он вақт кардан сабух,
Беҳ ояд дар ин фасл будан хароб.
Нигоре нишон неши худ, к-аз тараб
Бигирад сурохию резад шароб.
На чуи лаъли ӯ май бувад дар кадах,
На чуи рӯи ӯ гул бувад дар хиҷоб.
Ба гесӯ бунафша, ба қад норван,
Ба ханда гулистон, ба рух офтоб.
Тавонам расидан ба ин орзу,
Валекин ба иқболи моликрикоб.

* * *

Чунон хоҳам, ки то ман зинда бошам,
Ту султон бошию ман банда бошам.
Бизан обе бар ин дил, в-арна бинӣ,
Ки оташ дар ҷаҳон афканда бошам.

* * *

Он марҳамат, ки карда ба ман чашми кофарат,
Озори сад ҳазор мусулмони дигар аст.

Рубоиёт

1

Омад дилу аз хубии чононам гуфт,
В-аз будани дар зулфи парешонам гуфт.
Гуфтам, ки чӣ гунай, кучой охир?
Бечора чуни гуфт, ки натвонам гуфт.

2

Бар мо чу ниёла дӯш як давр гузашт,
Гуфтем, ки ин лола кӣ овард зи дашт?
Моно, ки дилаш нур шуд аз ин заррин ташт,
К-омад бари мову дил тижӣ карду гузашт.

3

Эй он ки надорӣ ба ҷаҳон ҳеч ниёз
Андаргузар аз олами таҳқиқу маҷоз.
Хуш бош, ки ин нафас азиз асту азиз,
Май нӯш, ки ин кисса дароз асту дароз.

4

Онам, ки ҳама ҳарир нӯшида танам,
Н-осуда зи хойидани шаккар даҳанам.
Имрӯз ба далку луқмас муртаҳанам
Эй гардиши рӯзгор, кӯрӣ, ки манам?

Дилбастан рӯзгори пурзарк шудан,
 Ё шефтаи ликон чун барк шудан.
 Чун мардуми ношиновар андар гирдоб
 Дасте задан асту оқибат гарк шудан.

– 18 –

ҲАКИМ СУЗАНИИ САМАРҚАНДИ

Исмаш: Шамсиддин Муҳаммад Давлатшоҳи Самарқандӣ соли вафоташро 569 ва қабрашро дар Чоқардига қайд мекунад. Аммо дар «Намунаи адабиёти Эрон» таърихаш 562 нишон дода шудааст.

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»

Зи хар баде, ки ту гӯӣ, хазор ҷандонам,
 Миро надонад аз он гуна кас, ки ман донам.
 Дар ошкор бадам, дар ниҳон зи бад батарам,
 Худой допаду бас ошкору ниҳонам.
 Ба як сагира маро раҳнамоӣ шайтон буд,
 Ба сад кабира кунун раҳнамоӣ шайтонам.
 Хавост донаву ман доначину ховия дом,
 Агар ба дона намонам, ба дом дармонам...
 Ба ҳақиқии дини мусулмонӣ, эӣ мусулмонон,
 Ки чун ба худ нигарам, нанги хар мусулмонам.

Аз «Отаникада»

То қай зи гардини фалаки обгитаранг
 Бар обгинахонаи тоат занем санг?
 Бар обгина санг задан феълӣ мову мо
 Тухмаи ниҳода бар фалаки обгитаранг.
 Ранге му¹ бо паланги аҷал қорзори мост,
 Охир, ҷӣ қорзор қунад ранг бо паланг?
 Аҳрор қарда бар гунаҳ иқрор, лек мо
 На аз сағир шармею на аз кабир нанг.
 Дар паллаи тарозун зъмоли қоннот
 Тоат ба дона-донаву исён ба санг-санг.

1. Ранг – бузи хӯдаи ва гоми дашай «Гибсулзуғита».

Чоё ки чанг бояд, назруфтаем сулҳ,
Он чо ки сулҳ бояд, ошуфтаем чанг.
Пирони чангпушту чавонони чангзулф
Дар чанг чоми бодаву дар гӯш бонги чанг.
Чанги аҷал гирифта гиребони умри мо,
Мо хуш гирифта домани озу амал ба чанг.

Аз Давлатшоҳӣ

Чун бар ҳавон тан дили ман гапг подшоҳ,
Омад ба пеши синаи ман ар сафи сипоҳ,
Деви сияхгилем бар он буд, то кунад
Ҳамчун гилеми хеш либоси дилам сиёҳ.
Бинмуд хайл-хайли гунаҳ пеши чашми ман,
То дар кадом хайл кунам бештар нигоҳ.
Рафтам ба роҳи деви фитодам ба доми ӯ,
В-аз дев девтар шудам аз сирати табоҳ.
Як рӯз бегуноҳ набудам ба умри хеш,
Гӯё ки буд бегунаҳӣ назди ман гуноҳ.
Ҳар гунае гуноҳ зи аъзои ман бируст,
Чун аз замини намзада ҳар гунае гиёҳ.

Ҳаким Сӯзаниро ашъори ракикаи ҳаҷвия бисёр аст. Ам-
мо эродашро муносиб дида нашуд. Ин шеърхоро ки навишта
та шуд, дар охири умраш иншоид кардааст.

Ломиъии Бухорӣ, Ҷаннатии Насафӣ, Шамси Холид,
Шатранҷӣ ва Рӯҳии Самарқандӣ аз шоғирдони Сӯзанианд.

— 19 —

РҶҲИИ САМАРҚАНДӢ

Дар марсияи Сӯзани навиштааст:

Аз «Оташқада»

Эй ҳар мижа дар дида чу сӯзан бе ту,
Ҳар мӯй синоне шуда дар тан бе ту.
Ман бе ту чӣ гуна бигзаронам, ки чаҳон
Чун чашми сӯзан аст бар ман бе ту?!

**ҲАМИДИИ БУХОРОӢ –
НИСАРИ АМӢАҚИ БУХОРОӢ**

Дар ҳаҷви Сӯзанӣ гуфта:

Аз Давлатшоҳӣ

Дӯш дар хоб дидам Одамро,
Дасти Ҳавво гирифта андар даст.
Гуфтаман: Сӯзанӣ набераи туст?
Гуфт: Ҳавво ба се талоқ ар ҳаст.

ШАЙХ МУСЛИҲИДДИНИ ХУЦАНДИ

Баъд аз шаҳсади хиҷрӣ вафот карда ва дар вақти вафот гуфта:

Аз «Муллолода»

Аз раҳнаи даҳр ҳамчу дуддон частам,
Раҳти сафари манзили дигар бастам.
Бар лошакари вучуд будам якҷанд,
Гург омаду ҳар дари ду аз ғам растам.

**ҶАМОЛИДДИНИ СИТОҶӢ –
ИМОМИ ҶОМИӢИ БУХОРО**

Таваллуд 571, вафот 542, ба Шамсулаимман Гардари
Бухорӣ хитобан гуфта:

Аз «Муллолода»

Ойӣ ба сари кӯву ба кӯ дари-ой,
Тарей ки зи ту кам шавад он раъноӣ.
Н-ой бари мо, битарей аз расвоӣ,
Расво шудай, гар оио гар н-ой.

ШАМСУЛАИММА
(таваллуд 560, вафот 642)

Дар ҷавоби ӯ гуфта:

Аз «Муллозода»

Эй лафзи туро одати шаккархой,
В-эй нутқи туро шеваи гавҳарзой.
Бар лафзи муборакат дигар бор бирои:
Ой ба сари кӯву ба кӯ дарн-ой.

**ШАЙХ САЙФИДДИНИ БОХАРЗӢ,
ШАЙХ ОЛИМИ БУХОРОӢ**

Дар «Муллозода» таваллуд 586, вафот 659 нишон дода шудааст. Аммо дар маҷмӯаи «Туркистон»-и Боргулд (сафҳаи 160-161) таваллуд 576, вафот 646 сабт шудааст. «Намунаи адабиёти Эрон» 608 таърих гузоштааст.

Аз «Намунаи адабиёти Эрон»

1

Гар ман гунаҳи хама ҷаҳон кардастам,
Афви ту умед аст, ки гирад дастам.
Гуфтӣ, ки ба вақти аҷд дастат гирам,
Очизгар аз ин маҳох, к-акнуи ҳастам.

2

Ҳарчанд гаҳе зи инк бегона шавам,
Бо офият ошнову ҳамхона шавам,
Ногоҳ парирухе ба ман баргузарал,
Баргардам аз он ҳадису девона шавам.

3

То кай бувад ин ҷавру ҷафо кардани ту,
Беҳуда дили халонк озурдани ту?
Тегест ба даст аҳли дил хунолуд,
Гар бар ту расад, хуни ту бар гардани ту.

ЗИЁУДДИН ФОРСИИ ХУЧАНДӢ

Чанде дар Бухоро козӣ буда, вафоташ 622 дар Ҳирот.

Аз «Оташкада»

Заррин шуд, эй аҷаб, ҳама атрофи бӯстон,
 Навъе зи кимиёст магар боди меҳргон.
 Барги турунҷ шуд ивази барги шанбалид
 Шохи дарахт шуд бадали шохи заъфарон.
 Гӯй ҳар он қасида, ки булбул баҳор гуфт,
 Бодаш ба зар навишта бар авроки бӯстон.
 Гар нордона мускини сафрост, нас, чаро
 Сафрои боғ рафъ нагардад ба нордон?
 Он фасл шуд гузашта, ки андар канори боғ
 Чун рӯи дӯст хирмани гул буд бекарон.
 Имрӯз нест аз ҳама гулҳо ба боғу роғ
 Чуз ашқи душмани шаҳи содот арғавон.

* * *

Эй шакар пешни лаб оварда зи ҳар хандидан,
 Рӯхро таъна занад лаъли ту дар хандидан.
 Пешаи сунбули зулфи ту абир афшондан,
 Одати пистаи танги ту шакар хандидан.
 Нутфаро гар зи қабули дари ту мужда расад,
 Кунад оғоз ҳам аз пушти падар хандидан.

Қитъа

Шаб то ба рӯз кори ману рӯз то ба шаб
 Нолидан аст аз гами ту ё гиристан.
 Гуфтӣ, зи дарди ман нагиристрию барҳақӣ,
 Фарқ аст аз фишондани хун то гиристан.

* * *

Умр аст ёр, бо ман агар чуз вафо накард,
 Узраш пазир, умр чу бо кас вафо накард.
 Гуфто: Баҳои бӯсаи ман дех ҳазор қон,
 Ин ҳам зи лутфи ўст, ки чандон баҳо накард.

Сайфилдини Исфарангӣ дар мадҳи шеъри Зиёуддин ин
 рубоиро навишта:

Дар шеъри ту, к-он ба лутф аз чош беш аст,
Аз ҳар чӣ касе васф кунад, з-он беш аст.
Назди онон, ки дар сухан устоданд,
Ҳар байти ту аз ҳазор девон беш аст.

– 26 –

САЙФИДДИНИ ИСФРАНГИИ САМАРҚАНДИ

Вафот 652. «Туркистон»-и Бортулд, сах. 161.

Аз «Оташқада»

Чу чатри удии шаб соя аз ҷаҳон бардошт,
Фалак зи афсари хуршед соябон бардошт.
Савори яктанаи меҳр чун бурун омад,
Ба найза холи шаб аз рӯи осмон бардошт.
Ҳазор халқа зи дирӯи фалак ба як ҳамла
Сапедадам ба сари оташин синон бардошт.

* * *

Эй лаъли ту роздори гавҳар.
В-эй чазъи¹ ту нақшбанди абҳар.²
Дил хастаи ғамзаи ту бодо,
Парвардаи нистаи ту шаккар.
Дар моҳ ту тӯғии камонкаш,
Бар сарв ту зангии зирехвар.
Аз турраи ту шикастагӣ монд
Бар сафҳаи дил чу нақши мистар.

Дар ҳар марсия навишта:

Эй дар ғами ту халқ ба зорӣ гирифта,
Бар ту ба навҳа абри баҳорӣ гирифта.
То ғашта рӯҳи ноки ту ҳамхобан Масех,
Марям дарида чайбу хаворӣ гирифта.
Олуда руҳ ба хуни шафақ ҳар шаб офтоб,
Азбаски дар ҳичоби таворӣ гирифта.

1. Чазъ – санги сиёҳу сапеди ямонӣ, ки чанмро ба он ташбеҳ мекунанд.
2. Абҳар – наргиси миёназард.

Дар мотаби ту парданишинони осмон
Бо духтарони наъи ҳазорӣ гирифта,
Зухра гузапта бар дари мушқуи хоки ту
Бар гирияҳои зори ҷаворӣ гирифта,
Бар турраи буридаи охувашинони ту
Дар ҷавфи нома мушқи татарӣ гирифта.

Рубоӣ

Чун ҳарфи ту бо боди сабо меғӯям,
У аз ситамат, ман аз ҷафо меғӯям.
Боре зи ту нестам, замоне гофил,
Ё мепунавам номи ту, ё меғӯям.

* * *

Эй боди сабо, маро ба коме бирасон,
В-аз ман ба нигори ман наёме бирасон.
Дар турраи ӯ дилест моро, зинҳор,
Гар зинда биебияш, саломе бирасон.

- 27 -

АСИРИДДИНИ АХСИКАТӢ

Аз вилояти Фарғона.

Дар «Намунаи адабиёти Эрон» ба Асириддин 657 таърих гузашта шудааст. Аммо соҳиби «Отанкада» вафоташро дар соли 670 менависад.

Аз Давлатишоҳӣ

Овро, ки чорғӯшани узлат муяссар аст,
Гӯ нанҷ навба зан, ки шаҳи ҳафт кишвар аст.
Ҳигзар зи таъи чарх, ки бустонсарои унс
Баргар зи тоқу торами ин сабз манзар аст,
Гар бӯи ком ҳаст, на з-ин ҳафт ахтар аст,
В-ар иди унс ҳаст, на з-ин чор гавҳар аст.
Чун кохилон ба сабзаи гардун фуру маёӣ,
К-ин соядор гарчи пигарф аст, бебар аст.
Донӣ, бад-ин бухури музаввар кӣ хуш бувад?
Ҳар кас, ки бедимоғтар аз гӯи мичмар аст.
Гове нишон диҳанд бар ин кулзуми кабуд,
Лекин на парчам аст мар ӯро, на анбар аст...

Бар шатти ҳодисот бурун ой аз ин либос,
 К-аввал бараҳнагист, ки шартӣ шиновар аст.
 Аз ашк хоҳ сим, ки нақди муваҷҷаҳ аст,
 В-аз чехра ҷӯй зар, ки тилои муанбар аст.
 Хулқон ба рангрезӣ табиат мадеҳ, аз он-к
 Ҳар даст ранги ӯ зи нахустини сияҳтар аст...
 Заврақ зи оби дида куну дариншин, аз он-к
 Дарёи оташини ту дувормазбар аст.
 Рух нурсириниқ кун чу шафақ вақти шом, аз он-к
 Дар рӯзи ҳаҷр ашқи шафақ низ аҳмар аст.
 Дар курси меҳру гирдан маҳ напгарӣ, аз он-к
 Бе ин ҳама судоҳ ду ноне муяссар аст.
 Дар аҳди мо, ки молари роҳат аким монд,
 Шодӣ зи халқ чехра ниҳуфта чу духтар аст.
 Гуфт офати сар аст, ҳамӯшӣ халоси ҷон,
 Дар ихтиёр аз ин ду яке тан мухайяр аст.
 Ҳар кас зи баҳри фикр барорад дуре, валеқ
 Дурдонаҳои хотири ман баҳри дигар аст.

Ин касида бисёр дароз буд, интиҳоб карда шуд.

Аз «Оташқода»

Кор аз ситамат ба ҷон расидаст,
 В-ин корд ба устухон расидаст.
 Оҳе ки ҷаҳон ба ҳам навардад,
 Аз дил ба сари забон расидаст.

***

Мо мондаему ҷоне аз дастӣ ғам намонда,
 Аз умр беш рафта, в-аз сабр кам намонда.
 Дар дил шарар фитола, бар мағз таф расида,
 Аз рӯй об рафта, дар дида нам намонда.

***

Дидӣ, ҷӣ гуна моро бигзонтино рафтӣ,
 Бе мӯчибе дил аз мо бардонтино рафтӣ.
 Бас аҳдҳо ки кардӣ, бас ваъдаҳо ки додӣ,
 В-он мочаро нарафта ангонтино рафтӣ.

***

Чаҳор чиз, ки асли фароғат асту манвал,
Наврӯд он ба чаҳори дигар дар оҳари ҳол:
Гунаҳ ба шарми маломат, амал ба хирсати ҳал,
Бақо ба талли марғу тамаъ ба зулли суол.

Рубоӣ

Қалби ту зи нури маърифат ур ҷарост,
Бини ту бар рӯи ту чуи гур ҷарост?
Ибليس агар нестӣ, эй маршакӣ зинт,
Пас, рӯст битӯ, ҷашм чузини кӯр ҷарост?

***

Тан дарлодам ба дарди оптикфиканат,
Дил бинҳодам ба фурқати дилшиканат.
Ё дари ғалаи боъраҳонад зи худам,
Ё боди саҳар боърасонад ба манат.

***

Имшаб манаму суҳбати он сарви баланд,
Майро зи лабам чопине дода ба қанд.
Эй шаб, агарат ҳазор кор аст, марав,
Эй субҳ, гарат ҳазор тодист, маҳав.

***

Энд дилеке меҳрифозат бидиход,
Бех з-ни назаре ба ин галокт бидиход.
Хубию хушию дилфиребию ҷамол,
Дорӣ ҳаме чуз вафо, Худоят бидиход!

***

Дар ҳоҷ шабе ҳамнафаси ёр шудам,
Уро нафасе ҳамлаҳи асрор шудам.
Рӯе ки бар он рӯи шеходам ба тараб,
Бар рӯи замин буд, чу белор шудам.

***

Гаҳ аз нари нашнас ҳумос соӣ,
Гаҳ туъман мӯр ақлаҳос соӣ.
Дарҳам шикавӣ қосан сар Қисроро,
То дастан кӯзан галос соӣ.

Миёнан Асир ва Ҳоконии Шервонӣ муоризот бисёр
воқеъ шуда. Асир Ҳокониро ҳақ мекардаст. Ҳоконӣ дар
ин шеърӣ зайл ба он ишора мекунад.

Хирад харитакаши хомаи банони ман аст,
Сухан начибабари¹ хотиру баёни ман аст.
Бар кирдгор, ки даври замон навид овард,
Ки давр даври ман асту замон замони ман аст.
Манам, ки Юсуфи аҳдам ба қаҳтсоли сухан,
Ки мизбони гуруснадилон забони ман аст.
Ба Шарку Ғарб равад ёмаи замирам, аз он-к
Қабӯтари фалакӣ пайки роӣғони ман аст.
Зи жожхони ҳар аблаҳе натарсам, аз он-к
Ҳанӯз дар адам аст, он ки ҳамқирони ман аст.
Манам ба ваҳйи маонӣ паямбари шуаро,
Ки муъҷизи сухан имрӯз дар баёни ман аст.
Туй, ки соҳиби қадҳи манӣ, агар рӯзе
Ба қадҳи қушта шавӣ, он шараф ҳам онӣ ман аст.

Асириддин дар ҷавоби Хоқонӣ навишта

Гираҳқушони сухан хомаи тавони ман аст,
Ҳазинадори баён хотири равони ман аст.
Қашида зини ман ин дизи² хилолриқоб,
Аз он ки шаҳнари рӯҳулқудус инони ман аст.
Қанору остии қон чу баҳр нурдур шуд,
Ки дар вилояти маънӣ гадон қони ман аст.
Ман Арслоншаҳи мулки қаноатам, з-он рӯ
Ҷаҳони қайсару хон садяки ҷаҳони ман аст.
Қамони ман нақашад дасту бозуи Ширвон,
Ки тири чарх якандозе аз қамони ман аст.
На ман қарини вучудам, сафаҳ бувад гуфтаи:
«Ҳанӯз дар адам аст, он ки ҳамқирони ман аст».
Замон замони замингустару хирадбахш аст,
Муҳол бошад гуфтаи: «Замон замони ман аст».
Вагар забони хунар месарояд ин маънӣ,
Ба ҳукми ақл сичил мекунам, ки онӣ ман аст.

Инсоф он аст, ки аз ин ду ғазал аз онӣ Хоқонӣ нисбат ба ғазали Асириддин ба дараҷот баланд аст.

1. Начиба – шутури хушрафтор.

2. Дизи – асп ё уштуру ки аз кокул то думаш хатти сиёҳе қанида бошад.

ЧАВҲАРИИ ЗАРГАРИ БУХОРОИ

Муосири Асириддин аст.

Аз Давлатшоҳӣ

Дар сифати бола

Чун субҳ баркашад алами солапарниён,
 Бояд кашид рояги ишрат бар осмон.
 З-он неш, к-офтоб сар аз кӯҳ барзанад,
 Бояд мае ба бӯи гулу ранги арғавон.
 Он болаи ба нури маху акси офтоб,
 К-аз офтобу моҳ диҳад рӯзу шаб нишон.
 Меъёри ақлу доруи хобу фурӯги рӯй,
 Дармони дарду қуввати шахсу гизои ҷон.
 Асли сахову гайрати мардию зоти ҳуси,
 Айни тавозуъу сари лугфу тани баён.
 Ҳазми таому нафӣи ғаму моҷи нишот,
 Кути дилу тавони тани зори нотавон.
 Дорад ба гоҳи он ки кунӣ рангаш озмуд,
 Бошад ба бӯи он ки кунӣ бӯяш иштихон.
 Лавни ақиқу гунаи ёкуту ранги даъд,
 Бӯи абиру нақхати мушқу насими ҷон.
 Дар феълӣ ӯ ниҳода гаҳи тарбият фалак,
 Дар таъби ӯ сиринта гаҳи тақвият замон.
 Нури Сухайлу тобиши Мирриху фарри Моҳ,
 Ороми каҳлу хурмати пиру тафи ҷавон.
 Гардад зи феълӣ ӯ тани безӯр зӯрманд,
 Бошад зи таъби ӯ дили ғамнок шодмон.
 Чун оби нордон бувад андар калаҳ, агар
 Омехта ба мушқ бувад оби нордон.
 Оиро ки судҳо ба зиён оварад фалак,
 Чун з-ӯ бихурд, суд шуморад ҳама зиён.
 Рӯи чун заъфарон шавад аз вай муасфарӣ¹,
 В-аз хурраи нишоти дил орад чу заъфарон.
 Дар боғу бӯстон зи тамошо наёфт баҳр,
 Ё май ҳар он ки рафт суи боғу бӯстон.
 Бар гулшани мурод бувад бола тозагул,
 Бар киштии мурод бувад бола болбон.

¹ Усфур-гули кочира. Муасфар чизест, ки ўро ба кочира ранг карда-анд. («Иссулугот»).

Рӯҳест бекасофату шамсест бекусуф,
 Нурест бетагайпору норест бедухон.
 Май хоҳу май гусору ба май шод бош, аз он-к
 Моро Худой ваъда ба май кард дар чинон.
 Май бар ҳаромзода ҳаром аст, к-ӯ ба амд
 Озори меҳмон талабад, ранчи мизбон.
 Май бар ҳалолзода набонад ҳаром, аз он-к
 З-ӯ шод мизбон бувад, осуда меҳмон.
 Дардеҳ шароби ноб, ки бошад ҳаром хоб,
 Чун теги офтоб занад чархи дурфинон,
 То Ҷавҳари Заргар чоми шароби нур
 Нӯшад ба ёди маҷлиси базми худойгон.

Қасида

(Ба ҷустуҷӯи бародар Фитрат ба даст даромад)

Эй тунди бадхӯ сорбон, тундӣ макун бо корвон,
 Манзил бад-ин дурӣ макун, уштур бад-ин тезӣ марон.
 К-аз бонги халҳоли чарас, бар ман ҷаҳон шуд чун қафас,
 Шуд баста дар нафсам нафас, шуд ҳаста дар ҷисмам равон.
 Ҳавдач¹ фуру гири аз ҳаюн², то ояд аз ҳавдач бурун
 Бо қалди чун симин сутун он доларӯи дилситон.
 Ҳамчун баҳор орошта, чун гулбуни широста,
 Рух чун маҳи покоста, бар ҳам чу хуррам бӯстон.
 Софӣ тани ӯ настанан, бӯё бари ӯ ёсуман,
 Ёзон қалди ӯ норван, ранги лаби ӯ нордон.
 Симинбари кӯчакдаҳан, парвинрухи симинзакан,
 Чун кард чархи нилгун ўро зи дасти ман бурун,
 Гирди ҷаҳон гардам кунун дар ҷустуҷӯи он ҷаҳон.
 Пен омадам рабъу даман, буда ҳарифонро ватан,
 Аз сирати ҳар марду зан, бурда ту гӯӣ, амни чош.
 Водӣ шуда гулзори ӯ, гул рафта, монда хори ӯ,
 Бому дару девори ӯ ганга шағниро макон.
 Аз шӯра карда нурнамак буму бараш ҷаври фалак
 В-аз хора карда нурҳасак бому дараш даври замон.
 Ганга диёри ӯ чаман, сокин дар ӯ зоғу заған,
 Ҷуста дар ӯ каргас ватан, карда дар ӯ ҷузғ ошён.
 Дар маҷлиси ӯ гунагун танбӯру ною арғанун,
 Дар гулшане к-аз ҳад бурун савсан будию арғанон.

1. Ҳавдач—қаҷовасст, ки дар он занон савор шиванд.

2. Ҳаюн—шутур ва асп.

Ақнун дар ў гули данас¹ хар шаб диҳад бонги чарас,
Бинӣ гиёҳу хору хас бар қои гул дар гулситон.
Чавзо пур аз лулукамар, Миррих чун пурхун шамар,
Ноҳид чун симин синар, навмоҳ чун заррин камон.

— 29 —

БАДРИ ЧОҚӢ (ШОШӢ) — ТОШКАНДӢ (вафот 745)

Аз «Шарҳи қасоиди Бадри Чоқ», ки Ғиёсиддин ибни Чалолоиддин «Ғиёсуллуғот» дар санаи як ҳазору дусаду панҷоҳу шаши ҳиҷрӣ ба таълифаш шурӯъ карда, дар соли як ҳазору дусаду панҷоҳу ҳафт тамом кардааст ва дар соли 1895 мелодӣ — 1316 ҳиҷрӣ бори дувум дар Ҳиндустон таъъифтааст, интиҳоб карда шуд.

Аз қасидаи севум

Бар сари чоҳи Зухра бин оҳун зарнигорро,
Майи суи камон нигар турки синонгузорро.
Бар сари тоси обгун сӯи сарои Муштарӣ
Рақскунон равон нигар соғари зарнигорро.
Румии рӯзро зи сар рафт кулоҳи зар, чу шуд
Судра² насичи³ якшаба шоҳиди Зангборро.
Нуктаи зар чу ношуда бар вараки сахар рақам,
Бу, ки ба даст оварам чун қалам он нигорро.
Хез, ки долазор шуд сабзҷаҳони настаран,
Рав, ту зи дола барфиган сунбули тобдорро.
Ҳамчу сафина қои ба лаб, омада дар муҳити ғам,
Ин ҳама ҳаст аз ту ҳам, нест риҷо канорро.
Бадр пур аз шафақ қунад ин ду ситораро зи ғам,
Ғар ту шакарфишон қуӣ лаъли ситораборро.

Аз қасидаи шашум

Найза қанид оташин румии зарринниқоб
Қард ба як дам задан чайши ҳабашро хароб.
Аз алами офтоб куббаи моҳ уфтод,
Парчами шабро қушод аз сари найза шаҳоб.

1. Данас — чиркин.

2. Судра — қабон нимтана.

3. Насич — бофташуда ва мурод аз насичи якшаба маҳтоб аст.

Чун зи хурӯши хурӯс тӯтии нухболи чарх
Байзаи заррин кашид боз зи халқи ғуроб.
Кабки хиромони ман рақскунон чун хурӯс
Мурғи суроҳӣ ба чанг, дар таҳи домаи рубоб.
Аз нами унноби ӯ руста ду ришта гухар,
Дар хами меҳроби ӯ хуфта ду масти хароб.
Гуфт: Чунин зор кард якшаба ҳаҷри туам,
К-аз душаба мечакад бар зари ман лаъли ноб.

Аз қасидаи чаҳордахум

Ин абруи заррини ҳилоли рамазон аст,
Ё ғабғаби симинсанами тангдаҳон аст.
Ё ёраи¹ сим аст, ки дар соиди зангист,
Ё моҳии сим аст, ки дар Нил равон аст.

Аз қасидаи чихилунухум:

Бар вараки лочвард нуқтаи зар шуд рақам,
Сӯи лаби мо маёр чуз хати чом, эй санам.
Зоғи сияҳ то ниҳод байзаи зар аз даҳон,
Булбуларо² мечакад аз сари минқор дам³.
Чом чу моҳи тамом шуд суи парвин равон,
Моҳи наваш дар қафо, ҳам шафақаш дар шикам.
Каф чу баромад зи чом, чом баромад ба каф,
Дошт чу заррин қафас шиша пур аз қалби ям⁴.
Нақди равон деҳ баҳо, в-аз зари қалб⁵ ор лаъл,
То дилат аз ғам раҳад, хотами ӯ соз фам.
Хез, ки вақти сахар ғамзадаро мелихад
Май зи хумистони ишқ соқии базми кидам.
Аз пай ташнадилон тоси фалак баркашид
Соғари заррини хур аз даҳани субҳдам.
Дӯш, ки қавси ҳилол чун зиҳи симин намуд,
Ғашт пур аз ғӯи зар чайби қабои залам⁶.
Дар ивази тоҷи лаъл дод маҳ аз Қаҳқашон
Қутби сияҳпӯшро чуббаи зарриналам.

1. Ёра – зеварест, ки занон дар даст мекунанд.

2. Булбула – суроҳии лӯладор.

3. Дам – хун. Дар ин ҷо киноя аз шароб аст.

4. Қалби ям – ба тариқи таъмия май аст.

5. Зари қалб – ба тариқи таъмия раз мешавад, ки тоқ аст ва дар ин ҷо маҷозан ангур мурод аст. Лаъл аз риз овардан, май ба даст даровардан аст.

6. Залам – торикӣ.

Аз қасидан панҷоҳуякум:

Ба ҷуз субҳ румии хандон надидам,
Ба ҷуз шом зангии гирён надидам.
Ба ҷуз рӯз дар зерӣ нилӣ иморӣ
Сапедунгури зардҷӯҳон надидам.
Маҳи ҷун синарро набигзапта моҳе,
Ки дар зерӣ тираш камонсон надидам.
Шаҳи Шарқ рӯзе ба худ барнаёмал,
Ки дар Ғарбаш аз занг инхон надидам.
Завоёи нух чархро тавф кардам,
Ки он ҳеч якро басомон надидам.

Ғазали қасамия

Ба ду ҷашми ту, ки мағони харобанд имрӯз,
Ба ду зулфи ту, ки бар моҳ никобанд имрӯз.
Ба ду шохӣ шакарини нистаи нӯрангезат,
Ки ба коми дили мо лаъли хушобанд имрӯз.
Ба ду рухсор, ки ҷун тоҷи хурӯсанд ин дам,
Ба ду абрӯ, ки сияҳ хамчу гуробанд имрӯз.
Ба ду сунбул, ба ду наргис, ба ду дола, ба ду лавл,
Ки ҳама марҳами ҷонҳои харобанд имрӯз,
Ки ман аз ҷоми ғамат беҳабару боҳабарам,
Ки ҳама з-оташни инки ту кабобанд имрӯз.

Шамсиддини Сомибек дар «Қомусулаълум» дар ҳаққи Бадри Чочӣ навиштааст, ки «Аз машоҳири Туркистон буда, аз шаҳри Тонканд аст, ки номи аслаш Чоч аст. Ба Дехлӣ хичрат карда, ба султон Муҳаммад ибни Туғлуқшоҳ ишғоси ёфта ва ба лақаби Фаҳрузамон сарафроз гардида, дар соли 745 вафот кардааст».

Бадри Чочӣ ҷамъи девони худро 745 моҳи зилқада таърих гузаштааст. Агар назъи таърихи Шамсиддини Сомибек ҳаго набонад, бояд бе воситаи ҷамъи девон вафот ёфта бошад.

Шориҳи қасоиди Бадри Чочӣ Ғибсиддин дар муқаддима дар бораи Бадри Чочӣ менависад: «Маҳфӣ намонад, ки мусашифи ин девон Бадриддин мутахаллис ба Бадр аст, ки аз шаҳри Чочи музофоти Турон, ки муаррабаши Шош бошад, дар санаи ҳафтасду сино се дар дорулхилофан Дехлӣ ворид гашта, мулозим ва надами султон Муҳаммадшоҳ ибни

Гиёсиддин Туглукиноҳ шуда, мулаккаб ба Фахруззамон будааст».

Аз ин баёнот маълум мешавад, ки Бадрӣ Чочӣ дар Ҳиндустон дувоздаҳ сол умр ба сар бурдааст. Қасоиди машруҳаан сайр шуд, дар ин маҷмӯа 71 қасида, 105 китъаву ғазал ва 35 адад рубоӣ маркум шудааст. Аксари абёти Бадрро бе шарҳу ҳалли луғот фаҳмидан мумкин нест. Аз ашъораш маълум мешавад, ки соҳиби тарҷума ба ҳайат ва нуҷум хеле вуқуф дошта, ҳазинаи луғоти ғариба будааст. Дар ин маҷмӯа фақат шеърҳои осонаш интихоб ёфт. Ҳиссае, ки мо аз сайри девон ва нақли ашъори Бадрӣ Чочӣ гирифтём, ин аст, ки панҷсад сол пеш аз ин таърих дар Тошканд, ки синан Туркистон аст, чуни шоири форсизабони мушқилнависанд навиштанамо ёфтааст, вағарна ашъоре, ки фаҳмидани он ба шарҳ, ҳалли луғот ва дошиғани ғалҳои бисёре мавқуф аст, муҳаккиқини удабон форсиро хушқард нест. Оре, баъзе удабо қасидае, ғазале, китъае, ё ки байғеро барои қудратнамоӣ бад-ин услуб ишроқ кардаанд. Аммо сар то нои девонро бад-ин сиёқ қасе напавиштааст. Мумоилайҳ гоҳо Бадр, гоҳо Бадрӣ Чоч ва гоҳо Бадрӣ Чочӣ тахаллус мекунад. Чун тарҷуман ҳоли Бадрӣ Чочӣ ба таъкираҳо навишта навишта буд, дар зикран қадре суҳан дароз рафт.

— 30 —

НОСИРИ БУХОРОӢ

Чун мусоҳибати Салмони Сонаҷиро дарёфта, аз шуарон асри хаштум ба шумор меронад.

Аз Давлатшоҳӣ

Дарвешро, ки ганҷи қаноат мусаллам аст,

Дарвеш ном дораду султони олам аст.

Гар курси гарми меҳр барорад танӯри чарх,

Дар вақти чошт суфраи дарвешро кам аст.

Рӯзе туро ба захри ҳаводис кунад ҳалок,

Гардуни ҳалқакарда, ки чун мори аркам аст.

Дарҳам шавад зи баҳри дирам ҳоли оламӣ,

Оре, тамом сураги дарҳам чу дирҳам аст.

Моро ҳаваси суҳбати ҷонпарвари ёр аст,
 В-арна ғараз аз бода на мастӣ, на хумор аст.
 Оташнафасон қимати майхона шиносанд,
 Афсурдадилонро ба харобот чӣ кор аст?
 Дар мадраса касро нарасад даъвии тавҳид,
 Манзилғаҳи мардони муваҳхид сари дор аст.
 Тасбех чӣ кор ояду саччола чӣ бошад,
 Бар марқаби бетокати рӯҳ ин хама бор аст.
 Носир агар аз ҳаҷр бинолад, ачабе нест,
 Маҳҷур зи ёр асту парешон зи диёр аст.

Шамъи Эрон гӯямат, ё моҳи Тӯрон хонамат,
 Қиблаи дил донамат, ё Каъбаи ҷон хонамат?!
 Ҳамчу ҷонӣ ногузиру ҳамчу аклӣ дилфурӯз,
 Хуштар аз ҷону ҷаҳон он чист, то он хонамат?
 Хонамат фирдавс, чун аз чеҳра бардорӣ ниқоб,
 В-аз ду лаб чун рӯҳ бахшӣ, оби ҳайвон хонамат.
 Дар вафо бунёди меҳру дар сафо феҳристи хуси,
 Дар макорим айни лутфу кони эҳсон хонамат.
 Чун кашӣ дар базм бода, донамат Ҷамшеди вақт,
 Чун кунӣ дар раҳиш ҷавлон, Пури Дастон хонамат.
 Чун ба ҳубӣ ҷумла ҳубон банди хусни туанд,
 Подшоҳи дилбарону шоҳи ҳубон хонамат.
 Аз руҳи гетикушо Маҳдии олам донамат,
 В-аз лаби муъҷизнамо Исои даврон хонамат.
 Сӯи ҳешам хон, ки ман хонам туро ошпикнавоз,
 Сӯи ман бихром, то сарви хиромон хонамат.
 Гӯш кун ашъори Носир, боздон асрори ӯ,
 То миёни мардумон шоҳи суҳандон хонамат.

Гӯянд, ки Носири Бухорой дар аснои сафари ҳаҷ дар Бағдод ба лаби Дачла ба Ҳоҷа Салмони Соваҷӣ вохурд. Салмон аз ному нишони Носир пурсид. Носир ҷавоб дод, ки марди ғарибу шоирам. Салмон барои имтиҳон мисраи «Дачларо имсол рафторе аҷаб мастона аст»-ро хонда, мисраи дувумро аз Носир хост. Носир бадеҳатан гуфт:

«Шой дар занҷиру каф бар лаб, магар девона аст?»

ШАЙХ КАМОЛИ ХУЧАНДИ

(нафот 796)

Аз «Радоифулашъор»-и Муҳтарами Бухорой

Дӣ ҷонгтаҳ зи чехра фикандӣ никобро,
 Шарманда сохтӣ ҳама рӯз офтобро.
 Теги туро чӣ хочати руҳеат ба хуни мост,
 Бар ҳалки ташна ҳукм равон аст обро.
 Дил сӯхт аз самоъ, наменетад зи чарх,
 Рақе аст гарм бар сари отаи кабро.
 Ошиккушӣ савоб бувад дар китоби инк,
 Он шӯх ҳам зи даст надод ин савобро.
 Гуфтӣ: Магар ба сурати мо ошикӣ, Камол?
 Сурат надида, чун бинависам ҷавобро?

* * *

Ҷонро ба ҷуз лабони ту оби ҳаёт нест,
 Ширинтар аз лаби ту ба олам набот нест.
 Рӯзи нахуст, эй маҳи ҳубон, ба ошикӯн
 Рухро чаро намудӣ, агар майли мот нест?
 Гуфтам: Давои дарди диламро хате навис,
 Гуфто: Давот чун бинависам? Давот нест.
 Бар даври оразат хати сабзе, ки шуд надил,
 Мазмуни хат ҳамин, ки ба ошик наҷот нест.
 Доғи ҷафо ба ҷони мани хастадил манех,
 Рӯзе ки дар вафот¹ бимирам, вафот нест.
 Гуфтам: Зақоти лаъли лабат бӯсае билех,
 Гуфто: Бирав, Камол, ки вақти зақот нест.

* * *

Эй ки аз зулфи ту хун дар чигари муники Хитост,
 Рӯи зебои ту оинаи алтофи Худост.
 Мохро равшани аз рӯи ту мебояд ҷуст,
 Сарвро ростӣ аз қалди ту мебояд хост.
 Сифати қомату руҳсори ту гӯям, шабу рӯз,
 Нагавонам, ки нагӯям сухани равшан рост.

1. Рӯзе ки дар гами ту — нусхаи дигар.

Хамчу субҳ аз асари меҳри рухат чон бидиҳал,
Хар киро дар раҳи ишқи ту дам аз сидику сафост.
Ончунон зору низор аст зи савдот Камол,
Ки чу мохи пани абрӯи ту ашгуштнамост.

Шайх Камол дар бозгалти сафари ҳаҷ обу ҳавои Табреро ба худ гуворо дида, дар он ҷо истикомат кард. Вақте ки Туктаминшхон (тотор) Табреро гирифт, Шайхро аз он ҷо ба пойтахти Дашти Қинҷок, ба Сарой бурд. Шайх ин ғазалро дар шаҳри Сарой навишт.

Аз Давлатшоҳӣ

Эй хатат ояги сунъу даҳанат лутфи Худой,
Ба ҳадисе бикунӣ он дабу лутфе бинамой.
Шуд зи назорағиён хонаи ҳамсоя хароб,
Махи ман, бо ту кӣ фармул, ки бар бом барой?
Хонаи туст дилу дила зи борони сиринг,
Гар аз ин хона чакад об, бал-он хона дарой.
Ту на аз дилаи соҳибназаронӣ гоиб,
Моҳию моҳ намудор бувад аз хама ҷой.
Бӯстонест Сарой аз гули он рӯй, Камол,
Ба Сарой омадӣ, эй булбули хушгӯ, бисарой.

Ин матлаъро низ дар сифати Сарой гуфта:

Агар Сарой чунин асту дилбарони Сарой,
Биёр бода, ки ман фориғам зи ҳар ду сарой.

Шайх Камол муосири Хоча Ҳофиз Шерозӣ будаву ин шеърро ба Хоча Ҳофиз фиристола:

Гуфт ёр: Аз гайри мо нӯшон назар. Гуфтам: Ба чашм.
В-он гаҳе дузида бар мо менигар. Гуфтам: Ба чашм.
Гуфт: Агар гардӣ шабе аз рӯи чун моҳам чуло,
То сахаргоҳон ситора менумар. Гуфтам: Ба чашм.
Гуфт: Агар гардад лабат хушк аз дами сӯзони оҳ,
Боз месозаш чу шамъ аз гиря тар. Гуфтам: Ба чашм.
Гуфт: Агар бар остонам об хоҳӣ зад зи ашк,
Ҳам ба миғдонат бирӯб он хоки дар. Гуфтам: Ба чашм.
Гуфт: Агар сар бар биёбони гамам хоҳӣ ниҳод,
Ташнагонро муждае аз мо бибар. Гуфтам: Ба чашм.

Гӯянд, ки чун Хоча Ҳофиз байги охириро хонд, бисёр риккат кард. Шайх Камолӣ Хучандӣ баъд аз чаҳор соли ба Сарой истодан боз ба Табрёз омад. Ҳам дар он ҷо ба соли 792 вафот ёфт. Қабраш дар Табрёз аст.

Дар тазкираи «Оташқада» ва «Қомусулаълум» аз «Равзатуссафо» маъқулаш мазкур аст, ки Шайх чанде ба қалъаи Санг маҳбус буда ва ба ишоди рубоие аз он ҷо халос шуд. Рубоӣ ин аст:

Аз «Оташқада»

Кай бошад аз ин танг бурун омаданам,
Ном аст аз ин напг бурун омаданам.
Гӯй магар аз санг бурун меояд
Парвонаи аз Санг бурун омаданам.

Дар суҳанҳои Шайх Камол тарзи хосест, ки дигаронро кам иттифоқ меафтад. Камол дар ашъори худ лафзҳои думаншодор ва ҷиносро бисёр ба қор мебарад ва ба ҳар ду маънӣ ҳам шερраш аз ҷазолат намебарояд. Чунончи:

Гуфташ: Давои дарди диламро хате навис,
Гуфто: Давот чун бинависам? Давот нест.

Давоти дувумро ҳамчунон ки ба маънои «давои ту» гирифташ мумкин аст, инчунин ба маънои сиёҳидон ҳам ба қор бурдан равост. Барои навомӯзони адабиёт ин қалар эзоҳро лозим доништа шуд. Бояд ба ҳамин қибле аст. Ва илло аҳли суҳан ба ин қабил шарҳҳо муҳтоҷ нестанд.

Дар ҳаққи суҳанони Шайх Камол касе ин қитъаро навишта:

Чу девони Камол афтад ба дастат,
Навис аз шери ӯ, чандон ки хоҳӣ.
Зи ҳар лафзан давои мағзар чу хома,
Ба ҳар харфаш фуру рав чуи сиёҳӣ.

Мо ҳам ба ин қитъа фармонбарӣ карда, як ғазали дигарро, ки дар Давлатшоҳӣ шуд дида, сабт менамоем:

Гар шабе он маҳ зи манзил бениқоб ояд бурун,
З-аввали шаб то дами субҳ офтоб ояд бурун.
Кай бурун ояд лабаш аз уҳдаи бӯсе, ки гуфт,
Чун муҳол аст оби хайвон, к-аз сароб ояд бурун.

Хирқаҳои сӯфиён дар даври чапми масти ӯ
Солҳо бояд, ки аз раҳни шароб ояд бурун.
Ҳар кучо бонад нишони пои ӯ, з-он ҷо ба чапм
Хок бардорем, чапдоне ки об ояд бурун.
Бо ҳама тақвои зуҳд ар бишнавад бӯят Камол,
Аз даруни савмаъа масту хароб ояд бурун.

Аз «Хизонаи омира»

Дар хилвати дӯст ҷои нагунҷал,
Шодию ғами ҷаҳон нагунҷал.
Чапмат кунаду лабат диҳад ҷон,
Марг ояду дар миён нагунҷал.
Эй хоҷа, ту марди худфурӯшӣ,
Раҳти ту дар ин дуқон нагунҷал.
Норо ҷӣ маҷол дар харимат,
Сар шиз бар остон нагунҷал.
Васфи руҳи ӯ кунам ба хуршед,
Хуршед дар осмон нагунҷал.
Мо хонахаробкардагонро
Дар дил ғами хонумон нагунҷал.
Ё дӯст гузин, Камол, ё ҷон,
Як хона ду меҳмон нагунҷал.

Ҷомигӣ ин авроқ мегӯяд: Дар бадали мисроғи охири
«Як шаҳр ду ҳукмрон нагунҷал», ё ки «Як мулк ду
ҳукмрон нагунҷал» мешуд, ҳароина ба воқеъ мувофиқтар
меафтад, зеро дар воқеъ ба як хона ду меҳмон, ҳатто зиёда-
тар бар он гунҷидан мумкин аст. Аммо ба як шаҳр ё мулк
ҳеҷ гоҳ ду ҳукмрон нагунҷидааст ва нахоҳад гунҷид.

Яке аз хусусиёти Камол он аст, ки ҳеҷ яке арбоби дувал-
ро малх нагуфтааст. Ин давлат ба бисёртарин шуарон
мутақаллимин муяссар напудааст.

— 32 —

ХОҶА АБДУЛМАЛИКИ САМАРҚАНДӢ

Тахаллусан Ассорист.

Дар аҳди Амир Темур шайхулислом буд. Аз шуарон ас-
ри ҳафгум ба шумор меравад.

Аз Давлатшоҳӣ

Эй мардуми чапм, аз назари мо марав охир,
В-эй дурри гиромӣ, зи бари мо марав охир.
Эй ҷони азиз, аз тани ранҷур машав дур,
В-эй сояи раҳмат, зи сари мо марав охир.
Эй теғи ғамат рехта хуни чигари мо,
Аз дида чу хуни чигари мо марав охир.
Эй нақши ҳаёли хати ҷонпарвари ҷонон,
Аз лавҳи саводи басари мо марав охир.
Дур аз ту надорад хабари хеш Асорӣ,
Ақнуи ки шунидӣ хабари мо, марав охир.

— 33 —

ХОҶА ИСМАТИ БУХОРОӢ

(Вафот 829)

Аз «Оташқада»

Сархуш аз кӯи харобот гузар кардам дӯш
Ба талабгории тарсобачаи бодафурӯш.
Пешам омад ба сари кӯча нарирухсоре,
Кофаре, ишвагаре, зулфи чу зуннор ба дӯш.
Гуфтам: Ин кӯй чӣ кӯй аст, туро хона кучост?
Эй маҳи нав хамаи абрӯи туро ҳалкабагӯш.
Гуфт: Тасбеҳ ба хок афкану зуннор бибанд,
Санг бар пишаи тақво зану наймона бинӯш.
Баъд аз он пешии ман о, то ба ту гӯям сухане,
Роҳ ин аст, агар бар суханам дорӣ гӯш.
Зуд девонаву сармаст давидам пешани,
Ба мақоме бирасидам, ки на дин монду на хуш.
Дидам аз дур гурӯҳе, хама девонаву маст,
В-аз тафи бодаи ишқ омада дар ҷӯшу хурӯш.
Бе дафу сокию мутриб хама дар раксу самоъ,
Бе маю чому суроҳӣ хама дар нӯшонӯш.
Чун сари рингаи номус биншуд аз дастам,
Хостам, то сухане нурсам аз ӯ. Гуфт: Хамӯш!
Ин на Каъба-ст, ки бенову сар ой ба тавоф,
В-ин на масҷид, ки дар ӯ беалаб ой ба хурӯш.
Ин хароботи мугон аст, дар ӯ мастонанд
Аз дами субҳи азал то ба қиёмат малҳун.
Гар туро ҳаст дар ин шева сари якранӣ,
Дину дониш ба яке чуръа чу Исмаи бифурӯш.

Ин китъаро дар ҳаққи вазире гуфта, ки ба ӯ асби доғар дода буд:

Рӯзе ба боргоҳи Сулаймони рӯзгор
Рафтам, ки қиблае беҳ аз он остон набуд.
Дидам ба садри маснади иззаг фаронга
Чатри саодате, ки кам аз осмон набуд.
Бинишаста бар садорати девонаш Осафе,
К-андар басити хок чу ӯ қадрдон набуд.
Дорон мулк амири муборак, ки харғизаш
Дар лутфу чул хочати ҳеҷ имтиҳон набуд.
Кардам адо ба мадҳу санояш касидас,
К-он наф, дур ба маҳзани дарёву кон набуд.
Асбе карам намуд, ки дар чинси ваҳшу тайр
Чун ӯ заиф чошваре дар чаҳон набуд.
Асбе ки чун ҳамони шикаста кучули ӯ,
Сар то қадм ба гайри шаю устухон набуд.
Дабҳо қушумалаш, ки ба дандон назар кунам,
Чизе чул оби хасраташ андар даҳон набуд.
Гуфтам: Ба ин чаҳон ба замони кӣ омадӣ?
Гуфт: Он замон к-аз одаму одам нингон набуд.
Аз тори шикабут сафал¹ кардамаш ба пой,
К-аш тоқати гусастани он ресмон набуд.
Ноғохаш аз вақилани боде камар шикаст,
Бечораро таҳаммули бори гарон набуд.
Алҳисса чуи ба роҳи адам рафт, ақд гуфт:
«Моро ба ин гиёҳи заиф ин гумон набуд».

Дар гулузи офтоб гуфта:

Боз барафрӯхт нарх маънаван офтоб,
Нарда ин рух баргирифт тоҳили мушқинниқоб.
Шоҳи тумурралсарир чехра намуд аз сипехр,
Субҳ чу бар пой кард хайман зарринтаноб.
Субҳ чу бози сафед бол қушод аз шафак,
Байзан симин ниҳод дар даҳани ӯ гуроб.
Шуъбадабози фалак маъракаи гарм дил,
Бар сари офоқ рехт хуқкаи дурри хушоб.

1. Шоҳи шақал ё шагал бонад, ба маъани пойбанди сутур аст.

Аз баёзи газал — дастхат

Хуррам он рӯзе, ки дар сар фикри ёре доштам,
Дида дар роҳи саманди шахсаворе доштам.
Гарчи умре зардрӯиҳо капидам чун хазон,
Шод будам, чун умеди навбахоре доштам.
То ба ӯ будам, наметарсидам аз теги ракиб,
Бо вучуди гул кучо парвои хоре доштам.
Эй ракиб, аз ҳоли дурафтодагон шодӣ макун,
З-он ки ман ҳам чун ту рӯзе эътиборе доштам.
Хок шуд Исмаи зӣ ҳаҷри ёру тан бурд аз дарам,
Дар дилаш н-омад, ки рӯзе хоксоре доштам.

Хоча Исмаи ба дарбори Султони Халил — набераи Амир Темур иззату эътибори зиёд дошт. Чун Султони Халилро аҳли дарбораш азл карда, ба ҳабе гирифтанд, Хоча Исмаи ба ёди суҳбати Султони Халил ин газалро иншоид кард:

Аз Давлатшоҳӣ

Кони фармудӣ ба шамшери чудой кунганам,
То ба хорӣ дар чунин рӯзе налудӣ душманам.
Бонбон, гӯ, дар таҳи девори гулзорам бикун,
Бе вучудаш гар кашад хотир ба сарву савсанам.
Шахсаворам кай хиромад боз, то девонавор
Хоку хунолуда худро бар сари роҳ афканам.
Хуни дил з-он рӯ ҳамеборам зи шарёни лу айн,
К-аз фироқаш нишгари хунест ҳар мӯ бар танам.
Тоза, Исмаи, кай шавад осори даврони Халил,
К-ин бутонери, ки ноҳақ менарастам, бипканам?

Ин мағлабро низ дар ҳаққи Султони Халил гуфта:

Дил кабобест к-аз ӯ шӯр барангехтаанд,
Аз намакдони Халилаш намаке рехтаанд.

Давлатшоҳи Самарқандӣ ва соҳиби «Оташкада» вафоти Хоча Исмаиро 829 қайд кардаанд. Аммо дар маҷмӯаи дастнависе, ки аз Бухоро ба даст афтод, 840 навишта, ҳам дар бораи таъриҳаш шеър аз фузалои замони Хоча накл карда:

Таъриҳи вафоти Хоча Исмаи
Ҳар кас ки шунид, гуфт: Таммаг.

Бисотии Самарқандӣ, Хаёлии Бухороӣ ва Бурундук аз муосир ва мусоҳибони Хоча Исмаи буданд.

СУЛТОН ХАЛИЛ ИБНИ МИРОНШОХ ИБНИ АМИР ТЕМУР

Вафоташ 18 рачаби 814 воқиф шуд.

Султон Халил баъд аз вафоти Амир Темур чуи ба тахти Самарканд нишаст, инони ихтиёри мулкдориро ба дасти маҳбукаи худ Шодмулк-ого гузошт. Аҳли дарбор ба ҳамин баҳона исён карда, шоҳзода ба банд гирифта, ба қалъаи Шохрухия фиристоданд. Шаҳзода дар зиндон ин рубоиро навишт:

Дирӯз чунон висоли чонафрӯзе,
В-имрӯз чунин фироки оламсӯзе.
Афсӯс, ки бар дафтари умрам айём
Оиро рӯзе нависад, ииро рӯзе¹.

Дар вақти маҳбусӣ ин шеърро ба амми худ Шохрухмирзо, ки аз Хирот ба Самарканд барои халос кардани малик омада, навишта фиристод:

Аз Давлатишоҳӣ

Ё воҳибалъатия ва ё муътиялмурод,
Мо тоқати фироқ надорем аз ин зиёд.
Идбор шуд мучовиру хуш гуфт марҳабо,
Иқбол шуд мусофиру хуш гуфт хайрбод.
Боде, ки аз диёри муҳиббон ба ман расад,
Чонам фидои нақхати он турфа бод бод!
Ғамгину шодмон чу аз ин дайр би зарӣ,
Ғамгини маҷав зи меҳнату аз бахт низ шод.
Дони ҷаҳон зи синан Ковус кай бирафт,
Шодон зи бахти тира кучо буд Кайқубод?
Дар шавқдари фироқ, Халил, ар мукайядӣ,
Рӯзе туро синехри мулоиб диҳад қушод.
Ҳукми Худой дод ба дасти ҳасон маро,
Қуфр аст пени халқ зи ҳукми Худой дод.

Сарвари амирони осӣ Худойдод буд, шоҳзода дар байти охири ба ҳамон ишора мекунад.

1. Ин рубоиро соҳиби «Отанқада» ба номи Гузрели Салҷуқӣ навишта.

БИСОТИИ САМАРҚАНДИЙ

Шогирд ва муосири Исмати Бухорой ва маллоҳи Султон
Халил аст.

Аз Давлатшоҳӣ

Ман зи баҳти шӯри худ бирӯнам, эй ништадаҳан,
То ба гирди шаккари ту руста мегардад набот.
Ташнааб дар Карбалои ҳаҷр мемирам аҷаб,
Ман ки бар вачҳи ҳасан аз дида меборам Фурот.
Аз даҳонаш бўсае ҷустам зақоти ҳусиро,
Гуфт: Хомӯш, эй гадо, бар ҳеч кай бошад зақот?
Он нарирух бо Бисотӣ гуфт аз рӯи итоб:
Гирди ин бозӣ магард, ар дил намехоҳад зи мот.

Мавлоно Бисотӣ ҳамон ба гурури ҳамин шеърӣ худ дар
мақтаъи як ғазал ба Ҳоҷа Камолӣ Хучандӣ даъвои баробарӣ
мекунад. Он мақтаъ ин аст:

Ғазалҳои Бисотиро, Камол, аз худ мадон камтар,
Ки парвардаст чун мардум ба оби дида Салмонаш.

Аммо фарқи миёни Ҳоҷа Камол ва Бисотиро ҳар кас ме-
донад. Бисотӣ фақат ба як мағлаъ шухрат ёфт. Мағлаъ ин
аст:

Дил пишаву чапмони ту ҳар гӯна барандан,
Мастанд, мабодо ки зи мастӣ никанандан.

Ғайр аз мағлаи мазкур байте қобили шунидан касе аз
Бисотӣ нақл накардааст. Ин низ аз Бисотист:

Аз «Оташқада»

Шоҳ асбе ба шоире бахшид,
Ки зи тундиш чапми чарх наид.
Буд тунд он қадар, ки аз дунё
Нафасе то ба охираш бирасид.

Лекин Ҳоҷа Исмати Бухорой ин мазмуно ба китъае хуб
баста, чунончи ҳамон китъа дар мавриди зикри Ҳоҷа Исмаи
сабт ёфт.

БАҲОУДДИНИ БУРУНДУҚИ БУХОРОЙ

Муосири Хоча Исмати Бухорой, маллоҳи Бойкаро-мирзоист.

Аз Давлатишоҳӣ

Лаби ширини ту бо тушти шакар мемонад,
Дурри дандони ту бо иқди гуҳар мемонад.
Канд бо он хама даъвию латофат к-ӯрост,
Як халис ар шунанад, неши ту сар мемонад.
Болро дар шикани зулфи мусалсал мағузур,
Ки сақим аст, дар он роҳгузар мемонад.
Ёдгор ар гузаронанд касон дар олам,
Аз Бурундуқ сухани фазлу хунар мемонад.

Вақте ки Мирзо Бойкаро дар тахти Балх чулус ёфт,
Бурундуқро нонсад динор инъом фармуд. Аммо парвонаҷӣ
дивият динор дар бароташ навишт. Бурундуқ дар хамин
маврид китъан зайירו иншоид карда, ба арзи шох расонид:

Китъа

Шоҳи дурманшудози дӯстнавоз,
Ў чаҳонгир к-ӯ чаҳондор аст.
Беш юз олғун маро намуд инъом,
Лутфи султон ба банда бисёр аст.
Сесад аз ҷумла ғоиб аст кунун,
Дар баротам дусад навидор аст.
Ё магар ман ғалат шундастам,
Ё ки парвонаҷӣ ғалаткор аст.
Ё магар дар иборати туркӣ
Беш юз олғун дивият динор аст?

Чун Мирзо Бойкаро китъаро муголиа кард, гуфт: Дар
туркӣ иборати беш юз олғун хазор динор аст. Ва фармуд
дар ҳамон маҷлис ба Бурундуқ хазор динори нақда таслим
карданд.

ШАМСИДДИН АҲМАДИ ОҲАНҒАР

Аз Бухорост. Аммо таърихааш маълум нест.

Аз «Оташқада»

Гар дард кунад пои фалакнаймоят,
Сиррест дар ин, арза кунам бар роят.
Чун аз сари дунманат ба чон омада дард,
Омад ба тазаллум, ки фитад дар ноят.

ШАҲОБИДДИНИ АҲМАД

Аз Бухорост ва таърихи ҳаёташ маълум нашуд.

Аз «Оташқада»

Буноғуни ту, эй турки сумансимои симинбар,
Суманро хок зад дар чашму гудро чок пирохан.
Занахдони ту чун гӯй аст, чун чавгон туро комат,
Гиребони ту нурмоҳ асту нурнарвин туро доман.

ТОҲИРИ БУХОРОӢ МАШҲУР БА ШАЙХЗОДА

Аз шуарои асри нухум.

Аз «Давлатшоҳӣ»

То орзуи он лаби майгун кунад касе,
Бисёр гунчавор чигар хун кунад касе,
Маъям макун, ки ҳеч ба чос намерасад,
Саъйе ки дар насихати мардум кунад касе.
Халке маломатам кунаду ман бар ин ки оҳ,
Аз дил чӣ гуна меҳри ту берун кунад касе?!
Дил мебаранд, ёди асирон намекунанд,
Ё раб, ба маҳвашони чаҳон чун кунад касе?!
Гуфтӣ, ки Тоҳиро, пайи хубон дигар марав,
Девонаро илоч ба афсун кунад касе?!

**АБУЛҚОСИМ БОБУРМИРЗО ИБНИ
БОЙСАҶУР ИБНИ ШОҶРУХМИРЗО**

Вафотан 741 дар Манҳали мукаддас.

Аз Давлатшоҳӣ

Дар даври мо зи куҳнасаворон яке май аст,
В-он к-ӯ дам аз қабули нафас мезанад, най аст.
Ин салтанат, ки мо зи гадоиш ёфтем,
Доро надонг ҳаргизу Ковусро кай аст?
Донӣ, камони абруи хубон сиях чароғ,
К-аз гӯшаҳои дули дили халқ дар най аст.
Дорад ба зулфи ӯ дили зунборбанди мо
Савдои куфру кофирию ҳар чӣ дар вай аст.
Бобур, расид нолаи зорат ба гӯши ёр,
Лайлӣ вукуф ёфт, ки Мачғун дар ин хай аст.

Аз «Маҷалисунафоис»

Рубой

Чун болаву чомро ба ҳам найвастӣ,
Медон ба яқин, ки ринди болодастӣ.
Чом аст шарияту ҳақиқат бола,
Чун чом шикастӣ, ба яқин бадмастӣ.

САЙФИИ БУХОРОИ

Аз шуарои аҳди Абӯсаъидмирзост, вафоти Абӯсаъид 873
аст.

Аз «Оташқада»

Орзу дорад, ки бинад кушта он бадхӯ маро,
Ваҳ, ки хоҳад кушт охир орзуи ӯ маро.

***

Ох, то чанд суҳан аз дигарон гӯяду ман
Шод созам дили худро, ки ба ман мегӯяд.

То ба нақди чоғи ман хаббози ман нон мелиҳал,
Опики бечора нон меғуяду чоғи мелиҳал.

Аз «Радоифулашъор»-и Муҳтарамии Бухороӣ

Фидои як суханат, гуфтаман, дилу чоғи аст,
Хамӯш гуфт, ки инҳо ба гуфтаи осон аст.
Даҳони тағи худ он маҳ намуду гуфт ба ман:
Гумон мабар, ки маро аз ту ҳеҷ инҳон аст.
Ба вақти гирия ҳаёли лаби ту мебурдам,
Ки завқи май ҳама касро ба рӯзи борон аст.
Маро, ки катъи тааллуқ зи ёр мумкин нест,
Гузаштанам зи сари кӯи ту чӣ осон аст.
Зи бими халқ марав з-остони ӯ, Сайфӣ,
Чаро ки будану нобудани ту яксон аст.

Аз «Маҷолисуннафос»-и Амир Алишери Навоӣ

Дило, васфи миёни позуки чоғони ман гуфтӣ,
Накӯ гуфтӣ, ҳадисе аз миёни чоғи ман гуфтӣ.

Муаммо ба исми «қабул»

Баски дил ҳар дам ба сӯи зулфи чоғон мешавад,
То дили худ чамъ месозад, парешон мешавад.

Шарҳи муаммони мазкур

Муродифи «дил» «қалб» аст. Чун «қалб» дили «худ»-ро,
ки «вов» аст, чамъ созад парешон шавад, «қабул» мешавад.
Зеро аз парешонӣ «қалб» бо «вов» чамъ шувад, «қабул»
ба ҳусул мешавад.

ХАЁЛИИ БУХОРОӢ

Шогирди Хоҷа Исмати Бухороист.

Аз «Давлатшоҳӣ»

Ҳар кӣ з-ин водӣ ба кӯи бахту давлат мерасад,
Аз раҳу расми қадамдорию ҳиммат мерасад,
Аз хурӯни кӯси шоҳон ин нидо омад ба гӯи,
К-ин саро ҳар подшоҳро ба навбат мерасад.

Фурсати суҳбат мақуи фаит аз наи мақсули хеш,
Ҳолиё хуш бигзарон, к-он ҳам ба фурсат мерасад.
Охир, эй сарғангаи волии ҳичрон, беш аз ин
Ташналаб маинин, ки дарёҳои раҳмат мерасад.
Аз раҳи хидмат Хаёлий оқибат ҷоё расид,
Ҳар кӣ ҷоё мерасад, аз роҳи хидмат мерасад.

Аз «Маҷолисуннафоис»

Эй тирӣ ғаматро дили ушшоқ нишона,
Халқе ба ту машғулу ту ғоиб зи миёна.
Ғаҳ муътакифи дайраму ғаҳ сокини масҷид,
Яъне ки туро металабам хона ба хона.

– 43 –

РИЁЗИИ САМАРҚАНДИ

Аз шуарои асри нуҳум.

Аз як баёзи дастхат

Эй нарий, аз руҳ барафкан турраи тарродро
То ба кай бар рӯи Муҳаф мениҳӣ зуннорро?
Ғайри чашмам чакраи обе намононад касе
Рӯи ҳичрон бар сари болини ман беморро.
Эй гул, охир то ба кай бошӣ ба даъвии руҳан?
Дам зи якраи ӣ зану аз но барор ин хорро.
Токи абруи ту мехоҳам, ба мехробам ҷӣ кор?
Куфр бошад сачда кардан сурати деворро.
То Риёзиро ба махшар номаи тоат бувал,
Мебарад дар сафҳаи ту нақши хатти ёрро.

Амир Алишери Навоӣ дар «Маҷолисуннафоис» ҳикоят мекунад, ки Риёзӣ ин матлаъро аз шеърӣ худаш хонд:

Матлаъ

Ситораест дури ғўни он ҳилолабрӯ,
Зи рӯи ҳусн ба хуршед мезанад нахлӯ.

Фақир гуфтам, ки дар миёни ду мисроъ як «ки»-и робит дарқор аст. Бинобар ин байтро ба ин тарик тағйир дода шавад:

Зи рӯи хусн дури гӯши он хилолабрӯ
Ситораест, ки бо моҳ мезанад пахлӯ.

хароина хубтар мешавад. Аммо Риёзи шӯрида, роҳи
мучодалану муқобара гирифта. Дар ҳақиқат баъд аз тасхехи
Амир Алишери Навоӣ байти мазкур бағоят дилрабо шуда.

– 44 –

НИЗОМИДДИН АМИР АЛИШЕРИ НАВОӢ

Ва дар форсии Навоӣ, таваллуд 844, вафот 906.

Аз Давлатшоҳӣ

«Тухфатулафкор»

Оташн лаъле, ки тоҷи хусравонро зевар аст,
Аҳгаре баҳри хаёли хом нухтан дар сар аст.
Тухми расвой диҳад бар донаи тасбеҳи зарк,
Оре, оре, дона чинси хешро боровар аст.
Гунбади хазро, ки хунрезист феълан, дур нест,
Барги хинно аҳзар омал, лек ранган аҳмар аст.
Мардро як манзил аз мулки фано дон то бако,
Меҳро якрӯза роҳ аз Бохтар то Ховар аст.
Беғунахро сохтан озурда аз теги забон
Нотавон кардан раги бераҷро аз ништар аст.
Золиму одил на яқсонанд дар таъмири мулк,
Хук дигар дар шиёри милку деҳкон дигар аст.
Аҳли ҳимматро зи ноҳамвории гардуи чӣ бок,
Сайри анҷумро чӣ гам, к-андар замин чӯю чар аст.
Эй басо нуксон, ки дар зимнанш бувад як навъ сул,
Чун дафи лӯлӣ дарид, аз баҳри маймун чанбар аст.
Меҳнати ифлоси муфрит дар гаронӣ Қоф дон,
«Қоф» шуд, чун «фоқа» беҳад ганг, в-ин мушқилтар аст.
Шаҳ ки меҳоҳад зи дастг хеш вайронии мулк,
Хусрави беоқибат хусри билоду кинвар аст.
Қайди зинат мускити фарру шуқӯхи хусравист,
Шери занҷирӣ зи шери бепа камсавадтар аст...
«Тухфатулафкор» агар номаш кунам, набвад аҷаб,
Тухфа чун наздат зи баҳри фикрагам ин гаҳар аст.
Ганг «явми чомиёу шаҳри рачаб» таърихи он,
Турфатар к-ин рӯзу моҳ итмоми онро мазҳар аст...

Нусхае, ки ба даст афтод, бисёрғалат бул, бинобар ин ба
кадре ки хонда шул, интихоб ёфт.

Аз «Баҳористон»-и Ҷомӣ

Дар мавриди омадани касе аз Ҳичоз навишта¹:

Инсоф бидех, эй фалаки минофом,
То з-ин ду калом хубтар кард хиром:
Хуршеди ҷаҳонгоби ту аз ҷониби субҳ,
Ё моҳи ҷаҳонгарди ман аз ҷониби Шом?

Дар мавриди вусули мактуб:

Ин нома на нома, дофиъи дарди ман аст,
Ороми даруни ранҷнаварди ман аст,
Таскини дили гарму дами сарди ман аст,
Яъне хабар аз моҳи ҷаҳонгарди ман аст.

***

Гар дар хазарам, ба гуфтутӯят бошам,
В-ар дар сафарам, ба ҷустучӯят бошам.
Дар вақти хузур рӯ ба рӯят бошам,
Дар гайбат рӯи дил ба сӯят бошам.

Аз «Оташқада»

Эй шаби ғам, ҷанд дур аз рӯи ёрам мекушӣ,
Зинда мелорам туро, баҳри ҷӣ қорам мекушӣ?

**Мактуби Амир Алишери Навоӣ ба Ҳоча Фазли Девои
ва Ҳоча Убайдуллоҳи Марворид навишта (Аз як
маҷмӯаи дастнавис навишта шул):**

«Бародарони арҷмард ва фарзандони дилбарро баъд аз
саломӣ мушқоқона эълони он, ки башар ба хуббӣ чоҳу риё-
саат маҷбул аст ва нафе беихтиёр ва шуур ба касби он ма-
ғлуб маҷбул. Хосияти чоҳ гафлатафзоиет ва илтифоти
подшоҳ бодаи хушрабоб. Халоикро бо ҷунин кас кор бисёр

1. Мавлоно Ҷомӣ будани ин шахси ашӯрозомада дар «Ранҷнома» сарех
карда шулдаст.

ва чуни касро бахуш будан бисёр душвор. Агар гоҳе ба мадади ақл худро ба ҳол орад, аммо масти он бода ба ҳолаш нагузорад. Ва дар он мастиҳо кучо ба хотираш ояд, ки фалак мунтақиму гаддор аст, холики мулк ҳокими аш-шиор. Иқтидори чоҳанро бақое нест ва аҳданро вафос не. Дӯстон аз фазойиҳи он шарманда, душманон аз қабоиҳи он дар ханда. Ошноён аз он нохушиҳо мутааҷчибу мутаассир ва бегонагон аз он девонававиҳо сарафкандаву мутахайир. Пас, нафси салим ва ақли мустақим бояд ки худро дар он мастиҳо беҳуд насозад ва ба худроино худнарастӣ наандозад ва ба ҳоли дармондагони мазлум пардозад. Ин подони бесомонро ҳамаи ин ҳолат бар сар гузашта ва аз ҳеч як бахраманду огоҳ нагашта. Ин дам ки бар тақсироти худ огоҳ гардида, ҷӣ фоида, ки фалак он ҳамаро дарнавардида, на аз он надомат кашидан фоидаву на аз ин ашқи хасрат ношидан натиҷа.

То тавонистам, надонистам, ҷӣ бул,
Чун бидонистам, натовистам, ҷӣ суд?

Эшонро ки ҳазрати ҳақ субҳонаҳу ва таоло ин давлату чоҳ каромат фармуда ва саодати қурби подноҳ иноят намуда, илтимос он аст, ки (вақти) худро бар гуруру гафлат раво надонанд ва ба хусрон дунёву охират нагузоранд, ачзаву зердастонро ба шафкату дилҷӯй бинавозанд ва кори дармондагон ба марҳамату нармгӯй бисозанд, ба сухани дурушт дили дарवेशони дилреширо нахаронанд ва ба ашфо-зи мулоим марҳами чароҳоти дарвени дилреш бошанд ва дар ҳама кор ихлосу ростӣ пеша кунанд ва дар ҷазои амал аз шармсории рӯзи қиёмат андеша намоянд ва ҳеч гоҳ аз тарси ҳақ гофил набошанд ва ҳеч вақт аз мулозимату бандагии сояи ҳақ бекору отил нагарданд. Сухани рост, ки салоҳи давлату раъияту сипоҳ дар он бошад, натарсанду бигӯянд ва агар ивази ӯ дар дунё нарасад, дар охират аз ҳақ бичӯянд. Ҷӣ аз бадкорӣ абнои чинсро чиҳо пеш омад, фаромӯш накунанд ва ба ҷихати маслиҳати дунё бо якдигар наситезанд ва агар аз нафе машаққате пеш ояд, дар папони сабру таҳаммул гурезанд, то маслиҳати подшоҳӣ бошад, маслиҳати худро набинанд, то маслиҳати амри имлоҳӣ бошад, зоҳири подшоҳиро нагиранд ва ба мулоимату ҳикмат арз намоянд ва ба тавфиқи субҳонаҳу даргузаронанд. «Вас-салому аю ман иттабаъалҳудо».

обову аҷдод бебаҳра мондаӣ. Инчунин умри талафшударо чӣ иваз ва ин савдон бесулро чӣ ғараз? Баъдамо ки захми шамшери ташвир хурдам ва соате ба надомат ба сар бурдам, дар давлати гузашта талбире нест ва дар муҳлати рӯзгори ҳоли таъхире на. Мисроъ:

Кай умри рафта кас ба давидан гирифтааст?

Байте аз таҳаллуҷҳои Шайх Озарӣ ба ёшим оамад:

Байт

Озарӣ, умр ба бозичаву гафлат бигузашт,
Ончи боқист, машав ғофилу ғурсат дарёб.

Охир маслиҳат он донишам, ки пеш аз он ки пои маркаи би ҳаёт дар санглохи аҷал маҷрӯҳ шавад, «даст ба коре занам, ки ғусса сар ояд». Илмро пояи баланду мояи арҷманд ёфтаам, аммо дидам, ки муноҳидан он арӯс чуз ба дилан муҷоҳидан айёми сабо нақш намебандад, ки «ашъилму фиссиғари кин – нақши фишҳаҷари», агарчи тифли роҳам, қарини панҷоҳам. Шоҳроҳи сулук ба ҳақиқат агарчи тариқан комилон ва вазифаи восилон аст, аммо:

Байт

То ҷон нақанӣ, хун нахурӣ панҷаҳ сол,
Аз кол туро раҳ панамоянд ба ҳол.

Мани гумроҳ ки баъд аз тазйиғу итлофи панҷоҳ сол ба коле нарасида бошам, ба ҳол расидан муҳол бошад. Бояд қиссаи пургуссаи мулозимати дарбори салотинро чӣ гӯям? Агарчи ин тариқат шиору дисори обову аҷдоди ин мустаманд аст, аммо нафасро дар маросими он хидмат номуаллаб дидам, биззарурат пой аз он карёси манъ даркашидам.

Байт

Тақя бар ҷон бузургон натавон зад ба ғазоф,
Магар асбоби бузургӣ ҳама омода кунӣ.

Оқибат савдос, ки дар ин зиён буд, димоғи заифи маро даррабуд ва қувваи мутахаййила бад-ин рубой тараннум менамуд:

Рубоӣ

Дар даҳр маро на чоҳу моле ҳосил,
На илму камолу вачду ҳоле ҳосил.
Мардон дари мардон задаанд, аз чӣ марост
Чун номардон хобу хаёле ҳосил?

Охир аз ҳасрату пушаймонӣ ва андӯҳу парешонӣ ба зовияи идбор мучовир гаптам ва ба гӯшаи танҳои муътакиф нишастам. Аз батолату малолат бар хогирам муставлӣ гаптам, ки:

Байт

Гар на бихонӣ, вараке мехарош,
В-ар нанависӣ, каламе метарош.

Бояд аз он, ки муаллиф қадре бо калам мусоҳиба мекунад ва асарҳои дар ҳар мавзӯ таҳлилушударо ба ёд меоварад, мегӯяд:

«Ончи маҷхул монда дар олам,
Зикру таърихи қиссаи шуарост.

Ҷиҳати он ки уламо бо вучуди камолӣ фақл бад-ин афсонаи муҳаққар қалам ранҷа накардаанд ва сари ҳиммат фуру наёвардаанд ва дигаронро авқот мусоиде накарда, балки бизоати ин кор надоштаанд, алқисса таъриху тазкирани ҳологи ин тоифаро ҳеч офаридае аз фузало забт нанамуда, агар рақаме ба вачҳи савоб дар ин боб намуда ояд, ҳақко ки бар вачҳи салоҳ хоҳад буд».

Амир Алишери Навоӣ дар «Маҷолисуннафоис» дар боби зикри Давлатшоҳ мегӯяд, ки «мумоилайҳ аз пешаи обову аҷдолаш, ки аморат буд, рӯй гардонда, ба факру деҳқонӣ рӯз мегузаронид. «Маҷмаъушшуаро» ки аз таълифкардан ӯст, ба камолаш шохид аст. Дар ин наздикӣ вафоташ шунда шуд».

Таърихи таълифи «Маҷолисуннафоис» 896 аст. Бояд соли вафоти Давлатшоҳ ҳам дар ҳамин таърих бошад. Чунончи нахустин шоири форсизабони соҳибдевор аз Мовароуннаҳр сар задааст, инчунин аввалин муаллифи тазкиратушшуаро ҳам аз ин сарзамин баромадааст.

«Тазкирани Давлатшоҳӣ» илова бар ин ки китоби нахустин аст, дар ин мавзӯ аҳаммиятҳои бисёри дигар ҳам до-

рад. Муаллиф дар ин китоб нухто аз шуарои мутақаддими араб ва сесаду чилу як нафар аз шуарои форсизабони Эрону Тӯронро биззот ва чанд нафар уламову фузалои дигарро бигуфтаи зикр намудаву намунаи асархошонро навиштааст. Илова бар ин аз аҳволи салотиби ҳар замон, хусусан аз аҳволи сиёсии Хуросон, Мовароуннаҳр ва Туркистон хеле маълумоти муҳимро баён фармудааст. Афсӯс, ки ин асар то ба ҳол ҷои нашудааст. Дар соли 1900 ба Лондон таъб шуда бошад ҳам, ба диёри мо нашр нафтааст. Нусхаи каламияш камёб ва бисёрғалат аст. Умедворем, ки Ҳукумати Узбекистон аҳамияти таърихию адабии ин китобро дар назар гирифта, бо камали диққат тасҳех кунонида, таъб кунонад.

— 46 —

ЗАЙНИДДИН МАҲМУДИ ВОСИФӢ

Муаллифи «Бадоиъулвақоӣ», аслам аз Ҳирот аст. Дар мавриди хурӯчи шох Исмоили Сафавӣ ва фитнаҳои шиаву сунӣ дар соли¹ нухсаду чанди ҳичрӣ ба Мовароуннаҳр ҳаракат карда, дар китоби худ воқиаҳои то соли 940-ро менависад. Аз ин маълум мешавад, ки то солҳои мазкур зинда будааст. Восифӣ ба илтизоми теғу об панҷ ғазал гуфта ва номи ӯро «Ҳамсаи муҳайяра» монда. Яке аз онҳоро ба тарикӣ намуна менависем.

Ғазали обу теғ

Музгариб гардам, чу гирад дар гулӯям теғи ёр,
 Дар гулӯи ҳар кӣ гирад об, гардад беқарор.
 Дар миёни теғи хубон дасту ноё мезанам,
 Ошно бояд, к-аз ин гирдоб орад бар қанор.
 Бигзарад аз устухонҳои танам теғаш, чу нест
 Монӣ оби тезро хошоку хас андар қанор.²
 Теғи ту чун аз сарам бигзапт, ҷои додам равон,
 Об чун бигзапт аз сар, ғайри мурдан нест қор.

1. Дар муқаддимаи «Бадоиъулвақоӣ» таърихи ҳичраташ 928 ҳайд шудааст, лекин ин ғалати котибон аст, зеро Восифӣ дар ин китоб мусоҳибаҳои 916-и ҳичрӣро ки дар Мовароуннаҳр бо ӯ воқеъ шудааст, менависад. Пас, маълум мешавад, ки ҳичраташ пеш аз 916 ва баъд аз 912 аст.

2. Шояд гузор ва ё сурати қадими он гиёр.

Чун наёмал бар сарам теги ту, чисмам хушк шуд,
Об чун н-ояд замоне, хушк гардал чўйбор.
Восифӣ теги туро мебинаду махрум аз он
Мекунад дар об аз хасрат назар чун рӯзадор.

Ин ғазал ба чаҳор вази хонда мешавад:

Наргиси ҷодуи ту оҳуи Чин,
Нофаи оҳуи ту холи ҷабин.
Ҳиндуи гесуи ту ҳомии куфр,
Ғамзаи хунии ту моҳии дин.
Сурати абруи ту қибланамоӣ,
Соҷиди абруи ту рӯи замин.
Як сари мӯи туву рӯи ҷаҳон,
Як гули рӯи туву худди барин.
Омада аз ҳагги ту нақли шигор,
Бар дили якрӯя чу нақли шигин.
Аз дили ман сӯи ту меҳру вафост,
Муттасил аз сӯи ту даъвии кин.
Восифӣ аз қалди ту девонаест,
Музғариб аз ҳагги ту зору ҳазин.

Чаҳор вазне, ки ғазали ғавқ бад-он хонда мешавад, ин аст:

Аввал рамали мусалласи маҳзуф:

Ғоилотун, ғоилотун, ғоилот.

Дувум рамали мусалласи маҳбунӣ мақсур:

Ғоилотун, ғоилотун, ғоилот.

Севум баҳри ҳафифи мусаллас, садру ибтидо солим.

Ҳафив маҳбун ва боқӣ мақтуъ:

Ғоилотун, мағоилун, ғоилот ё ки ғоилон.

Чаҳорум баҳри сареъи матвии мақкуф:

Муфтаилун, муфтаилун, ғоилон.

Восифӣ ба луғазӣ чист (чистон)-и офтоб ташбибе қарда,
дар мадҳи Султон Муҳаммад ибни Севинҷҷоҷаҳон ибни
Абулхайрхон, ки волии Топканд буд, қасидае гуфта. Баъзе
абёти он чист (чистон) ин аст:

Чист (чистон)-и офтоб

Кист он султони гардунрифъати олампапоҳ,
Мулки оламо мусаххар карда бе хайлу синоҳ,
Гарчи бошад бениҳоят қисмати иклими ӯ,
Пепи сайри раҳми хинги ӯ бувад якрӯза роҳ,
Нест ғайр аз рӯ намоён з-он шаҳи юсуфчамол,
З-он ки дар дарё фитода, бошад ӯ андар шиноҳ,
Мекунад аз меҳрубонӣ дигаронро тарбият,
То ба мулки хеш созад дигаронро подшоҳ,
Душманаш бошад синоҳи шому дар ҷавлонгаҳаш
Шаб ҳама шаб резаҳои шиша мерезад ба роҳ,
Лек худ тирад ба каф қорӯби зарринро, кунад
Руфтурубе ҷилваҳои хешро ҳар субҳгоҳ,
Гарчи бо мардум бувад гармихтилоту меҳрубон,
Тез натвонад касе кардан ба рӯи ӯ нигоҳ,
Рӯз бо сад ҷоҳ бар тахти сулаймонии ҷой,
Шом бошад манзилаш чун Юсуф андар қаъри ҷоҳ,
Гар кушояд чеҳра, созад оламо гарки нур,
В-ар бигирад, оламо як замон созад сиёҳ.

Восифӣ дар аҳди Убайдуллоҳхон ибни Маҳмудсултон ибни Бидогсултон ибни Абулхайрхон чанде дар Бухоро будаву дар мадрасаи Мирзо Улугбек истикомат карда. Дар он вақт ба хоҳиши Убайдуллоҳхон қасидаҳои Қотибиरो, ки дар радиҳои «лола», «гул», «бунафша» ва амсолаш буда, ҷавоб гуфта. Аз он ҷумла панҷ қасидаест, ки панҷ рӯз дар Чашмаи Айюби Бухоро дар ҳучраи хилвате истода, иншод кардааст. Мо аз он қасоид намунаворе сабт менамоем.

Қасидаест, радифаш тамом «лолаи ҳамро»

Дар ин чаман чу надид аз вафо асар лола,
Пилеасе напихад бар замин дигар лола.
Мудом ҷоми маи лолагун ба каф дорад,
Ба сархушии тараб мебарад ба сар лола.
Ба раке омада аз ҷунбиши сабо ояд
Ба сони давраи ҷаввола дар назар лола.
Магар ки ёфт зи холи лабат хабар лола,
Ки дорад аз ту чу ман доғ бар ҷигар лола.
Чӣ доғхост, ки дорад даруни синаи худ
Зи рашки орзат, эй сарви симбар, лола.

Бувад қасидаи дигар, радифи *У* «наргис»

Дар чаман дорад агар дидан бино нагис,
Бар асо така чаро карда чу аъмо наргис?
Эй ба сад чапим рухат карда тамошо наргис,
Сурма аз хоки дарат карда таманно наргис.
Чапим то бар қадн болон ту андохтааст,
Файзхо мебарад аз олами боло наргис.
Бар замин дӯхта чапиму сараш афканда ба пеш,
Ҳашта шарманда аз он наргиси шахло наргис.

Радифи «бунафша»

То тез кунад оташи гулзор бунафша,
Гӯгирдсифат гапта надидор бунафша...
Дар насфи хатат ин ғазали тар чу сабо хонд,
Нечид ба худ бар сифати мор бунафша.
Эй гул, зи хати сабзи ту шуд хор бунафша,
Рӯзи худ аз он дида шаби тор бунафша.
Худро ба сари зулфи ту то дид мушобех,
Дорад зи раёхши чинон ор бунафша.

Аз радифи ин қасида гунча яксар гул кунад

Ёфт тахти чаман аз бахти хумоюн гунча,
Тоҷвар низ шуда аз толиғи маймун гунча.
Боғро чапим расидаст магар аз наргис,
Ки бароварда лабу меламад афсун гунча...
Субҳдам булбули нолон ба чаман хасбулҳол
Ғазале хонд, ки шуд волаву мафтун гунча.
Баски аз шавки даҳони ту хурат хун гунча,
Хуми сабзест, нур аз бодан гулгун гунча.
Аз ту садюрачигар гунчадаҳонон чун гул,
Гулрухон аз ту фурӯ рафта ба хун чун гунча.
Дилам аз новаки ағёр чуло нест, бале,
Ҳаст бо хор дар ин боғча макрун гунча.

Радифи «гул»

То зади, эй сарви раъно бар сари дастор гул,
Аз тафохур суд сар бар гунбади даввор гул.
Барги гул набвад, ки хунолуда нохунҳо басте
Дорад аз рашки рухат дар синан афғор гул.

Нест бар рухсори гул шабнам, ки аз шармангӣ
Дар арак шуд пешни ту, эй сарви хушрафтор, гул.
Дар даруни гунча аз тангӣ изораш барфурӯхт,
То баромад сурх аз ҳичлат ба пешни ёр гул.
Васфи рӯят мекунад булбул, аз он рӯ гангааст
Пой то сар гӯш дорад, гӯш бар гуфтор гул.

Восифиро дар шаҳри Самарқанд дар хонаи Хоҷа Юсуфи Маломатӣ, ки вазири Кучкунчисултон ибни Абулхайрхон буд, муҷолисаву мунозирае иттифок афтод. Чун дар натиҷа Восифӣ аз Хоҷа Юсуф ранҷида, ин шеърро ба зоҳир мадҳу ба ботин ҳаҷв дар ҳаққи Хоҷа ишқод карда. Зоҳираш мадҳу боғинаш замм аст:

Ҳаст дар силсилаи ҳоконӣ
Мухрдоре, ки надорад сонӣ (мурдор).
Чун каломаш ба зарофат омехт,
Аз даҳонаш гуҳари беҳал рехт (гуҳ)
Фаҳри офок бувад, з-ӯ шуда фоиш (хари офок)
Мардумиyo караму ҳусни маон.
Бо мани дилшудаи зори диҷам
Хуб шуд оқибат аз рӯи карам (хук).

Чун нусха ғалат буд, ба нақли ҳамин қадар иқтифо рафт.

Таърихи вафоти Восифӣ маълум нест. Аммо дар китоби «Бадониълвақоиъ»-и худ машҳудоти худро то соли 940 навиштааст. «Бадониълвақоиъ» китобест бузург, ки дорои 800 саҳифа аст. Дар ин китоб воқиаҳои таърихӣ аҳли Шайбонихон ва сойири авлоди Абулхайрхони узбак, мунозираҳои илмию адабӣ, ки дар он замон дар Мовароуннаҳру Туркистон воқеъ шудааст, аҳволи Хуросону оқибати қори авлоди Султон Ҳусайнмирзо, маҳофилу маҷолиси Амир Алишери Навоӣ ва сойири аҳволи фузалои он аҳд мазкур аст. Аксари ин аҳволро мусанниф ба ҷанми худ дида, навиштааст, ки хеле киматҳои таърихӣю адабиро дорост. Аҳаммияти ин китоб нисбат ба китобҳои кӯҳнаи дигар дар ин ҷост, ки мусанниф аҳволро фошӯфош ва маинпатро бо қамоли қушодагӣю бериёӣ тасвир кардааст. Одатро чунон бешарда навиштааст, ки дар бисёр ҷоҳо таъбирот аз назокати адабӣ дур рафтааст. Чун муаллиф авоили аҳди шоҳ Исмоили Сафавӣ ва авохирӣ даври узбакиро дар Хуросон ба ҷанми худ ди-

дааст, аз номи дину маъхаб ба вуқӯъ омадани фочиаҳои бисёр бадро навиштааст. Аз он ҷо ки мо ба як ишқилоби иҷтимоӣ ҳозир шуда, ба як маданияти нав қадам гузоштаи ҳастем, таъбу напӯри ин китоб барои аҳолии Мовароуннаҳру Туркистон зиёда зарур аст.

— 47 —

ҲУСОМИ ХОРАЗМӢ

Баъд аз он Қарокӯлӣ. Вафоташ 911 дар Қарокӯл.
Аз «Тарихи Саййидроким». Дар бораи ватани худ гуфта:

Аسلام зи шаҳри Хеваку ҳоло дар ин дигр¹
Дарвозан атост мақоми муайянам.

Аз тазкирани «Оташкада»

Ҳар кас гузарад бар сари он кӯй, кушандан
Зинҳор, Ҳусомӣ, бирасу мағзар аз он ҷо.

***

Ҳамчу наӣ дар ғами ӯ чехраи зарде дорам,
Гар бинолам, ачабе нест, ки дарде дорам.

***

Аз ҳар ҷӣ дар ӯ майли дили ғофили мост,
Ҷуз хайрату ҳасрат ҷӣ дигар ҳосили мост?
Субҳоналлаҳ, ҳама хушиҳои ҷаҳон
Гӯё ки барои нохушии дили мост,

Дар тазкирани «Оташкада» нақд аст, ки Муҳаммадхони Шайбонӣ вақте ки иродаи тасхири Хуросон карда, бо ҷамъе ба дидани Ҳусомӣ рафта, вай мултафит нагардидаву машули дӯхтани ҷоқҳои либоси худ буда, ин байтро бадеҳатан гуфта:

Ҳусомиро зи шӯҳони маҷозӣ нест парвос,
Ҷаро к-аз баҳяҳои ҷаҳда ӯ ҳам лашкаре дорад.

1. Яъне Қарокӯл.

ШАЙХ НАҶМИДДИНИ
КУБРОИ ХОРАЗМИ

Вафоташ дар санаи 618 дар ғитнаи ҷингизӣ.

Аз рӯи тартиб бояд ашъори Шайх дар раҳами 23 баён меёфт. Азбаски дар мавридаш ҷомӣро фиромӯши рӯй дода, ночор дар ин ҷо зикр ёфт.

Аз «Оташқада»

Қитъа

Хоҷагон дар замони маъзулӣ
Ҳама Шиблиню Боязид шаванд.
Боз чуи бар сари амал оянд,
Ҳама чуи Шимру чуи Язид шаванд.

Қитъа

Ғар ҷухуде куроҷае дорад,
Ҳоҷаи молдори фарзона-ст.

Рубоиёт

1

Он моҳвашон, ки аслашон аз ҷӣ гил аст?
Гӯё ки сиринги покашон аз Ҷигил аст.
Дилро бибаранду касди ҷон низ кунанд,
Ин аст бало, вағарна э-эшон ҷӣ гила-ст?

2

Пайваста аз он силсиламӯ метарсам,
Э-он хатти хушӯ тундии хӯ метарсам.
Тарсидани ҳар кӣ ҳаст, аз ҷашми бад аст,
Беҷора ман аз ҷашми нақӯ метарсам.

3

Ғар тоати худ нақш кунам бар ноне,
В-он он бишиҳам пешӣ сағе бар хоне,
В-он сағ соле гурусна дар зиндоне
Аз нағ бар он нон назанад дандоне.

1

Эй розики мӯру мору зоғу булбул,
Гапгапд ҳалок бадағони ту ба кул.
Мунте сағро баҳонае сохтай,
Аз туст, ту мекунӣ, на тотору мугул.

2

Чун нест, зи ҳар чӣ ҳаст, чуз бод ба даст,
Чун ҳаст, ба ҳар чӣ ҳаст, нуксону шикаст,
Пинддор, ки ҳаст, ҳар чӣ дар олам, нест,
Анғор, ки нест, ҳар чӣ дар олам ҳаст.

3

Даррохиталабрасидае мебояд,
Доманзичаҳонкапидае мебояд.
Биноии ҳешро даво кун, зеро-к
Олам ҳама ӯст, дидае мебояд.

4

Эй дида, туй муоина душмани дил,
Пайваста ба бод бардиҳӣ хирмани дил.
В-аз дида ба рӯи дилбарон дарнигарӣ,
В-он гоҳ ниҳӣ гуноҳ бар гардани дил.

5

Эй тирашаб, охир ба сахар мен-ойӣ,
Ғамҳои манӣ, ки худ ба сар мен-ойӣ.
Эй субҳи гаронрикоб, гӯйӣ ки ту шиз
Максулӣ дили манӣ, ки бар мен-ойӣ.

Гӯянд вақте ки лашкари Чингизхон Хеваро муҳосира карда, хон ки шухрати Шайхро шунида буд, амр фармуд, то Шайх аз шаҳр барояд ва дар қатли ом талаф нашавад. Шайх қабул накард ва гуфт: Умре ба ин мардум ба сар бурдаам, дар вақти вуруди бало худро ба соҳили саломат кашидан ва эшонро танҳо гузоштан аз мардумӣ нест. Оқибат дар он қатли ом шахид шуд.

ПАХЛАВОН МАХМУДИ
КИҶОЛИИ ХОРАЗМӢ

Аз Хоразм аст, аммо аз таърихан маълумот ба даст на-
даромад.

Аз «Қомусулаълом»

Рубой

Гар марди раҳӣ, назар ба раҳ бояд дошт,
Худро ниғаҳ аз ҳазор чаҳ бояд дошт.
Дар хонаи дӯстон чу маҳрам гапгӣ,
Дасту дилу дидаро ниғаҳ бояд дошт.

Рубоиёт аз «Оташқада»

1

Бо қуввати шил мӯр мебояд буд,
Бо мулки ду қави ур мебояд буд.
Ин турфа ниғар, ки айби ҳар одамис
Мебояд диду кӯр мебояд буд.

2

Гар кори ҷаҳон ба зӯр будино набард,
Мард аз сари номард баровардӣ гард.
Ин кори ҷаҳон чу қабатайн асту чу нард,
Номард зи мард мебарад, чӣ твои кард?

3

Душина пай сидку сафои дили ман¹
Дар майқада он хушрабон дили ман.
Чоме ба кафам дод, ки бистону бихур,
Гуфтам: Нахурам. Гуфт: Барон дили ман.

4

Гар бар сари нафси худ амири, мардӣ,
В-ар бар дигаре пукта нагирӣ, мардӣ.
Мардӣ набувал фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.

5

Аз дафтари иншқ роз мехону мағӯй,
Маркаб пай ин қофила мерону мағӯй.
Хоҳӣ, ки дилу дин ба саломат бибарӣ,
Мебину макун зоҳиру медрону мағӯй.

1 Гуҷид ин рубоиро шаби вафоти худ гуфта.

ҚОСИМИ ҚОҲИИ МИЁНКОЛӢ

Вафот 988. Соҳиби «Оташқада» бинобар зиндагонияш ба Кобул ба Кобули Ӣд мекунад.

Аз «Оташқада»

Бизан бар синаи ман ханчаре чанд,
Зи раҳмат бар дилам бикино даре чанд.
Вафо Ӣ-ояд, дило, аз тангчапмон,
Мусулмонӣ махоҳ аз кофаре чанд.

* * *

Хоҳам, ки чарх 3-обу гири ман сабӯ кунад,
Чун бишканд, сефои саги кӯи ӯ кунад.

* * *

Чун соя ҳамраҳем, ба ҳар ҷо равон шавӣ,
Шояд ки рафта-рафта ба мо меҳрубон шавӣ.

* * *

Чашма, ки мезояд аз ин хокдон,
Чашми муқимони дили хок дон.
Наргиси шахло набувад ҳар баҳор,
Он ки бирӯяд ба лаби ҷӯйбор.
Чашми бутон аст, ки гардуни дун
Бар сари ҷӯб оварад аз гул бурун.

Аз ин абёт бӯи болаи Хайём меояд.

Дар таърихи вафоти Мирзо Чигатой, ки дар 953 воқеъ шуда буд, Қосими Қоҳӣ ишрол карда.

Аз «Саййидроқим»

Султон Чигато буд гули гулшани хубӣ,
Лекин суи ризвои ачалаш роҳламун шуд.
Дар мавсими гул азми сафар кард аз ин боғ,
Дилҳо зи ғамаш гунҷасифат гарка ба хун шуд.
Таърихи вай аз булбули мотамзада ҷустам,
Дар нола шулу гуфт: Гул аз боғ бурун шуд.

Махфӣ мабод, ки ҳар гоҳ алади «гул», ки панҷох аст, аз «боғ» ки ҳазору се аст, берун шавад, боқӣ нухсаду панҷоҳу се мемонад, ки матлуб аст.

Аз «Хизонаи омира»

На наргис аст аён бар сари мазор маро,
Сапед шуд ба раҳат чанми иптизор маро.

* * *

Аз гирии ман ҳоли рақибӣ ту хароб аст,
З-он рӯй ки марги сағи девона дар об аст.

* * *

Ба рӯзи ҳаҷр маро дида бае гуҳарбор аст,
Шабе ки моҳ набошад, ситора бисёр аст.

Ба хотир мерасад, ки ба ҷои «ба рӯзи ҳаҷр» бояд «ба шони ҳаҷр» бошад, то ки ташбеҳ том шавад. Мумкин аст ки саҳви котиб бошад.

На айнак аст, ки бар дида дорам аз ширӣ,
Барои хатти ҷавонон ду чанми ман ҷор аст.

Рубоӣ

Ҳар кас ки зи асрори Худо огоҳ аст,
Пайнаста миёни баниёнаш роҳ аст.
Аз банг шавад сирри аналҳак зоҳир,
Чун ҳар барган ба сурати Аллоҳ аст.

Дар «Хизонаи омира» мазкур аст, ки Қосимро барои ин рубоӣ тақфир карданд.

Газолии Манҳадӣ
дар ҳаққи Қосими Коҳӣ гуфта:

Коҳӣ, ба ҷаҳон нуктасарое чу ту нест,
Ширинсуханею хушадое чу ту нест.
Қардӣ ба суҳан рабудан хеш маро,
Қоҳе чу ману коҳрабое чу ту нест.

МУЛЛО МУШФИҚӢ

Аслаш аз Марв, дар Самарканду Бухоро напвунамо ёфта, маддоҳи Султон Саидхон ва Абдуллоххони узбак аст. Вафоташ 996 дар Бухоро.

Аз «Девони Мушфиқӣ»

Санедадам, ки рух овард шаб ба азми раҳил,
 Фитод занги зарадуди маҳ зи гардани фил.
 Баёзи субҳ аён шуд, зи атфи кухлии шаб,
 Чу аз тарокуми амвоҷ каф ба соҳили Нил.
 Нуру тихӣ шуда чайби гурубӯ зайли тулӯъ
 Ба сони дасти каримону остини баҳил.
 Шикофт лучҷаи шабро хур аз барои нучум,
 Чунон ки Мӯсии Имрон бар Оли Исроил.
 Давон ба кӯҳи Сафо ғашт ташна Ҳочари шом,
 Кушод ҷанимаи Замзам зи пойи Исмоил.
 Ба дафъи похунаи Қаҳқашон зи ҷашми сипеҳр
 Шикаст нилки уфукро саҳар ба гӯшаи мил.
 Шаб аз муқаддимаи рӯз инҳизом гирифт,
 Шаҳоб тоғай¹ афшон фиканд дар таъҷил.
 Банот луъбати симини ҷарҳи луъбатбоз,
 Сухо ба ранҷи дури гӯши луъбатони ҷамил.
 Ба гирли кутб мадори сипеҳр мегардид,
 Мадори кутб ба гирли сари амири ҷалил.

Дар ҷавоби фалакиёти Фариди Аҳвал

Қасида

Чу шони аҳриман рӯи уфукро кард симобӣ,
 Зи дасти Ҷам фитод ангуштарӣ дар баҳри дӯлобӣ.
 Сухо сайёд шуд бар соҳили ин нилун дарё,
 Фалак дому Сурайё донаву сайёра мурғобӣ.
 Руҳи Золи фалак сурҳоб шуд чун Рустами Ховар
 Ба ҳалли Боҳтар афтод дар майлони суҳробӣ.
 Фуру рафт оби ин баҳри муаллақ 3-он суи марказ,
 Ҳама шаб моҳ ғаввосӣ намуду ҳола гирдобӣ.
 Зи анҷум баҳя мезад кутб домони мураккаъро,
 Ба сӯзан дарнаёмад риптаи меҳвар зи пуртобӣ.

1. Тоғай — асбобест, ки барои афшонкорӣ аз парҳои мурғ бисозанд.

Дабири осмон мекард мизон дафтари шабро,
Саҳар килки шаҳоб афтод аз дастан зи бехобӣ.
Хумои Меҳр афканд устухони Насри Тойирро,
Ба чапги Зухра кард аз ҳар мақом оҳанги мизробӣ.
Турунчи Меҳр агар норанҷ буд аз гулшани хазро,
Чаро тар сохт домони сипеҳр аз ашқи ушробӣ.
Тазарви оташиншаҳна расиду байзаи заррин,
Аён шуд аз баёзи субҳдам дар пунбаи обӣ.

Аз қасидаест, ки ба ташбиби хазон дар мадҳи Хоҷа
Муҳаммадисломи Ҷуйбории Бухороӣ гуфтааст:

Ҳафт ин абёти рангомез дар васфи хазон:

Ба рӯи об хазонро сари тамошо шуд,
Ҳазор заврақи заррин зи барг пайдо шуд.
Зи баски хуни гул аз шох рехт ништари хор,
Зи чехрааш асари заъф ошкоро шуд.
Ба самти раёси чаман майли офтоб намонд,
Ниҳол кӯтаҳу соя баландболо шуд.
Хазон чу аҳли қалам барги бед газлик сохт,
Ҳуруфи сабза чу сахвулкалам дар иншо шуд.
Самоки ромихи барқ аз ҳаво тулӯъ намуд,
Зи жола сахни чаман матлаъи Сурайё шуд.
Ақиқи Меҳр чу дар банди бурҷи Ақраб монд,
Саводи даҳр ба зери ниғини сармо шуд.
Зи риштаҳои зарандуд беда маҷнунро
Нисор тухфаи нур аз сипеҳри хазро шуд.
Ба азли номия фармон расиду ламъаи барқ
Қашида бар сари маншури абр туғро шуд.
Расида тоҷири боди хазон зи бандари шох,
Ҳарифи оби нур аз барг нақши дебо шуд.
Зи сабза бар лаби ҷӯ баста буд пероза,
Ҷӣ гуна дафтари рангини боғ аҷзо шуд...

Қасида

Гирифт аз уфук сокии субҳ соғар,
Баромад турунчи зар аз чайби Ховар.
Замин шуд зи тибӣ баҳорӣ мугайяб,
Чаман шуд зи атри раёҳин муаттар.
Шуд аз баҳри ташрифи гулҳои раёно
Гиребони гулбун нур аз тугмаи зар.

Сари шом аз шамсаи токи мино
 Дами субҳ аз файзи абри муанбар.
 Пур аз манчи шангарфгун баҳри хазро,
 Пур аз сими симобгун тапги агбар.
 Ба размоварӣ тоҷдорони лола
 Мусалсалкамандони ёкутмиғфар.
 Ба чавлонгарӣ сабзпушони савсан
 Забарчадқабоёни алмосханҷар.
 Ҳаво дар ҳубоб аз нан ҳуққабозӣ
 Мушаъбадсифат рафта дар зери чодар.
 Намуда гул аз хору аз хок сабза
 Насими синардӯзу боди зирехгар.
 Зада шонаи оч машшотан абр
 Ба марғуди шамшоду чаъди санавбар.
 Ҳарифон ҳама бода дар чому сархуш,
 Маро об дар дидаву хок бар сар.
 На гардун хаводору ахтар мусоид,
 На давлат мададгору иқбол ёвар.
 Сари ман ба санги маломат шикаста,
 Тани ман ба хоки мазаллат баробар.
 Нагирад касе дасти азнофитола,
 Магар лутфи Яздону эҳсони довар.

Қасида

(Дар мадҳи подшоҳ ба таъбири шикаст аз зулм)

То кай индон ҳодиса даври замон диҳад?
 Кас нест дар ҷаҳон, ки харори ҷаҳон диҳад.
 Доси уфук ба дасти аҷал лола рӯзгор,
 Хоҳад, ки қатъи мазраи охирзамон диҳад.
 Гарсам ки тоби найири бедод дар замин
 Пажмурдагӣ ба нилуфари осмон диҳад.
 Мушқил, ки нӯки новаки ахтаршикофи зулм
 Бар зурваи сипеҳр Суҳоро амон диҳад.
 Ҷоё расид кор, ки дар мавсими рабё
 Лутфи сабо натиҷаи боди хазон диҳад.
 Олам бад-он кашид, ки дар таъби аҳли завқ
 Таъсири гиря хосияти заъфарон диҳад.
 Гардун сароб ғангу чигарташна офтоб
 Ҳар дам забони шуъла бурун аз даҳон диҳад.
 Қатъи мурувват аст, ки лабҳои соилон
 Бар ҳам зи чоки донан гандум нишон диҳад.

Сар то ба пои донаи ашк аст хӯшавор
Дар гӯшае, ки очизи бетӯша чои диҳад.
Осаф ки дев бошаду девон ба ҳукми ўст,
Назми умури мудки Сулаймон чӣ сон диҳад?
Ў масти чоми мансабу ҳар дам ба неши ў
Соғар даҳон кушояду шиша забон диҳад.
Дар остони дар сағи Асҳоби Каҳфро
Умре мулозимат наи як устухон диҳад.
Бошад, ки доғи зумраи арбоби факро
Фаҳри мулук, хусрави соҳибкирон диҳад.

Дар тавсифи ҳавзхонаи Чавонмардалихон аз Бухоро ба Самарқанд фиристода шудааст:

Ин ҳавзхона гулшани фирӯзанайкар аст,
Ҳамчун нигорхонаи чинӣ мусаввар аст.
Дар ҳайрат аст ақл, ки чун раъзаи синехр
Хокаш чӣ тинат омаду обаш чӣ гавҳар аст.
Ризвон ба қилва омада дар вай, ки чаннат аст,
Хуронӣ фиканда аке дар обаш, ки Кавсар аст.
Буркаъ зи рух кушода бутони мусавварани,
Ҳайратфизои дидаи Моню Озар аст.
Аз шишаҳои чорҳади зарнигори ў
Хуснаш ба чор ҳади гулистон баробар аст.
Гулҷеҳрае, ки дида дар ў акси рӯи худ,
Дар бурҷи обӣ омада хуршеди анвар аст.
Бар тахтабанди Коҳкашон нақиббанди ў
Ғар поӣ монад аз сари эъзоз, дарх(в)ар аст.
Кайфияте, ки олами обаш ниҳанд ном,
Дар олами мушоҳидаи ў муяссар аст.
Аз ҷӯй ҷадвале, ки равон аст сӯи ҳавз,
З-овози об давлати шахро саногар аст.
Занҷираи мусалсали ў Салсабилро
Сӯи чунун зи гулшани Фирдавс раҳбар аст.
Ҷоми ҷаҳоншамост, ки Кайхусрави замон
Дар вай капида сурати ҳар ҳафт кишвар аст.

Дар марсия навишта:

Таркиббанд

Гулшани даҳр, ки ҷуз хори ҷафо нест дар ў,
Озмуданд басе, бӯи вафо нест дар ў.

Бадали айшу тараб сад га му мехнат дорад,
Ман чӣ гӯям, ки чиҳо ҳаст, чиҳо нест дар ӯ?
Теги тақдир дар он дам, ки дарояд зи ниём,
Чора ғайр аз сари таслиму ризо нест дар ӯ.
Чун дар ин базм ба чанги ачал афтад корат,
Тушае гир, ки конуни шифо нест дар ӯ.
Дил намехоҳаду имкони фано дорад умр,
Умр мекоҳаду уммеда бақо нест дар ӯ.
Фавти шахзодаи офоқ далел аст бар он,
Ки вафо нест дар айёми чаҳони гузарон.

Ба адам доларухе аз чамани хонӣ рафт,
Ношукуфта гуле аз гулшани хоконӣ рафт.
Оҳ аз он шамъ, ки парвонаи ӯ чоңҳо буд,
Аз шабистони саронардаи султонӣ рафт.
Боғи фирдавс баророста дил аз хурон,
Ҳавасе кард, ба якбора ба мехмонӣ рафт.
Садафи дида пур аз хун шудаву чун нашавад,
Ки зи дурчи шараф он гавҳари найсонӣ рафт.
Ишратободи чаҳон кулбаи аҳзон гардид,
Чун сун Мисри фано он маҳи капшонӣ рафт.
Инчунин мотами чоңсӯз нахоҳад будан,
Гиряро беҳтар аз ин рӯз нахоҳад будан.

Намунае аз «Сокинома»

Биё, соқӣ, он оби кавсармаоб,
Ки зад таъна бар чашмаи офтоб.
Ба ман дех, ки обе бар оташ занам,
Дар ин субҳи пири даме х(в)аш занам.
Муганӣ, чу най бар сари оташам,
Навое баровар, ки оҳе кашам.
Ба як мадди охи наи чоңфизой
Дари бахти сармад ба рӯям кушой.
Биё, соқӣ, он бодаи муҳтарам
Зи хумхонаи кудсу дайри кидам.
Ба ман дех, ки дар базми афлокиён
Қадам монам аз ареаи хокиён.
Муганӣ, дафи ҳоламонанд ку?
Қамарнисбату зуҳрапайванд ку?
Ки бар кавли ман чун нақбӣ амал,
Ба ишқи гизоле сарой газал.

Биё, соқӣ, он лаъли якпораро¹,
Ки ёкути рахшон кунад хораро.
Ба ман дех, ки он нури чашму чарог
Бувад бехтар аз гавҳари шабчарог.
Биё, соқӣ, он ноиби чоми Чам,
Ба зери нигин аз Араб то Аҷам.
Ба ман дех, ки бозуи зӯре диҳад,
Бисоти Сулаймон ба мӯре диҳад.
Муганӣ, агар шуд мураккаъ гарав,
Ба чоме фурузонгар аз моҳи нав.
Зи абрешими тору мизроби уд
Либоси тарабро бувад тору пуд.
Биё, соқиё, з-он Масехи тараб²,
Ки аз Марями тоқ дорад насаб.
Ба ман дех, ки ёкути тарсоваше
Фикандаст дар чоии ман оташе.

Мусалласи мураккаб аз ихтирооти Мушфикист.

Рӯзе, ки ба савдон ту афсона шудам,
Бар шамъи тамашнои ту парвона шудам,
Афтод нигоҳе зи иноят ба манат.

Аз хеш ба ғамҳои ту бегона шудам,
Чашми ту дилам рабуду девона шудам,
Аз хандаи пинҳонию мункир шуданат.

Не моҳ бар уфуқи чамолат бинам,
Не меҳр чу хусни безаволат бинам,
Не оби ҳаётро ба лутфи даханат.

Не мушки Хутан ба ранги холат бинам,
Не сарви чаман ба эътидолат бинам,
Не дар руҳи гул таровати ёсуманат.

Шуд Мушфиқӣ аз доғи чунун шайдоӣ,
Гардид ба бозори ғамат савдоӣ
Дар шеваи ҷовидони пурмакру фанат.

1. – М: Биё, соқӣ, з-они Масехи тараб.

2. Масехи тараб метавонад бимонад, аммо соқӣ з-он ин.

Ту шохи гулӣ дар чамани раъноӣ,
Ҳам лонаруҳӣ ба гулшани зебой,
Ў ошики зору андалеби чаманат.

Ғазал

То шуд зи чунун роҳи адам мархалаи мо,
Занҷири сафи мӯр шуда силсилаи мо.
Бар ҳеҳраи мо ашқи наёнӣ зи фироқат
Дар бодияи ишк бувад қофилаи мо.
Дар нардаи дил оташи савдои ту дорем,
Мекуи ҳазаре аз шарари машғалаи мо.
Бо ҳеҳ кас аз ҷаври ту моро гилае нест,
Мо ҳеҳкасонем, чӣ бошад гилаи мо?
То меҳри ту шуд монӣи машғулии олам,
Шугле натавон ёфт беҳ аз машғалаи мо.
Чун Мушфиқӣ аз иззати кавнайн гузаптем,
Беҳосилии мо нигару хавсалаи мо.

Ғазал

Чок кардам пираҳан 3-он сарви симинтан ҷудо,
Ман ҷудо нолидам аз хичрону пираҳан ҷудо.
Ҳамчу гул дастам ба хун олуи шуд, азбаски ман
Дар ғамат хори маломат кардам аз доман ҷудо.
Давлати дидор хун бошад, агар рӯзи висол
Остин гардад зи чашми хунфишони ман ҷудо.
Бар асирон чун назар андозиро тир афканӣ,
Раҳм кун бар ман, нигоҳи новаке афкан ҷудо.
Мушфиқӣ дур аз сари кӯят дили хуррам надил,
Гунча ҳаргиз нашқуфал, чун гардад аз гулшан ҷудо.

Матлаъ

Чун шамъ шаб аз сӯзи дил афрӯхта будам,
Гар ёр намекушт маро, сӯхта будам.

Матлаъ

Нест он махро ба мо ғайр аз ҷафо, дониستم,
Ў намедонад тариқи меҳр, мо дониستم.

* * *

Дар дили шаб рӯ ба меҳнатхонаи ман дошт ғам,
Шуъла зад оҳам, ҷароғе неши роҳаш доштам.
Қадри он шабҳо надонистам, ки то маҳ менишаст,
Чашми худ равшан ба рӯи ҳамчу моҳаш доштам.

Ғазал

То зи ғам чок задам чайби шикебоиро,
Ишк бинмуд ба ман кӯчаи расвоиро.
Зери хокам зи мулоқоти рақибон бехтар,
Ба ҷаҳоне надихам гӯшаи танҳоиро.
Ҳар дам, эй шоҳи гули тоза, ба ранги дигарӣ,
Аз кӣ омӯхтаи ин ҳама раъноиро?
Қадам аз фарқ ба савдои висолат қардам,
Аз қадам фарқ накардам сари савдоиро.
Ғайри хунобаи ҳасрат кӣ кушояд зи дилам,
Аз гулистон чӣ кушояд мани савдоиро?
Мушфиқӣ, аз қадами ёр марав чои дигар,
Ки қабуле набувад банди ҳарчоиро.

Ғазал

Дар ғамат дидро фигуро хаста меғӯем мо,
Аҳли дардем, ин суҳан доништа меғӯем мо.
Бар дили мо он чи аз токи ду абрӯят гузафт,
Бо худ аз девонагӣ пайваста меғӯем мо.
Меравӣ тунду дуоғӯён зи дунболи туанд,
Ваҳ, ки меранҷӣ, агар оҳиста меғӯем мо.
Гуфтам: Эй гул, он даҳанро пистаи хандон бигӯ,
Ин суҳан гуфт, аз даҳони писта меғӯем мо.
Риштаи ҷони рақибон бар сари кокул мабанд,
Фитнае хоҳад шудан, сарбаста меғӯем мо.
Ҳар касе пурсад зи ашки мо ҷавоби ин суҳан,
Чехра аз хуноби ҳасрат шуста меғӯем мо.
Мушфиқӣ, ҳар кас чӣ донад мастию ворастигӣ?
Бо гирифторони азхудраста меғӯем мо.

Ғазал

Сад бало дар ишқу тарки ишқ дар олам бало,
Будани ӯ ҳам бало, нобудани ӯ ҳам бало.
Дар бало ҳаргиз намеафтод мискин одамӣ,
Ғар намебуданд хубон дар бани Одам бало.
Дидаро то ҷилвагоҳи қомати ӯ дидаам,
Баҳри ҷони ман зи боло мерасад ҳар дам бало.
Мушфиқӣ, ғар ҳамдаме дорӣ ҳавас, бо ғам нишин,
Ошиқонро ҳамнишин ғам бошаду ҳамдам бало.

1. Ғазале ки сар то пояш мисли ин ғазал хуб, латифу равон афтад, кам аст.

Сабаби таълиф

Сабза дар дашт чун бисот кашид,
Мавкиби хусрави нишот кашид.
Ҷилвагар шуд суман ба пушти саманд,
Бадар омад зи сабза таркашбанд.
Шуд равон фавҷ-фавҷ ланкари об,
Баста сад табл боз аз гирдоб.
Булбул аз шохи гул сафир кашид
В-аз гули нилуфар нафир кашид.
Об чун аз хубоб дабдаба сохт,
Гули раъно зи гулча кавкаба сохт.
Абри Наврӯз хайма зад ба синехр,
Ҷар тараф шуд таноби шуълаи меҳр.
Сел дар дашт чун садо афканд,
Гуфт бо ӯ хазор пасту баланд.
Қалами бод нусхаҳои бихишт
Бар варақҳои сабзи дашт навишт.
То рақам баҳри фасл созад ҳарф,
Шафак овард лифаву шангарф.
Абр шуд сӯхта зи по то фарк,
Ҷаст аз сангу кӯҳ оташи барк.
Шуд муначчим шукуфа вақти амал,
Толиби солро навишт амал.
Боғро фарши жола хандон кард,
Баҳя зад хирқа, лек дандон кард.
Субҳдам чун шуъоӣ меҳр аз абр
Тофт бар аҳли табъ нанҷаи сабр,
Ману чамъе зи маҳрамони қадим
Сӯи саҳро шудем ҳамчу насим.
Хайма дар арсаи нишот задем,
Бар замин пои инбисот задем.
Ҷар тараф лолаею ёсумане,
Дар миёна сафинаи сухане.
Ҷама авроқи ӯ зи шавқи сухан
Пираҳан чок карда то доман.
Аз ҷунуни бурун зи андоза
Дида занҷирҳо зи шероза.

Рубоиёт

1

Бошад маи нобу ранги чун лолаи ӯ,
Моҳе ки бувад даври калаҳ холаи ӯ,
Шиша манеҳ аз кафу малеҳ чанг зи каф,
Ҳам гиряи ин хуш асту ҳам нолаи ӯ.

2

Сад бор агар чон диҳаму зинда шавам,
Сар дар қадамаг ниҳам, сарафканда шавам,
Гарданд ба гирди сарв, озода шаванд,
Ман гирди сари ту гардаму банди шавам.

3

Эй дил, ҳама дам мулозими ғам мебош,
Шодии чаҳон кам аст, гӯ, кам мебош,
Ғайр аз дами худ маҷӯй дамсози дигар,
Ҳам бо дами худ бисозу ҳамдам мебош.

4

Султон, ки зи чоҳ рӯ ба дарवेश накард,
Сад хона кам аз симу зари хеш накард,
Бо он ки замини осмон мулки Худост,
Як хона барои худ бино беш накард.

Таърихи воқиъае ё иморатеро ба ҳисоби ҷумал (абҷал) дар кайди назм канидан дар байни шуарои мутааххирин маъмул гардид. Баъд аз санаи ҳаштасди ҳиҷрӣ ин одат ҳукми умумиятро гирифт. Мушфиқӣ дар ин шева аз муосирони худ тафаввуқ ҷуста, ҳеле мазмунҳои рангинро дар баёни таърихи воқиъот ба шохчаҳои назм бастааст.

Дар китобаву таърихи мадрасаи Қулбобо Қӯқалтош, ки дар Бухоро бино ёфтааст, навишта (ба тариқи интиҳоб):

Эй касри зарнигору маҷоми тарабфизой,
Чашми хирад надида назирӣ ту ҳеч ҷой.
Токи хилолқадри ту меҳроби кудеиён,
Тоси фалакасоси ту чоми чаҳоннамоӣ.
Бар рӯи гул насими равоки ту мушқбоз,
Дар ҷайби лола хоки ҳарими ту мушқсой.
Дар печу тоб аз гираҳи нақши токи туст,
Парвин ки шуд муқарнаси ин дайри дерной.
Бо қошии ту лофад агар чархи лочвард,
Бар санг обгинаи худ гӯӣ, озмой.

Аз орзуи он ки шавад халкаи дарат,
Ояд хилолу халка занад бар дари сарой.
Миной тобдони ту аз чашмҳои сим
Хамчун бунафшазор зи дил нақшнамзудой.
Баҳри бисоти фарши ту бояд ки оваранд
Атлас зи Руму оинаи чинӣ аз Хитой.
Иқболро садои дарат гуфт мархабо
Яъне ки чои туст, кадам неш нех, дарой.
Гӯе ду мисраъанд зи абёти Мушфиқӣ
Занҷири дилкаши ту ба зулфайни дилрабой.
Килки хаёл баҳри санои рафети ту
Таърихи сои кард ракам «Кохи дилкушой» (986).

Дар таърихи пули Меҳтари Қосим, ки дар байни Бухорову Вобқанд воқеъ аст, навишта:

Зи тахт ӯ гузарад, мо зи ғавки ӯ гузарем,
Аз ин сабаб шуда таърихи ӯ «Гузарғаи мо» (986).

Таърихи ҳаммоми арки Самарқанд:
Чун шох Чавонмардалихони замон
Ҳаммом бино кард, дар ӯ об равон.
Таърихи бинояш аз хирад пурсидам,
Гуфта, ки бигӯ: «Бинои гармобаи хон» (983).

Таърихи вафоти Амир Абдуллоҳ, Мири Араб:
Қурратулайни хонадони расул,
Он зи файёзи ламязал огоҳ.
Ямаинисбате, ки ҳамчу Сухайл
Допт бар авҷи қадр манзилгоҳ.
Мурғи рӯҳаш зи ошени бадан
Бол зад дар фазои фазлуллоҳ.
Баҳри таърихи ӯ навишт казо:
«Соли ғавти Амир Абдуллоҳ» (970).

Таърихи вафоти Тоҳири Нақиб:
Тоҳир, ки сару сарвари содоти ҷаҳон буд,
Аз олами ғонӣ ба суи боғи ҷинон рафт.
Тоҳир зи ҷаҳон рафту наи соли вафоташ
Таърих ҳамин аст, ки «Тоҳир зи ҷаҳон рафт» (961).

Таърихи Чорсуи Бухоро:

Мушфиқӣ баҳри соли таъриҳаш
Зад ракам «Чорсуи хони чаҳон» (990).

Қитъа

Фалақадро, туй дар авҷи иззат,
Агар саъди саодатпартаве ҳаст.
Ниҳӣ по дар рикобу халқ гуянд,
Ки бар Шабдези давлат Хусраве ҳаст.
Маро дар хона аз чинси саворӣ
Лаҷомазсаркашида бадраве ҳаст.
Хурал бар ҷои коҳу беда, ҳар ҷой
Гиеҳи кухнаву барғи наве ҳаст,
Занад бар теги ҷавҳардор худро
Ба ин маънӣ, ки дар ҷавҳар ҷаве ҳаст.

Мушфиқӣ дар ҳаҷвиёт, мазҳакану мутоибот шуҳрати азим дорад, ба ҳақде ки шуҳрати ҳазлиёти ӯ овозаи суҳанҳои ҷиддияшро аз миён бардоштааст. Бинобар ин аз қисми суҳанҳои ҷиддияш бисёртар интиҳоб карда шуд. Аз он ҷо ки ҳазлиёту мутоиботаш аксаре аз оини одоб берун аст, нақлаш муносиб дида нашуд. Танҳо як қитъаеро, ки дар ҳаҷви қозии замони худ ба тазмини шеъри Хоча Ҳофиз навиштааст ва баъзе абёти «Тақсими мерос»-анро намунаи ӯён эрод менамоем.

Қитъа дар ҳаҷви қозӣ, тазмини шеъри Ҳофиз:

Зани қозӣ, ки беҳтарини нисост,
Дил саронардаи муҳаббати ӯст.
Духтари ӯ, ки дар латофату хусн
Дида оинадори талъати ӯст.
Писари ӯ, ки пул намегирал,
Гарданам зери бори миннати ӯст.
Понздаҳ рӯз ҳар серо...
Ҳар касе панҷ рӯз навбати ӯст.

Аз «Тақсими мерос» (Ба тариқи интиҳоб):

Ҳамшира, харҷи мотами бобо аз они ту,
Сабр аз ману масорифи қурро аз они ту,
Либори пур зи ғаллаи бобо аз они ман,
В-он коҳҳои монда ба саҳро аз они ту.

Ин чомахобу бистару болии аз они ман,
Бегокатию нолаи шабҳо аз они ту.
Таибӯри пур зи хотами бобо аз они ман,
В-он нағмаҳои тарнагароно аз они ту.
Аз рӯи хона то ба лаби бом аз они ман,
Аз рӯи бом то ба Сурайё аз они ту.
Рафтаи ба сӯи кабру ништаи аз они ман,
Дастурхони чалпаку ҳайво аз они ту.

Дар таърихи вафоти Мушфиқӣ яке аз фузало навишта:
Соли фаваши ман аз хирад чустам,
Гуфт таърихи ӯ «Суханвари неқ» (996).

— 52 —

АБДУЛЛОҲХОН ИБНИ ИСКАНДАРХОН

Вафот 1006 ҳиҷрӣ. Ба Ҷавонмардалихон-волии Самарқанд навишта (аз таърихи «Номаи хусравон»-и Сиّدикхони Ҳанимат):

Дило, барқан умед аз Қарнию бигзар зи Қосонаш,
Ки муштоқи Самарқандам ба ду тоқи намоёнаш.
Ба Бозори Пулаш¹ бигзар, ки то бинӣ ба ҳар сӯе
Нарирӯе, сияхчашиме, ки гардад ақл хайронаш.
Бирав, бар тахт хуш биншин, сулаймонвор ишрат кун,
Ки чоңро тоза медорад ҳавои Боғи Майдонаш.
Ҷувози Қоғазу Пушти Расад фасли баҳор, эй дил,
Дихад ёд аз харими чаннату фирдавсу ризвонаш.
Ҳамеша орзуи хон ҳамин бошад, ки дар олам
Равад сӯи Мазори Шоҳу гардад аз гуломонаш.

— 53 —

БОҚӢ ДАРЗӢИ БУХОРОӢ

Аз шуарои асри даҳуму ёздаҳуми ҳиҷрӣ.

Дар марсияи Хоҷа Муҳаммадами Ҳоҷакалонии Ҷӯйборӣ,
ки вафоташ дар соли як ҳазору панҷ (1005) воқеъ шудааст,
Боқӣ ин ғазалро навишта:

1. Бояд мурод аз Бозори Пул Пули Сафед бошад, зеро дар замони собиқ
қон сайронгоҳи Самарқанд Пули Сафед буд.

Саломи ман кӣ барад баъд аз ин ба ҳазрати ту,
Ки ҳар кӣ рафт, наъмад зи завқи хидмати ту.
Чудо зи базми ту чун шамъ сӯзаму гӯям,
Сазои он ки надонист кадри суҳбати ту.
Ту он найӣ, ки фироки ту кори ту накунад,
Ман он наям, ки гузорад маро муҳаббати ту.
Аҷал, ба шони фироқаш масоз миннатдор,
Маро чудони ӯ мекушад, чӣ миннати ту.
Сукут беҳтар аз ин оҳи беасар, Бокӣ,
Аз он чӣ суд, ки ғайре кунад насихати ту?

Дар фатҳ кардани Боқимуҳаммадхон Балху Ҳисори Шодмонро Бокӣ Дарзӣ ин рубоиро ба тариқи таъмия нескӯ иншод карда:

Рубоӣ

Шоҳе ки зи адли ўст ораста даҳр,
Даҳр аз адлаш ба тозагӣ ёфта баҳр.
Бигрифт Ҳисору Балх дар аҳди ду моҳ
Килкам наи таърих рақам кард «Ду шаҳр» (1010).

Таърихи вафоти Ҳоча Абдулҳолиқ ва Мавлоно Поянда, ки дар соли як ҳазору даҳи ҳиҷрӣ вукӯъ ёфта буд, Бокӣ Дарзӣ таърихи зайло ба либоси муаммо дӯхта:

Ду бузрук аз ҷаҳон рафтаанду бурданд
Қарору сабр аз дилҳо саросар.
Ба рӯи синаҳо аз баҳри таърих
Рақам карданд «Охи дил» муқаррар

Пӯшида намонад, ки «Охи дил», яъне оҳи қалб, ки иборат аз 10 аст, ҳар гоҳ муқаррар шавад, 1010 мешавад, ки рақами матлуба аст.

— 54 —

МИРҲОҶИИ САМАРҚАНДИ

Дар таърихи мадрасаи Шеърдор, ки аз бинои Ялангушбаходур аст ва дар Регистони Самарқанд рӯ ба рӯи мадрасаи Мирзо Улуғбек воқеъ аст, ин китъаро навишта:

Қитъа

Амири сафдари одил Ялангтунт, ки омад
Пайи мадеҳи камолат забони потика нурдур,
Бинов мадрасае кард ончунон, ки замиро
Ба авҷи чарҳ расонид аз он ливои тафохур.
Ба солҳо парасад бар фарози токи рафеъаш
Ҳарифи нурфани андеша бо камали тафаккур.
Ба қарнҳо нарасад бар сари манори манъаш
Уқоби ақл ба нерӯи саъю боли тадаббур.
Чу рост кард муҳандис намунаи хами тоқаш,
Фалак зи моҳи нав ангунт мезазад зи таҳайюр.
Ялангтунтбаҳодур чу буд бонияш, омад
Ҳисоби соли бинояш «Ялангтунтбаҳодур» (1028).

Ҳарчанд таърихи вафоти Мирҳочӣ маълум нест, айёми ҳаёташ аз таърихи фавк маълум аст.

– 55 –

ИМОМҚУЛИХОН ИБНИ ДИНМУҲАММАДХОН

Волии Бухоро, вафот дар Мадинаи мунаввара (1054)

Аз «Оташқада»

Рубой

Дар даҳр агар синафигорест, манам
В-андар раҳи эътибор хорест, манам.
Дар лидаи ман агар фуруғест, туй,
Дар хогири ту агар губорест, манам.

– 56 –

ҚОСИМХОН ИБНИ ХУСРАВХОН ИБНИ НАДИРМУҲАММАДХОН

Дар соли як ҳазору шасту ҳашт (1068) хичрӣ, ки ҳукумати Ҳисори Шодмон дошт ва ба фармониш амман Абдулазизхон ба амми дигараш, ки Субҳонкулихон буду ба Балх ҳукумат дошт, лашкар кашид. Пас аз сулҳу оингӣ ба фармудани Субҳонкулихон ба гадр кушта шуд.

Не ба булбул ҳамнишину не ба гул ҳамхона бош,
Ҳар кучо шамъи чамоле шуъла зад, нарвона бош.
Ростгӯй дар замони мо намеояд ба кор,
Чун гули раъно дурангу садзабон чун шона бош.

* * *

Бар рӯи ёр дидаи гирёнам орзуе,
Чун гул ҳазор чоки гиребонам орзуе.
Дорам ҳавои сунбули зулфи паривашон,
Якчанд рӯз табъи парешонам орзуе.
Қошиъ наям ба дидаи рухсори маҳвашон,
Чизест дар замири дилам, онам орзуе.
Куте ба ғайри хуни дили худ намехурам,
Дар базми дӯст дидаи гирёнам орзуе.
Ҳастам баландмартаба, Қосим, дар ин ҷаҳон,
Дар зери чарх тахти Сулаймонам орзуе.

* * *

Дунболи он гизолаи ваҳшӣ давиданист,
Ҷавру ҷафои лолаъизорон кашиданист.
Зоҳид кунад ба хиркаву дастор раҳзани,
Доман зи роҳи ғурхатари зӯҳд чиданист.
Фарёди мо намерасад аз ҳеч раҳ ба гӯш,
Гӯши синехри золи даниро кашиданист.
Бо орази ту дидани Юсуф чӣ нисбат аст?
Рӯи сиёҳи қачназаронро навиданист.
Оби ҳаёт мечакад аз хуққаи лабат,
Лаъли лаби туро ба ҳавасҳо газиданист.
Қосим, ҷавоби он ғазали Соиб аст ин:
«Лаъли лабат газиданию ҳам макиданист».

Қосим соҳибдевор аст. Девонашро Қозӣ Масҷидии Зоиб
би Самарқандӣ чамъ кардааст. Мумоилайҳ пенн аз ҳукумати
Ҳисор аз тарафи амми худ Абдулазизхон ба вилояти Топи-
қанд ҳоким буда.

АБУЛАЗИЗХОН ИБНИ НАДИРМУҲАММАДХОН

Волии Бухоро буда, дар соли 1091 хичрӣ ба сини 74-солагӣ аз ҳукумат истеъфо дода, озими Ҳичоз гардида, пас аз алои ҳаҷ сайри Ҳиндустон карда, дар он ҷо вафот ёфт. Наъши ӯро ба Мадина бурда, дар гӯристони Буқайъ дафи карданд. Дар вақти сафари ҳаҷ ба бародараш Субҳонқулихон, ки чошбини ӯ шуда буд, ин ғазалро навишт:

Аз тазкирани Сиддиқони Ҳашимат

Чавҳари шамшерӣ ғайрат печутоб аз ман гирифт,
Мавҷи ин дарёи сокин изгироб аз ман гирифт.
Баҳри ман дар ҳеч мавсим нест бе ҷӯши нишот,
Гиряи шодӣ кунад, абре ки об аз ман гирифт.
Хоби ман сад бор аз давлат бувад белортар,
Хобро дар хоб бинад, ҳар кӣ хоб аз ман гирифт.
Дар дили вайрошан ман ганҷҳо осуда аст,
Вақти он кас хуш, ки ин мулки хароб аз ман гирифт.

Дар гурбат навишта:

Ёди айёме ки мо ҳам рӯзгоре доштем,
Шаҳрёрӣ шаҳри худ будему ёре доштем.
Тирабахтӣ кард моро инчунин безътибор
В-арна мо ҳам неши мардум эътиборе доштем.
Бар сарири мамлакат будем хуш, Абдулазиз,
Дар миёни мардуми олам диёре доштем.

Аз «Отанкада»¹

Ба санг раҳна шуд, азбас гиристам бе ту,
Зи санг сахттарам ман, ки зистам бе ту.

1. Соҳиби «Отанкада» ин байро ба номи Убайдуллоҳхон менависад. Леон Убайдуллоҳхонро «аз шохӯдагони узбак аст ва дар замони шох Сулаймони Сафавӣ дар ин давлат паноҳ овардааст» гуфта, тавсиф менамояд. Аз он ҷо, ки дар мавриди сафари ҳаҷчи Абдулазизхон ба шох Сулаймони Сафавӣ чанде меҳмон буданаш ва аз ӯ риоят диданаш таърихан собит аст ва сафари Убайдуллоҳ номро аз Туркистон дар аҳди шох Сулаймон касе ривоят накардааст, маълум менамояд, ки дар «Отанкада» дар вазъи исм хато рафтааст.

ВАҶҲИИ САМАРҚАНДИ

Аз шуарон асри ёздахуми хичрӣ.

Аз «Радоифулашъор»-и Муҳтарамии Бухороӣ

Ҷоно, зи рӯи меҳр барафкан никобро,
 Соз аз руҳи чу моҳ хичил офтобро.
 Гар парда аз изори чу хуршед афканӣ,
 Аз меҳр нур мебарад, аз моҳ тобро.
 Аз завқи диданаш тапиши ҷони бекарор
 Ҳангоми васл таъна занад изтиробро.
 Ҳар шаб ба нола пешии сағаш арза медиҳам
 Дарди фироқи он маҳи олиҷанобро.
 Ваҷҳӣ, даме ки ёр ниҳад пой дар рикоб,
 Созам зи ҳалқаҳои ду дида рикобро.

ҲОҶАҲАСАНИ НИСОРИИ БУХОРОИ

То асри ёздахуми хичрӣ зинда буданаш маълум аст.

Аз «Радоифулашъор»

Кардам равон ба кӯи ту ашқи давандаро,
 Шояд ки рафта – рафта кунад арзи бандаро.
 Он саъди акбарӣ, ки ба афлок собит аст
 Касби саодат аз ту нучуми равандаро.
 Чуз аҷзу факр дар дили дарёву кон намонд,
 Бикшод то саҳои ту дасти диҳандаро.
 Чашмам парад ҳамеша ба сӯи ту, эй шарӣ,
 Ҳарчанд раҳ ба кӯи ту набвад парандаро.
 Гулгуни ашк катразанон шуд ба кӯи ту,
 Натвон инон кашид саманди ҷаҳандаро.
 Аз наъли доғ ҷисми Нисорӣ мураккаъест,
 К-аз вай ҳазор руқъа тавон дӯхт ҷандаро.

**МАРҲУМИИ БУХОРОЙ –
ШОГИРДИ МУШФИҚИ**

Аз «Радоифулашъор»

Хуш он хангомаи пой гулу сахбо кашиданхо,
Ба базми хос дар рӯи ту форигбол диданхо.
Хуш он хандон ба гӯристони ушшоқат хиромидан,
Ба қолабҳои эшон чун Масеҳо чон дамиданхо.
Хуш он дилро гирифтори муҳаббат сохтан дар ишк,
Ба кадри зулф ҳар соат ба сӯи худ кашиданхо.
Хуш он оҳуи чашмат ҷой дар сахрои дил кардан,
Ба ҳар сӯ рафтаи, аз меҳри гиёҳи ӯ чариданхо.
Хуш он, Марҳумиё, дар базми хубон муҳтарам будан,
Гули шодӣ зи боғи васлашон ҳар лаҳза чиданхо.

МУТРИБИИ БУХОРОЙ

Шогирди Ҳочаҳасани Нисорӣ, аз шуарои асри ӑздаҳум аст. Соҳиби тазкира аст. Аммо тазкирааш мутолиа нашуд.

Аз «Радоифулашъор»

Чун дар назарам рӯи ту набвад ба чаманхо,
Оташ фиканам дар ҳама гулҳову суманхо.
Дар гунҷаи гулҳо набувад рапҳаи шабнам,
К-аз ёди лабат об кунодаст даҳанхо.
Бар чеҳраи гул сурати чин нест, ки аз бод
Дар ҷоми май ноб фитодаст пиканхо.
Дар ишқи ту мо дар сари бозори маломат
Як ҳарф нагуфтему шунидем суханхо.
Аз таи-таи беҳудан қаввол чӣ ҳосил?
Чун монда аз ӯ Мутрибии шефта танхо.

МУЪМИНИ САМАРҚАНДИ

Муъмини Самарқандӣ дар аҳди Абдуллоҳхон китобдор ва дар аҳди Бокимуҳаммадхону Валимуҳаммадхон мушширо дафтардор буда дар асри ӑздаҳуми хичрӣ барҳаёт буда. Дар ҷавоби як ғазали Муҳташами Кошӣ, ки матлааш ин аст:

Хусни рӯзафзун нигар, к-он хусрани зарринрикоб
Дй хилоле буд, имшаб мох, фардо офтоб.

ин газалро иншод карда:

Аз «Радоифулашъор»

Наргисан аз айни хубӣ карда оламро хароб,
Дй шуда сармаст, шаб махмур, рӯзан бурда хоб.
Тири миҷгонаш ба ҷисми нотавони ман расонд
Дй ситам, имшаб алам, имрӯз созад дил кабоб.
То ба зулфаш сунбули нуртоб даъво кард, шуд
Дй парешон, шаб пушаймон, рӯз дорад печутоб.
Доштам пени сағонаш эътиборе, кардаам
Дй сухан, имшаб суол, имрӯз мечӯям ҷавоб.
Муъмини дилхаста дар тавсифи хуснаш буд, гуфт
Дй сано, имшаб дуо, имрӯз мехоҳад ҷавоб.

— 63 —

АРШИИ БУХОРОЙ

Аршии Бухорой аз шуарои асри Ӯздаҳуми ҳиҷрӣ. Дар ҷавоби Мухташами Кошӣ иншод карда:

Аз «Радоифулашъор»

То фиканда моҳи ман аз орази гулгун никоб,
Рафт сабр аз чарху нур аз моҳу тоб аз офтоб.
Аз хучуми ноzi миҷғони ту хоҳад шуд ба ҳанр
Халк нолону малак ҳайрону ҳақ дар изтироб.
Орзу дорам, ки молам рӯи худ, эй шаҳсанор,
Гох бар наълу гохе бар рахшу гохе бар рикоб.
Аз фироки зулфу лаълу оташини руҳсори ту
Шуд ҷигар хунобу дил дар печутобу таи кабоб.
Хонд, Аршӣ, то зи ашъори ту мутриб дар Ироқ,
Мухташам мадҳушу Майлӣ масту Ваҳшӣ шуд хароб.

— 64 —

ГУЛШАНИИ КОШҒАРИ

Аз шуарои асри Ӯздаҳуми ҳиҷрист.

Ман ба даште пой мемонам, ки ӯ гампарвар аст,
Ё ба сахрое, ки хавли ӯ зи дӯзах бартар аст.
Ман наям булбул, ки баҳри гул ниҳам дил дар чаман,
Тоғри оташпарастам, манғили ман озар аст.
Очунон хӯ кардаам бо хору хошоки дараш,
Кай ниҳам пахлӯ, агар худ аз харирам бистар аст.
Зулфи ислом он қадар дар дил наменечад маро,
Орзуи қуфри зулфат солҳо шуд, дар сар аст.

– 65 –

МАВЛАВИ ШАРИФИ БУХОРОИ

Соҳиби «Ҳошияи шарҳи Мулло Ҷомӣ», вафот дар Бухоро, соли 1109 ҳиҷрӣ.

Аз «Радоифулашиъор»

Гарм дорад оташи ҳусни ту бозори туро,
Гармин бозор месӯзад харидори туро.
Ҳолати беморро бемор мелонад, ки чист,
Улфате чун нест бо мо чашми бемори туро?
Баски бераҳмӣ, зи кайди меҳнат олодӣ кучост,
То намиронад гамаи ҳиҷрон гирифтори туро.
Ҳусни гул аз сабза мегӯяд афзояд, бале,
К-аз хати сабзат футун шуд ҳусн гулзори туро.
Бо хаёлат аз ҳафтон ҳаҷр кай нолад Шариф,
Беҳтар орад дар назар аз барги гул хори туро.

Ғазали дигар

Андохт зулф дар дилам аз печутоб баҳе
Рӯ дод 3-изтиробӣ ваём беҳисоб баҳе.
Ҳоли руҳат, ки мардумаки чашми биниш аст,
Як нуқта беш нею дар ӯ сад китоб баҳе.
Донодиле зи назди ту уммӣ лақаб гирифт,
Чун қард аз ҳақиқати уммулқитоб баҳе.
Оқил кучову мабҳаси девонагон кучо?
Ҳаффошро намерасад аз офтоб баҳе.
Мутриб зи дарси инқ баён қард мушқиле,
Афтод дар миёнаи чангу рубоб баҳе.

Доранд аҳли аср зи мо баҳси беҳисоб,
Хоҳад ҷавоб ёфт ба рӯзи ҳисоб баҳс.
Баҳсе ба рӯи ӯ нагавонад Шариф кард,
Ҳаст ин қадар, ки ҳаст басте дар никоб баҳс.

– 66 –

ҚОЗӢ ЛУТҒУЛЛОҲИ БУХОРОӢ

Мутахаллис ба Шокир, таърихаш маълум нест, лекин аз назирааш маълум мешавад, ки муосири Мавлавӣ Шариф аст.

Аз «Радоифулашъор»

Кардам ба дил аз он хати пурнечуб баҳс,
Оре, кунанд халқ зи рӯи китоб баҳс.
Таслим чун шудам ба ту, манъам чӣ мекуни?¹
Эй маҳ, бувад муқобира баъд аз ҷавоб баҳс.
Чун мӯрро расад ба Сулаймон муориза?
Кай зарра мекунад ба руҳи офтоб баҳс?
Азбас шуда димоғнарсшон зи зулфи ӯ,
Сунбул кунад ба хештан аз печуб баҳс.
Манъаш макун зи шӯхнигоҳӣ, ки гоҳи дарс
Бас мушқил аст бобати ҳозирҷавоб баҳс.
Шокир зи шарм кард ба ту арзи шубҳас,
Чун тифли навсабак, ки кунад аз ҳичоб баҳс.

– 67 –

СУБҲОНҚУЛИХОН

Нишонӣ, амири Бухоро (вафот 1114 ҳиҷрӣ). Дар ҷавоби Камолӣ Хучандӣ:

Аз «Таърихи Муқимхонӣ»

Қаддам зи ғами ҳаҷри ту чун шамъ шуд, аммо
Торе зи висоли ту ба ҷангам нарасида.
Дар дида фитад кош, Нишонӣ, гули рӯян,
Афтодани гул гарчи зиён аст ба дида.

Дар рӯзи ид гуфта:

1. Ишора ба усули муқоламан мангиқия аст.

Фарҳ

Мардуми чашмам мурассазгӯи шуд аз хуни дин,
К-ин диниси тоза бо мардум аҷоиб хушнамоз.

Субҳиқулехон ба шудро ахтилот дошт.

Муллосайид, Муфид аз Ҳадса аз мусоибони 9 буданд.
Рузе хон Муллобалеъро, ки гули нарсис бар сар дошт, гуфт:
Дар ин ҳоли худат шесъре бинуй!
Ҳадса дар балеха гуфт:

Аз «Тибрати Муҳаммадӣ»

Матлаъ

Наст нарсис, ки ту дедӣ ба сари алтари мо,
Ба тамошони ту берун шуда чашм аз сари мо.

Муллосайид ба матмузи нарсис гуфт:

Қуттан чашмеку нарсисхо дамид аз хони мо,
Дар маъри хеш мо хам кӯри бинвоқардем.

Дар фасли баҳор ба муносибати саворни асба гули бо-
лом Мулломуфид гуфт:

Матлаъ:

Барон он ки хиромӣ расида дар гулвор,
Тақовари гули боломо янида баҳор.

Муллосайид дар ҳолати ширин худ гуфта:

Аз «Муқдима»¹

Зи ҳарзагарии мо то шикояте накунал,
Гиррифтем гулӯи асон худ муҳкам.

— 68 —

ШАВКАТИ БУХОРОИ

Исмтиш Муҳаммадшоҳ аст, нафоташ ба ривояте 1107,
ба ривояти дигар 1111 дар Исфаҳон воқеъ шуда.

1. Не шодар ба номӣ ҳеҷ ки мушаккари дила шуда буд, маълум шуд, ки
кати будааст.

То гул аз гулгун гирифтам, навбахор аз даст рафт,
То ба соғар даст бурдам, ихтиёр аз даст рафт.
З-ингизори бода хуни ҳасратам аз чашм рехт,
Аз сабӯ дасте ба соғар бар, ки кор аз даст рафт.
Маҳшари савдоям аз чӯши баҳорон гарм буд,
Доғ шуд доғам, ки чӯши долазор аз даст рафт.
Дом афкандам, ки ояд сайди матлубам ба каф,
Дона сарфи имтиҳон гапту шикор аз даст рафт.
Бодаи гулгун, ки Шавкат дошт аз айшу нишот,
Чехрагулгун то зи май гардад баҳор, аз даст рафт.

***

Ба шаҳри мо хунаре гайри хомушӣ нанг аст,
Нафас кашидани ошиқ паридани ранг аст.
Чунон зи шарми ту беобуранг гапга шароб,
Ки мавчи бода чу мавчи насим беранг аст.
Зи фикри дур хаёлам гариб шуд, Шавкат,
Миёни маънию лафзам ҳазор фарсанг аст.

(Бисёр рост гуфтааст.)

Ба чашми мо гарониҳо чунон аз заъф чо дорад,
Ки аз ранге ба ранге омадан овози но дорад.
Бувад тӯмори шавқам чодан сад корвон ҳайрат,
Дариданҳои мактуби ман овози даро дорад.
Чунон хуни саодат мезанад чӯш аз губори ман,
Ки шамъи устухонам рена аз боли хумо дорад.
Ниғаҳ беҳуд шавад аз дидани дасти нигоринаш,
Зи ранги хеш, пиндорӣ, ба дасти хеш чо дорад.
Бувад мавчи табассум чунибиши гаҳвораи нозаш,
Хабар аз гиряам он тифли бенарво кучо дорад?
Ба каф овардаам домони матраб аз пушаймонӣ,
Кафи афеӯси ман хосияти дасти дуо дорад.
Чӣ хоҳӣ аз хуморолуда ринде шеваи ишрат,
Ки аз ҳамёза гоҳе хандаи дандошамо дорад.
Бар обу хок як ранге бувад, Шавкат, шино бар ман,
Либоси Каъбаам аз куфру дин банди кабо дорад.

Газал

Ҳар кучо наққош нақши он парирӯ мекашад,
Гар ба райҳони хаташ навбат расад, бӯ мекашад.
Аз барои бурдани дил донаву дому каманд
Хол як сӯ, чашм як сӯ, зулф як сӯ мекашад.
Гирди он даври камар гардам, ки бо он нозукӣ
Ин ҳама бори латофатро ба як мӯ мекашад.
Бо парешониҳтилотон ошноӣ мушкил аст,
Шона чаври арраро аз баҳри гесӯ мекашад.
Нозиму Носиралӣ, Соиб надоранд ин намак,
Шавкати нозуксухан мӯ аз дили мӯ мекашад.

Дар тазкирани «Хизонаи омира» навишта шудааст, ки падари Шавкат сарроф буда, Шавкат низ дар авоиلى ҳол ба саррофӣ машғули дошта. Рӯзе ду савори узбак дар пеши дуқони ӯ бо ҳам гуфтугӯ доштанд, асбони эшон бисоти дуқонро помол карданд. Шавкат шӯрида, ҳарфи нохуше зад. Сипоҳиёни узбак ба ҳам баромада, ӯро ба дашному тозиёна азият расониданд. Шавкат ҳамон соат дил аз ёру диёр бардошта, роҳи Хуросон пеш гирифт. Ин воқеа дар аҳди ҳукумати Абдулазизхон ибни Надирмуҳаммадхон воқеъ шудааст, зеро дар «Хизонаи омира» аз Волаи Доғистонӣ маъқул аст, ки Шавкат ба соли 1088 ба Ҳирот ба хидмати Сафиқулихони Шомлу, ки бегларбегии он, ҷо буд, расида. Ин таърих мутобиқи аҳди Абдулазизхон аст. Баъд аз он Шавкат аз Хуросон ба Исфаҳон рафтаву то охири умр дар хориҷи шаҳр дар мазори Шайх Алӣ ибни Сухайл истикомат кардааст. Шайх Муҳаммадали Ҳазин дар тазкирани худ вафоти Шавкатро як ҳазору саду ҳафт ва соҳиби «Миръотуссафо» як ҳазору саду ёздаҳ навиштааст.

— 69 —

САЙЙИДРОҚИМ, МИРСАЙЙИДШАРИФ РОҚИМИ САМАРҚАНДИ

Асари машҳури мумоилайҳ таърихчест, ки ба «Саййидроқим» машҳур аст. Дар ин китоб аз аҳди Амир Темури Курагон то чулуси Абдулазизхон ибни Надирмуҳаммадхон, ки дар соли 1055 ӯ ки 57 воқеъ аст, таърихи вафоташ ба ҳисоби ҷумал (абҷал) сабт ёфтааст. Муаллиф воқеъотро тафсил намедихад, магар дар баъзе

чоҳо, таиҳо дар забти солу моҳ, вай ҳам дар зайли шеър, ки аксаре аз дигарон накл кардааст, иктифо менамояд.

**Таърихи қатли Абдулмуъминхон ибни Абдуллоххон.
Аз «Таърихи Саййидроқим».**

Таърихи тамомияти таълиф 1113.

Салтанатнаоҳ, ҳашматдастгоҳ... Абдулмуъминхон то нахл дар риёзи салтанат ва дар ҳақонки иёлат сар боло кашада, чуз барги шӯру шағаб борвар нагардида, гунҷаи хотири долхӯро аз насими тараҳхум чуз сарсари самуми ғазаб навазида. Вилояти Ҳисору Балх ва Бадахшону Маишхали мукаддас ва Нишопур ва ғайри он дар тахти тасарруфи хони таҳаввурнишон буда, аммо бағоят нозуктабиату ғайор буда ва аз касрати ғайрат ва аз ҳамсухбатии аҳли ғафлат инҳироф ба волиди худ Абдуллох-баходурхон пайдо карда.

Рӯзе аз тадбироти нофарҷом ва ҳаёлотии хом ин ҳавас дар деги савдо пухт, ки ба падари худ ёғӣ гардад. Аз вилояти Балх бо тавачҷуҳи ҳар чӣ тамомтар равон гардид, ки волиди худро ба поймардин ғайрат дастгир гардонад. Дар он замон Абдуллоххон дар водии Насаф (Қарши) бо иззу шараф ба шикор мерафт. Шох Муҳаммад Алҷабон, ки аз умарои муътабари Абдулмуъминхон буд, аризае ба ноия сарири аъло ирсол дошт, ки ҳол бад-ин минвол аст, асокири нусратмаосир ҳозир хоҳанд буд. Чун мазмуни аризаи маҳобатасар макрун ба истимоъ анҷомид, дарҳол хони соҳибкирон Абдуллоххон аз рӯи изгирор фирорро қарор дода, ба ҷониби вилояти Бухоро муовадат намуд.

Чун хони таҳаввурнишон аз рафтани волиди бузургвор воқиф гашт, бетаваққуф инони азимат ба савби вилояти Балх маътуф дошт. Азбаски ин ҳаёли фосил дар ботипи ӯ мутамаккин буд, баъд аз гузаштани андак рӯз лашқари шучоатасар чамъ намуда, ба сари вилояти Тирмиз омада, бо волиди худ дар муковимату муҳосимат шуда. Чун ин хабарии муҳолифатасар ба ноия сарири майманаттахмир расид, дар соат ӯ низ ҷунуди номаъдуд чамъ намуда, дар муқобил истод.

Инчунин чанд навбат хони мазкур бо волиди худ ёғӣ гардида, лашқарҳои бекарон ба майдон меоварданд. Охируламр баъд аз чанд гоҳ хони оличоҳ Абдуллоххон аз мулку мамлақати ориятӣ даст кашада, ба ҷавори раҳмати эзодӣ

шайнаст. Хони пуртахаввур Абдулмуъмин ба Мовароуннаҳр омада, вилоят, ҳазоин ва дафонин хоиро мутасарриф шуд.

Иёлатиёб, шавкатингисоб мамлакатмадорӣ, фазилятшиорӣ Қулбобо Қўқалтош, ки ҳамзоди соҳибқирон Абдуллоҳхон аст ва мансаби девонбегино сарқору зимомии халлу ақл ва қабзу басти муҳиммоти он шаҳрёр ба дасти ӯ муфавваз буд, баъд аз фатҳи вилояти Хуросон ҳукумати иёлати вилояти Ҳирот баъд-ӯ мусаллам шуда буд, чунончи собиқан мазкур гардида ва мушорунилайҳ муҳибби фузало ва мураббии фуқаро буд, арбоби фази аз инояти ӯ машқур ва асҳоби ҳунар аз илтифоти ӯ масрур, баъд аз фатҳи Абдуллоҳхон мушорунилайҳро Абдулмуъминхон банд фармула, ба гардани ӯ душоҳа карда, ба вилояти Тошканд бурд.

Яке аз муосирон дар он авон аз ахволи ӯ – Қулбобо Қўқалтош нурсид. Филҳол ин байтро иншоид кард:

Қадам долу душоҳа ломалиф лат бар сари ҳолам,
Далолат мекунад бар ман, ки бояд рафт аз олам.

Дар таърихи як ҳазору шаш (1006) ба қатл расонид.¹

Дигар Дўстумсултонро, ки амми ӯ буд, бо ҳамроҳии авлодаш мисли Фўлодсултон (Узбаксултон) ва дигар фарзандони ӯ ба дараҷаи шаҳодат расонид. Аз он ҷо инони азимат ба савби вилояти Анҷиғон (Анҷиҷон) ва Аҳсиқат маътуф дошт. Наввоби Узбаксултон, ки амзодии волиди ӯ буд, аз таваҳҳум дар қалъаи Аҳсиқат мутаҳассин гардид. Баъд аз ҷанд рӯз Узбакхон аз он ҷо рӯй ба мулки охираат овард. Он вилоятро низ мутасарриф гашта, озими Самарқанд гардид. Дар аснои роҳ ҳаёли фосиде дар сари ӯ афтада, касли умарон волиди худ кард, ки тамоми эшонро ба қатл расонид.

Байт:

Бадӣ макун, ки дар ин кишгзори зудзавол
Ба доси давр ҳамон бидравӣ, ки мекорӣ.

Чун ин хабарии маҳобатасар ба самъи ҷамъи умарон неҳсияр, балки ба тамоми лашқар расид, Абдулвосиёбӣ ва ҷамоате аз сардорон иттифоқ намуданд, ки пеш аз он ки ӯ

1. Асари хайриши Қулбобо Қўқалтош, ки бузургтарини мадрасаҳои Бухорост, ҳоло мавҷуд аст. Таъриху тавсифи ин мадраса дар боло сабт ёфт.

бар сари ин муҳим омада, ба ҳалоки ин ҷамоат дастбурд намояд, ўро аз пой мебояд андохт. Шабе ки аз вилояти Зомиин кўч карда буданд, амири мушорунилайх Абдулвосиъбӣ қадами чуръат пешниҳода, Абдулмуъминхопро ҳадафи новаки казо кард. Сојири лашкари вай ба як бор худро ба хони таҳаввурнишон расонида, дар он ҷиманаб бадри шаҳари иззатро ба хоки мазаллат нишониданд.

Байт:

Хар кӣ баде кард, ба бад ёр шуд,
Ҳам ба бади хеш гирифтгор шуд.

Дигар:

Он хусрави оқили хирадманд
Афтод дар он ҷаҳе, ки худ канд.

Баъд аз гузаштани шаҳи моҳ аз ғавти волиди худ дар ҳамон таърихи як ҳазору шаҳи (1006) ба қатл расид. Фузалои аҳд ҳар як таърихҳо навиштаанд.

Таърих

Қушганд шаҳе, ки мум мекард оҳан,
Бурланд хизонаҳон доман-доман.
Шоҳе, ки гуломан ҳама маҳмалшўшанд,
Чархи фалақаш на гўр доду на кафан.
Дирўз ба гўши ман нидо дар мелод,
Таърихи вафоташ, ки «ба тире дўшман» (1006).

Дигаре гуфта:

Шаҳи золимтабиат Абдумуъмин,
Ки аз зулман ҳалоқ орамиданд.
Раъият дар замони ў риоят
Ба ҷуз зулму ситам дигар наиданд.
Чу кард ў ниёти қатли бузургон,
Қазоро ин сухан гурдон шуниданд.
Аз он рў гафт таърихи вафоташ
«Сари бадбахтро мирон буриданд».

Махфӣ мабод, ки «бадбахт» ба ҳисоби ҷумал 1008 аст. Чун сари бадбахт, ки ҳарфи «б» аст ва ба ҳисоби ҷумал ду

1. Гурд – дар фурси қадим ба маънои паҳлавон ва мубориз аст.

аст, бурида шавад, ҳазору шаш, ки матлуб аст, боқӣ мемо-
над.

Таърихи вафоти Мирсаййидроким маълум нашуд. Лекин аз шеъре, ки дар бораи таърихи тамоми ҷаҳати асари худ гуфтааст, таърихи ҳаёташ маълум мешавад. Аз нусхае, ки ба номи «Таърихи касира» дар ҳошияи «Тухфатулаҳбоб»-и Возих дар соли 1332 ҳиҷрӣ дар Тошканд чоп шудааст.

Ҳазору сад гузашта, сездеҳ ҳам
Зи соли ҳиҷрати сулғони олам.
Ба нуқи хомаш Роким рақам кард
Таврихи чушин марғуби муҳкам (1113).

— 70 —

МУҲАММАДИСУФИ МУНШӢ

«Таърихи муқимхонӣ» таълифи Муҳаммадусуфи Муншӣ ибни Хочабакост. Таърихи таълиф 1116. Мумоилайх Муншӣ Муқимхон ибни Искандархон ибни Субҳонқулихон волини Бухорост. Муқимхон дар аҳли Субҳонқулихон аз ҷониби ӯ ба вилояти Балх дар санаи як ҳазору яксаду нух ҳоким шуда, баъд аз вафоти Субҳонқулихон дар соли 1114 дар Балх даъвои истиқлол карда. Муаллиф дар ин китоб аз хуруҷи Чингизхон то айёми давлати Аштархониён билиҷмол ва давраи Аштархониёнро то соли 1116 ҳиҷрӣ, ки айёми давлати Убайдуллоҳ ибни Субҳонқулихон дар Бухоро ва Муқимхони мазкур дар Балх аст, биттафсил зикр менамояд. (Ин китоб лозимуттабъ аст). Муҳаммадусуфи Муншӣ мазкур шоир ҳам буда. Дар тавсифи шаҳри Балх мегӯяд:

Аз «Таърихи Муқимхонӣ» (Ба тариқи интиҳоб):

Нуктарабояндан аҳли рақам,
Муншӣи хушнотика, яъне қалам.
Шоҳиди мавзунӣ суҳанро изор,
Нардакушой кунад аз рӯи қор.
Бо ду забон аз раҳи лутфи баён
Воқифа ин сон бинамояд аён.
Балх ки шаҳре бувад уммулбилод,
Роҳи тазалзул ба асосаш мабод.

Дар сифати қалъаи ин бемисол
 Кӯтаҳӣ оварда каманди ҳаёл.
 Гапга забон кунгура дар шаҳрбанд,
 То ки занад таъна ба чархи баланд.
 Сайри фалак сӯи фарозаш агар
 Рост кунад қомати худ дар назар.
 Гоҳи тамошо ба яқин, к-аз шитоб
 Аз сараш афтад кулаҳи офтоб.
 Сабза лаби хандаки ӯ руста бин
 Баҳри чаро кардани гови замин.
 Дасти фалак аз маҳи навтозааш
 Ҳалқа фикандаст ба дарвозааш.
 Меҳи нучумаш пай таъмири ӯст,
 Коҳкашон турраи занҷири ӯст.
 Омада аз қошқи ӯ зарравор
 Дар назар ин торами нилиҳисор.
 Обу ҳавояш ба гулистону кишт
 Оби ҳаёт асту ҳавои бихишт.
 Дар назар аз неъматӣ бисёри ӯ
 Ҳар тараф ораста бозори ӯ.

Муҳаммадиосуф дар қасида, ки ба ҷулуси Муқимхон
 ишро кардааст, дар молдаи таърих мегӯяд:

Фалак тоҷи Фаридун дар сараш бинҳодаву гуфто
 Ба таърихи ҷулуси ӯ: «Муборак бод ҳоконӣ».

Махфӣ мабод, ки тоҷи Фаридун «ф» ҳаптод аст. Ҳар гоҳ
 ба «муборак бод ҳоконӣ», ки як ҳазору сию ду аст, ниҳода
 шавад, ҳосил як ҳазору яксаду дувоздаҳ (1112) мешавад. Ва
 ҳол он ки муаллифи мазкур таърихи вафоти
 Субҳонқулихонро 12 рабиъуссонии 1114 навиштааст ва низ
 марсияе аз Ҳайит Чехрабошӣ, ки мусоҳиби Субҳонқулихон
 буда, нақд кардааст, ки молдаи таъриҳаш бо замми сари дуо
 «Сайидсубҳонқулихони замон ку» аст. Ин ҳам ба ҳисоб
 1114 мешавад. Ҷулуси Муқимхонро дар ҳамон сол баъд аз
 айёми сӯгворӣ ва азодорӣ навиштааст. Дар ин сурат яқинан
 таърихи ҷулуси Муқимхон 1114 мешавад. Лекин сабаб
 чист, ки молдаи манзумаи фавқ 1112 афтадааст? Маълум
 мешавад, ки шуаро дар молдаҳои манзума хеле мусоҳида
 мекардаанд.

МАШРАБИ НАМАНҒОНӢ

Исмани Бобораҳим аст.

Дар соли 1123 ҳичрӣ дар Қундуз ба фатвои уламо ва ҳукми Маҳмудбини Қатаган шахид карда шуд. Аз умарои муътабарии Субҳонқулиҳон ва Муқимхон аст.

Аз марҷӯаи Абдулмуғаллибхочаи Фаҳмӣ, ки дар соли 1177 таълиф шудааст:

Баландиҳо зи хоки фақр шуд кошонаи моро,
Фалак қолин зи реғи дашт баста хонаи моро.
Гули хуршед ниңдорад сахарҳо зоҳид аз мастӣ,
Кафи сайёри афлоки хуми майхонаи моро.
Гумон созад ҳарам чун шуълаи имони худ, Машраб,
Губори хоки роҳи роҳиби бутхонаи моро.

Девони туркии Машраб мавҷуд аст. Уламову зухҳодро саҳт танқид мекунад. Ҳамоно сабаби қатлаш ҳам ҳамин су-лук будааст.

СҶФӢ АЛЛОҲӢРИ КАТТАҚУРҒОНӢ

Вафоташ дар кӯҳи Раҳшвор, ки дар музофоти Дехнави Ҳисор ноқиб аст, дар соли як ҳазору яксаду сию шаш (1136) иттифок афтада.

Аз «Маслақулмуттақин», ки таълифкардаи ӯст:

Сомӣю, барманеч пои суҳан,
Яъне тасҳеҳ қун хатон суҳан.
Зибасорат наям, зи умёнам,
Нокисихон ҳеш медонам.
Чунки маш э-аҳли истифода наям,
Ҳочаву миру шайхзода наям,
Аввалиҳон ман агар нурсӣ,
Зуд аз ман гурезио тарсӣ.
Ҳидмати шоҳи аср мекардам,
Нони заққуму захр меҳ(в)ардам.
Яъне поне, ки аз тамаъ пайдоист,
Гӯям аз ин зиёда низ раност.

Дар нишастан таассуб оин буд,
Ғами болову фикри поин буд.
Вақти хурдан таом мешуд захр,
Яъне ӯ фавқи мост дар ин шаҳр.
Ба руҳи ҳар яке шуда хандон,
Гуфта мешуд хушомале чандон.
Ногаҳон аз инояти борӣ
Дод султони бахти ман ёрӣ,
То ки ғаштам муҳибби дарвешон,
Ёфтам суҳбати хуши эшон.

Дар маҷмӯаи Абдулмуталлибхочаи Фаҳмӣ мазкур аст, ки Сӯфӣ Аллоҳёр писари Омадқулий ва бародари Фарҳодбини атолик аст. Дар оғози ҳукумати Абулфайзхон дар Каттақургону Самарқанд ба мартабаи аморату ҳукумат расидааст, бар вачҳе, ки дар шеърӣ собиқ ишора шудааст. Баъд аз он аз хидмати ҳукумату синоҳигарӣ истиъфо карда, роҳи илму дарвеширо ихтиёр намудааст. Дар авохири умр ба Деҳнави Ҳисор хичрат карда, дар он ҷо маҷфун аст. Алъон дар шаҳри Каттақургон гузаре ва китъас ба номи Сӯфӣ Аллоҳёр мавсум аст.

– 73 –
ИМЛО

Вафот 1162, Балхист. Дар Бухоро навиштамо ёфтааст.

Арши маҷиди аззам нарвонаи дили мо,
Хурони поксират фарроши манғили мо.
Ҷабрил вақти тайрон дар бӯстони дилҳо
Фарсудани ланг аст, афтода дар гили мо.
Ақли дусад Фалотун кӯшад ба фикр сад сол,
Як нукта ҳал насозад аз шарҳи мушқили мо.
Аз файзи хоксорӣ, Имло, ба ҷӯши ваҳдат
Як шабнамест дарё дар зарфи соҳили мо.

– 74 –
ФИТРАТИ ЗАРДУЗИ САМАРҚАНДИ

Таърихи ҳаёташ маълум нашуд. Аз маснави «Толибу Матлуб»-аш, ки дар соли 1917 дар Топқанд ҷои шудааст:

Сафобахшандаи ин хилъати роз
Чунин рахти суханро кард нардоз,
Ки золи дерумре дар чаҳон буд,
Ба пири даҳр гӯё тавъамон буд.
Саре аз раъша ҳамчун барги беде,
Хазоне аз баҳори ноумедӣ.
Забонаш дар даҳан бе захри гуфтор,
Чу мори мурда дар сӯрохи девор.
Ду абру чун ду теги зангбаста,
Ду чанманш чун ду бодоми шикаста.
Хамидан карда бар калдаш чунон зӯр,
Ки гапта ҳалкаи дарвозаи гӯр.
Зи пирӣ хурда аз бас дар гулӯ мушт,
Занах дар бинияш рафта чу агушт.
Зи дасташ аз ҳучуми раъша сад бор
Шуда чоми тавоной ингуносор.
Сар аз мӯи сафеле куллаи кӯх,
Ки боридаст бар вай барфи андӯх.
Ду нояш монда аз пирӣ зи рафтор,
Ба як чо маҳв чун тасвири девор.
Қалам чун пирияш таҳрир карда,
Сиёҳӣ дар лавоташ шир карда.
Диле аз чомашӯй дошт хушнуд,
Ба ранги абр кораш шустушӯ буд.
Зи дунё гарчи буд он субҳ навмед,
Талофӣ дошт фарзанде чу хуршед.
Ба кори молараш он гуна устод,
Ки рӯи шамъ шустӣ бо дами бод.
Зи саҳбон талаб нур буд чомаш,
Қазо з-ин напъа Толиб кард номаш.
Лаби обе, ки ўро буд маскан,
Дамидӣ чон чу оби Хизр бар тап.
Зи тарластӣ ба тарфи баҳри найранг
Ҳазорон рахти дил мекӯфт бар санг.
Зи рӯи даҳр он хуршедкавкаб
Ба оби нур шустӣ зулмати шаб.
Кафи собун ба зарфаш буд маҳтоб,
Бувад худ ин сухан равшантар аз об.
Қумошери ки ў нардоз мекард,
Ба рахти хусни Юсуф ноз мекард.
Аз ў аҳли ҳавас чун мавҷ бетоб,
Кулӯхи хоктабъон монда дар об.

Ба тарфи чӯй он машшотаи ноз
Чунон кардӣ кумоши хуси пардоз,
Ки об аз шавки ӯ девонамонанд,
Каф овардӣ ба лаб чои шакарҳанд.
Зи якрангӣ ба боғ он сеҳрширо
Дурангӣ шустӣ аз гулҳои раъно.
Ба ранге дар сухан ширинсаноӣ,
Ки шустӣ талхӣи барг аз табоӣ.
Ба оби шуълаи сарпанчаи нур
Фурӯ шустӣ гудоз аз шамъи кофур.
Зи тардастӣ ба миҷгон вақти пардоз
Чудо кардӣ зи дебои ниғаҳ ноз.
Хунарманде, ки Иброхимосо
Зи табъи шуъла шустӣ сӯхтанро,
Ба ранге шустааш будӣ мусаффо,
Ки лағзидӣ ниғаҳ вақти тамошо.
Аз ин рӯ шустааш фирдавси хубист,
Ки чӯби тахтааш аз нахли тӯбист.
Гар оҳанҷомаро мешуст аз гард,
Сафояш чазби миҷнотис мекард.
Ба шустан аз кафан мерехт нуре,
Ки мешуд сангпардозаш булуре.
Вале дар сина дил будаш мушавваш
Чу мумин байзае дар токи оташ,
Ки созад синаро равшан ба доғе,
Ба базми ишқ афрӯзад чароғе.
Шудӣ мурғи дилаш ҳар лаҳза нолон,
Ки гардал сайди доми хушнигоҳон.
Талаб пайдову аз матлуб асар не,
Ҳарифон масту аз соқӣ хабар не.
Чунун хушдору ақл аз хуш рафта,
Хирадро сабр аз оғӯш рафта.
Сараш бар болиши андешаи дур,
Дилаш бар бистари сад захми носур.
Намуда дар сухан доғи ниҳонаш,
Чу барги лола аз рӯи забонаш.
Чу булбул ҳар замон кардӣ фиғоне,
Ки аз гулчехрае ёбад нишоне.
Зи сар то пой майдони алам буд,
Ҷигар то дил зиёратгоҳи ғам буд.

Чунон аз шуълаи ғам буд бетоб,
Ки мешуд ҳамчу шамъаш устухон об.
Ба чайбаш чоки ҳасрат то ба доман,
Ба сар мағзи чунунаш то ба гардан.
Рухаш аз ҳусн чун хуршеди тобон,
Валекин дар ҳисоби ишқ пинҳон.
Биё, соқӣ, ба махмурон назар кун,
Димоғи хушки мо аз бода тар кун.
Шавад то гулшани андеша мартуб,
Ҳадисе сар кунад Фитрат зи Матлуб.

– 75 –

САЙЙИДОИ НАСАФӢ (ҚАРШӢ)

Таърихаш маълум нашуд.

Аз баёзи дастнавис

Мухаммас

1

Навхатеро дидаму гуфтам, ки сомонат чӣ шуд?
Новакафкан ғамзаҳои чапми фаттонат чӣ шуд?
Орази юсуфсифат, чоҳи занаҳдонат чӣ шуд?
Майнарастиҳои он лабҳои хандонат чӣ шуд?
Талхгӯиҳои лаъли шаққарафшонат чӣ шуд?

2

Риштан чонҳо ба тори кокулат пайваста буд,
Чини гесӯят ба ҳар ҳам сад диле бишқаста буд.
Турран мардафканат дар роҳи дил биншаста буд,
Сад камонандозро зулфат ба як мӯ баста буд,
Тездастӣ қардани зулфи парешонат чӣ шуд?

3

Тирборони мижа аз сина паррон мегузафт,
Ғамзаат, эй сангдил, бе парри пайкон мегузафт.
Ҳам камони абруят аз ҷавшани чон мегузафт,
Новакат бо як нигоҳ аз ҳафт сандон мегузафт,
Қуввати бозую дилдӯзии миҷгонат чӣ шуд?

4

Рафт ҳусну ишқҳо ҳам лаҳзае воқас намонд,
Булбулу гул рафт, ин ҷо ғайри хору хас намонд.
Чун хироми умр рафту пои худро нас намонд,
Аз асирони ту ғайр аз Саййидо як кас намонд,
Дар ҳақи он қавм чандин лутфу эҳсонат чӣ шуд?

Мухаммаси Саййидо бар газали Соиб

1

Обутоби дӯстӣ дар сунбули мӯи ту нест,
Рангу бӯи ошноӣ дар гули рӯи ту нест.
Шеваи аҳду вафо дар чапми ҷодуи ту нест,
«Як сари мӯ ростӣ дар токи абрӯи ту нест,
Раҳм бар сарҳои миҷғони балочӯи ту нест».

2

Аз висоли хеш бо ман ҳар замон дам мезанӣ,
Дам ба дам бар оташам обе чу шабнам мезанӣ.
Чапм менӯшию оламро ба олам мезанӣ,
«Медихӣ сад ваъдаву филҳол барҳам мезанӣ,
Ин адоҳо лонки лаъли сухангӯи ту нест».

3

Бар сарам меоию афканда дар хун меравӣ,
Ҳамраҳи агёр бо рухсори гулгун меравӣ.
Ҳар тараф монанди шоҳи бедӣ маҷнун меравӣ,
«Бесабаб аз шохроҳи ваъда берун меравӣ,
Ин равии зебандаи болои дилҷӯи ту нест».

4

Меравӣ бо ғайру месӯзӣ мани девонаро,
Мекунӣ бар ошно тарҷеҳ ҳар бегонаро.
Маст меоию оташ мезанӣ майхонаро,
«Аз канори шамъ берун мекунӣ нарвонаро,
Шуълаи оташ ҳарифи тундии хӯи ту нест».

5

То ба кай бошӣ ту, эй паймоншикан, ноошно?
Остонат кардаам умрест бар худ такяго.
Эй маҳи ман, гӯш кун имрӯз ҳарфи Саййидо,
«Офтоби ман, азизаш дор то рӯзи ҷазо,
Ғайри Соиб хоксоре дар сари кӯи ту нест».

Мухаммаси Саййидо бар газали Соиб

1

Эй маҳи ман, хонае з-ин ҷилвагоҳи худ мақун,
Сурмаро ҳам маҳрамаи чапми сиёҳи худ мақун.
Оламеро рӯзи маҳшар долдхоҳи худ мақун,
«Отапи ғайрат ба ҷони нескхоҳи худ мақун,
То тавонӣ, ошноӣ бо нигоҳи худ мақун».

Сарв бо он сарфарозӣ комататро чокар аст,
 Боғ бо он рангу бӯ хусни туро инногар аст.
 Гарчи гул дар нозукӣ машҳур дар баҳру бар аст,
 «Хотири шарму ҳаё аз барги гул нозуктар аст,
 Шохи гудро зинаги тарфи кулохи худ мақун».

То ба кай бо мо зи истиғно намесозӣ нигоҳ,
 Поймоли мӯр гардад охир он рӯи чу моҳ.
 То ту як дам чапм бар ҳам мезанӣ, чун дуди оҳ
 «Лашкари горагари хат мерасад аз гарди роҳ,
 Тақя бар чамъияти зулфи сиёҳи худ мақун».

То шудам чун Саййидо дар халқай зулфат асир,
 Ҷуз дуои чони ту чизе надорам дар замир.
 Дар миёни дилбарон хоҳӣ, ки бошӣ беназир,
 «Панди Соибро дури гӯши гурури хусн гир,
 Беш аз ин озори чони бегуноҳи худ мақун».

Аз «Радоифулашъор»

Ғазал

Дар гулшане, ки мақдами он гул расидааст,
 Аз рӯи боғ ранг чу шабнам паридааст.
 Наққош дасту бозуи худ бӯса мезанад,
 Гӯё камони абруи ӯро кашидааст.
 Панҳода по ба хонаи оина аз хичоб,
 Он содарӯй сурати худро надидааст.
 Гулро гирифта бар дари боғ истодааст,
 Боди баҳор омаданапро шунидааст.
 Ҳар кас ниҳода по ба дари аҳли рӯзгор,
 Бисёр ҳамчу обила дар хун ташидааст.
 Дар боғи орзу, ки ниҳоле нишондаем,
 Умре гузашту меваи мо норасидааст.
 Меояд аз чаман магар он шӯҳ, Саййидо?
 Монанди гунча мурғи дилам орамидааст.

Ғазал

Эй фарши бӯи сунбули зулфат димоғҳо,
 Помоли шабнами гули рӯи ту боғҳо.
 Имшаб биё ба кулбаам, эй рашки бӯстон,
 К-аз рангани гул аст лаболаб чароғҳо.

З-он ёри хонагӣ хабаре ҳеч кас нагуфт,
Лабрез шуд зи обилаи нои суроғҳо.
Дар офтоб сӯхта гаштаанд кумриён,
Бар сояҳои сарв нишастаанд зоғҳо.
Дар ҳеч дил намонд гамаи ишқ, Саййидо,
Шуд пир дар ҳаёли ҷавонон димоғҳо.

* * *

Холи лабат нишонда дар оташ Халилро,
Зулфи ту баста болу пари Ҷабраилро.
Арбоби хире аҳли тамаъро хурад ба хашм,
Бошад ҳалол хуни гадоён бахилро.
Селоби гиря кӯҳи гунахро барад зи ҷой,
Фиръави садди раҳ нашавад рӯди Нилро.
Аз сурати бузург мурувват тамаъ мадор,
Танг офаридааст қазо ҷашми филро.
Талбири ақл роҳ наёбад ба кӯи ишқ,
Созанд манъ бе санад ин ҷо далелро.
Аз васли ёр ком гирифтём, Саййидо,
Бурдем з-ин муҳит дури беадилро.

Саййидо аз ақсоми шеър дар мухаммасгӯӣ хуш дорад,
байтҳои дигаронро семисроғӣ зам намуда, ба тариқи му-
хаммас тазмин менамояд. Бисёртари мухаммасоташ бар
ғазали Соиб аст.

Таърихи ҳаёту вафоти Саййидо маълум нашуд. Фақат
Неъматуллоҳи Мухтарами Бухороӣ Саййидоро Насафӣ на-
виштааст. Аз он ҷо ки дар маҷмӯаҳо, ки то солҳои 1150
ҳиҷрӣ таълиф ёфтааст, зикри ашъори Саййидо дида нашуда
ва ҳам дар тазкираҳо, ки дар овони давлати мангитияи Бу-
хоро навишта шудааст, бо вучуди ашъораш бисёр ва
машҳур будан номи Саййидо ёд карда нашудааст. Гумон
меравад, ки таърихи ҳаёти Саййидо мусодифи аҳли салта-
нати Абулфайзхон бошад, ки овони фатрат аст.

Дар бораи Фитрати Зардӯзи Самарқандӣ низ ҳамин ранг
фикр давондан мумкин аст. (Албатта баъд аз тафтишот рӯзе
маълум хоҳад шуд).

ЛОҲИҚА ДАР НАҚЛИ ПАМУНАИ АДАБИЯИ ЗАҶОНИ ЗУҚОАТНИШОН

Ба нақли памунаи адабияи зағоне, ки аз Мовароуннахру Туркистон баромадаанд, ё ки ба ин сарзамин муносибате найдо кардаанд, зинат додани қисми аввал аз «Намунаи адабиёти тоҷик» муносиб дида шуд.

– 1 –

МУТРИБАИ ҚОШҒАРИ

Асри шашуми ҳиҷрӣ.

Дар ҳарами Туғоншоҳ будаву дар марсияи ӯ гуфта:

Аз «Оташқада»

Дар моғамат, эй шох, сияҳ шуд рӯзам,
Бе рӯи ту дидағони ҳуд бардӯзам.
Теги ту кучост, эй дарего, то ман
Хун рехтан аз дида ба ӯ омӯзам.

– 2 –

МЕҲРИ

Надимаи Гавҳаршодбегим, завҷаи Шохрухмирзо ибни Темур аст ва шавҳараи Хоча Абдулазиз табиби ҳосси Шохрух аст.

Аз «Оташқада»

Ҳалли ҳар нуқта, ки бар пири хирад мушқил буд,
Озмудем, ба як чуръаи май ҳосил буд.
Гуфтам аз мадраса пурсам сабаби ҳурмати май,
Дари ҳар кас, ки задам, беҳуду лояқил буд.

Рубой

Дар хонаи ту ончи маро шояд, нест,
Банде зи дили рамида бикшояд, нест.
Гӯй, ҳама чиз дорам аз молу манол,
Оре, ҳама ҳаст, ончи мебояд, нест.¹

¹ Иннорат ба пири шавҳараи аст.

Мехрї бағоят зарифаву ҳозирчавоб буда, чунончи дар тазкираи «Оташкада» манкул аст, ки рӯзе Мехрї дар хилмати Ганҳаршодбегим мапшули суҳбат буд, ки шавҳараш Хоча Абдулазиз аз дур намоён шуд. Бегим чандеро маъмур кард, ки Хочаро зудтар ворида маҷлис намоянд. Маъмуриин ҳарчанд исрор мекарданд, Хоча ки зотан пири заиф буд, илова бар ин барои хушии хотири Бегим зиёдатар дар роҳ рафтаи изҳори заъфу нотавонї мекард. Бегим ба Мехрї гуфта, ки то омадани Хоча шеърро мушғир бар заъфи ӯ гӯяд. Мехрї дар бадеха ин шеърро гуфта:

Маро бо ту сари ёрї намондаст,
Дили меҳру вафодорї намондаст.
Туро аз заъфи пири куввату зӯр,
Чунон ки пой бардорї, намондаст.¹

Боре Мехрїро ба иттиҳоми гуноҳе ҳабе карда, дар ноҷан кунда заданд. Дар он маврид гуфта:

Рубой

Шаҳ кунда ниҳода сарви симинганро,
З-ин воқиға шеван аст марду занро.
Афсӯс, ки дар кунда бихоҳад фарсул,
Пое ки душоҳа буд сад гарданро.

— 3 —

ИСМАТИ

Соҳиби «Оташкада» ва «Қомусулаълум» духтари қозии Самарқанд буданаширо қайд кардаанд. Аммо таърихи ҳаёташ маълум нашуд.

Аз «Оташкада»

Магар расвои инқ аз мардуми олам ғаме дорад,
Ки ошиқ гаштану расво шудан ҳам оламе дорад.

---

¹ Алҳақ бағоят хуб гуфта.

Назар ба ривояти соҳиби «Оташкада» аз аҳли Самарқанд аст, лекин таъриҳаш маълум нашуд.

Рубой

Ашкесте ки зи чашми ман ба рӯ ғалтидаст,
Дар гӯш кашидай, ки марворид аст.
Аз гӯш бурун ор, ки бадномии туст,
К-онро ба рухам тамоми олам дидаст.

Бо ман чу шаби васли ту бикшояд роз,
Ногоҳ ҳам аз шом кунад субҳ оғоз.
Бо ин ҳама гар иваз кунадам, надиҳам
Кӯтоҳшабе аз он ба сад умри дароз.

- 5 -
НОДИРА

Андҷониест ва завҷаи амир Умархон – волии Хӯқанд аст. Вафоги Умархон 1237 хитрист. Аз рӯи шунид Нодира ро дар форсию туркӣ девоне мукамал аст. Хайфо, ки бинобар матбуъ набуданаш диданаш муяссар нашуд. Дар маҷмӯаи «Билим уҷоғи», ки дар Тошқанд дар соли 1923, 15 май, шумораи 2-3 наспр шудааст, тарҷумани ҳол ва ашъори туркияш накл шуда бошад ҳам, ашъори форсияш зикр на шудааст. Танҳо аз «Таворихи ҳамсаи шаркӣ» суолу ҷавоби форсии зер ба номи ӯ аз рӯи гумон накл карда шудааст.

Суолу ҷавоб

Суоли Умархон:

Зери домони ту пинҳон чист, эй гулшираҳан?

Ҷавоби Нодира:

Нақши сумми оҳуи Чин аст дар барги суман.

Умархон:

Боз ташбеҳи дигар кун, то бигардам аз сарат.

Нодира:

Гунҷаи саробро монад, ки напқуфта даҳан.

Тамом шуд қисми аввал.

ЯК-ДУ СУХАН

Қисми аввали «Намунаи адабиёти тоҷик» чунончи хонда гузаштем, ба тартиби таърихи ҳаёту вафоти соҳибони осор навишта шуд. Дар баъзе ҷойҳо, ки таърих муайян маълум нагардид, тахминан асри ҳаётшон вазъ карда шуд. Аммо дар бораи қисми дувум риояти ин тартиб хеле душворӣ мекунад, зеро тазкиранависони аҳди охир дар таърихи соҳибони тарҷума он қадар аҳаммият надодаанд. Гоҳо аҳди амиреро ном бурдаанд, вайро ҳам на ба сароҳати исм, балки ба лақабе мисли «ҷаҳнатмақон», «марҳум», «фирдавсонён» ва амсолаш иктифо кардаанд. Бинобар ин таърихи муайяни як қисми шуарои мутааххирин, ки имрӯз вафот кардаанд, маълум нест. Лиҳозо дар ин қисм риоя кардани тартиби ҳуруфи ҳичо муносиб дида нашуд. Лекин дар ҳар боб дар тақдиму таъхири соҳибони асар таърихи мамонашон ва агар зинда бошанд, хурдию бузургии синнашон ба қадри имкон риоя карда шуд. Аз шуарои ин қисм, ки ба адабиёти ҷадид иштиғол кардаанд, намунаи ашъори миллий ё ки инқилобишон дар қисми сеюм боқӣ гузошта шуд. Авохири аҳди Астархониён ва авоили Манғитиён давраи фатрат ба шумор меравад ва адибоне, ки дар ин давра гузаштаанд, осорашон камёб ва зикрашон дар пардаи ҳичоб аст. Бинобар ин дар ин қисм аз аҳди Умархон-волии Хӯканд ва амир Ҳайдари бухорӣ шуруъ карда мешавад.

*С.А.
17 май соли 1925,
Самарқанд.*

- 1 -
АМИР УМАРХОИ

Волин Фаргона, вафот 1237 хичрӣ.

Аз як маҷмӯаи дастнавис

Ғазал

Бувад дар ишқ гаҳ бо мусхафи рухсор савгандам,
Гаҳе бо ҳалқаи гесӯи анбарбор савгандам.
Чӣ сон дил аз хами зулфи giraҳгири ту баргирам,
Чу шавқат дод бо он мусхафи рухсор савгандам.
Чунон эъзоз дорам мӯ ба мӯ дини муҳаббатро,
Ки бошад аз сари зулфи ту бар ҳар тор савгандам.
Гаҳе бо зулфу гаҳ бо оразу гаҳ бо хати мушкин
Бувад дар даъвии ишқи бутон бисёр савгандам.
Ба дорулмулки лутфат маҳзари ишқи ту овардам,¹
Надорам шохиде ин чо, бидеҳ ночор савгандам.
Амир, омад баҳору чуз шикастаи нест имконе,
Дихад гар муҳтасиб бар тарки май сад бор савгандам.

*Аз «Радоифулашъор»-и Муҳтарами Бухорой
(ғайриматбуъ аст)*

Ғазал

Ба шавқи он ки расонам ба зулфи ёр ангушт,
Чу шона медамад аз дасти ман ҳазор ангушт.
Расост ноҳуни андеша бар хароши чигар,
Вале чӣ суд, намеоядам ба кор ангушт.
Илоҷи кулфату захми дил ар фатила² напулд,
Нагашт монӣи хамӯзаи хумор ангушт.
Gираҳ зи зулфи сиёҳат кушудан осон нест,
Касе чӣ гуна расонад ба чапми мор ангушт?
Нигаҳ ба рӯи ту кардам, гудохтаи чун шамъ
Сазои он ки ба оташ кунад дучор ангушт.
Ишорати мижаҳои ту рост мешумарам,
Агар ғалат бувад, аз дасти ман барор ангушт.

1. Агар ба ҷои «дорулмулк» «дорулҳукм» мебуд, муносибтар меафтод.
Айни.

2. Дар Туркистон ба ҷои фатила шилта, шилта ба кор мебаранд.

Хаёли зулфи парешони ёр кард Амир,
Ба ин сухан марасон, шона, зинҳор ангушт.

Амир Умархон илова бар ин ки мураббии шуарову фузало буд, аз шуарои намоени давраи охир ба шумор мерафт. Бисёр истеъдодҳои адабӣ дар маҳди тарбияти ин модари адаб ба камол расида.

Радиғӯй, ки аз замони пешин дар байни шуарои Шарк маъмул буд, дар аҳди ин амири фозил ривоч гирифт, чунончи ғазалеро, ки дар радифи «ангушт» дар боло сабт ёфт, аксари шoirони муосиру муокибаш таклид кардаанд.

Дар ҳақиқат радиғӯй, хусусан дар як равиъ зиёда душвор аст, зеро аввалин касе ки дар ин радиф шеър иншод мекунад, мазмунҳои сахлуттасаввурро мебандад. Дар насмондагон ҳама маъниҳои муғлак мемонад. Маазолика бисёр мукаллимдон ҳастанд, ки аз касоне ки радифро эҷод кардаанд, ба дараҷот содаву дорои мазмунҳои бикри омулфаҳм бастанд, ин аст камоли иқтидор. (Қориеи радиғӯро бадиққат мулоҳиза фармоянд!)

Амир Умархон дар синопанҷсолағӣ вафот кард. Дар ин умри кӯтоҳ бо вучуди қасрати ангили ҳукуматдорӣ дар олами адаб бисёр кор кард. Шеъри туркӣ, ки баъд аз амир Алишер дар Туркистон ривоче надишт, дар аҳди ин амир дувумбора курсибандӣ дид. Дар форсӣ низ қудратнамоӣ кард. Девони туркию форсияи мавҷуд аст.

– 2 – АДО

Вафот 1252, моддаи таъриҳаш «Афёус мурд Султонхон».

Султонхоча Шайхудишломи Аҳрорӣ Самарқандист. Мумоилайҳ дар Бухоро ба аҳди амир Ҳайдар, дар Хӯканд ба аҳди Умархон, боз дар Бухоро ба аҳди амир Насруллоҳ ба мартабаҳои оли расидаву суҳансароӣ карда. Дар форсӣю туркӣ девонаш тамом аст.

Қорӣ Раҳматуллоҳ дар «Тухфатулаҳбоб» вафоташро 1250 кайд карда. Аммо дар як маҷмуаи дастнависи дигар моддаи «Афёус мурд Султонхон» нишон дода шудааст, ки 1252 мешавад. Вафоташ дар Бухоро, қабраш дар Самарқанд ба мазори Хоча Аҳрор аст.

Аз «Радоифулашъор»

Кучо ба ранги хино мениҳад нигор ангушт,
Зи хуни бегунаҳон мекунад нигор ангушт¹.
Ба қадри дастғаҳи туст табъи мавзунат,
Зи мавҷ дар кафи дарёст сад ҳазор ангушт.
Ба шонаи сари зулфи ту дидаму гуфтам:
Фусунгарест, ки зад дар даҳони мор ангушт.
Ба ҳар касе ки дар ин боғ чавҳари зотист,
Ба аҳз ҳам накунад чун кафи чинор ангушт.
Ба ёди шуълаи хӯят зи гарм рафтани оҳ
Гирифт дар даҳанаш оташ аз шарор ангушт.
Зи абруят мутааҷҷиб шудаст ҳар сари моҳ,
Ки аз ҳилол газидаст рӯзгор ангушт.
Ҳанӯз лахлаҳабез аст дар димоғ имсол,
Расида буд ба гесӯи ёр пор ангушт.
Адо, ба ҳарфи ту хоҳӣ, ки нохуне нарасад,
Ба ҳарфи кас нарасонӣ ту зинҳор ангушт.

Аз як маҷмӯаи дастнавис

Ғазал

Диламро ҳамчу гул захмест, мумкин нест бехбудаш,
Зи бӯи гунҷае субҳидаме кардам намаксудаш.
Зи мастихон чашми хубрӯён вом мегирад,
Шаббе судам нигоҳе то ба лабҳои майолудаш.
Нафас шояд, ки орад бӯи зулфаш бар машоми ман,
Аз он аз сина берун мекашам чун охи худ дудаш,
Чу бе ӯ маҳфилороям ба тӯфони гудози дил,
Зи мавҷи об мебандад муганӣ тор бар рудаш.
Адо, зулфи талаб кӯтоҳ кардан айбҳо дорад,
Аёзеро гуломӣ кун, ки султон аст Маҳмудаш.

*Аз тазкираи «Тухфатулаҳбоб»-и
Қорӣ Раҳматуллоҳи Бухорӣ*

Аз шикасти тавба дорад зулф исёнам ханӯз,
Бастаи занҷири табъи попушаймонам ханӯз.
Умрҳо шуд, Хизри хат он чашмаи ҳайвон гирифт,
Дар ҳаёли зулмати зулфи парешонам ханӯз.

1. Нигор дар мисроъи аввал маҳбуб, дар сонӣ ба маънои рангу нақш аст.

Матлаи хуршед хуснат дар азал гардида буд,
Субххо меҳандад аз чоки гиребонам ҳанӯз.
Ин чӣ асрор аст, зулфатро сабо ошуфта кард?
Умрхо барбод рафту ман намедонам ҳанӯз.
Дида будам орази бегонахӯят дар азал,
Ошно мижгон намегардад ба мижгонам ҳанӯз.
Уқдаи зулфат шумурдан субҳаро зуннор кард,
Кас намефаҳмад забони куфру имонам ҳанӯз.
Ҳанг хатташ зулфу зулфаш рину ришаш шуд сафел,
Эй Адо, ман бастаи он аҳду паймонам ҳанӯз.

Фард

Бо мисқаби алмоси ниғаҳ охир аз ибром
Қандам ба ақиқи лаби ӯ номи табассум.

***

Бар сари турбати ман оиyo шарманда шавам,
Ҷон надорам, ки нисори қадамат мекардам.

***

Дар либоси шона аз найранги хусни дилкашаш
Мӯкашон орад ба пой сарви худ шамшодро.

***

Шунидам, тундии май бар гулӯят шаб асар карда,
Магар ин духтари раз фитнесоӣ боз сар карда?
Ду рӯзе шуд, к-аз он овози позат барнамеояд,
Магар шаҳди сухан нои гулӯят найшакар карда?

Адо дар вақти мурданаш ба касоне, ки аз ӯ васият талаб
карданд, бадеҳатан гуфта:

Аз як маҷмӯаи дастнавис нақл шуд:

Хуш он ринде, ки баъд аз мурданаш меростири ӯ
Ба ғайр аз нои тобуту асо чизе намегирад.

– 3 –

ГУЛМУҲАММАДБИИ АФҶОН

(Асри 13 ҳичрӣ)

Дар аҳди Амир Насруллоҳ ҳокими Нурато буда, баъд аз он
аз амалдорӣ истеъфо карда. Аз тазкирани «Тухфатулаҳбоб»-и
Возих дар соли 1332 ҳичрӣ ба Ҷонқанд таъ ёфта:

Ғазал

Баски ёде зи хами турраи чонон кардем,
То дами субҳ бaсе фикри наренон кардем.
Баски дар ёди лаби лаъли ту хун шуд дили мо,
Лшк ҳар чо ки фишондем, Бадахшон кардем.
Ними чоне, ки аз ӯ низ намондаст нишон,
Ба камонхонаи абрӯи ту қурбон кардем.
Шуъла имшаб зи дили мо ба фалак менечад,
Тоза барки дигаре назри найистон кардем.
Пайрави нолаи кумрӣ ки расидем ба боғ,
Ҳамъинонӣ ба ту, эй сарви хиромон, кардем.
Дами субҳе, ки гузаптем аз ин гулшани яъе,
Доғи рухсори ту чун нола ба домон кардем.
Ғӯта зад булбули фирдаве чу тонус ба доғ,
Ба сари кӯи ту ҳарчанд ки афгон кардем.

Аз як баёзи дастнавис

Шаб ки таъби нозукат масти майи бедод буд,
Мӯ ба мӯям дар тазаллум напъаи фарёд буд.
Аз ғазаб майли табассум лаъли хандонат надошт,
Як қалам аҷзои маҳфил хотири ношод буд.
Бе қудумат кулбаам гар рафт дар торочи рашг,
Аз нигоҳат, эй парӣ, вайронаам обод буд.
Баски афгон дар ғами миҷгонсиёхе доштгам,
Ҳамчу мили сурма имшаб бар лабам фарёд буд.

— 4 —

АКМАЛ

Номаш Шермуҳаммад аст, аз шуарои дарбори Умархон.

Аз як баёзи дастнавис

Мухаммас бар ғазали Бедил

1

Эй ба шӯҳӣ сарвари ваҳшигизолони Хито,
Аз хиромат сарвро занҷири ҳайронӣ ба но.
Нотавонони қадатро кист бардорад зи чо,
«Эй ҳаёли қоматат охи заифонро асо,
Бар рухат наззораҳоро лағзиш аз ҷӯши сафо».

Дар тамошоогоҳат, эй ваҳшигизоли мушкбӯ,
 Ҳар тараф чун зарраву хуршед гирам чустучӯ.
 Дидаи қурбонии саф бастаанд аз чор сӯ,
 «Ҳамчу оина ҳазорон чашми хайрон рӯ ба рӯ.
 Ҳамчу кокул як ҷаҳон ҷамъи парешон аз қафо».

Қавси абрӯят камон аз дасти Баҳман мекашад,
 Тири дилдӯзат чигар аз чашми ҷавшан мекашад.
 Ғамзаат солори ноз аз ҷоҳи Бежан мекашад,
 «Теги миҷгонат ба оби ноз доман мекашад,
 Чашми махмурат ба хуни тоқ мебандад ҳино».

Баски чун миҷгон фитода сайлҳо болои ҳам,
 Мардуми чашми ту аз ошиқшикорӣ карда рам.
 Исии лаълат ба ҷон аз фикри беморони ғам,
 «Абруи мушқинат аз бори тағофул ғашта ҳам,
 Монда зулфи саркашат з-андешаи дилҳо дуто».

Шамъсон дар маҳфили нози ту бо сӯзу гудоз
 Қушгаи шамъи нигоҳат ғашта сад гарданфароз.
 Рафта дар гарди хиромат косиди аҳли ниёз,
 «Баста бар боли асират номаи парвози ноз,
 Хуфта дар хуни шаҳидат ҷӯши гулзори бақо».

Гул зи ёди оразат ҳар субҳ мехонад сабақ,
 Мехурад сад лаҳти хун, то гунча гардонат сабақ.
 То шавад аз шабнами хуршеди рухсорат насақ,¹
 «Аз сафои соидат ҷон мечакад гоҳи арақ
 В-аз шикасти турраат дил медамад ҷон садо».

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ғазал

Эй мавҷи гуҳар, аз таниши ранг бурун о,
 Бишкан чу ҳубоб афсару авранг, бурун о.
 Дар доми ҳавас кайди алоиқ зи хирад нест,
 Эй тоири нав, аз қифаси танг бурун о.
 То сина зи доғ оинаи субҳи таҷаллист,
 Шоме зи сувайдои дил аз ранг бурун о.

1. Ин ҷо насақ бодд ба маънои равшанӣ бошад.

То обилаи ной шавад афсари заррин,
 Чун шамъ зи узри қадами ланг бурун о.
 Оинаи раъночаманӣ чанд чу товус
 Эӣ маҳви ҳавас, з-ин ҳама найранг бурун о,
 Сози нафасоҳанги асар кардав видоъат,
 Эӣ нола, нарафшон зи раҳи чанг бурун о.
 Аз саҳтии даврон чӣ кашӣ нанги фусурдан?
 Чун ашқи шарар аз чигари санг бурун о.
 Тасхири ҷаҳон дар гарави хотами халқ аст,
 Акмал, ҳама тан сулҳ шав, аз чанг бурун о.

– 5 –

ИРСИИ ҲИСОРӢ

Аз шуарои асри саздаҳуми ҳиҷрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ғазал

Ҳатти мушкин бар руҳи гулбарги тар карда ниқоб,
 Ҳусни муъҷиз бин, ки зери соя дорад офтоб.
 Котиби қудрат ба «сод»-и ҷашми мастат кардааст¹
 Мисраи мавзуни қадди дилкашатро интиҳоб.
 Нест таскини дили ушшоқ аз базми висол,
 Қай барад аз таъби шабнам суҳбати гул изтироб.
 З-оташ ишқи ту хуни дил маро аз дида реҳт,
 Оре, аз оташ сиришқи лолагун резад қабоб.
 Дар мақоми туст, аз зулмаш малех бар боди ғам,
 Гарчи бошад, беҳ ки гардад хонаи золим хароб.
 Мениҳад по дар рикобу ман зи ғам хун меҳурам,
 Кош мешуд дидаи ман ҳалқаи ҷашми рикоб.
 З-ин ғазал дардест, Ирсеӣ, дар дили аҳли камол,
 Қ-аш зи Ҳозиқ ҳам нахоҳад ёфт дармони ҷавоб.

Аз як маҷмӯа

Ман ба ҷои ҷой қабл аз субҳ шабнам меҳурам,²
 Чун ки ҳангоми ғизои шом шуд, ғам меҳурам.²

1. Котибони адаб ҳар гоҳ ба мисроъ ё байте хуб воҳӯранд, дар болои он «с» (сод) мегузоранд, ки киноя аз саҳеҳ аст. Шоир ҳамон қондари иқтибос кардааст.

2. Мисроъи дувум ба аввал далел шуда наметавонад.

Дар хаёлам ногаҳон деги палав омад ба чӯш,
 Мекунам ҳифзи нафас, як соате дам мекурам.
 Ҳасрати оби наботу папмаки бозори шаб,
 Мекунад лоҳаз, агарчанде ки ман кам мекурам.
 Толиғи баргаштаам бингар, ки з-абнои замон
 Ҳар кучо рӯ оварам, як мушти муҳкам мекурам.
 Ончунон маҳруми неъматҳои давронам, ки ман
 Нони коки монда аз Ҳаввою Одам мекурам.
 Ҳар чӣ ҳаст аз хурданӣ, Ирсӣ, насибе бурдаист,
 Гар дигар чизе наёбам, чун камон ҳам мекурам.

– 6 –

АНСАБ, МАНСУРХОҶАИ БУХОРОЙ

Аз шуарои асри 13 ҳиҷрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ғазал

На маро чоми Чаму мулки Сикандар даркор,
 Шоҳиди маънию шеърӣ хушу дилбар даркор.
 Дурри маънӣ ба каф оварданат осон набувад,
 Табӣи мавзӯи хушу фикри муаттар даркор.
 Чӣ гуҳарҳо, ки нашуд ҳосилам аз баҳри хаёл
 На маро орзуи лаълу на гавҳар даркор.
 Ҳар кӣ дар дил ҳаваси Кавсару тӯбӣ дорад,
 Нест моро ба чуз он сарви суманвар даркор.
 Чанд бошам ба тамошои гулу мушки Ҳито,
 Орази содаву гесӯи муанбар даркор.
 Пучмағзони чаҳонро зи руҳи хуб чӣ суд?
 Зоҳидонро ҳаваси субҳаву минбар даркор.
 Нест моро ҳаваси хулду таманнои кусур,
 Лаби исонафасе, ҳатти муанбар даркор.
 Ансаб, аз баҳри тамошои арӯси маънӣ
 Дили покиза чу миръоти Сикандар даркор.

– 7 –

АКБАР, АКОБИРХОҶА БУХОРОИСТ

Аз шуарои асри 13 ҳиҷрӣ.

Боз омад ба чаман сарви хиромони дигар,
Ки шукуфт аз кадамаш тоза гулистони дигар.
Дар хавои сари зулфат зи камингоҳи чунун
Хар нафас мерасадам силсилаҷунбони дигар.
Мекунад дар хами зулфи ту дили гумшудаам
Аз шикан то ба шикан сайри гулистони дигар.
Буд селоби ғам аз дида чу найсон чорӣ,
Сар зад аз оташи дил офати тӯфони дигар.
Сӯзам аз оташи ишқи ту саропо чун шамъ,
Боз чун субҳ кашам сар зи гиребони дигар.
Интихон мекунию хуни маро мерезӣ,
Кош мебуд маро дар раҳи ту чони дигар.
Хуб андеша кун, Акбар, намаки лаъли лабаш,
Марав аз роҳи вафо дар талаби хони дигар.

Рубони бепукта

Магарам дил ҳаваси долаи ҳамро дорад,
Ки сарам насваси олами воло дорад.
Домгоҳи ҳавасам, дуди дилам, оҳи сахар,
Масдари дарди сарам васл мудово дорад.

— 8 —

ОТАШӢ, МИРБАҚОҲОҶА БУХОРОИСТ

Аз шуарои авохри акери 13 хичрист.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Нихад муҳри ҳамӯшӣ фитрати нозукхаёлиро¹,
Чу мӯ пайдо шавад, набвад садо минои холиро.
Далели хомкориҳо лаби гӯёст, эй гофил,
Ту худ гар пухтай, сарфи адам кун хушмақолиро.
Сахар афғон шудам, шони ғарибон нола ҷӯшидам,
Надонистам зи яъси ҳаҷр айёму лаёлиро.
Ба ранги абри найсон 3-ашки худ сомони гавҳар кун,
Садаф чун хандад, аз кафъ медиҳад нақди лаолиро.

1. Маъани маглаъ равшан нест. Магар ки асли нусха ба ҷои «нихад муҳри ҳамӯшӣ» «бувад муҳри ҳамӯшӣ» бошад. Лекин дар ду нусха, ки дида шуд, «нихад муҳри ҳамӯшӣ...» аст.

Намесозад ба таъби хоксорон лаззати дунё,
Зи чоми Чам надидам лаззати чоми сафолиро.
Ба оби Оташӣ зан мушти хок аз гарди наълайнат,
Риоят менамо як кӯчароҳи лоуболиро.

* * *

Сароно ғайрати носурам аз фартӣ чакиданҳо
Лаболаб рашки сад табҳолам аз чӯши дамиданҳо.
Ҳама тан дида гаптам, маҳви рухсори киам, ё раб?
Ки рашки дидаи оинаам аз шавқи диданҳо.
Ба сеҳри хомаи Бехзодтарҳам сахт ҳайронам
Ба ранги булбули тасвир аз яъси париданҳо.
Мапеч, эй захмии мижгон, ба каф домони фитроке,
Ки ин чо хунбаҳо дорад камон аз ҳар ҳамиданҳо.
Ба захрономии хомӯшии он миқдор хӯ кардам,
Чу савсан даҳзабонам сохт охир лабгазиданҳо.
Зи ҳастӣ Оташӣ чандин арақҳо бурд, Бедил гуфт:
«Ки сар то пой ман майхона шуд аз шишачиданҳо».

— 9 —

ОЯТ, ДОМУЛЛО АБДУШШАКУР

Қозикалони Бухоро. Вафот 1306.

Аз «Тазкираи манзума»-и фарзанди соҳиби тарҷума-
Садрӣ Зиё. Ғайриматбуъ аст:

Ба таклиди чунун 3-он душмани номусу фарҳангам,
Ки шояд он парирӯ аз сари шӯҳӣ занад сангам.
Мусаффо манзаре кардам, сафед аз баҳри таширфат
Биё, бишшин ба чашмам, гар малуӣ аз дили тангам.
Забон дар кеши мо худ маҳраи асрори дил набвад,
Магар аҳволи дил гӯяд ба гӯшат зардин рангам.
Зи бас бематлабӣ 3-ин гуна афгон чун чарас умре
Нашуд равшан, чӣ метӯям, надонам, дар чӣ оҳангам.
Ғамат шуд мӯниси чони ҳазин шабҳои маҳчурӣ,
Чӣ ғам, гардун рабуд ар домани поки ту аз чангам.
Надонам, бедимоғиро чӣ тасхир аст дар будам,
Нафур аз далку тасбеҳам, малул аз барбату чангам.
Зи чурми покасиҳо вораҳам, шояд кунад гардун
Ба мизони хирад қадри маро бо зарра носангам.
Сурурамро саботе на, хумумамро қароре на,
Ба вазъам эътиборе на, магар кайфияти бангам.

АСИРИИ ХУЧАНДӢ, ИСМАШ ТОШХОЧА

Вафот 1334.

Аз дафтари маҷмӯаи Асирӣ

Гар чунин чӯшад бурун тӯфони об аз чашми ман,
Метавон гуфтаи фалакро як хубоб аз чашми ман.
Ду ҷаҳон қаҳру ғазаб гарми иғоб аз чашми ту,
Сад ҷамаи шабнам гулоби изтироб аз чашми ман.
Нестисармоягон ҳам маҳви доғи хастиянд,
Дорал анқои ниғаҳ боли ғуроб аз чашми ман.
Осмон пирояи зулм аз шафақ ороаст,
Дастӣ бедоди фалак дорал хизоб аз чашми ман.
Аз нигоҳи ӯ, Асирӣ, дар тамошоғи шавк
Тоza гардад дарду доғи шайху шоб аз чашми ман.

Асирӣ дар назм баъзан ва дар наср тамоман муқаллиди Бедил аст. Барои намуна порчаҳои зер муносиб намуд:

Аз дафтари Асирӣ

Аммо баъд зовиянишини гӯшаи ҳирмон, яъне Асирии ҳечмадон чунин менигорад, ки: Рӯзе дар фасли ҳариф мутобиқи санаи 1327 дар сероҳаи аввали бозори Панҷшанбе¹ ҳамчун қоимаи воҳида бар зовияи суле бар садри ҷаҳорнояи самоворе нишаста будам, шаш чихат дар умеди омадшудӣ аҳбоб бар рӯи аҳволи худ барбаста, фазои андеша на ҷандон тангӣ назирӯфта буд, ки ба ҳаёли фозиле оғӯши вусъат кушояд ва сафои оннаи хотир ба зангоре нахӯфта, ки сайқали мулоқоти дилдори қомиле возудояд. Тамом.

Сози аҳволи ман он ҷо беҳудиоҳанг буд,
Шаш чихат чун чашми мумсик дар ҳаёлам танг буд.
Қас намегардид ғайр аз нола перомуни ман,
Чун хари танбӯр нои эътиборам ланг буд.
Як ҷаҳон сахтӣ ба гирдам дошт машқи инҳисор,
Ман шарори мутлақу олам сароно санг буд.

1. Дар Хучанд ду ҷағъа аст, ки якеро Ҷаҳоршанбе, дигареро Панҷшанбе мегӯянд. Муҳаррир дар ин сатр таъвофуқи аълодро риоят кардааст: 3-5-1-4-6.

Ор мекард аз тавофи домани кадрам губор,
Зарраро аз эътибори кимати ман нанг буд.
Маънии мавҳуми моро нусха меорост факр,
Ин китоби нестимазмун фанооҳанг буд.
Ман чаҳаннампарвару халке бихишторои ваҳм,
Напъаи сахбон мо гӯё хумори банг буд.
Қас напуд расмонии имтиёзи ҳастиям,
Ҳамчу дуди дил, Асирӣ, нақши ман беранг буд.

Дар ҳилоли ин ҳол дидбони дида ба ҳар тараф дурбинии назора меандоخت ва каровули назар ба тилискубандозии интизор мепардоخت. Ногоҳ аз уфуқи наҷӯҳиши ҳол се алад қавқаби зузанаб намоёни соҳаи зуҳур гардид ва се нафар шахси аммомадор чилвафурӯши бозори ҳузур. Ба ҳукми собикаи маърифат ду нафари оиро мешиноҳтам; яке Мулло Мирамини мударрис ва дигаре Ҳоча Мирзоёлдор ва пештар бо он ду нарди муохоту ошноӣ мебоҳтам. Аммо дер боз дида мушгоки шахси солис, ки нишони машҳурияти унвонаш рофиъи ҳичоби ношиносӣ намегашт ва номи мазҳулиятиқтиҳомаш ҳеч гоҳ ба феҳристи маҷмӯаи хотир намегузашт, тавофуқан шарафи талоқӣ бахшид ва домани дида аз бӯстони чамолаш гули наззора чид.

Алҳосил маволиди салос бо ман аносири арбаа гашт, яъне маросими интизор ҳичоби ғайрат аз рӯи шохиди суҳбат фурӯшишт.

Ёди он маҷлис, ки он чо чор шахси иттифок
З-ихтилофоти чаҳони расм гуфтугӯ кунанд.
Гоҳ дар арзи суҳан бо ҳамдигар чапмак зананд,
Гоҳ дар байни баён ҳамёзаи абрӯ кунанд.
Муҳр бардоранд чун аз таблаи мушки баён,
Аз чаман то анҷуман як нофаи оҳу кунанд.
Дар миён оранд тимори сиголинҳои чарх,
Яъне аз носозии иқбол ҷустуҷӯ кунанд...

Асирӣ дар ин порча баъд аз тавсифи шахси солис, ки Абдуқодири Мударриси Қошғарӣ будааст, диданаш ба дасти ӯ девони Таҷаллии Ҳиндустониро хикоя мекунад. Дар зайли хикоя як қасидаи Таҷаллиро ҷавоб мегӯяд. Он қасида ин аст (ба тариқи интиҳоб):

Одамият чист? Худро дур аз шар доштан,
 Хайрхохи халқ будан, нафъи безар доштан.
 Аз сафо оина бастан хонаи дилро мудом,
 Аз чароғи сидк хотирро мунаввар доштан.
 Аз нигоқи хусни ҳиммат бар миён бастан камар,
 Бар сар аз тарки хавочис¹ зеби афсар доштан.
 Хешро дар шохрохи факр афкандан ба хок,
 Дар тариқи фоқа худ аз хор камтар доштан.
 Қомати ҳастӣ ба лебон камол оростан,
 Чомаи фазлу ҳунар пирояи бар доштан.
 Бе гумони ину он дар чорсуи кониот
 Халқро аз хулқи неку уди мичмар доштан.
 Аз шамими атри зулфи шоҳиди хусни баён
 Шомаи асҳоби маъниро муаттар доштан.
 Дар мизочи бадрағони даҳр аз нуқи забон
 Баҳри ислоҳи руунат неши ништар доштан,
 Аждаҳон нафси саркашро ба таълими сидод
 Аз каноат кут додан, халъи хайбар доштан.
 Зикрро қардан бихиштишинои зикри васли ёр,
 Фикрро худдошнои ёди дилбар доштан.
 Хушқлаб мурдан ба фикри лаъли кавсарнаваран,
 Дидаро бо ёди нози наргисан тар доштан.
 Гоҳи таҳрири хиромаш аз ҳучуми шӯри ох
 Сафҳаро сахни қиёматхези маҳшар доштан.
 Дар суфуфи қорзори хайли асҳоби инод
 Синаро зӯрозмои захми ханҷар доштан.
 Сафҳаи дебочаи хусни руҳи аъмодро
 Аз сироти мустақими адл мистар доштан.
 Аҳдро пироя бахшидан зи тамҳиди вафо,
 Бар вафо аз ҳуляи ихлос зевар доштан.
 Чавҳари нури ниғахро мавҷ додан аз ҳаё,
 Бар ҳаё аз чавҳари одоб гавҳар доштан.
 Аз саҳо додан тароват гулшани хайротро,
 В-аз қарам навбоваи эҳсон мусаммар доштан.
 Диръи тоқат дар бар афкандан ба ҳангоми масоф,
 В-аз шикебой ба торақ хӯду миғфар доштан.
 Домани вақфингимои ҷуду зайли имтинон
 Бар сари афтодағони хок чодар доштан.

1. Хавочис – он чизҳое, ки дар хотир хутур кунад ва насваса андозад.

Равзаи ризвони миллатро ба оби ичтиход
Хамчу боғи худд доим тозаву тар доштан.
Давр гардидан ба гирди мудлао паргөрвор,
Бар мухити маркази омом мехвар доштан.
Соя густардан чу тӯбо бар сари аҳли ниёз,
Хешро дар боғи дилчӯй санавбар доштан.
Хубу зишти халкро хӯтарм будан хамчу мехр,
Оташ ин чо баҳри Иброҳиму Озар доштан.
Суръати саъйе фаро бурдан нан сайди мурод,
Аз питоби барк чавлони таковар доштан.
Ғарқи дарёи арақ ганган ба кас безътибор,
Дар мухити обрӯ худро шиновар доштан.
Чашми нобино гузапган бар сари айби касон,
Гӯшро аз ҳарфи таъни ҳарзагон кар доштан.
Чун Асир ин чо барӣ будан зи қозуроти ризк
Яъне аз лавси рибо худро мутаххар доштан...

Асирӣ дар ин қасида баъд аз он ки дар бораи шарияту китобу суннат менависад, суҳанро дар бораи уламову маъшох оварда, мегӯяд:

Оҳ аз ин ҷинси наҷосаттинатони зуҳдкеш,
Ҷуз ба оби тег нагвоншон мутаххар доштан.
Анкабутонанд, хангоме ки гиранд эътиқоф,
Сайди мазлуме ғараз дар зерӣ чодар доштан.
Суфӣшонанд, аммо дар ғами дебои Рум,
Аз кулоҳ ин чо ҳавои тоҷи қайсар доштан.
Ҷумла тарророни роҳи дину имони туанд
Чашм бар ҳамёни симу кисаи зар доштан.
Аз сари кори намозу рӯзаи эшон мапурс,
Хешро дар зерӣ бори охират хар доштан.
Ҷумла чун чархи мушаъбад дар тилисми рӯзгор
Муҳра дар тоси ҳиял аз вазъи ахтар доштан.

Ин қасида 76 байт буд, аммо ба нақли ҳамин қадар ик-тифо афтод.

Асирӣ марди каландармизочу озодтабъ буд, хушомадгӯю муҳоҳинаро наредонист. Аз риёву нифок муганаффир ва аз тамаъ барӣ буд. Ӯ вучуди соҳиби илму камол будан, мансабҳои илмиро қабул накард, ба санҷосиётарошӣ таъмини маишат менамуд. Ба адабиёти

чадида моил ва ба хубихои усули чадида коил буд. Дар бораи макотиби чадида ба илтимоси фақир шеъре навишта буд, ки дар қисми сеvуми ин маҷмӯа ба қатори адабиёти чадида нақл хоҳад шуд.

Дар бораи таърихи вафоти Асири Зуфархон Ҷавҳари Истаравшанӣ, ки намунаи адабияти дар боби «чим»-и ин қисм нақл хоҳад шуд, навишта:

Қитъа

Асирии Хучандӣ Тошхоча,
Ки шамъи чамъи аҳли илму фан буд.
Чу он ҷӯши баҳори фазл бигзашт,
Хазоне шуд, гулистони сухан буд.
Барои ҳалли таърихи вафоташ
Қалам ин нукта чун дурри Адаб суд:
Зи сӯзи ҳаҷри он симон фитрат
Баромад аз «ҷароғи анҷуман» «дуд».

Махфӣ мабод, ки ҳар гоҳ аз «ҷароғи анҷуман», ки 1348 аст, «дуд», ки 14 аст, барояд, боқӣ мемонад 1334, ки саған матлуба аст.

— 11 —

АФЗАЛ-МАҲДУМИ ПИРМАСТИИ БУХОРОӢ

Вафот 1334 ҳиҷрӣ.

Аз «Тазкирани манзума»-и Садрӣ Зиёи Бухороӣ

Алю ба дида чилвагар зи чилваат баҳорхо,
Зи доғи ту қашида сар зи сина лолазорхо.
Фироқи лаъли чун мулат чаконда хун зи дидахо,
Ҳавои рӯи чун гулат ба дил халонда хорхо.
Биё, ки бе рухат равон сиришкҳои ошикон,
Шуда зи чашм хун фишон ба сони чашмасорхо.
Ситон ба сайри гулситон зи лолахо пиёлахо,
Фишон ба чашми хунфишон зи хоки по губорхо.
Чу ман ба тибат, эй ки афзали ба фанни дилбарӣ,
Мадори дасту дил барӣ зи Афзали фиғорхо.

Рухаш бо мавҷи худ хушбӯ гул аст он, хуш гулоб аст ин,
 Хаташ бо холи дилҷӯ сунбул аст он, мушки ноб аст ин.
 Сари миҷгонапу чон, ин шишон, он тири чоифарсо,
 Руҳи рахшонанпу дил, синасӯз аст он, кабоб аст ин.
 Лаби нӯшину чанмонан, диҳад ин дарду он дармон,
 Нигоҳу рашҳан даълаш, хумор аст он, шароб аст ин.
 Ба зери мӯи ӯ рӯ, офтоб аст ину абр аст он,
 Хаташ бо рӯи некӯ, хола аст он, моҳтоб аст ин.
 Буноғӯни хушаш бо зулф, ин морест, он ганҷе,
 Гиромитар зи чон аст ону бар чонҳо таноб аст ин.
 Чамоли ёру чашмам, ин ҳама об асту он оташ,
 Ба барки чошудоз аст он, ба ашқи бехисоб аст ин.
 Бувад симояшгу дил, Афзал, ин симобу он шуъла,
 Басе дар илтиҳоб аст ону бо сад изтироб аст ин.

Аз як баёзи дастнавис

На бар ин аст дили ман, на бар он аст дили ман,
 Ҳар чӣ марзои ту бошад, ба ҳамон аст дили ман.
 Чӣ биғӯям ба ту аз холи дили зори ҳазинам,
 Ки чунин аст дилам, ё ки чунон аст дили ман.
 Бинавозам ба карам ё ба ба адо, ё ба нигоҳе,
 Ки зи дарду аламати нолакашон аст дили ман.
 Чуи набонад дилам опуфтаву пурпечу парешон?
 Ки ба он турраи нечон нигарон аст дили ман.
 Бути ман, гулруҳи ман, дилбари ман, лабшакари ман,
 Зи гами даъли ҳамӯшат ба фиғон аст дили ман.
 Дили ман донаду ман, ончи гузапт аз гами ҳаҷрат,
 Ту чӣ донӣ, ки зи ҳаҷри ту чӣ сон аст дили ман?
 Зи нигоҳи бутӣ ташнози ситампешаам, Афзал,
 Шуда хуну зи раҳи дида чакон аст дили ман.

Афзал қоидадонгарини шуарон аҳди охири аст. Дар
 майдони хулғи даъвои бедилӣ намебарояд, назму насро
 бағоят равои сода месарояд. Ба фармониши амир
 Абдулаҳад тазкиратуншуарое муштамил ба тароҷими холи
 муосирин навишта (аз 1303 то 1322), ҳарчанд бинобар хо-
 тири амир дар ин китоб шуароро сарехан танқид накарда,
 сарану сақатро дар як қатор ҷилва додааст, маазолика ба
 удабони муосирин ба сабаби эҳёи номашон миннати бузург
 ниҳодааст.

Намуна аз тазкираи Афзал. Дар мавриди зикри Асирии Хучандӣ менигорал:

«Асирӣ, номи номияш Топхоча аст ва мавлидаш вилояти Хучанди хулдмонанд. Падари олигуҳараш аз хочагоии ҳазрати мирии дорулфоҳира (яъне Бухоро) буда, ки тарки ватани маълуф намуда ва раҳти азимат ба вилояти мазкур кашида, дар он ҷо мутаваққин ва мутааххил гардида. Мумоилайҳ мумтози рӯзгор аст ва умдаи афозили он диёр. Назмаш муҳтавай бар бадонӣ ва насраш мунтавай бар санонӣ. Дар ғазал бебадил ва дар қасида беадил аст. Ба ҳар се забон, аз арабию тоҷикию туркӣ шеърҳо гуфтаву ба мисқаби фикри расо бисе дурҳо суфта...»

Афзал дар соли 1334, рӯзи душанбе, 12 зилҳичча дар касбаи Качдумак дар хонаи худ аз тумони Пирмасти Бухоро вафот карда, дар он ҷо мадфун шуд.

Фақирро дар марсия ва дар таърихи вафоти ӯ чанд порча шеър аст, ки яке аз онҳоро бар сабили намуна нақл менамоем:

Қитъа

Афзал, он шамъи шабистони сухан,
Ки аз ӯ буд маҳобил пурнур,
Буд аз ӯ базми адаб боравнак,
Буд аз ӯ анҷумани фан басурур.
Буд аз ӯ мамлақати фазл обод,
Буд аз ӯ кишвари дониш маъмур.
Дар фазоил ба қабоил маъруф,
Дар камолот ба олам мапхур.
Сарф кард аз паи таҳсили камол
Кӯшишу ҳиммати чаҳди мавфур.
Кард ақсоми ҳунарро ҳосил,
Дод анвоъи фунуно ба зухур.
Охир аз хоҳиши тақдири азал
Рафту бигзошт чаҳонро маҳчур.
3-ин мусибат ҳама дилҳо пурдоғ,
3-ин алам зумраи чоңҳо пуршӯр.
Чора сабр аст, агарчи набувад
Тоқату сабр ба ин ғам мақдур.
Баҳри таърихи вафоташ Айний
Гуфт: «Девони ғазал» рафт ба «гӯр».

Махфӣ мабод, ки ҳар гоҳ шумори «девори ғазал», ки 1108 аст, ба «гӯр», ки 226 аст, равад, яъне чамъ шавад, ҳосил мегардад 1334, ки матлуб аст.

— 12 —

МУЛЛО МУҲАММАДАМИН ҲАКИМИ БУҲОРОЙ

Ҳоло дар қайди ҳаёт аст. Ба пешаи табобат машғулӣ до-
рад. Забони лотинию русиро маънавиштани онҳо меда-
над.

Аз таъкири Афзал

Оламе, эй мах, гирифтори ту гӯй нест, ҳаст,
Як ҷаҳон мафтунӣ дилдори ту гӯй нест, ҳаст.
Меҳрубонӣ бо рақибон, катъи меҳр аз дӯстон,
Ин равиш нохуш дар атвори ту гӯй нест, ҳаст.
Ҳондай аз бас зи хатти ёр шарҳи ҳошия,
Эй Амнӣ, ин дарси такрори ту гӯй нест, ҳаст.

Мумоилайҳ номи баъзе давои бемориҳоро аз забони
лотинӣ ба форсӣ тарҷума кардааст. Бад-ин восита ба ада-
биёти тиббии тоҷикӣ хидматаш сабақат намулдаст.

— 13 —

ҲАБИБУЛЛОҲ-МАҲДУМ АВҲАДИИ БУҲОРОЙ

Дар унфувои ҷавонист.

Авҳадӣ тахминан 17-сола буд, ки дар соли 1334 ш. ба
ба радифи «офтоб» навишта, ба фақир ёлғорӣ дола буд.
Ҳамонро дар ин ҷо сабақ менамоям:

Ғазал

Гардад ҷӣ сон ба моҳи руҳат ҳамсар офтоб,
З-он рӯ ки нест ҳамчу руҳат дилбар офтоб.
Аз шарми моҳи рӯи ту ҳар шом мекунад
Аз ҷомаи сиёҳ ба сар ҷодар офтоб.
З-он дам, ки дила моҳи изори ту, з-инфиол
Доим ҳамезанад ба ҷигар ханҷар офтоб.
Умрест баҳри дидани моҳи изори ту
Созад гузар ба ҳар сари кӯю дар офтоб.

Бе мохи орази ту сиришкам равон шавад,
Ҳар гаҳ назар кунам пай дидан бар офтоб.
Парвонавор гирди сарат гашт рӯзу шаб,
З-он рӯ гирифт рӯи чаҳон яксар офтоб.
Макшо зи рӯ ниқоб ба рӯз, он ки доим аст
Аз баҳри дидани ту ба нупти дар офтоб.
Гардид банди руҳи ӯ Авҳадӣ ба дашр,
Бошад агар ба мулки фалак довар офтоб.

Баъзе шуарон мутааххирин васфи сар то пай маҳбуб
гуфтаанд, ба ин тарика, ки аз сар то по ҳар узви маҳбубро
ба фарде ё рубоие тавсиф кардаанд. Авҳадӣ сар то пай
маҳбуби маъҷубро ба таъбири уюб ба хубӣ дар рубоие ҷанд
ишод кардааст, ки дар ин ҷо эрод меёбад:

Дар васфи маҳбуби кал

Эй шӯҳ, руҳат зи лола марғубтар аст,
Сар то қадами ту ҷумла маҳбубтар аст.
Гар косаи сар надорадат мӯй, маранҷ,
Ҳар коса, ки бемӯй бувад, хубтар аст.

Кӯтоҳкал

Ҳангоме ки қадат хиромон бошад,
Кӯтоҳи қоматат ҷӣ нуқсон бошад?
Ин баҳри дили мост, ки то бар ушшоқ
Бӯсидани пешониат осон бошад.

Якҷашма

Шӯҳе ки ба ҳоли зортар мебинад,
Якҷашм бувад, гарчи зарар мебинад.
Чуи мо ҳама ӯст якзабону якдил,
З-он рӯ ҳамаро ба як назар мебинад.

Ба ҷашми гулафтода

Шӯҳе ки ба фанни дилбарӣ устод аст,
Ҳуснаш зи уюби зоҳирӣ озод аст.
Дар ҷашмаш агар фитод гул, айб мақун,
Акси гули чехрааш ба ҷашм афтадаст.

Кӯр

Аз ғам магар офарида шуд пайкари ман,
Во бар ману бахту толиғу ахтари ман.

Шунида казо гузонг хар ду чашмам,
То хеч гаҳаш назар наҷфгад бари ман.

Алкан

Он маҳ, ки шакар аз суҳанаш меборад,
Лакнат¹ ба забони ӯ кучо чо дорад.
Ширин бувадаш суҳан, зи бас чуи ҳалво
Ҳондаву маккида бурун меорад.

Гуш

Гуфтаи агар он санам суҳан нагвонад,
З-ин ваҷҳ касе таъна задан нагвонад.
Аз гоъти тангис, ки дорад даҳанаш,
З-ӯ хеч суҳан баромадан нагвонад.

Кар

Гар гӯши гарон дорад он зебокад,
Ҳуснест, барои дили мо мебошад,
То баҳри шунидани суҳан он дилбар
Чеш ояду бӯсаҳо зи гӯшаш бидиҳад.

Доғдор

Аз доғи руҳат, ки моҳ музтар гардад,
З-ин доғ чӣ хотират муқаддир гардад?
Бар маҳ будани ту доғдорист дилел,
То моҳияти руҳат муқаррар гардад.

Доғикунчидақдор

Он шӯҳ, ки ҳаст гулруҳу зебокад,
Он нест нишони кунчидақ бар он ҳал.
Он донан тухм аст, ки шишида казо
Бар чехраи ӯ, то хати райҳон бидамад.

Кӯтоҳгардан

Шӯҳе, ки миёни гулруҳон шаҳдаб аст,
Шӯри Аҷам асту фитнаҷӯи Араб аст.
Кӯтоҳи он баёзи гардан ҳусн аст,
Яъне ки баёзи мӯчазу мунтахаб аст.

1. Лакнати забонро фаюғр бал-ин услуб бафта будам;
Равад харф аз либаи гоҳи суҳан истода-истода,
Бале, з-он либ чулои кори душворест, нагвон гуфт.

Кӯтоҳзулф

Он зебокад чомини авсофи пакӯст,
Рӯиш некӯву сарни калдаш дилчӯст.
Кӯтоҳ бувад зулфаш агар чун нисарон,
Боке набувад, чу кӯтахӣ як сари мӯст.

Аз Авҳадӣ адабиёти нави тоҷикро умедворихост. Як газали инкилобӣ дар радифи «сурх» дар найравини бародар Лоҳутӣ ишод кардааст, ки дар қисми сеवуми ин маҷмӯа дарҷ хоҳад шуд.

- 14 - БЕҲҶАТ

Аз шуарои даври Умархон аст.

Аз «Радоифулашӯр»

Мазан ба ранги ҳино, эй сумағъизор, ангушт,
Мақун зи хуни дилам чун мижа нигор ангушт.
Бари шаҳодати мавзунни калдаш аз сари
Бурун дамонд ба саҳни чаман баҳор ангушт.
Ту, эй хилол, агар рӯи моҳи ман дидӣ,
Кучост, баҳри ишорат зи худ барор ангушт.
Дубора нохуни даҳли касе ба ӯ нарасал,
Ба сафҳас, ки расонад китобдор ангушт.
Маризи ишк бувад Беҳҷат, эй масеҳнафас,
Бинех ба набзи дили мустамаңди зор ангушт.

Аз таъкири «Тухфатулаҳбоб»

Ҳар кучо меҳри ту аз субҳи шикоб ояд бурун,
Аз дили ҳар зарра чақдин офтоб ояд бурун.
Он қадар масти лаби лаъли шароболудаам,
Баъди мурдан хоҳад аз хокам шароб ояд бурун.
Гиря месозам зи бас дар ёди он симинзакан,
Ҷои ашк аз дилаи ман дурри ноб ояд бурун.
Мешавад ҳайрону он гаҳ мекунад қолаб тикӣ,
Гар нигорини поян аз чақми рикоб ояд бурун.
Пардаи ҷон чок-чок аз тоби рухсори ту шуд,
Пора мегардад катон, чун моҳтоб ояд бурун.

Гар чакидӣ гоҳи хуфтаи аз гули рӯяш арак,
То киёмат хоҳад аз он ҷо гулоб ояд бурун.
Шарҳи холи худ навиштам, Бехчат, аз хуни чигар,
Қиссан Мачнуи бибин, з-ин ҷаслу боб ояд бурун.

– 15 –

МУЛЛОБУРҲОН БИСМИЛИ КҶЛОБӢ

Ҳоло дар қайди ҳаёт аст. Дар Бухоро истикомат дорад.
Дар авоили ҳол «Муштоқӣ» таҳаллус мекард. Чун
Муллоназаруллоҳи Лутфӣ «Муштоқӣ»-ро ба тасарруф
«Муштоқӣ» гуфта, мумоилайҳро таъриз менамуд, аз ин
заҳми забон бисмил шуда, таҳаллуси худро «Бисмил»
қарор дод.

Аз таъҷираи Афзал

Ба дил ҳар ҷо ҳаёли ҷилвааш ранги асар резад,
Зи хори ҳар мижа гул бишқуфад, сад барги тар резад.
Тасаввур гар шавад оннаи барқи нигоҳи ӯ,
Нафас восӯзату дил хун шавад, лаҳти чигар резад.
Ҷабини офтоб аз тоби ҳуснат гарм мебинам,
Ба ёди сачдаи шавқи ту симои камар резад.
Таби шавқат ба гирдоби бало додаст дарёро.
Зи печидан ба худ тӯфони сад маҳпар ба сар резад.
Самоҳатпеша ҳосил мекунад нӯш аз қачандешӣ,
Зи хори неши ақраб, гар бувад мумкин, шакар резад.
Танидашҳон Бисмил нест бе саъйи зи худ рафтаи,
Зи ҳақди ҳеш офат дар бинои худ шарар резад.

Аз таъҷираи Муҳтарам

Рубой

Сарғанган оламам, ба бӯи ту қасам,
Барғанга зи оламам, ба хӯи ту қасам.
Чашмам ба раҳат сафеду бахтам сияҳ аст,
Бо рӯи ту савғанду ба мӯи ту қасам.

Бисмил дар газал бо адами муваффақият Бедилро тақдир
мекунад.

МУЛЛОРАЦАЪ ПАРИИ ҲИСОРӢ

Таърихи нафоташ маълум нашуд. Аммо аз таъриххос, ки барои иморатҳо иншод кардааст, то соли 1270 хичрӣ дар ҳаёт буданиаш маълум мешавад.

Аз маҷмӯаи дастнавис

Бурида бод зи дастам сари чаҳор ангушт,
 Ки даст меканад аз домани ниғор ангушт.
 Ишорат оинадори ҳилоли абруи кист?
 Ба чашми ман мижа гардид як қатор ангушт.
 Задам ба ҳалқаи зулфи ту даст, бодо бод,
 Касе набурда чу ман дар даҳони мор ангушт.
 Ба ранҷ омада ангуштарӣ зи ангуштам,
 Ба чашми хирс надорад касе зи хор ангушт.
 Дигар чӣ даст диҳад бо висол густохӣ,
 Парӣ, чу шона расондам ба зулфи ёр ангушт.

Дар санъати тарду акси аввалу охири ҳар мисроъ:

Боварам н-ояд, ки имшаб ёр ояд дар барам,
 Дар барам ояд, бибинам, то биёяд боварам.
 Соғарам аз акси рӯи ёр дорад мавҷи май,
 Мавҷи май чӯпи таҷаллий мезанад дар соғарам.
 Пайкарам аз захми шамшери ту дорад обрӯ,
 Обрӯ то субҳи маҳшар кам мабод аз пайкарам.
 Дилбарам ҳаргиз намсояд ба хобам дар бағал,
 Дар бағал ояд ба бедорӣ зи мастӣ дилбарам.
 Гавҳарам олист аз гарди یتимӣ дар назар,
 Дар назар оинаи хусни маонӣ гавҳарам.
 Чавҳарам арзи камоли хеш дорад дар шикаст,
 Дар шикаст оинаи сад обрӯ шул чавҳарам.
 Нарварам тағҳо зи инқи лоларӯён то абад,
 То абад ин нунба дар тӯфони отан нарварам.
 Камтарам донад, Парӣ, аз зарра хуснаи, месазад,
 Месазад гӯям, ки ман аз камтари ӯ камтарам.

Танҳо на нигоҳи ту кунад машқи рамидан,
 Чашми ту кашад сурмаи уншук налidan.
 Бар чарх расонида хилол аз раҳи таслим
 Аз абруи мушкини ту меъроҷи хамидан.
 Шаб оинаи ҷилваи хуршед нагардад,
 Аз ман ҷӣ хаёл аст ба васли ту расидан.
 Суд аст дар оини вафо аҳли вафоро,
 Ҷон додану аз лаъли лабат бӯса харидан.
 Дар хок нишонад агарат, ҷой ба чашм аст,
 Бар рӯи касон беҳуда чун шук давидан.
 Дар инк наёмӯхтаи, аз Парӣ омӯз
 Девонагию ҷайби шикебой даридан.

Мақтаъ хеле вайрон месамояд. Мумкин аст, ки дар мисроъи аввал ба ҷои «наёмӯхта» «навомӯхта» бошад ва ба таҳрифи нависандагон хато шуда бошад. Аммо дар мисроъи сонӣ ёи дувуми калимаи «шикебой» аз тақтеъ зиёд аст. Парӣ ҳарҷанд салису сода месарояд, дар баъзе ҷойҳо аз ин қабил хатоҳо эмин наместонад. Дар баъзе шערҳои дигараш ҳам, ки аз мутолиа гузашт, аз ин қисм хато мавҷуд буд. Чунончи дар як ғазалаш ин байт ҳаст:

Зоҳид, аз инки бутон нанду насихат аз ту,
 Домани ҷайб ба расвой даридан аз ман.

Дар байти мазкур низ ёи дувуми калимаи «расвой» зиёд аст. Дар аксари шоиртаронони аҳди Абдулаҳад ин ҳол дида менаванд.

Аз таъкири «Тухфатулаҳбоб»

Се чиз карда муҳайё ба қатлам он бадхӯ:
 Қарашма тегу мижа новаку қамон абрӯ.
 Туро ки ҳаст се чиз аз се чиз нозуктар¹
 Даҳон зи гунча, лаб аз барги гул, миён аз мӯ.
 Дилам ба вақти баҳорон се чиз меҳоҳад:
 Қанори обу майи нобу сокии гулрӯ.
 Ба чашму оразу гесӯ рабудай ту се чиз:
 Сиёҳӣ аз шабу нур аз маху рам аз оху.

1. Дар ин мисроъ «он»-и таъсифӣ бечавоб мондааст.

Муҳаббати ту ба дил аз се чиз наздик аст:
Ба май зи нашта, ба чашм аз ниғаҳ, ба гул аз бӯ.
Се чиз дар чаман ошуфта кардай зи се чиз:
Бунафина аз хату сунбул зи зулфу гул аз рӯ.
Нарӣ ду чашми туро бо се чиз мехонад:
Яке макору дувум сохиру сеум чоду.

Гӯянд, ки Нарӣ карехулбашара буд. Фузалои Бухоро, ки аз хусни гуфтор, тарзи ашъораш толиби дидори ӯ шуда буданд, боре ба Бухоро хондандан. Нарӣ дар ҷавоб ин байтро навишта фиристод:

Нарӣ чун рағзани ноки Бухорост,
Шунидан дораду дидан падорал.

— 17 —

ОТАҶОН НАЙРАВ СУЛАЙМОНИИ БУХОРОЙ

Таваллуд 15 апрели 1899 милюдӣ дар Бухоро. Зиндагонияш низ дар Бухорост. Аз дастхатти худи Найрав, ки ба илтимоси фақир навишта фиристода буд:

Ғазал

Ғар ту дар найванд бошӣ, аз ҷаҳонам бок нест,
Зарра бо хуршед найвандал, ғаме аз хок нест.
Аз гирифторони фитрокат сару сомон маҷӯй,
Хомаи аҳли ҷунунро нуктаи идрок нест.
Нест як ҷоме, ки бо ёди туаш лабрес нест,
Нест пирохан, ки аз ишқи туаш сад ҷок нест¹.
Ҳастагонатро илоҷе нест ҷуз уммеи сабр,
Оқизонро нури биниш аз раҳат ҷуз хок нест.
Нест ошӣк ҳар ҳавасқоре, ки лофи ишк зад,
Бар тани ҳар кас қабои ошӣкӣ ҷолок нест.
Ҳомтабъонро бигӯ, оби Хизир ҷустан хатост,
Дар ҷаҳон оби ҳаёте ҷуз шароби пок нест.
Сар ба сар нуч аст, зоҳид, маслаки деринаат,
Чашм во кун, он ки меҷӯй ту, дар афлок нест.

1. Ба ҷои ин мисроъ агар «Нест як ҷайбе, ки аз ишқи туаш сад ҷок нест» мебуд, ҳароина ба иборати «сад» ҳам ба мисроъи аввал муносибтар меартод.

Мунъимо, то чанд аз маъшуку май манъам кунӣ?
Пайрави пири муғонам, кор бо тарёк нест.

Чӣ шуд, ки...?

Чӣ шуд, ки боз фалак мекашад ба кунҷу капорам,
Чӣ бахти шум, ки пайваста гапштааст дучорам.
Пигар ба сурати дар мавҷи баҳри яъс гарикам,
Назар ба ҳолатам, аз ҳачри дӯст зору низорам.
Чӣ гуфтаам, ки замон амр мелихал ба сукутам,
Чӣ кардам, ки чу Мансур мекашанд ба дорам?
Магар ки гӯши фалак кар шуд аз гиреву фиғонам,
Магар ки шонаи моҳӣ шикаста шуд зи фишорам.
Начида донан уммед, рондай зи бихиштам,
Пахурда лукмаи човид, мекашӣ ба мазорам.
Барӣ ба садри бихиштам, занӣ ба нори чаҳимам,
Чӣ муддаост аз ин рангҳои нақшу нигорам?
Гаҳе ба сурати ишсон, даме ба қолаби ҳайвон,
Чу мум бозии ангушти тифл шуд сару қорам.
Чӣ татнаҳо ки зи даврони ноначиб шунидам,
Чӣ захмҳо ба дил аз сайри рӯзгор надорам.
Тараҳхуме бинамо, эй асоси нахли умедам,
Шикаст шохан сабрам, гусехт решаву борам.
Фигон зи сӯзу гудозам, ки сӯхт болу пари ман,
Амон, ки нанҷаи бозуи иқтидор надорам.
Мудом дар тақунӯям, қариби дапштаму кӯям,
Ба бекарории ҳичрон намуданд қарорам.
Сарам ниҳода ба каф баҳри дӯст, Пайрави ишқам,
Шиору маслакам ин аст, опиқи руҳи ёрам.

Ин порча ба воситаи бародар Муъзим ба даст даромад:

Шабн ҳичрон бо ҳаёли ҷонон

Чандест, ки ишқи он санамро
Бар сафҳаи сина парваридам.
Умре ба умеди чоми васлаш
Паймонаи захр мечапидам.
Шабҳои дароз дар ҳаёлаш
Чун моргазида метанидам.

1. Агар ба ҷои «назар ба ҳолатам» «бигин ба ҳолати аз ҳачри дӯст...»
мебуд, маънии байт аз маънии ҳозирааш ҷазилтар меафтад. Айни.

Ҳар дам ба фазои авҷи уммед
 Ҳамранги шаҳоб менаридам.
 Гоҳе ба замин ҳамефитодам,
 Гоҳе ба само ҳамерасидам.
 Чун боди самум мевазидам,
 Чун барқи ситез меҷаҳидам.
 Чун абри баҳор мегиристам,
 Чун бонги ҳазор месурудам.
 Дар дашти чунун зи бекарорӣ
 Худ бесару но ҳамедавидам.
 Сар дода, суроғ мегирифтам,
 Чон дода, навид меҳаридам.
 Охир ба ҳазор гуна хорӣ
 Бар кӯи мурод мерасидам.
 Чун сачда ба хок мефитодам,
 Чун ашк ба роҳ меҷакидам.
 Гаҳ бўса ба нош менамудам,
 Гоҳе зи лабон-и мемакидам.
 Чун нек назар ҳаменамудам,
 Медидам, ончи меназидам,
 К-ин лаззати бемазоки ман буд,
 Дастони шаби фироки ман буд.

Пайрав ошӣк аст, шеърҳои ошӣконаро аз мағзи ҷон ме-
 сарояд, билхосса порчаи охири бағоят нурсӯзу гудоз аст.
 Пайрав алғори инқилобӣ низ иншоид кардааст. Намунааш
 дар қисми сеюм хоҳад омад. Румоне ба номи «Ишқи дух-
 тари Чингиз» дар дасти таҳририаш аст. Пайрав соҳиби ис-
 тельдоди комил аст. Бӯстони нави адабиёти тоҷик аз оби ра-
 вони табъи ин ҷавон бисёр сарсабзиҳо умед дорад.

Боби «То»

– 18 –

МИРЗОМУҲАММАДҲАҚИИ ТЕҲРОНИ

Дар авоили аҳли Амир Музаффар дар Бухоро ба асирию
 бандагӣ афтада. Чанде дар аҳли вазорати Муҳаммадшоҳ-
 қушбегӣ омили зақоти абрешим шуда, баъд аз он озод шу-
 да, ба ватани худ рафтааст.

Омад баҳору гунҷаи уммед во нашуд,
Яъне кушода тугмаи банди қабо нашуд.
Он кас ки бо муҳаббати ҷонон гирифт хӯй,
Дигар ба айну роҳати даҳр ошно нашуд.
Аз қилу қоли мадраса афзуд мушкилам,
Афеуси дил, ки маҳрами дарси фано нашуд.
Маҳрам шудан ба зулфи диловези он нигор
Ҳаргиз касе ба ругбаи боди сабо нашуд.
Шуд банд-бандам аз ғами ишқат ҷудо, вале
Ҳоки дарат зи лавҳи ҷабинам ҷудо нашуд.
Меҳрост ҷои нисори сағонат кунад Тақӣ,
Лекин замона бар насаки муллоао нашуд.

Рубой

Рафтию дилам зи ғусса хун созӣ, кун,
Ҷоми айшам зи ғам нигун созӣ, кун.
Хурсандиям аз фирок кам хоҳӣ, хоҳ,
Маҳрумиям аз васл фузун созӣ, кун.

— 19 —

БУРҶОНҲОҶА

Мулаққаб ба Набераҳоҷа Тавфиқи Бухорой.
Вафот 1310.

Аз таъкириш Афзал

Ғазал

Маҳак тапхис созад аз зари холис муҳаллабро,
Кунад дард имтиёз аз ошани содик муаллабро.
Ба сандалсоии дарди сари доғам ҷӣ мекӯний,
Ки месӯзад мулоқоти сарам зонуи сандалро.
Ба уммеде, ки сояд дила бар хоки кафи поят,
Набошад ғайр аз ин таъбири дигар хоби маҳмалро.
Касе рамзюшнои диққати он хат нашуд, орс,
Кӣ месозад муфассал маънии оёти мучмалро?
Зи худбинӣ ба касрат монда зоҳид, гофил аз ваҳдат
Бувад якро ду дидан васфи зотӣ ҷашми аҳвалро.
Ба зери бори ғафлат ғанға мустаҳкам дили обид,
Кушоде ҷуз шикастан нест ин боби мукафалро.

Барорад ростонро сарви қаддат аз раҳи таифик,
Ки ин ҷадвал муавваҷ мекунад ҳатти муаллафро.

— 20 —

АВЛОДҲУСАЙНҲОН

Таҷаллии Дехлавӣ мутаваттин ба Ёрқанд. Мумоилайҳ дар хурдсолӣ ҳамроҳи падари худ дар аҳли Яъқуббаччаи ҳокими Қошғар аз ватани аслияш. Дехлӣ ба Қошғар ҳичрат карда, баъд аз он сафари Ҳичоз ва алон ҳаҷ намуда, ба Қошғар бозгашта. Дар он ҷо дар маъзили Ҳочаарӣ аз музофоти Ёрқанд мутаваттин шуда. То авоили Инқилоб, ки соли 1917 милодист, бо дӯстони туркистонияш мукотиба дошт. Ҳоло аз ҳолаташ чизе маълум нест.

Дар ин вақт бояд синнаш аз ҳафтод мутаҷовиз бошад.

Таҷаллий соҳиблевои аст, аммо девонаш мутолиа нашуд. Дар таърихи вафоти Миёнфазли Қуддус ном аҳли тасаввуф менигорал:

Миёнфазли Қуддус, к-аз фазли қуде
Диланро фуҷози қудус буд ҳосил,
Чу шуд восили олами қуде, гуфтам
Ба солан «Миёнфазли Қуддус восил» (1308).

Ва инз дар ҳамин воқиъа марсияе, ки ҳар мисроъаш таърих аст, иншод карда:

Боз ҷаҳон шуд зи нав маҳшари ранҷу алам,
Қард аҷаб ранги ҷавр нири сипеҳри диҷам.
Оинаи лаҳрро занг гирифта ҳама,
Баски дар офоқ зад сел духони алам.
Мояи айшу нишот шуд ба азизон ҳаме,
Ҷолиби оху ҳазан касиби андӯху ғам.
Лашқари олом зад баски саросар ниҳеб,
Қард зи ҷонҳо тамом мавҷаи ором рам.
Ҷеҳраи аҳли ҷаҳон бар сифати қаҳраб,
Ҷашм зи дарди равон ҷашмаи оби бақам.
Сурати бим аз куруб омада андар вучуд,
Рафта ҷамоли фараҳ сӯи савори алам.

Ин марсия 25 байт аст, ки ҳар мисроъаш соли 1308 мебарояд. Баъд-ин ҳисоб 50 таърих мешавад. Фақат мисроъи

дувуми байти дувум 1310 аст. Мумкин аст, ки ин хато аз котиб шуда бошад. Дар ин таърих ҷосе, ки ба назари таъкид нигоҳ карда мешавад, он аст, ки дар мисроъи аввали байти аввал «вон»-и отифа ба шумор дохил карда нашудааст. Аммо дар соири байтҳо ба ҳисоб дохил карда шудааст. Ҳамчунон ҳарфи мадро як ҳисоб карда шудааст ва ҳол ин ки бояд ду ҳисоб ёбад.

Таҷаллий дар ҳамина воқиъа ба 13 байт таърихе навиштааст, ки аз рӯи даъвои худаш 1326 таърих мебарояд. Лекин баъзе мисраъҳо ба таҳрифи котибон ғалат шудаанд, вагарна аз рӯи ҳисоби фақир 1282 таърих мебарояд. Ин таърихро худ ба китбаи дигар шарҳ низ кардааст. Аз он ҷо ки ин гуна санъатҳо аз мавзӯи адабиёт берун аст, нақлаш муносиб дида нашуд.

Аз «Радоифулашъор»

Боди Наврӯз бин, чӣ сон омад,
Ки Масеҳон бодхон омад.
Бо дами исавӣ насими баҳор
Ҳамнафас, балки тавъамон омад.
Балки бар дӯши худ фиканд Масеҳ
Хушайи Хизру дар миён омад.

— 21 —

КОЗИ АБДУЛЛОҲОҶА ТАҲСИНИ БУХОРОИ

Синнаш тақрибан аз шаст мутаҷовиз аст, ҳоло дар қайди ҳаёт аст.

Аз «Тазкирати манзума»-и Садрӣ Зиё

Агар шавад маҳи ман беҳичоб дар таҳи об,
Хурад ҳамон зи ҳаё печутоб дар таҳи об.
Ба ғайри акси ту афтад дар обгоҳи назар,
Кӣ дидааст дигар офтоб дар таҳи об?
Сафои тан бибарад сахтии дили ту агар,
Раво бувад, ки шавад санг об дар таҳи об.
Ба даври рӯи ту қандам умед аз дилу дин,
Ба аҳди ҳағти ту қардам қабоб дар таҳи об.
Зи тарфи ҷӯй дамад ҷойи сабза сунбули тар,
Агар зи зулф қушой ту тоб дар таҳи об.

Ба ғайри чохи занахдопу себи ғабғаби ту
Падидаем, ки бошад ҳичоб дар таҳи об.
Зи оби дида шудастам хароб хонаи дил,
Бале, ки хона бигардад хароб дар таҳи об.
Зи ғиря дида нур аз об доимо, Таҳсини
Ки гапгааст дили ман кабоб дар таҳи об.

* * *

Туй, ки роҳи саломат ба шайху шоб зада,
Ҳазор теги чафо бар мани хароб зада.
Туй, ки рӯи ту хангоми арзи хусн ба ноз
Ҳазор ханда ба рухсори офтоб зада.
Равност, гар шавад аз шарм чун гулоб гул об,
Чу шуд рухат зи арақ чун гули гулобзада.
Қасам ба хидмати донои калри ӯ, ки манӯш
Рухат зи дида, ки умре ба роҳат об зада.
Ба обу ранг рухат обрӯи гул бурда,
Ба рангу бӯй хатат хат ба мушки ноб зада.
Зи баддумонии худ мекунам ҳазор гумон,
Зи ҳар касе, ки расад аз раҳе нигобзада.
Хуш аст ин, ки расад ёр бар сари Таҳсин
Ба чапм сурма, ба зулфи батоб тоб зада.

Фақир сӣ сол аст, ки мумоилайхро шиносой ва рафтуйой
дорам. Ё вучуди фазлу камол олимашрабу доубол аст.
Сухбаташ сабуку нурфонда аст. Дарачаи чомиъияту
шёршиносияш аз шоирияш болотар аст.

— 22 —

ҚОРҶИ МАСЕҲО ТАМҲИДИ САМАРҚАНДИ

Ибни Муҳаммадсолиҳ ибни Муҳаммадзиё Ҳайрат ибни
Муҳаммадзамон ибни Муҳаммадзиёи Фалғарии Похутист.
Таваллуд 1310 ҳиҷрий, падару аҷдоди Тамҳид ҳама шоиру
аҳли адаб, фалғариполаст ва тоҷики сирфанд.

Аз дастхатги соҳиби асар:

Ғазал

Саводи номаи шавқам, баёзи дафтари ишқам,
Ғубори домани дардам, бухори миқмари ишқам.

Агарчанде ки ҳамчун шуъла хокистарнишини гапгам,¹
 Валекин аз гудози оташи гам ахғари ишқам,
 Ба зери боли мехнат з-он чу абруян дуто гапгам,
 Камони Бахмани гам, зулфигори Хайдари ишқам.
 Миси қилбам агарчи пурган аз рӯзи азал бошад,
 Барояд холис аз санги маҳак охир зари ишқам.
 Қарорам изтироби мӯи оташидиларо монад,
 Табу тоби ҷунунам, қисвати хокистари ишқам.
 Набошад иштиёке ғайри андӯҳан зи омолам,
 Кунун азбаски дар афъоли кулфат масдари ишқам.²
 Малех ҷун напта аз дастат гиребоши сурохино,
 Хатиби ҷом кулқун мезанад бар минбари ишқам.
 Аз он шарвози токуси хаёлам авҷи яъс омад,
 Ба мурғи гуссаи ранҷу алам болу пари ишқам.
 Ҷей сон тарки шароби орзуи ӯ тавон кардан,
 Бувад набрез аз сахбон шавқан соғари ишқам.
 Ба бозори кумоши фитна ин гармӣ зи ман бошад,
 Мағар, Тамҳид, шӯри чорсӯи маҳшари ишқам.

***

То ба акси хеш кардӣ ҷойгоҳ оинаро,
 Аз ин фарқе намебошад зи моҳ оинаро.
 Аз сафо хуршедро таъин сияҳрӯй занад,
 Гар намой аз қарам боре нигоҳ оинаро.
 То ки дар зонуи ӯ оина шуд маснадиншин,
 Мезанам аз рашк андар хоки роҳ оинаро.
 Дастгоҳи сад гулистони Ирам дорад ба бар,
 Бошад аз акси руҳат ин дастгоҳ оинаро.³
 Содагонро айни олам ройгон аз содагист,
 Шуд сари зонуи хубон таъягоҳ оинаро.
 Софтабъонро набошад тоқати занги алам,
 Тира месозад губори мадди оҳ оинаро.
 Ҳаст азбас боиси тазйини ҳусни гулруҳон,
 З-он сабаб, Тамҳид, гапга хайрхоҳ оинаро.

1. Бояд шуъла хокистарнишини набошад.

2. Ба қавоиди сарфи арабӣ таъмиҳ аст.

3. Ин маъмури Қозӣ Абдулвоҳид Садрӣ Сарир неқӯ баътаъст:
 Акси рӯят карда гулшандастгоҳ оинаро,
 Ҳам бар ин дилҳо барам пешат гувоҳ оинаро.

То боз намудем чу гулгунча даҳанро,
Мизробӣ баён гапӣ забон сози суҳанро.
Ин гулгулаи табли суҳан буд, ки имрӯз
Дар зигзила андохт заминрову замавро.
З-ин даври такомил чу тараккист муродат,
Ёд ор ба ибрат ҳама дам аҳди куҳанро.
Оҳанги тараб шеваи мо гапӣ чу булбул,
То сабз биншуд нахли амал шоҳи вағзро.
Поил ба таманнои дили худ шавад, он к-ӯ
Айнобсефат сабр кунад ранҷу миҳанро.
Ҳар сабза, ки болид зи борони сиринкам,
Ороини дигар бидиҳад боғу чаманро.
Мо мурдадилонем, вале зинда ба сурат,
Фарқе набувад пирахани мову кафанро.
Ҳар кас ки фитад дар чаҳи андешаи маънӣ,
Нозад ба ҳаёлаш ҳаваси чоҳи зақанро.
Лаззат надиҳад шарбати Кавсар ба лабонаш,
Нӯшид зи иштони адаб ҳар кӣ лабанро.
Хуш он ки бувад дар пай тамҳиди фасоҳат,
Равшан кунад аз тарзи баён шамъи фитанро.

Мақтаъ ба рӯнома наир нашуда буд, аммо соҳиби асар
илова намуд:

Тамҳид агар лаб ба тағаззул бикунояд,
Равнақ барад аз дурри дарӣ дурри Аданро.

Истиълоди адабии Тамҳид аз наводир аст. Ҳоло тамоми
қобилияти худро изҳор накарда, дар доҳили чорҷӯбан
тақлиди Бедил ба муҳосира мондааст. Агар ин истиълоди
фавқулода аз ин муҳосира халосӣ ёбад, аз наводири рӯзгор
шуданаш муқаррар аст.

Чунончи аз тарзи баён маълум аст, ду ғазали нахустин
ба тарзи хеле куҳна ва танҳо ба нияти тақлиду найравии
Бедил ишод шудааст. Аммо ғазали охирӣ назар ба дарёфту
завқи фақир хеле баланд аст.

Тамҳидро дар заминаҳои нав низ суҳансароинҳост, ки дар
қисми сеवуми ин маҷмӯа гӯни ҷони бонандагонии маҳфили
адабиёти навро оғеза хоҳем кард.

Боби «Со»

– 23 –

МУЛЛО ИСОМУДДИН СОҚИБИ БУХОРОЙ

Дар соли 1328 ҳиҷрӣ тақрибан 25-сола буд. Ҳоло аз ҳаёту мамонаш хабаре нест.

Аз таъкири Ҳочӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам

Рухат хуршеди маҳдаростин аст,
Қадат шамшоди гулзериинигин аст.
Ҳадиси истағу даъғу шакарро
Лабат мансух гуфт, алҳақ чуниин аст.
Маро аз гусса хун андар рағу нӯст
Гирех зад, то туро чин бар чабин аст.
Туро сад ранҷу ишрат нести роҳ аст,
Маро сад ранҷу усрат дар камин аст.
Ҷамиле чун ту дар чинси башир нест,
Магар навъат парӣ ё хури ин аст.
Адою гамзаву нозу тағофул
Мусашам бар ту, зӣ нозофарин, аст.
Ниҳад сармоя, Соқиб, кути чоңро,
Аз ин хирман касе к-ӯ хӯшачин аст.

Боби «Чим»

– 24 –

МУЛЛО ТУРСУНБОҚИ-МАҲДУМ ҶАЛОЛИИ БУХОРОЙ

Аз шуарон авосити асри 13 ҳиҷриет.

Аз «Тухфатулаҳбоб»-и Волиҳ

Ҳок гангам, мекашад ишқи ту домонам ханӯз,
Меэнад сар нӯру шавқат аз гиребонам ханӯз.
Аз губори маи шарори нола ҷавлон мекунад,
Меҳурӯшад отани дард аз найистонам ханӯз.
Домонам чун гул нур аз барги тараб, аммо чӣ суд,
Танҳил чун гунча з-он лабҳои ханӯзонам ханӯз.

Бармадех дарди сари таклифи чоҳам, эй ҳавас,
Ман қ-аз ин сармоия ҳасрат пушпаймонам ханӯз.
Рехт хунам аз газаб бар хоку рангин кард тег,
Ман чу гул соғаркаши он лалли хандонам ханӯз.
Аз табассум шӯрҳо дар захми дил афканду рафт,
Субҳи маҳнапар чӯшад аз гарди намакдонам ханӯз.
Дар тамашнои хати сабзат Қаллоӣ хок шул,
Медихад з-ин хок яъне бӯи райҳонам ханӯз.¹

— 25 —

ҚОЗИҚОН ҚУРЪАТИ БУХОРОЙ

Аз шуарои охириҳои аҳди саздаҳуми ҳиҷрист.

Ғаҳе бо ашк меҷӯнам, ғаҳе бо оҳ менечам,
Суроғи матлабе дорам, ба чандин роҳ менечам.
Ба завқи сандали осудагӣ дарди саре дорам,
Ба худ то субҳдам чун мор ҳар бегоҳ менечам.
Ғарибам, нотаваонам, дигар аз ҳолам чӣ менурсӣ?
Зи дасти бекасӣ дар пой гил чун қоҳ менечам.
Надонам, чавҳари оинаам ё мавҷ дар гавҳар,
Ба ҳар ранге ки бошад, дар дили отоҳ менечам.
Хаёли он камар то аз амалҳо фориғам дорад,
Сарангушти ҳавас з-ин рингаи дилхоҳ менечам.
Шудам хоку гирифтам нақши сумми тавсанаи дар бар,
Зи файзи нестӣ чун ҳола гирди моҳ менечам.
Ба ранги мӯи оташдида дар ибратғаҳи имкон
Гудозе дар назар дорам, ба фикри қоҳ менечам.
Ба рӯям фатҳи боби давлатӣ, эй шаҳрӯри ман,
Ки чун занҷир умре шуд дар ин даргоҳ менечам.
Хаёли оразу зулфи суманбӯе ба дил дорам,
Ки чун гул гоҳ ҳайронам, чу сунбул гоҳ менечам.
Ба қайди мову ман афсурдаам, эй Қуръат, имдоде,
Ба тору нуди ҳастӣ чанд чун чулоҳ менечам?

Фард

Ба гӯши ибратам аз чӯшиши об ин нидо омад,
Ки то таъби равон дорӣ, нахоҳӣ орамид ин қо.

¹ Дар ин байт «яъне» нур бемаънист.

**ЧАМОЛИДДИН-МАХДУМ
ЧАМОЛИИ ТОШКУРҒОНӢ**

Дар Бухоро навишунамо ёфта, дар мухорибаи Русияю Бухоро дар болои Чизах хамроҳи бародари худ Қавомиддин дар соли 1866 милодӣ дар оғози ҷавонӣ шаҳид шуда.

Қасида аз «Тазкираи манзума»-и Садрӣ Зиё (ба тариқи интиҳоб):

**Дар мавриди мухорибаи амир Музаффар
дар Хатлон иншоид кардааст**

Ғар чунин зулфи ту бар гул сунбулафшонӣ кунад,
Мушкро дар таблаи аттор зиндонӣ кунад.
Қофари ҷанми сияхмастат агар пурфитна нест,
Аз чӣ дар меҳроб тақиди мусулмонӣ кунад?
Хиндуи холи ту но дар мусхафи хубӣ ниҳол,
Сабзаи хатти ту пасхи хатти райҳонӣ кунад.
Ман ки дар фикри даҳони ӯ муаммой шудам,
Зулфи ӯ тарсам, ки рӯзамро шабистонӣ¹ кунад.
Зулфи пурчинан ба гулзоре, ки пур чин бастааст,
Холи мушқинаш бар он гулзор дарбонӣ кунад.
Дила бе дидори ӯ холи зи мардум кардаанд,
То магар он гул ба ҷанмам майли меҳмонӣ кунад.
Абруи ӯ мекунад бо дӯстон аз як адо,
Он чи бар душман шах аз шамшерӣ эронӣ кунад.
Фатҳу нусрат бод доим дар инони ӯ даvon,
Ҳар кучо но дар рикоби хинги хатлонӣ кунад.
Кай бувад, к-он хусрави хуршедбахт аз рӯи лутф
Як назар сӯи Ҷамоли Тошқурғонӣ кунад?

Аз тазкираи «Тухфатулаҳбоб»

Ғазал

Он ҷо, ки полаи дили онӣқ савора аст,
Барбат чӣ ном дораду булбул чикора аст?
Ғар рафтаниш намунаи умри гузашта буд,
Боз омадан нисони ҳаёти дубора аст.

1. «Шабистон» номи китобест форсӣ, ки бинон тартибан ба тасарруфоти дафъист.

Дур аз ту нолаам ба асар ҳамъинон нашуд,
Эй гулбадан, дили ту магар санги хора аст?

Ин рубоиро аз Кармина ба Бухоро ба бародари худ
Қавом навиштаву фиристода:

Рубоӣ

Дар фурқати ту ин дили ҳасратанҷом
Қониъ нашавад ба номаву пайку наём.
Кай бошаду кай, ки боз бо ҳам чӯшем,
То шарбати иттиҳод ояд ба қавом?

Ба қофияву радифи қасидаи Қамолиддини Тошқурғонӣ
ғазале аз фақир иншод ёфта буд. Чанд байти он ғазалро ба-
рои ёдгории аҳбоб дар ин ҷо менигорам:

Ҳар кучо он қомати зебо хиромонӣ кунад,
Оташи ғайрат ба қони сарви бустонӣ кунад.
Дил зи дарди талхии дашноми ӯ омад ба қон,
Он лаби ширин магар аз бўса дармонс кунад.
Мсравад ҳукман равон бар хубрӯёни чаҳон,
Тахти хубиро сазад имрӯз султонӣ кунад.
Тоқати дил мебарад гар, турратарроре барад,
Ғорати қон мекунад гар, чанми фатғонс кунад.
Қавру зулму кинаву бедод бар аҳли салоҳ
То кай ин бебоку маст аз номусулмонӣ кунад?
Рози мо, Лайнӣ, ба олам фои ганг, аммо ҳанӯз
Пешӣ он шӯхи тағофулғеша пинҳонӣ кунад.

– 27 –

САЙЙИДЗУФАРХОН ҚАВҲАРИИ ИСТАРАВШАНИЙ

Уротешнағӣ, ибни Саййидмаҳмудхони Назмӣ. Таваллудӣ
Қавҳарӣ 1289.

Аз дастхатти Қавҳарӣ

Ғазал

Субҳ чокест зи қайби дили савдоии мо,
Шом гарде зи тақи бодияпаймоии мо.
Хоби ором бурунгоз шуд аз дидаи дил,
Пушти но зад чу муҳаббат ба таносоии мо.

Бар тани иффати мо сӯхт катони номус,
 Номаи ишқи ту зад шуъла ба расвоии мо.
 Аз хамуӣи шуда овозаи мо оламгир,
 Нестӣ кофнишон гапг ба анқои мо.
 Юсуфистони ғаму дарди ту шуд козаи тап,
 Анҷуман кард гул аз гӯшаи тапҳои мо.
 Ҳоли ҳайратзадагони ту чӣ ҳайраторост,
 Хонаи ойина шуд чашми тамошоии мо.
 Доғи ту марҳами ороми дили сӯхтагон,
 Шаби андӯхи ту рӯзи тараборони мо.
 Рӯй бар ҳоки дарат мегузарад меҳри фалак,
 Ҳасратолуди сучуде зи чабинсоии мо.
 Нафас аз субҳ баровард ба аҷзи тоқат,
 Чарх чун хост шаб аз шавқи ту ҳамноӣи мо.
 Чилва оинабаҳор омаду лекин чӣ тавон,
 Дида нақшуд як оғӯш ба биноии мо.
 Ишқ он чо ки зи мо ваъи чунун хоҳад, бод
 Бехудӣ барки фусуни адабишноии мо.
 Хома ашғушти надомат шуду андеша гузид,
 Гапг то машқи суҳан сархати раъноии мо.
 Назаре сарфи тааммул нашуд аз мо, ки бувад
 Иллати ғой дар ин напъа ба пайдоии мо.
 Чавҳарӣ, арзи ҳунар он суи таҳқиқ фаност,
 Мояи чаҳл бувад ҳосили доноии мо.

Ғазал

Рапг шикан аз чеҳра ба савдояшу зар гир,
 Анке бифишон дар ғаман аз чашму гуҳар гир.
 Оҳе ки кашӣ, турраи шони тараб ангор,
 Гарде ки кунад гул зи нафас, файзи сахар гир.
 Дар сина диле доғ куну лоласитон гӯй,
 Дар соғари ғам бода зи хуноби чигар гир.
 Он зулф, ки барҳамзани чамъияти мо шуд,
 Домест, ки мурғаш ҳамагӣ аҳли назар гир.
 Холан ки бувад нуқтаи девони таҳайюр,
 З-он доираи ақлу хирад зеру забар гир.
 Шуд фиғнаи олам руҳан аз ҳалкаи гесӯ,
 Ошӯби дили халқ аз он даври камар гир.

То чанд бувад ақл иколи¹ ту дар ин роҳ?
 Гӯ, барки чунун сафҳаи дониш ба шарар гир.
 Хуршедсифат гарми талаб бош ту аз шавк,
 Яъне кадам аз сар куну доман ба камар гир.
 Эй гарраи ҳастӣ, ба фароғат чӣ нишпий?
 Фурсат гузарон аст, сару барги сафар гир.
 Афсонаи ин базми фусун чанд кунӣ гӯш?
 Паймониан суҳбат шикану катъи самар гир.
 Лабрез шавад аз ту ҷаҳон, чун ту набониш,
 Ҳамхонаи анқо шаву олам таҳи тар гир.
 Бе сафвати дил мазҳари асмо натавоиш шуд,
 Бар фитрати аслии зану мероси надар гир.
 Гар зулмату гар нур, ту ҳайрони асар бош,
 Аз шаққу яқин бигзару ойина ба бар гир.
 Дил мунифъил аз хубию зингии касон чанд,
 Ин оина фориғ зи ғами айбу хунар гир.
 Ҳар нақш ки бинӣ, ту аз он ҷилва нишон ҷӯй,
 Ҳар нарда ки ёбӣ, ту аз он созу асар гир.
 Рашиҳе ки ҷақад аз қалами Ҷавҳари мо,
 Шаҳвориан гӯши худ аз он луълуи тар гир.

Аз шеърҳои Ҷавҳарӣ сарсарӣ гузаштан дуруст нест. Мумоилайҳ шеърро бағоят устодона менигорад. Зотан Ҷавҳарӣ ба тарзи қадим аз устодони адаби ин давра аст. Ҷавҳарӣ мукаллиди Бедил аст, аммо дар тақлид он қадар сохтакорию тақаллуф ба қор набурдааст. Бинобарин аз ин тақлид ба фасоҳати табиии забон зарари кулӣ рӯй надодааст.

Ҷавҳарӣ дар насри форсӣ низ муқтадир аст, лекин на-срашро бағоят душворфаҳм менависад. Ба хоҳиши фақир барон тарҷуман ҳоли худ ҷизе навишта фириристода буд, ки нисбат ба соири мансуротан хеле сода аст. Ба тариқи наму-да нақл мешавад:

Намунаи насри Ҷавҳарӣ аз дастхатти худаш

«Ин тарозандаи саҳоифи хато ва ниғорандаи девони нуқсон Ҷавҳариан оҷизисармоҷи ҳечмадон минҷумла аҳволи асафомоли худро чунин рақамзадаи килки баён менамояд,

1. Иқол – ресмонест, ки ба ӯ пои шутурон ва сойири сутурон мешавад.

ки дар таърихи як ҳазору дусаду ҳаштоду нухуми ҳичрӣ дар балдаи Истаравшан дар маҳаллаи Намозгоҳ хангоми фасли рабъ ба арсаи вучуд қалам ниҳодаам ва ба олами зуҳуру шухуд оғӯши назар қушода.

Чунончи китъаи таърихе, ки ҳазрати волиди мочид иншод фармудаанд, имои ин маънӣ менамояд. (Ин китъа дар зайли намунаи ашъори Назмӣ дар боби «шун» навишта хоҳад шуд.)

Баъд аз айёми сабо чун аз тахтаҳои мактаби ҳиҷо ва варақгардонии дабистони савод фароғате дастам дод, аз сипии дувоздаҳ то ба ҳадди биступанҷсолагӣ шабҳо дуди чароғ мехурдам ва рӯзҳо дар мадорис ҷузвқашӣ менамудам, то аз улуми арабия он чи лобудду аҳам буд, омӯхтам ва аз фунуни алабия баҳра андӯхтам. Чун аз таҳсили дурусӣ маълума ва ҳатми кутуби маъруфа пардохтам, ба хидмати талабаи улум чун ҷавзо камар баста, рӯзгоре ба сар бурдам ва кӯчаи қилу қолро пай синардам.

Он гоҳ дар ибтидои давлати ҳуррият (яъне Инқилоби Уктабр ва таъкили Ҳукумати Шӯроӣ) маҷбуран тақаллуди казо намудам, то муддати се сол ба ин амри хатир интиголназир будам. Баъд аз он қилодаи ин тасаддиро аз зиммаи уҳда барӣ сохта, ақнун чанд гоҳ аст, ки бисоти ҳавову ҳавасро дарнавардидаам ва аз қору бори айём доман чидаам, дар гӯшаи нестию ҳамулӣ ҳазидаам. Аммо аз аҳди шабоб то ба имрӯз, ки санаи 1343 ҳичрия аст, бинобар саликан аслия аз он ҷо ки истеъдоди ман фитрист ва гуфтори ман тақаллуфию фикрӣ, чунончи дар шеъре ки гуфта, дурри ин маъниро суфтаам:

Қитъа

Сухан дар гавҳарам мавҷест, васфи лозими зотӣ,
Ки Назмизодаам, маънинаҷодам, фитратэҷодам,
Ба тақлиду тақаллуф кай тавон шуд ҳамзабони ман?
Ки шамъи маҳфили таҳқиқаму нур аст иншодам.

Агарчи салосати баён ва саломати таъбӣ ирсӣ нест, лекин абат ин ҷадиди аз ин варосат ҳам ҳаззи вофир дорам. Шоире меғӯяд:

Мо ҳама дар асл шоирзодаем,
Дил ба ин меҳнат на аз худ додаем.

Ба гуфтани шеър бештар моилам. Чи форсию чи туркӣ ва чи тозӣ, дар ҳар қадом аз ғазалиёту қасоид ва маснавиёту таъмия расоилу макотиб манзуман ва мансуран дафтарҳо ба тасвид расондаам, лекин ба узри камбизоатии ҳавсала ҳеч як аз ин нуқудро ба сиккаи таъб нанишондаам. Ин ҷо ба ҳукми он ки муште буд намунаи хирворе, ду-се ғазал дар кайди таҳрир медарояд...»

Ҷавҳарӣ ба адабиёти қадид иштиғол наварзидааст. Қасида иншоид карда дар мадҳи Тоҷикистон ба услуби қадим, ки дар қисми сеюм дар зайли адабиёти қадима дарҷ хоҳад шуд.

Боби «Ҳо»

– 28 –

МИРЗООЛИМҶОН ҲАСРАТИ ҲАСОРИ

Аз шуарои авоили асри 13 хичрист.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Баландӣ ёфт кӯҳ аз пой дар доман кашиданҳо,
Сари селоб бар санг омад аз бечо давиданҳо.
Ман аз бекадрии хори сари девор дониستم,
Ки нокас кас намегардад аз ин боло давиданҳо.
Матояи хусни ӯро бар сари бозори Миср оранд,
Зулайҳо мешавад шарманда аз Юсуф хариданҳо.
Ману маъшук агар хоҳӣ, ба як макҷлис тамошо кун
Аз ӯ гул-гул шукуфтаиҳову ранг аз ман париданҳо.
Маро охир ба хоки тира яксон кард ин Ҳасрат:
Зи дунболани давиданҳо, ба гардан норасиданҳо.

– 29 –

ҶУНАЙДУЛЛОҲ-МАҲДУМ ҲОЗИҚИ ҲИРОТӢ

Дар аҳди амир Ҳайдар баъд аз соли 1216 хичрӣ ба Бухоро омад, баъд аз чанд гоҳ ба Хӯканд ба хидмати Умархон шинофта, дар муноқишаҳои Бухорову Хӯканд аз забони Умархон ба амир Ҳайдар ин байтро навишта:

Фарл

Сазад, ки шоҳи Бухоро мутеъи ман гардад,
Умар ба тахти хилофат муқаддам аз Ҳайдар.

Баъд аз ғавти Умархон дар аҳди амир Насруллоҳ ба Бухоро бозгашта омал, дар сайри Самарқанд дар рикоби амир Насруллоҳ шеър мунғир бар золимии ӯ хонда. Чун ин шеър ба воситаи ҷосусон ба гӯши амир расида, илова бар кинаи деринашуда оташи ғазаби амирро шуълавар гардонид. Чун Ҳозик ба воситаи дӯстони худаш аз мочаро хабар ёфта, аз ҷони худ дар андеша афтада, ба Шаҳрисабз ки он гоҳ истиқлол дошт, фирор намуда.

Бо ин ҳама сари худро ба саломат бурда натавониста; амир Насруллоҳ дуздери ба Шаҳрисабз фиристода, ки дар хобгоҳаш ба қатлаш расондааст. Таърихи вафоташ маълум нашуд. Гумон меравад, ки дар байни 1246-1250 бошад.

Гӯянд, ки аз иттифоқоти аҷиба шеър шаби мақтул шуданиаш иншод кардааст, ки ин ғазал он шеър аст:

Ғазал

Чӣ сайдам ман, ки на бисмил шудам, на зеби ғитроке,
На аз хунам замин олула шуд, на домани поке.
Нигоҳамро тамошои гулу шабнам намебояд,
Ману дар кунҷи узлат ёди рухсори арақноке.
Дилам аз бегамизихои абнои замон хун шуд,
Набудӣ кош лавҳи хотирамро нақши идрок.
Фалак гар сифларо иззат диҳад, хораш кунад охир,
Ҳаво зад бар замин, бардошт боло чун кафи хоке.
Маро шӯри ҷунун аз панди носих кам намегардад,
Чӣ имкон аст, роҳи шуъла бандад мунғи хошоке.
Набошад ҳеч доғ аз доғи ҳаҷри ёр сӯзонгар,
Ба васли шамъ кай парвонаро з-оташ бувад боке.
Надидам дар баҳори зиндагӣ, Ҳозик, дар ин саҳро
Ба ранги лола ҷуз доғи дилею синаи чоке.

Аз «Радоифулашъор»

Нигори ман зи хино кард то нигор ангушт,
Ғирифт гул ба даҳан дар чаман зи хор ангушт.
Манех ба шеъри қачи сифла зинҳор ангушт,
Ки мисраъи ғалаташ мегазад чу мор ангушт.

Хусайн халюсий ёфта, ба Эрон рафта, дар Начаф фавтидааст.
Ин шеърро дар ҳасби холи худ ба амир Ҳайдар навишта:

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ба ғайри нола маро нест гамзудои дигар,
Дар ин ситамкада ку ёру опшнои дигар?
Ҳанӯз ношуда захме наку ба синаи ман,
Расад зи пасти фалак новаки чафои дигар.
Зи холи қисмати вожун ба ғайри хуни чигар
Ба ранги гунча набонад маро гизои дигар.
Ба гурбат аз ватан овораам валои ту кард,
Қарини ман зи валои ту шуд балои дигар.
Маро шиканҷаи мулки мусофират бонад
Нипонаи алами дашти Карбалои дигар.
Зи хуни дил ба сарангушти панҷаи миҷгон
Ба рағми бечигарон бастаам хинои дигар.
Ба чуз ту гар сари хидмат ба кас фуруд орам,
Ҳамон бувад, ки шавам банди худои дигар.

Дар ғалабаи кайку паппа гуфта:

З-аввали шаб то саҳар базмест дар мулки бадан;
Кайк раққосею паппа ноию ман чангзан.

– 31 –

МУҲАММАДСИДДИҚ ҲАЙРАТИ БУХОРОЙ

Вафот 15 рабиъуссонӣ, шаби душанбе, соли 1320 хичрӣ,
дар сини 27-солагӣ.

Аз дастхатти худи Ҳайрат

Ғазал ба тариқи мунозира

Эй сарв, беибо ба чаман сар кашидай,
Моно, ки сарви комати ўро надидай.
Ороми сарви ман бувад аз чўйбори чашм,
Эй сарв, агар ту бар лаби чў орамидай.
Ў сарви дилбар асту равон аст дар хиром,
Ту сарви бебарою ба кунҷе хазидай.
Ў реша дар дил асту зи дил об мехурад,
Ту реша дар гил астию аз гил дамидай.

Ў нознарвар асту бувад шох-шоҳ лутф,
Ту боғнарвар аз ду-се шоҳи буридаї.
Хайрат, зиёда муътақиди сарви нози ў
Гаштї, магар мунозираи мо шунидаї.

Мусаддас

1

Чї музтарам, ки зи ғам лаҳзае фароғ надорам,
Набошадам ба дил аз ғўшае, ки доғ надорам.
Ба роҳи матлаби айшу хушї суроғ надорам,
Ба каф зи даври шароби тараб аёғ надорам.
Чунон фусурдадимоғам, ки майли боғ надорам,
Ба ҳадди он ки гуле бӯ кунам, димоғ надорам.

2

Ба даҳр он қадар аз ватњи рӯзгор ғаминам,
Ки тири дарду ситамро зи ҳар қанор қаминам.
Фуру гирифта ҳучуми алам ясору яминам,
Изори шохиди мақсад ба ҳеч ёр набинам.
Агар ба рӯзи парешониям, низору ҳазинам,
Агар ғами шаби ҳичрониям, чароғ надорам.

3

Маро, ки соғари айш аз кафи мурод нигун шуд,
Вале ба маҳфили минон дил ба ғардиши хун шуд.
Зи ғусса рӯз ба рӯзам чу барфузуд, фузун шуд,
Набуд агарчи дили зор хун, тамом кунун шуд.
Ҳавову шавқи сару дил ба ҳок рафту бурун шуд,
Кунун сарсею ҳавос, дилею доғ надорам.

4

Чї мекунї ба ҳавас ҳустуҷўи нурсиши ҳолам,
Чї меравї раҳи дарди сари ҷавобу суолам.
Чунон ғудохтаҳол аз фалак ба наҳсу ваболам,
Тане зи ғусса низорам, қаде зи дард ҳилолам.
Димоғ сўхт ба ҳаҷрам, дил об шуд зи малолам,
Аз он ба саъїи нишоте дилу димоғ надорам.

5

Ба зулфи чархи ҷафочў, зи ҷаври даври ситамгар
Ба ранҷу дард чу Хайрат шикастаболаму музтар.
Дилам зи ҳодиса дар қайди қулфат аст муқаддир,
Ғамам чу қофия дар банди меҳнат аст муқаррар.
Зи бахти тира чу мурғи шикастаболаму беғар,
Ки ошғни талаб чуз ба парри зоғ надорам.

Ғазал

Ҳайронӣ аз он қомати боло кӣ надорад,
Беморӣ аз он наргиси шахло кӣ надорад?
Ғар чилвағар ой, ба нисорат зи дури ашк
Чашме ба сари роҳи тамошо кӣ надорад?
Юсуф туй, дар маърази савдои висолат
Чон нақли сари дасту таманно кӣ надорад?
Муштоқи ту, эй сарфи раҳат чон, кӣ набошад,
Савдои ту, эй ғорати чонҳо, кӣ надорад?
Чоне ба нисори қадимат хостам аз бахт,
Дар роҳи ту ин хоста, чоно, кӣ надорад?
Аз ношуданиҳост фидои ту, вағарна
Як дил зи наи ин сару савдо кӣ надорад?
Нозам ба чунин назм, агар назм чунин аст,
Афроста, Ҳайрат, сари даъво кӣ надорад?

Аз дастхатти Ҳайрат

Масъум ба хорӣ, бухоринигоро,
Зодам аз бухори ғамат сар ба хоро.
Нигор аст дастат зи қисми ғигорам,
Чӣ чобук нигоро, чӣ қисми ғигоро*
На қор аст сабрам дар айёми ҳаҷрат,
Зи ҳарфи висолам забонро чӣ ёро.
На роё, ки шинҳон қунам доғи ишқат,
На рӯё, ки ин сир қунам онқоро.
Чӣ сирр аст шинҳон, ки аз ишқ доғам
Шунав ҳарфам, эй доғи холи ту соро.
Тағофул синоҳат, чафо хайлгоҳат,
Ду чашми сиёҳат ду турки сафоро.
Ба ёлат ба майхона ғар пири дайрам,
Ба мулки малоҳат туй пури Доро.
Ғузорам ба зорӣ пас аз марғ, азеро-к
Ғузорӣ қадам бар мазорам ту зоро.
Мадор аз ғигон даст, эй дил, ки набвал
Мадоре ба чоно ба чонон мудоро.
Чафонеша бош, эй ки будию бошад
Ба коми раҳӣ захри ҳаҷрат гуворо.
Агар дар баводию ғар дар сахорӣ,
Ба ёлат бинои ғигон додам оро.

Ба забони авом

Яб-якка дӯш дур аз он нозанинписар
Дар тишна-тори кулбаи ғам доштам мақар.
Як лаҳза таб-таъин ғам агар меканид тӯл,
Мегашт тип-тикин чон аз бадан бадар.
Захрам ба чом буд, вале танг-танги шом
Аз тунги айш рехт фалак дар маям шакар.
Суб-сурх бода дар даст гул-гул шукуфта маст,
Яъне даромад он маҳи тобони ман зи дар.
Лавҳи чабин-ш содахати чавр ташна-тахт,
Лаъли лабон-ш бодакани шавқ ташна-тар.
Бар каф гирифта соғару хандида коҳ-коҳ,
Дар сар ҳавои бодаву нолида фарра-фар.
В-он лутфи гармшурсияш аз дина бисёр,
В-он ҳусни рӯзафзунаш аз дӯш хубтар,
Рӯе чӣ, дам-дамогири хуршед дар зиё,
Қалде чӣ, бад-баробари шамшод дар назар.
Аз санна-соф рӯяш хуршеду алғисс,
Аз рабба-рост қалдаш шамшоду алҳазар.
Гум-гурсуфтадаи тарзи хиром-ш сарв,
Шиб-шилтиқазҳаёшудаи рӯи моҳ-ш х(в)ар.
Он мӯи сип-сиёҳаш бо рӯи сан-сафед
Гуфти хусуфи хуршед ё дар қалаф қамар.
Аз рӯи ўст лола дил лахта-лахта хун,
Аз лаъли ўст гунча хун таҳ ба таҳ чигар.
Аз ҳайрати лабаш даҳани гунча яб-яла,
Аз хичлати руҳаш варақи лола ташна-тар.
Бишнасту алғараз май оварда ҳадлаҳа
Овард дар қанидани соғар дурӯя сар.
Соғар ки то ба рехтани бода лаб ба лаб,
Навбат, ки мерасид, асар дар пай асар.
Он гуна маст гардид, он гуна маст кард,
Он шиша пок-покиза гардид мухтасар.
Гуфто: Намонд чоми маро чуръае, дарег,
Гуфто: Бувад вусоқи туро шишае магар?
Гуфтам, ки ташна-тайёр. Гуфто, ки дав, биёр.
Меҳурду боз меғуфт: Як шишаи дигар!
Алқисса, ман ҳалоки ваю чоми май ҳалок,
Ин ҳол буд з-аввали шаб то дами сахар.
Саргарм ӯ ба пур шудани чом тез-тез,
Ман шиша дар қафу ба сари хум танар-танар.

Ӯ дар тамои кардан бисёр зуфунун,
 Ман дар расондани май бисёр пурхунар.
 То фурсате ки ёфта, хурд аз май он ҳама,
 То ҳолате ки донгта, шуд маст он қадар.
 Ман ҳолате; назар ҳама ҷо монда сим-сих,
 Ӯ ҳайате, ки аз ҳама сӯ гангта беҳабар.
 Ӯ мепарид аз асари бола қад ба қад,
 Ман мегусехт рингтаи ҳушам шатар-шатар.

Китъа

Он ки аз хоши нисолаш нарасиду нарасанд
 На пайи аҷз факирон, на наси ҷанг шаҳон,
 Ҷойи тан сохта дар пайкари худ сим сатир,
 Ҷойи дил донгта дар синаи худ санг пихон.
 Ору наингест ба ҷуз инку муҳаббат, ки ба даҳр
 Ҳам бад-он ори кихон рафту бад-ин нанги миҳон.
 Фикри Ҳайрат зи ҳамӯшиг раҳе маслуд аст,
 Боз бикшой бад-ин қофия танг даҳон.

Банде аз таркиббанди Ҳайрат

Рухсорану зулфат, эй шакарлаб,
 Моҳест хучаста дар дили шаб.
 Сунбул з-он мӯ фитола дар тоб,
 Насрин з-он рӯ расида дар таб.
 Эй сарвақли балаидаҳтар,
 Эй мохрухи саъидкаваб.
 Лаъли шакарин ба ҳақда бикшой,
 Эй шахрошӯби шаққаринлаб.
 Тартиби ҷафот шуд муваффақ,
 Асбоби тағофулат мураттаб.
 Ҷоно, дорам зи фуркати ту
 Ҳар шаб то рӯзу рӯз то шаб
 Аз ҳачри ту то ба шом фарёд,
 Аз дарди ту то ба рӯз ё раб.
 Вақт аст, ки аз тариқи ёрӣ
 Дар кулбаи ман қадам гузорӣ.

Раҷази мусалласи солим. Ду мисроъ ба шаш мустафъи-
 лун тамои мешавад

Соқӣ, баҳор омал, манех соғар зи каф,
Мутриб, шуда овардани хангоми даф.
Андеша то чанд аз сипехр, эй дӯстон,
Бояд расондан то фалак шӯру шаъаф.
Гар шаҳна бо май бинадат, аз чо марав,
Гар мухтасиб бо шохид ояд, ло тахаф!
Қадри шароби арғавон лозим шумар,
Сад хайф аз умре, ки бе май шуд талаф.
То баҳри сайди халқ берун тохтӣ,
Аввал дили мо шуд ба пайконат ҳадаф.
Халду қадат сарву суман кардам сифат,
Хайрат, мушавваш гаптам аз ин нашру лаф.

* * *

Не майл суи сунбулу хотир на ба шамшод,
З-он қад ба ҳаёлам хушу з-он зулф ба шам шод.
Носих, чӣ шавӣ монӣам аз рафтани кӯяш,
Дерест дар ин роҳаму худ з-ин равешам шод.
Ҳарчанд гизои дили маҳзун ғаму дард аст,
Хӯ карда ба ҳаҷрам, ба чунин парварешам шод.
Тегест пай қуштанам аз ноз ба дастат,
Қардӣ ту ба қон розиям, ар дар танишам шод.

* * *

Ҳарчанд, ки мумкин набувад рӯи ту дидан,
Дорам ба суроғи ту ба ҳар кӯча давидан.
Хондим фусуне, гираҳе то ба чабин зад,
Шарт аст лабу лаҳча ба сирка талабидан.
Қосид, кафи афсӯсу фиғонат чӣ ҳикоят?
Баргӯ, ки расидаст дили ман ба кафидан.
Инак сару бисмилла, ки мо низ умеле
Дорем чу бисмил таҳи нои ту тапидан.
Шамшоди ману нозу хиромидани бустон,
Сарви чаману раъшану ҳар сӯ калавидан.

Рубони рабъия

Эй толиғам аз талғати рӯят фирӯз,
Ҳар рӯзи ман аз баҳори васлат Наврӯз.
Бо ёди ту овони ман овони шабоб,
Бе рӯи ту айёми ман айёми аҷуз.

Рубой дар санъати чинос:

Эй он ки ба дарди дили ман дармонӣ,
Васлат ҳамаро расидаву дар мо не.
Дар базми ракиб агар қалам дармонӣ,
Гар ман биравам, бурун аз дар монӣ.

Рубой дар пайравии Хоча Мустанфӣ

Бемехрии дилбар аст ё гардиши гар —
Дуни фалак аст ё маро толиъи бар —
Гардида чӣ чора созам ин лаҳза ки сар —
Гардон шудам, эй рафик, ҳолам бинигар.

Фардиёт

1

Худ нашуд теги ракиб аз ту маро маъни сучуд,
Магар имрӯз ба пешони ман чизе буд?

2

Рақиби қачназар гуфто, ки қаддаш сарвро монад,
Шумо эй ростон, гӯед, мемонад, намемонад?

3

Дилро нигоҳи шӯхи ту к-аз роҳи дида бурд,
Духдест, хонаро зи раҳи тобдон занад.

4

Зи инваҳон нигоҳешу қилваҳон қадеш
Бирафт ҷону дил, эй ҷураҷон, ба ғӯри дадеш.

5

Ёрро ваъдан васл аст ба шаб, баҳри Худо,
Ҷошам омад ба лаб, эй ҳамнафасон, соат чанд?

6

Чашман аз гуна-гуна ғамзаву ноз
Орифи рангуборро монад.

Дар ғазминии лаҳҷаи атфол

Равад аз барам ба дур,
Дихад ин тарона шӯр:
Ба лабони шаккарии
Мана гиру қанд хур.¹

¹ Вазнан ҳар мисроъ мутафозилун фиъул.

Ҳайрат аз шарикдарсони фақир аст. Аммо аз камоли истеъдоду ишқи адабиёт дар хурдсолӣ ба мартабаи устодӣ расида буд. Фақир низ кавоиди арӯз ва баъзе нозуқиҳои санъати адабияро аз ӯ омӯхта будам. Ҳайфо, ки ин истеъдоди мучассам дар айёми ҷавонӣ (дар бистухафтазолағӣ) ҷаҳони фониро падрул намуд, вағарна аз ин қудрати фавқулода хориқаҳо дар олами адаб ба вуҷуд меомад. Азбаски ба таъб ёфтани авроқи парешонаш ба ин зудӣ дар назар наменамуд, аз осораи нисбат ба дигарон бенатар интихоб карда шуд.

– 32 –

ҲОМИДБЕК ЭШИҚОҚОБОШИИ ТОШҚУРҒОНӢ

Дар хурдсолӣ ба Бухоро хичрат кардаву дар ин ҷо на-швунамо ёфта. Вафот 1328 ҳичрӣ.

Дар бораи фишори аҳли дарбор гуфта:

Аз як маҷмӯаи дастнавис

Имрӯз ба одамӣ харӣ мебояд, не фазлу хунар,
Ё харкусию кунихарӣ мебояд, не донишу фар.
Дайнос шавӣ, ҳокими Даббус¹ шавӣ, ё мир ба Мир²,
Занқаҳбағию бадахтарӣ мебояд, не аслу гуҳар.

– 33 –

МУҲАММАДСИДДИҚҲОНИ ҲАШМАТ ВАЛАДИ АМИР МУЗАФФАР

Аз «Тазкирани манзума»-и Садрӣ Зиё

То куподӣ аз камони абрувон найкони ноз,
Эътимодам ёфт лағзипи беҳад аз наймони ноз.
Хуш худ дорӣ, мадор аз ман тамаъ, зеро ки дил
Изгиробе дошт бо худ, шуд кунун ҳайрони ноз.
Ораат моҳест равшан дар шаби торики зулф,
Қоматат нахлест хуррам дар баҳористони ноз.

1. Даббус – калъаи Даббус аст дар Миёнқоли Бухоро, ки ҳозир Зиёуддин меноманд.

2. Мир – номи мавзӯе аз тавобиъи Зиёуддин аст.

Хандаат айшест зоҳир гапга аз мулки адам,
Абруят тоқест боло рафта дар айвони ноз.¹
Турраат мушкест хушбӯ карда сахли боғи инк,
Ҷабҳаат лавҳест барои гапга дар унвони ноз.
Чун фалоҳан шуд насибам доимо сарғангағӣ,
Абруят чун аз тағофул кард саргардони ноз.
Ҳашмат аз таннозият то ҷанд, эй гул, ғам хурал,
Лутф ҳам бошад бисе марғуб дар овони ноз.

***

Дилшаро бо ҳама кори ҷаҳон кор аст, шиндорӣ,
Аз ин савдо димоғам гармбозор аст, шиндорӣ.
Маро меъроҷи Мансур аз аналҳақ мешавад равшан,
Ту ёро з-ин гунаҳ шоистаи дор аст, шиндорӣ.
Чу дар коло касод афтод, Ҳашмат, мекуни тоқат,
Ки ҷинси пораворо ҳақ харидор аст, шиндорӣ.

Ба тариқи интихоби намуна. Дар тавсифи харбуза гуфта:

Миёди хешро кун анбарогин,
Зи васфи харбуза лаб соз ширин.
Дар ансофани табарзад² бар даҳан нех,
Ки тамъи ӯ зи туффоҳи³ зақан бех.
Қалам зан аввал аз сархайли эшон,
Рабо ин гуи маъширо ба ҷавгон.
Ба назм овар сифоғи бекзодӣ,
Ба гардун бар садон кӯси шодӣ,
Ки ӯ сарлафтари ин бӯстон аст,
Зи иқими палак гегиситон аст.
Ба гулшан садроро подшоҳест,
Миёни хайли худ соҳибкулоҳест.
Зи ранги ӯ ки чун рӯз аст равшан,
Чу гардал бар гулистон партавафкан,
Салои хони эҳсонро навозад,
Дили халке асири хеш созад.

1. Ин маъмури бедии бисёр неку баста:
Ҷашми шӯҳат айни ноз, абруи мушкин номи маҳд,
Ин ҷӣ туфон аст, ё раб, ноз бар болои ноз.

2. Табарзад - як наъв аз ҳалво.

3. Туффоҳ - себ.

Ҳашмат дар аҳди ҳукмронии бародараш амир Абдулаҳад ва бародарзодааш мир Олим 35 сол (1303-1338) маҳбус буд. Дар ин айём ба ҷамъу татаббуъи кутуб соҳибкамолӣ рӯзгор шуд. Дар Бухоро ҳеч кутубхонае мисли кутубхонаи хусусии Ҳашмат муқаммал набуд.

Ҳашмат дар забони форсии туркию арабии шеър иншоид ва наср иншо мекард. Илова бар ин дар улуми ҷузъиёти мухталифа рисола навиштаву таҳрирот карда. Аз ин ҷумла таъкиратушшуарое ба номи «Номаи хусравон» таълиф карда, дар он китоб подшоҳу подшоҳзодагонӣ адибро зикр намуда.

Ҳашмат баъд аз 35-сола маҳбусӣ баъд аз Инқилоби Бухоро дар соли 1339 ҳиҷрӣ озод шуда, ба хидмати кутубхонадорӣи Ҳукумати Ҷумҳурияи Шӯроии Бухоро машғул гарид. Лекин дар соли 1341 ҳиҷрӣ ба сӯйхарақати баъзе бародару бародарзодагонаш эътимоди Ҳукумати Шӯроиро аз даст дода, дар зайли хонаводаи амири махлӯъ ба Афғонистон фиристода шуд ва алъон аз ҳаёту мамонаш хабаре нест.

— 34 —

АҲМАДЧОН-МАҲДУМ ҲАМДИИ БУХОРОИ

Таваллуд дар соли 1292 ҳиҷрӣ. Алъон дар қайди ҳаёт аст.

Ғазал

Эй меҳрликони моҳпайкар,
Эй сарви саҳикади сумалбар.
Эй ғайрати маҳвашони Фарҳор,
Эй рашқи паривашони Қашкар.
Ҷашмони ту ҳаст қони бодом,
Дандони ту ҳаст қони гавҳар.
Гавҳар бошад, вале дурахшон,
Бодом бувад, вале муқашшар.
Соф аст таваҷҷуби оби Масчо,
Саҳт аст дилаҷҷуби кӯҳи Фалгар.
Тафсири руҳат фазои Сағъо,
Таъбири лабаҷҷуби Хушлар.
Ҳамшираи моҳи осмонӣ,
Ё меҳри фалак турӯст хоҳар.

Рӯят ба маризи инқ духтур,
 Мӯят ба арӯси мушқ духтар.
 Ҳам лашкари нозро ту сардор,
 Ҳам аскарӣ ҳусро афитсар.
 Рамзе зи лаби ту як вагон канд,
 Ҳарфе зи ту як сарой шаккар.
 Чашмони ту искалоли вино,
 Зулфони ту фабриқони анбар.
 Ҳафтод карат гарат гарав бурд,
 Аз докаи шастучори ламбар.
 Бо қомати туст сарв камқад,
 Аз мӯй миёни туст камбар.
 Абру ба ҳилол нури чашме,
 Чашме ба гизоли Чин бародар.
 Ҳамдӣ, дилу қони худ салав кун
 Бо ёри ба қону дил баробар.

Рӯзе Фақир ба суроғи Ҳамдӣ ба ҳонааш рафтам, ки ба дарди миён гирифтор шуда, дар ҳонаи дарун дар бистари беморӣ афтада будааст. Чун ба мулоқотам баромада натавонист, ин китъаро мушъир бар чигунагии ҳолаш бадеҳатан ишод карда фиристод.

Қитъа

Нест дармонаму дармонаму дармонам аз ин,
 Дард якбора ки моро ба миён афтадаст.
 Ку маро қувату дармон, ки бароям беруи?
 Дилам аз заъф ба дарди хафакон афтадаст.
 Чист дармон, ки қунад чораи дардам имрӯз,
 Аз чунин дард, ки якбора ба қон афтадаст.
 Ман ки дере шуда, дармондан дарде будам,
 Тоза ин дард, рафико, ба миён афтадаст.

Аҳмадҷон-махдуми Ҳамдӣ аз кухансолони инқилобчиёни Бухоро ва аз шумлаи раҳбарони эшон аст. Шеърҳои инқилобӣ низ ишод карда, ки дар қисми сеюми ин маҷмӯа дарҷ хоҳад шуд.

ХОТИФИ ХУЦАНДӢ

Аз шуарои дарбори Умархон. Вафот 1258 хичрӣ.

Аз «Радоифулашъор»

Шабе зи шавк расондам ба зулфи ёр ангушт,
 Чу нофа гашт зи хар уқда мушқбор ангушт.
 Зи нақши ибрати ворафтагон чу лавҳи мазор
 Нишаста гарди фано бар сарам чаҳор ангушт.
 Ба таъби рост ҳисоби замонаро халал аст,
 Ки сар фароз намояд дами шумор ангушт.
 Зухури нафъ зи асбоби сифлагон маталаб,
 Ки ҳамчу даст наёяд зи по ба кор ангушт.
 Зи дасти зоҳиди худбин кушоди кор мачӯй,
 Бувад зи панҷа ба сад уқдааш дучор ангушт.
 Зи баҳрҷӯшии ашқам ба ёди қомати ӯ
 Ба боғ мегазал аз сарв ҷӯйбор ангушт.
 Чу шона дар хамаи зулфат ба сад забони фусун
 Расонд Хотифи мо бар даҳони мор ангушт.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Гашта то аз машрики ҳуснат намоён офтоб,
 К-инчунин гардида дар олам гулафшон офтоб.
 Аз таҷаллии ҷамолат ғолибан аксе гирифт,
 Мешавад дар Бохтар¹ хар шом ниҳон офтоб.
 Рӯзи хичрон сели ашқам оламе барбод дол,²
 Аз рухат бинмо ба бахти тирарӯзон офтоб.
 То ба кай аз дур дофад бо ту андар дилбарӣ,
 Гӯ, биё аз хуччати даъво ба майдон офтоб.

Фард

Хираҷашмӣ то ба кай, беруи шав аз кӯяи, ракиб,
 Шуълаи оҳам намедонӣ, ки барки хотиф аст.

1. Бохтар – ба маънои Машриқ аст, гоҳ ба маънои Мағриб ҳам ба кор мебаранд.
 2. Ин мазмуноро фақир бади-ин ранг бастаам:
 Тангам аз борони ашқи худ, Худоро, як замон,
 Офтоби ман, намоён кун изори хешро.

ХИЧЛАТ, ҚОЗӢ РАМАТИИ БУХОРОӢ

Аз шуарои асри 13.

Аз «Радоифулашъор»

Мақун зи нахли хино ранг чун баҳор ангушт,
 Бирез хуни маро, то шавад нигор ангушт,
 Биё, ки бе рухат, эй махви поз, гарди малол
 Нишастааст ба рухсораам чаҳор ангушт.
 Ҳамениҳал ба лаби хеш сурмадон аз мил
 Ба арзи ҳайрати он чашми гурҳумор ангушт.
 Гираҳ чӣ гунча зи кори дилам бисозад боз
 Наёрад ар ҳама нохун ба рӯи қор ангушт?
 Чунон ба инк алам гаштаам, ки медонад
 Замонаам ба кафи дасти рӯзгор ангушт.
 Зи лутфи ёр чу наргис дар ин чаман Хичлат
 Ҳамебарад ба суи қоми зарнигор ангушт.

* * *

Ҳар гунча ки сар қард ба он тангдаҳон баҳе,
 Нур қарда ба хун бод даҳонаш ба ҳамон баҳе.
 Савсан зи наси сар бадар афқанд забонро,
 То қард ба озодии он сарви равон баҳе.
 Хичлат, нақашӣ қулфати илзоми ҳарифон,
 Он бех, ки наёри зи ҳамӯшӣ ба забон баҳе.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Он ки мебинад зи аҷноси зиёнфарсуд суд,
 Чӯби бедаш мешавад аз толиғи масъуд уд.
 Хат зи қурби мохи рухсораш ба ранги дигар аст,
 Менамояд 3-оташни ҳуснаш баҳорандуд луд.
 Бе рухат танҳо насозад охи гардунгард гард,
 Меравад умрест, аз чашми ниғаҳнадруд руд.
 Ончи аз чинси нишоту айш мебояст, нест,
 Ончи аз асбоб поманзури хотир буд, буд.
 Чуз алам 3-абнои олам чашми осони мадор,
 Дар бисоти ин азизон кам шавад мавҷуд чуд.
 Дар тариқи сачдаи он остон чун нақши по
 Қабҳаи уммед Хичлат ҳар қадар фарсуд, суд.

Фард

Мо сняхбахтон сазои ин қадар сахтӣ наем,
Донаи ашкему моро гардиши чашм осиест.

— 37 —

ХОИФ, ИБРОҲИМ-МАХДУМИ ИСТАРАВШАНИЙ

Уротешагист. Аз шуарои авохири асри 13 ҳичрист.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Бозам андар сар ҳавои шоҳиду паймона аст,
Орзуи хидмати хоки дари майхона аст.
Ҳури чаннат гар чу чонон гуфтаам, айбам мақун,
Мастам аз чоми муҳаббат, ин суҳан мастона аст.
Шӯри маҷнунӣ дуболо мешавад дар навбахор,
Лочарам з-он хатти мушқин дил зи ман девона аст.
Ишқ агар яғмои чоноу дил кунад, манъаш мақун,
Ихтиёри чузву кул бо ӯст, соҳибхона аст.
Як сари мӯ маҳраи он зулфи ҳам дар ҳам нашуд,
Гарчи умре чок-чокам дил ба ранги шона аст.
Шайхи шаҳрӣ гар ба таъни майнарастон лаб кунод,
Як-ду чомаш дех, ки мискин аз хирад бегона аст.
Дигар аз фирдавсу хураш чиест матлаб дар ҷаҳон,
Ҳар киро дар хона маъшуке чу ту чонона аст.
Хоиф, аз бисёрии исён набояд ноумед,
Шоҳиди раҳмат ба шахси маъсият ҳамхона аст.

Хоиф соҳибдевори аст, аммо девонашро мутолиа муяссар нашуд. Мир Насруллоҳ (Ботурхон) баъд аз таҳриби Уротеша Хоифро бо аҳлу аёлани ба Бухоро кӯчонида, дар охири он умраш ба иллати фалаҷ гирифтор шуда, ҳар ду ҷояш аз рафтор бозмонда, дар гарибӣ эҳтиёҷ ба Бухоро вафот кардааст. Аммо таърихи вафоташ маълум нашуд.

ХАЗОНИИ ҚАРОТЕГИНИЙ

Аз шуарои асри 13 ҳиҷрист.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Рубой

1

Тифлӣ зи ғами даҳр фаромӯшам кард,
Афюни шабоб низ мадҳушам кард.
То сабзаи хат дамиду гул кард хазон,
Пирӣ нафаси субҳ дар оғӯшам кард.

2

Як бор нахондӣ, эй бути тарсоям,
То бӯса бар он лаъли лаби тар соям.
Зуннори сари зулфи ту бастам ба миён,
Охир, ба қадом ранг бетаре оям.?!

3

Омад барам он сарикади мушқинҳол,
Зулфани шаби қалр, чеҳра бадр, абру ҳилол.
Дил чавҳари қон кард нисори қадмаш,
Ман мота ало хуббиҳи, яҳё би висол.

МУЛЛОУСМОН ХАМӮШИИ БУХОРОӢ

Аз шуарои асри 14 ҳиҷрист.

Аз таъжирати Афзал

Зи бас дар қулбаам шамъи қамолат равшан аст имшаб,
Қанори ҳонаам гулрезтар аз гулшан аст имшаб.
Намедонам, ҳадиси хатти райҳони кӣ меғӯям,
Ки бар рӯи забонам дуди дил чун савсан аст имшаб.
Нигаҳ нуре надорад бе фуруғи орази моҳат,
Саводи лидаам монанди қанми сӯзан аст имшаб.
Зи ҷӯши новаки мижғони он шӯҳи қамонабрӯ
Ҷазон синнаам ҳамранги қанми қаншан аст имшаб.
Ҳавои гул намехоҳам, Ҳамӯш, аз гулшани қаннат,
Ба ёди он баҳори ноз гул дар доман аст имшаб.

МУЛЛОҲУСАЙН-МАХДУМ
ДОНИШИ БУХОРОИ

Аз шуарои миёнаҳои асри 13 хичрист.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Дог аст найшакар, ки найи бӯрӣ нашуд,
Шаккар макиду кобили он наққи мо нашуд.
Мардон ба рӯзи ҳолиса мухточи нокасанд,
Растан зи мавҷ бе мадади нохудо нашуд.
Давлат ба вақт хуб, вагарна баробар аст,
Шав мард, бону ҳомила гардид ё нашуд.

Китъа

Баски фитратҳо ба гарди норасоӣ ҳок шуд,
Як ҷаҳон анҷом хичлатнаравари оғоз монд.
Нагмаҳо бисёр буд, аммо зи ҷаҳли мустамӣ
Ҳар қадар бепарда шуд, дар пардаҳои соз монд.

Фардиёт

1

Эй басо маънӣ, ки файзи як шарар гул карданаи
Барки хирмансӯзи инкори ҷаҳоне мешавад.

2

Ба арзи беҳабарон ҷавҳари калом мабар,
Ба сангу хишт дами теги обдор марез.

3

Назокатфаҳмин асрор ҳар ҷо парда бардорал,
Зи сатри решае ҷаҳли гулистон метавон хондан.

Маснавӣ

Чӣ лофӣ ба ҳарфи касон хомавор?
Сарире зи таҳқиқи худ ҳам барор.
Марав ҳамчу гӯш аз пайи ҳарфи кас,
Ба дил гӯта зан соате чуи нафас.

Рубои

Харчанд тавон зи чарху анҷум гуфтан,
Сад нусха тааххуру такаддум гуфтан,
Чун бар сари инсоф равӣ, душвор аст
Як ҳарф ба қадри фаҳми мардум гуфтан.

— 41 —

МУЛЛОРАЧАББОЙ ДОНИШИ БУХОРОЙ

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Мо на танҳо синачоки холи мушкин гапгаем,
Шона ҳам умрест, дорад чоки домон дар бағал.
То паризоди чамолат аз кучо толиғ шавад,
Дорад аз ҳар тори мӯ чандин шабистон дар бағал.
Осмони дилбарӣ нозам, ки андар рӯзгор
Карда зоҳир аз рухат хуршеди тобон дар бағал.

* * *

Як шаб агар ба кулбаам ой, чӣ мешавад,
Банди қабо зи ноз кушой, чӣ мешавад?
З-он лаб, ки кути чони ҳама хастагон аз ўст,
Бўсе диҳию чон бирабой, чӣ мешавад?

— 42 —

МИРЗОШАМСИДДИН ДОБИИ БУХОРОЙ

Аз шуарои аҳди амир Музаффар ва муншии дарбори ин-
сари ў Нуриддинхони Ҳаё — ҳокими Чорчўст. Чун ба тазки-
раи Афзал зикр наёфтааст, маълум мешавад, ки пеш аз 1303
ҳиҷрӣ вафот кардааст.

Аз «Тазкираи манзума»-и Садрӣ Зиё

Эй аз хатат бунафина хичил, мушки ноб ҳам,
В-эй мунафил зи рӯи ту гул, офтоб ҳам.
Аз туғдӣ мизочи ту метарсам, алҳазар
З-он чашми масти фитнагари нимҳоб ҳам.
Хунобанӯши хасрати лаъли лабат ақик,
Хичлаткаши сафои рухат моҳтоб ҳам.
Нобанди халқан сари зулфи ту чону дил,
Мафтуни наргиси сияҳат шайху шоб ҳам.
Помехрубони ман, назаре кун, ки бе ту дил

Хун гангт лахта-лахтаву гардил об ҳам.
Гӯям ҳадиси ишки ту, кӯтах намешавад
Ин мочаро ба явма якумулхисоб ҳам.
Маргулае зи зулф кушой, шавад касол
Бозори мушку анбару атру гулоб ҳам.
Соқӣ, матоб рух, караме кун, ки кониҷам,
Гар софи бола нест, ба лойи шароб ҳам.
Доъӣ, ки дургарди ҳарими иноят ҳаст,
Дураш макун зи лаззати қахру итоб ҳам.

* * *

Ба сеҳри гамза чапмат карда бо Хорут устодӣ,
Зи миҷғони ту мегирад аҷал таълими ҷаллодӣ.
Никоб аз лух фикандӣ, тоза кардам расми маҷнунӣ,
Лаби ширин намо, барно кунам оини фарҳодӣ.
Ба даври оразат то ганг хатти анбарин пайдо,
Маро доми бало шул, дигаронро хатти озадӣ.
Наёсудӣ зи ҷаври ҷархи воҷун лаҳзае, эй дил,
Ба доми турраи пурнеҷубош то бияфтодӣ.
Бурун ор ахтарамро аз ҳазизи наҳси ғам, ё раб,
Ба авҷи саъди васлаш, к-он бувад сармоёи шодӣ.
Кучо ёбам мани сарганга раҳ бар манзили максуд,
Нагардад то шуъоӣ кавкаби фазли туам ҳодӣ.
Дило, бар оташи ғам аз майи гулранг зан обе,
Бирав, хоки дари майхона шав, охир чу барбодӣ.
Гар аз ҷаври гурури хусну истиғнои маъшуқӣ
Накардӣ ҳеч ёдам, кай бурун як лаҳза аз ёдӣ.
Ба хубӣ бурдаӣ гӯӣ аз парирӯёни симинтан,
Чи хиндию чи кашмирий, чи румио чи бағдодӣ.
Табассумҳои пинҳони лабат ҷон медуҳад ҳар дам,
Агар дорад тағофулҳои чапмат қасди бедодӣ.
Макаш сар аз хаташ, Доъӣ, агар садпораат созад,
Надорӣ токати теги ҷафояш, дил ҷаро долӣ?

* * *

Бӯстонафрӯзи ман сайри гулистон мекунад,
Лоларо хунидиду гудро парешон мекунад.
Шарбати унҷоби ёкути лаби ҷоншарвараш
Кори анфоси Масеху оби ҳайвон мекунад.
Шона беҳад мезанад бар зулфи ӯ, имшаб магар
Базро маншота яксар сунбулистон мекунад.

Бохабар бош, эй дили гамдида, он турки Чигил
 Масту бебокона касди кишвари чон мекунад.
 Бандаи банди кабо во кардани он маҳ шавам,
 К-офтобе равшан аз чоки гиребон мекунад.
 Позам он чашми сиёҳи масти кофаркешро,
 Кори сад соҳир ба як таҳрики миҷгон мекунад.
 Мавҷи ашқи дидаи Доъитро наззора кун,
 То ба ҳангоми ҳуҷуми хат чӣ тӯфон мекунад.

– 43 –

АҲМАД-МАҲДУМ

Мухандиси мунаҷҷим Дониш, мапхур ба «Аҳмади Қалла», таваллуд 1242 ҳиҷрӣ, вафот 1314.

Ҳарчанд тафсири тарҷуман ҳоли адибон дар ин маҷмӯа мақсад нест, дар бораи аҳволи баъзе ашхос аз бархе тафсилот гузир ҳам нест. Чунончи Аҳмад – маҳдуми Дониш мулаққаб ба «Аҳмади Қалла» шахсест, ки агар мо дар бораи адибон ҳеч гуна маълумот доданро илтизом намекардем ҳам, дар хусуси ин шахс пурғӯй қарданро лозим медонистем. Бинобарин дар ин хусус бар ҳилофи дастури илтизомқардануда сатре ҷанд нигошта шавад, ҳовандағони муҳтарам маълум шуморанд.

Аҳмади Қалла, чунончи осораш далолат мекунад, дар муҳити Бухоро ба инкилоби илмӣ, адабӣ, иҷтимоӣ сиёсӣ раҳбар ба шумор меравад. Аҳмад-маҳдум, чунончи дар як дафтар дар зайли гузориши ҳолати худ навишта, дар хурдсолӣ ва овони мактабхонӣ аз ғайри шуур ва бинобар ҳис қарданиш машаққати тоқатгулозро ба усули таълими мактаби кӯҳна эълони исён қардааст ва мегӯяд, ки «ман ба истеълоди ғавқулӯдас, ки доштам, аз ғайри давомат қарданам ба мактаб соҳиби хатту савод шудам. Агар саводбарорӣ мавқуфи таҳаммули он ҳама машаққат мебуд, ҳаронна бе-савод мемондам». Ибораташ айнан аз хотир фаромӯш шудааст. Маолан нақл ёфт.

Аҳмад-маҳдуми муҳандис бар ҳилофи ҷадвали дарси нурғироми мадрасаҳои Бухоро илми ҳандаса, ҳайат, нучум, мусика, нақшу тасвир, тибб ва амсоланро биззот саъй қарда омӯхтааст. Аҳмад-маҳдум баъд аз хатми кутуб ба тарғиби мадрасаҳои Бухоро дарс гуфтаи, мударрисӣ қарданро илтизом накардааст. Аҳволи устодони асрашро ба як

ҳолати хандаовар ба қалам тасвир карда, танкид намулдааст. Аҳмад-махдумро дар бораи усули ҳукуматдории амирони Бухоро танкидоти сахту эътирозоти бечавоб аст.

Аҳмад-махдумро дар бораи касбҳо, пешаҳо, муносибати мардум бо якдигар, ахлоқи хонадорӣ, муносибати келину домод, муноқишаҳои келину модаршӯй ва амсолаш назарияҳои махсус ва муҳокимаҳои мудаққикона аст.

Аҳмад-махдум дар соли 1242 ҳиҷрӣ дар Бухоро таваллуд ёфтаву дар соли 1314 вафот намуда. Аммо осори муҳаққиқонаашро бештар то соли 1300 навиштааст.

Маълум аст, ки дар он оғоз дар Бухоро аз фикрҳои наву адабиёти ҷаҳид асаре набуд. Пас, маълум мешавад, ки ин дохили модарзод ҳамаи афкорашро аз ғайри талқини касею китобе маҳз аз тадаббуру тафаккури худ маинату дунёро ҳосил кардааст.

Дар аҳдҳои охирӣ, баъд аз 1200 ҳиҷрӣ дар Бухоро ва Мовароуннаҳр дар назм, наср тақлиди Бедил шухрат гирифта, ҳар аҳли ноаҳд, ки ба дасташ қалам мегирифт, ҷизе дар найравии Бедил навишташро аз ҷумлаи татиммаи камолӣ худ мешуморид. Аҳмади Қалла бо вучуди камолу ихлосу камолу ақидааш дар бораи Бедил дар тақлиди услуби Бедил мубориза эълон карда, худ осори манзумаву мансурашро дар камолӣ содагию равонӣ навишташро илтизом кард. Мусоҳибони худро низ аз тақлиди Бедил манъ мефармуд. Услуби Бедилро махсуси истеълоду маслаки бедилӣ медонист. Ба амсоли Қозӣ Абдулвоҳид Садри Сарир, Домулло Абулфазли Сират ва Исомахдуми Муфтий, ки муосиру мусоҳибони Аҳмад-махдум буданд, ин талқинот беасар намонд. Эшон баъд аз он ки дар аввали ҳол дар назму наср Бедилро тақлид карда буданд, дар овони охирӣ соданависиро маҳқ менамуданд. Аҳмад-махдум агарчи ба ҳар муносибат ба тариқи рубоӣ, ғазал, китъаву касида хеле шеър иншод карда бошад ҳам, бинобар аҳаммият надодаш нусхаҳоиашро ҷамъ накардааст. Ба ҳамин сабаб маҷмӯаи осори манзумааш дар миён нест ва ҷӣ микдор будани маълум нест. Ба ҳар ҳол кам будани осори манзумааш нисбат ба мансурааш муҳаққак аст.

Аз Аҳмад-махдум дар нусхаҳои китоб, дар маҷмӯаҳои мутафарриқа, дар дафтарҳо ва дар коғазпӯраҳо хеле осори мансура мондааст. Аммо номдортарин осори мансурааш «Наводирулвақоӣ» ном китоби мудавван аст, ки тахминан

дори 750 сафха аст. Мушарриҳоти ин китоб воқеъҳои мутафарриқа ва саргузаштҳои парешон ва баъзе масоили илмӣ буда, забонаш форсии сода, тартибаш наздик ба румон аст, ки дар зимни саргузаштҳои ҳаёлии ҳеле ибратбахшост.

Аҳмад-маҳдум ба сабаби таълифаш ин китобро ҳарчанд аз уламои аҳдаи мукофоти тақфиру ташнеъ ёфтааст, аммо дар назари аҳли таҳқиқ ва соҳибони афкори салима қадранд баланд ғангааст. Чунинчи Шамсиддин-маҳдуми Шоҳин, ки дар шеър аз ҷумлаи наводирӣ аҳли худ буд, ба муносибати таълифи ин китоб Аҳмад-маҳдумро ба қасидае мадҳ қардаву Мулло Абдулмачиди Музтариб, ки муосиронаш аз қалами ҳичонависи ӯ ба ҷои омада буданд, ин қасидаро дар мадҳи мумоилайҳ муҳаммас қардааст. Чун ин муҳаммас аз ҷумлаи осори нафиса аст, ба дарҷаш дар ин ҷо хонандагони киродро зиёфат менамоем:

Аз ҳар банд ду мисроъи охири аз Шоҳин ва се мисроъи нахустин аз Музтариб аст.

Муҳаммаси Музтариб бар Шоҳин дар мадҳи Аҳмад-маҳдум

1

Бе занну ваҳму бе ламу бе лову райбу шак
Бошад туро вукуф зи омадиуди малак.
Таъби ту ангубини карометро чалак,
Эй як варак зи дафтари фазли ту нух фалак,
Сити камоли ту зи само рафта то самак.

2

Бошад савоб, он чи туро дар ҳаёл рафт,
Рафти ба манзили, ки дар ӯ Дониёл рафт¹.
Дар сидки ин мақол басе килу кол рафт,
Ҳар даъвие, ки аз ту ба фазлу камол рафт,
Бирчис² мӯҳр қарду Аторуд навишт сак³.

3

Зоти ту ҳаст муҳбири асрори нух синехр,
Най бурдаи зи илм ба асрори нух синехр.
Донистай маротиби адвори нух синехр,
Авзоъи ҳафт ахтару атвори нух синехр
Бар дониши баланди ту пайдост як ба як.

1. Ишора аст ба таҳассуси Аҳмад-маҳдум ба илми рамл.

2. Бирчис — ситорани Музтариб, уро қозии фалак гуянд.

3. Сак — васиқаи қубола аст, муарраби «сак».

Эй дафтари румузи хикамро намуда тай,
 Дар шохрохи олами асрор бурда най,
 Овозаи камоли ту биғрифт Руму Рай.
 Эй фитратат ба сина чу дар обғина май,
 В-эй нуктаат ба хома чу дар бобзан газак.

5

Ҳар кас ки ҳаёт мункири фазли ту, покае аст,
 Дар чапми эътибор вучудан кам аз ҳас аст,
 Ҳон, суратат ба гавҳари маъий мучаннас аст,
 Нисбат туро ба Аҳмади мурсал ҳамин бае аст,
 К-ин номи нек байни туву ўст муштарак.

6

Азбаски покдинию қалбат мутаҳҳар аст,
 Номи хушат ба манзили мақсуд раҳбар аст,
 Некии ном фазли Худованди акбар аст,
 Чун иттиҳоди исму мусаммо муқаррар аст,
 Гар хонамат паямбари охирзамон, чӣ шак.

7

Аз нудрати саноиъи ту ақл ганпта лол,
 Ҳар як зи ҳам аҷиб бувад, кимиемисол,
 Дода Худой зоти туро ин хама камол,
 Дидам «Навоидир» -и туву аз сафҳаи ҳаёл
 Кардам вақоиъи ҳукамои гузапта ҳақ¹.

8

Аз рукъаҳои васфи ту офоқ пурнавид,
 Созад Худой ҳикмати ту дам ба дам мазид,
 Аз туст роҳи ҳикмати юнониён падид,
 Бар ганҷи сеҳр фикри тухарсанҷи ту қалид,
 Бар нақди фикр таъби суҳандони ту маҳақ.

9

Он к-ӯ набуд ба мартаба наъли туро широк²,
 Ту дар фазои чархию вай дар нишеби хок,
 Нисбат дар ин миён зи само буд то самоқ,
 Гар лофи афзали³ ба ту зад аблаҳе, чӣ бок?
 Танбӯри эътибори туро к-ӯ бувад ҳарак⁴.

1. Ишора ба «Наводирулвақоиъ» аст.

2. Ҳақ – тарошидан.

3. Широқ – банд ва ё бандинаи рӯи наълаи ё кафи.

4. Ишорат ба Афзал-маҳдум, соҳиби тазкира аст, ки мумоилаҳ бо вучуди шогирди Аҳмад-маҳдумро ба рубоӣ ҳаҷи карда буд ва худ лофи тафаввуқ мезад.

Н-орад ба рӯи кор чу ту чархи чапбарӣ,
 Чоми Чамино ланхи сафои сикандарӣ.
 Хатм аст бар ту фазлу ба хазрат паямбарӣ,
 Арбоби фазл бо ту набранд ҳамсарӣ.
 К-он чо уқоб ҳамла барад, чун кунад чапак?

11

Арбоби фазиро зи канори ту сина реш,
 Бинҳода борҳо маҳаки имтиҳон ба пеш,
 Гардида мунфайл зи хичолат ба фикри хеш,
 Шейри малех гар кашамат сал чамоза² беш,
 Саҳл аст бо ту чун ба кароқулиён намак.

12

Бо хирзи шейр аз тани хуршед таб рабуд,
 Баҳромро тагонча ба рух зад, салаб рабуд.
 Аз чани Зухра олати лаҳву тараб намуд
 Шохин, ки ҳомааш зи Аторуд касаб рабуд,
 Чархан занад ба азми малехи ту хайта лак³.

13

Мадҳи ту нест дархури ҳар марди булфузуд,
 Анқо кучо ба доми кабӯтар кунад хулуд,
 Аз чапбари ҳаёл бинечад сари нузуд,
 Мадҳи ту чун кабӯтари ёбой аз катак.

14

Эй афзалулафозилу раъсулмуҳандисин,
 Фази Худо ҳамеша ба зотат бунад қарин.
 Ояд бари ту тухфа зи ҳуккоми Руму Чин,
 Ё раб, фуруғи зоти ту монод бар замин,
 Човид чун галиъаи хуршед бар фалак.

15

Дар олами фано нахурал аз ҳаёт бар,
 Якборайи зи дафтари ҳастӣ шавад назар.⁴
 Рӯҳи ҳабиси ӯ ба чаҳаннам кунад мақар,
 Ҳар хирасар, ки бо ту шарирӣ кунад чу ҳар,
 Ҳар тирадил, ки бо ту бахилӣ кунад чу сағ.

1. Чубест, ки тори танбӯрро ба он бардоранд.

2. Чамоза — нугур.

3. Хайта лак — чумла аст, ки арабон дар вақти дур пиндиштани қорс аз касе ба ҳамин хитоб мекунад.

4. Назар — ба истилоҳи дафтардорони Бухоро ғойбро гӯянд. Чунончи дар даҳяи омма ё ки қуруқи дашҷар ҳар кас ки ғойб бошад, ба зери номаш «назар» менависанд.

Дар солу моху ҳафта набинад рухи палав,
 Умраш шавад тамом ба таҳсили нони ҷав.
 Доим бисоти хонаи ӯ бод дар гарав,
 Аз таъби сарди хеш шавад ҳамчу хар катав,
 В-аз хӯи гарми хеш кунад ҳамчу сағ тулак.

Аҳмад-махдум ба амир Музаффар қасида ишро карда,
 дар мавриди ифтихор ва шумори фазоли худ ин абётро
 навиштааст:

Аз тазкирани Садрӣ Зиё (ба тариқи иштихоб)

Шунидаам зи ҳакиме, ки подшоҳонро
 Ба чанд тоифа бояд кушуд роҳи висол.
 Ҳама ҳунарвару донишпажӯху диндарвар,
 Ҳама суҳанвари санҷидаи малехмақол.
 Нахуст олими доно ба илми дин зи усул
 Фуруъро бишиносад ба ҷумлаи аҳвол.
 Дигар табиби масеҳодаме, ки гоҳи касал
 Барад зи тинати гул сардин насими шамол.
 Дигар мунаҷҷими моҳир, ки розҳои синехр
 Баён кунад зи суъуду нухусу авҷу вабол.
 Дигар муганнии хушлаҳҷаи тарабангез,
 Ки бистурад зи тибобӣ калил занги малол.
 Дигар дабири ҳумоюнхате, ки гоҳи рақам
 Ниҳад зи хушқадамӣ бар руҳи Аторуд хол.
 Дигар суҳанвари шоир, адиби болиғфан,
 Ки васфи шох кунад дар ҷамиъи ҳолу муҳол.
 Дигар мусаввири беҳзолдасти моникилк,
 Ки нақшаи фалаку арзро кашад тимсол.
 Вучуди ҳар як аз ин қавм, зеби мамлакат аст,¹
 Хузури ҳар як аз ин фирқа мулкрост ҷамол.
 Бувад ба зиммаи арбоби салтанат лозим,
 Ки парваранд мар ин ҷумларо ба молу манол.
 Бувад вазифаи ҳар як миҳе зи сим ҳазор,
 На, балки аз зари сурхаш диҳанд сад мисқол.
 Касе, ки ҷамъ кунад ин фунуи зи баҳти баланд,
 Ба чанд ротиба лоиқ бувад бад-ин минвол.

1. Дар ин мисроъ ба ҷои «аз ин қавм» «аз ин зумра» мебуд, хубтар маъф-
 тод. Аммо дар се нусха, ки мутолиа шуд, «аз ин қавм» аст.

Камина аҳқари худлом Дониши махзун,
 Ки умри хеш намудааст сарфи истикмол,
 Зи ҳар камол, ки мардум тақаррубан талабанд,
 Ғирифтааст тамагтуъ ба кадри қуввати хол.
 Чаро зи меҳнати офок гашта фарбиҳу зуфт,
 Чаро зи роҳати айём мондааст ҳазол?
 Чарост рӯзсиёҳу чарост дегсафед,
 Чарост қисагиҳию чарост косасафол?
 Вазифа аз қарамат сад ҳазор меҳоҳам,
 Зи баски дар бари ман ҳаст сад ҳазор камол.
 Манам, ки дар сафи аҳли хунар ҳижабри дамон,
 Манам, ки дар ҷамани илму фан ҷамида ғизол.
 Манам, ки даври фалак дар ҳазор сол чу ман
 Наёварад ба замин маъхари ҳазорағзол,
 Хунар қадом, ки бо ман нагашт рӯй ба рӯй,
 Қадом илм, ки бо ман накард истикбол?
 Патиҷаи ман агар ин бувад, аҷаб набувад,
 Манам ба боғи наволи ту сарқашнда ниҳол...

Аз китоби «Наводирулвақоиф»-и Аҳмад-маҳдум

**Дар боран касбҳову пешаҳо ба муносибате дар баёни
хони худ навишта:**

Ман аз илми русум ба кадри вуқуф ба арабиёт ва
 истихроҷи масоили зарурия ва истиғлози маънии оғу
 ҳалие иктифону иктисор қардам ва дарсу таларрус ва ғир-
 доварии шогирдонро билмарра қорих будам ва таъям му-
 танаффир аз гангову ҳангома буд ва ба хони устодоне, ки
 пешаи онҳо таламмуз мекардам, тараххум меовардам, ки
 инҳоро чӣ доғия бар ин ташвишту ғавго розӣ дошта?

Мановиғи дунявӣ ва ухрании эшонро аз кутуб
 мечустам, ҳамаро дар хусрони зиён меиддам ва бар сулуки
 уламои тобиён ва мутақаллимин номувофиқ ва дар таш-
 хиси маоий ваъдаҳое, ки дар фазилати илму аҳли он омада,
 мутараллид менудам, ки алилму иззулдуниё ва парафуло-
 хира, мурод аз ин илм қадом илм бошад?

Ҷамъ омадани муҳмане чанд нодон ва беадабонаву
 нафаҳмида ғавго бардоштан ва ҳар сари чанд гоҳе чанд
 табак мавизу ҳалио ва ҷоману танга, ки ба зулму ғасб аз то-
 либиъими фақир биситонанд ва ба устод диҳанд ва вай ба
 шодино фараҳ дар қиса қунал ва устод аз бисёрии сухан

кардан ва харф задан дилмурда бошад ва қуввати ҳозиману дандонҳо суст шуда, ба дандон шикастан натавонад ва ба хурдан ҳазм кардан. Шаб ба ҷои хоб китоб бинад ва рӯз аз пагоҳ то бегоҳ гағго орад ва гулгула бишнавад. Ва сайри беруни дарун натавонад ва ба таом хурдану ҳаракат кардан фурсат наёбад ва дар даруни гунбазе фароҳ дар гармову сармо масҷун¹ бошад. Дар ин ҳолат гӯшбаи намозҳои фариза аз вақт бигзарад ва ҷамоат ғавт шавад. Ва ҷун азми хона кунад, ду муҳмал рикобаш бигиранд ва ҳаминонанш биравад, то устод аз асп наҷфтаду гарданаш нашиканад. Дар ин сурат ва моҷӯшобиҳи ончи иззат тахайюл тавон кард, ки бисе аз авонони мулк мисли асабу эшиққобонӣ дар давонидани аблаҳон дар рикоб бо ин иззати ҳазрати домудло шарикӯ сахиманд, балки зиёдатар шавкат оранд. Агар дар маънии иззат ғалабаву нудрат малҳуз бувад, бояд ки дар ин иззат каси дигар шарик набошад ва маҳсусу мумтоз бошад, ваттоӣ ботил...

Дар бораи дӯстию ихтилоҷ

Дар як маҷмӯа ба номи Аҳмад-маҳдум дида шуд.

Саломат дар роҳи ихтилоҷ он бувад, ки дар анвал-мулоқот агар дил ба ҳоли худ бошад, ба он шахс ихтилоҷ кунад ва гар дил инкор ораду вазъи он шахсро нанисандад, ҳамон рӯз роҳи ихтилоҷро баста дорад, то таъвизи нақанад ва дурушти набинад. Ин шеvaro мурут кунад, пушаймонӣ набарад, зеро ки рӯхҳо ҳоли ҳамдигарро алалфавр таъхис кунанд ва агар номустаид аст, рам хуранд ва агар аҳлият дорад, сокин бошанд ва агар рӯх худро муставлӣ бинад бар он шахс, он кас мусаххари ӯ бошанду мутеъ ва агар маҳиб намояд, худ тобиъи вай бувад, аммо инкор далел кунад ба хусумату адоват миёни ҳарду...

Дар бораи амр ба маъруф ва наҳи мункар

Ба ин дар ҳамон маҷмӯа дида шуд.

Ҳукамо гуфтаанд: Ҳар киро гардини гетӣ омӯзгорӣ накунад, пани ҳеч омӯзгориш суд набахшад, яъне ба навоиби рӯзгор ва масоибӣ лайлу наҳор ба ифоқа наёяд ва роҳи

1. Масҷун - зиндонӣ.

салоҳу сидод наояд ва насихати ҳеч носих дар ӯ асар накунад ва аз бадие ки дорад, мутақоид нашавад. Бас гардиши чарху инкилоби даҳр неку муалдибу муҳаззиб бошад ашхоси одамиро.

Гӯй носихро, то беҳуда худрову гайро дарди сар надиҳад, илло ин микдор, ки тақозои таваллуду таовун ва робитаи чамъияту тамаллун ифодаи изҳори салоҳи ҳоли абнои чини мекунад, як бор ё ду бор, ё се бор. Агар ин тақдор суд набахшал, ҳарифро ба чапбари чарх воғузорад, ки кареи¹ шиканҷаи фалак гардани Фиръавиро чун мӯ борик мекунад.

Дар дарбори амирони Бухоро расме буд, ки як қисм аз маъзулин (аз амал афтадагон)-ро ба номи истиқоматчи ба дари амир роҳ мелоданд. Эшон то бозрасидан ба амале дар ҳазару сафар мулозими рикоб мебуданд. Боре амир Музаффар ба азми сафари Қарний аз Бухоро баромада, дар Читариг, ки дар домани дашт аст, манзил гузид ва дар ин ҷо қариб ба ҳафтад рӯз монд. Ҳоли як қисми истиқоматчиён, ки Аҳмад-махдум ҳам яке аз онҳо буд, зиёда танг шуд. Истиқоматчиён ба машварат як аризаи талаби руҳсат навиштаанд. Чун Аҳмад-махдум он аризаро мутолиа кард, гуфт, ба ин илтимосу илтиҷоҳо ин хонахароб (яъне амир) моро руҳсат нахоҳад дод. Ва дар ин ариза аз номи худ ин байтро ишпод карда, илова намуд:

Туро чӣ гусса зи ғавгон истиқоматиён,
Хучуми напша чӣ орад халал ба хояи фил?

Табий, ба хондани ин ариза амир ҳамаро аз рикоб пеш кард, ки асли мақсад ҳам ҳамин буд.

Аз осори Аҳмад-махдуми Дониш ба намунаи гори дил таппашикан на мешавад. Орзу буд, ки осори ин доҳии модарзод, ки вақти истибдоди амирон аз анзори омма матруку маҳҷур монда буд, баъд аз Инкилоб дар соли 1339 ҳиҷрий ба муносибати 25-солаи вафоташ, ё дар соли 1342 ба муносибати садум соли таваллудаш таъбу нашр ёбад. Лекин бинобар бисёрни маъсалаҳои сиёсӣ ва таъғи аҳволи иқтисодӣ

1. Каре – тахтаҷохани шиканҷорест, ки заргарон ба он симкашӣ карда, симу зарро борик месозанд.

то ба ҳол ин орзу вучуд наёфт. Умед аст, ки дар соли 1344 ҳиҷрӣ ба муносибати соли сиюми вафоташ осораи бо тарҷуман ҳолаш таъъ ёбад.

— 44 —

ҚОҶИ МУЛЛОҚАРОМАТ ТАНБЎРИИ ДИЛҚАШ

Вафот 1320 ҳиҷрӣ.

Аз тазкираи Афзал:

Ғазале

Хуррам дили он кас, ки нигораи ба бар ояд,
Осудагии чон, ки шаби ҳаҷр сарояд.
Аз ишқи ту ҳаргиз нашавад як сари мӯ кам,
Ғар филмасал он зулфи¹ сияҳ то камар ояд.
Ашқам шаби ҳиҷрони ту мерехт зи дида,
З-он гуна ки аз абри баҳорон матар ояд.
Аз баҳри суроғаш чӣ давӣ кӯча ба кӯча?
Як дам бинишин, ёр дар ин раҳгузар ояд.
Аз тарси падар мекунадам ваъдахилофӣ,
Ё раб, чу Масеҳо чӣ шавад, бенадар ояд?
Соҷанд ҳарифон ба сарам дастӣ навозиш,
Аз таъби равонам ҳамагӣ шеърӣ тар ояд.
Ҳарчанд ҳазафреза бувад шеърӣ ту, Дилқаш,
Дар дидаи аҳбоб чу дурру гуҳар ояд.

Дилқаш дар шеърӣ мусиқӣ шоғирди Аҳмад-маҳдуми Дониш аст. Дар аҳди Аҳмад-маҳдум ва баъд аз он ба ҳурмат зиндагонӣ мекард. Марди озодалибос, нозукмизоч ва хуртабиат буд. Мардуми Бухоро бинобар камоли таваффуқаш дар мусиқӣ ноzi ўро ба ҷойи ниёз қабул карда, ба хурсандии хотираш мекушиданд. Амир Абдулаҳадро ба тарзи ҳаёти Дилқаш раишқ омада, вайро мулозимӣ рикоб карда, аз зиндагонии озодонааш маҳрум сохт. Бечора Дилқаш соле ба хорию зорӣ дар дарбори амир ба зӯрӣ муқовимат намуда, оқибат ба бемории сил гирифтӯр шуда, вафот ёфт. Тазкиранависони муосир, мисли Афзалу Муҳтарам мумоилайҳро бинобар худписандияш «аз умр

1. Ин ҷо мурод аз зулф рини аст, вағарна гур бемаъний мешавад.

бархурдор нашуда мурд» — гуфта кайд кардаанд, барои хушомоди амир.

Муҳаммадсиддики Ҳайрат дар таърихи вафоташ навишта:

Рубой

Фарёд, ки бигзид тариқи дурӣ
Аз даҳр он шахси фозили машхуре,
Соли таърихи фавташ ин номи накуст:
«Қорӣ Муллокармати Танбурий»(1320).

– 45 –

МИРЗООСТОНАКУЛ ДАБИРИИ КАТТАҚУРҒОНӢ

Дар Бухоро таваттуи ихтиёр карда, дар он ҷо нашвунамо ёфтааст. Мумоилайҳ аз ҷумлаи муҳочирини инқилобиёни Бухоро ва ҳоло дар кайди ҳаёт аст.

Мурғи дил то ба хама зулфи ту маъво дорад,
Ҳаваси сунбули соро накунад, ҷо дорад.
Баҳри ташифи ту, эй сарвқади лолаъизор,
Ҷон ба каф ошиқи дилхаста муҳайё дорад.
Зуд биштоб ба болини ман, эй сарви равон,
Ҷони ман орзуи бўси кафи по дорад.
Ҷойи он аст, Дабириӣ, ки ба назми ту фалак
Сарф созад хама, гар икди Сурайё дорад.

Боби «Зол»

– 46 –

ЗАБЕҲОИ ЯҲУДИИ САМАРҚАНДӢ

Аз шуарои авохири асри 12 ҳиҷрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ин ҷӣ ганҷест, ки дунё хама вайронаи ӯст,
В-ин ҷӣ шамъест, ки дилҳо хама парвонаи ӯст?
Дару девори ҷаҳон ҷумла зи ҷомаш мастанд,
Аллаҳ, Аллаҳ, ҷӣ май аст, ин ки ба паймонаи ӯст.
Сокие ҳаст дар ин базм қадаҳбахш калим,
Ҳамаро ҷашм ба дасти ваю паймонаи ӯст.

Оламе ошику ин турфа, ки ӯ бо ҳама ёр,
Ҳар яке дар ғалат афтада, ки ҷононаи ӯст.
Тарҳи шеърс, ки барангехт Забеҳо, имшаб
Аҳли олам ҳамаро гӯш бар афсонаи ӯст.

– 47 –

ЗОКИРХОҶАИ НАМАНҶОНӢ

Вафот 1243 ҳичрӣ.

Аз «Тухфатулаҳоб»

Ғазали зуқофиятайн

Эй барои хоки поят зор дар бозор зар,
Зад гизол аз шарми ҷашмони ту дар куҳсор сар.
Эй дил, аз дурӣ мадеҳ аз даст домони талаб,
Бар руҳат хоҳад кушудан оқибат дилдор дар.
Аз ҳучуми маъсият рӯи умеди худ матоб,
Зиллати исён зи Одам шуд ба истиғфор фар.
Кори даврон ҷумла маъкус аст, аз даврон маранҷ,
Хун хурад доно дар ин маҳфил, гули бехор хар.
Ошкоро кард рози мо ба ноаҳлон рақиб,
Бод гӯши фитначӯи он сағи маккор кар!
Ғарчи, Зокир, хушк шуд аз барқи исён кишти мо,
Ҳаст гулҳои умеди ваъдаи саттор тар.

Ҳотифи Хучандӣ дар таърихи вафоти Зокир гуфта:

Шаб буд дар андешаи таърихи вафотани,
Фармуд хирад «қад ҷаълалҷаннатата масвоҳ»(1243).

– 48 –

ҚОРӢ АБДУЛМАҶД ЗУФУНУНИ БУХОРОӢ

Вафот 1321.

Аз таърихи Садрӣ Зиё

Дур дор аз сар гуруру пок аз дил кинаро,
Ҷилвагоҳи хештан кун дидаи ойинаро.
Зуфунун, Фарҳод ҳам меканду ман ҳам меканам;
Ӯ ба теша Бесутунро, ман ба нохун синаро.

Зуфунун аз шоғирдони рашиди Аҳмади Қалла аст. Мувофиқи лақаби ҳақиқатан зуфунун буд. Хусусан дар илми тиб ҳазокати Ҷавқулода дошт, чун атвори абнои рӯзгорро наменсандид, хусусан аз аҳли дарбори амир бисёр танаффур дошт. Ин нафрати худро биттабъ изҳор ҳам мекард. Лочарам саломатро дар девонагӣ ёфта буд. Бинобарин ҳамаи ақлу закову Ҷавқуло камолӣ худро сохта (сунъӣ) девона ба қалам меод, то ки аз ҳар гуна бозхост эмин бошад.

Зуфунуро дар туркии усмонӣ, арабӣ ва форсӣ шеър бисёр буд. Аз он ҷо ки дар шеър эҳтимоли надошт ва ба касе ҳам намеод, осоре аз он боқӣ намонд.

— 49 —

ҚОЗӢ МИРИНОЯТУЛЛОҲ РАШИДИ БУХОРОӢ

Вафот 1228.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Чун сипанд отаи занад дар хирмани ҷон нолаам,
Медамад чун шамъ аз ҳар мӯи миҷгон нолаам.
Барқи офат мешавад дар хирмани боди баҳор,
Ғар даронад ҳамчу бӯи гул гиребон нолаам.
Он адабпарвардаи шавқам, ғуборам тӯтиёст,
Сурма мечӯнад ба ёди хушнӯгоҳон нолаам.
Рехтам, бар бод рафтам, гаҳ чу шабнам, гаҳ чу шамъ
Субҳ ҷӯши гириям, шомӣ ғарибон нолаам.
Сурмасон афшурдани ҷашнам ҳамӯшам кардааст,
Ё раб, аз ҳаҷраи нағардонӣ парешон нолаам.
Бадтар аст аз шомӣ ғурбат доғам аз ҷӯши нишот,
Равнақ афзоёд чу булбул дар гулистон нолаам.
Нестам чун булбулу кумрӣ гирифтори баҳор,
Нусхае дорад магар 3-он хатти райхон нолаам.
Ҳамчу най ғангам тихӣ аз шаҳди ҳастихо, Рашид,
Дар адабгоҳи муҳаббат нест осон нолаам.

***

Чӣ кунам, сангдилон назри шарорам карданд,
Ҳамчу гул нусхаи дилхон фиғорам карданд.
Сайрам аз базмгоҳи аҳли дуо берун нест,
Ҳамчу таъсир зи бас нолаасаворам карданд.

Кош ойинаи ман фарши губоре мешуд,
Сахт доғам, ки ба ҳар чилва дучорам карданд.
Араколуди хичолат ба чаҳон омадаам,
Тифли ашкам, ки муҳите зи канорам карданд.
Шодам аз баҳти сиёҳи табаҳи хеш, ки боз
Сурма дар чашм зи гарди раҳи ёрам карданд.

– 50 –

РАМЗИИ ХҶКАНДИ

Аз шуарои аҳди Умархон – волии Хӯканд аст.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

То ба гулзашти чаман он гулғизор омад бурун,
Наргис аз шабнам ба чашми ашкбор омад бурун.
Чун шундаам муждаи васлаш, ба истикболи ӯ
Қони ғамгини ман аз ҷисми низор омад бурун.
Аз чароҳатзори доғи дил губори нолаам,
Гирдбодде гӯиё аз лолазор омад бурун.
То ба гулшан рафт он сарви назокатчилваам,
Мушти зар бар каф гул аз баҳри нисор омад бурун.
Ҳоки ҳасрат рехт бар сар аз надомат, доғ шуд
Ҳамчу шамъ, он кас ки сихибъятибор омад бурун.
Месазад райхон фитад, Рамзӣ, зи чашми эътибор,
То хати мушқин ба даври лаъли ёр омад бурун.

– 51 –

РИНДИИ НАМАНҶОНӢ

Аз шуарои давраи Умархон аст.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Шаб, ки оҳам дар хаёли лаъли ёр омад бурун,
Қўши ашк аз дидаам гавҳарнисор омад бурун.
Сӯхтаам аз бас ба ёди оташирӯе чу шамъ,
Оҳи ман чун дуд, ашкам чун шарор омад бурун.
Бар умеди он ки гоҳе кокулафшон бигзарӣ,
Сунбул аз баҳри тамошо дар баҳор омад бурун.
Обуранги оғаҳӣ аз мардуми дунё маҳох,
Сабзаи ин боғ ғафлагобёр омад бурун.

Дар инонаш меравад ашкам гулистон дар рикоб,
Сарви гулрухсори ман ҳар гаҳ савор омад бурун.
Аз арақнаймоии хатти рухаш ғофил мабoш,
Сабза берун ғанг, шабнам дар баҳор омад бурун.
Шаб ба маҳфил чашми масти ӯ қадаҳнаймо расид,
Риндии сарғанштаи мо аз хумор омад бурун.

– 52 –

ҚОЗӢ МУЛЛОАБДУЛАЗИЗ РОҚИМИ БУХОРОӢ

Аз шуарои асри 13 ҳиҷрист.

Ба муносибати фатҳи Шаҳрисабз дар мадҳи амир
Насруллоҳ (Ботурхон) қасида ишод карда, моддаи таърих-
ро некӯ ракам задааст.

Аз «Тухфатулаҳбоб» (ба тариқи иштиҳоб)

Аз пайи тасхири Кеш афрохт роҷат ҳимматаш,
Ёвараш таъйиду насри ҳазрати халлоқ шуд.
Фатҳ шуд он шаҳр, бидъат бартараф, зоҳир салоҳ,
То зи айни адли ӯ як ламъаи ишроқ шуд.
«Фатҳи шаҳру қасри бидъат, насби адлу рафъи зулм»
Баҳри таърихаш аён дар кишвари офоқ шуд.

Маҳфӣ мабод, ки фатҳи шаҳр (ш), қасри бидъат (б), на-
сби адл (ъ), рафъи зулм (з) аст. Ин ҳуруфи чоргона ба
ҳисоби ҷумал (абҷад) 1272 аст, ки санаи матлуба аст.

– 53 –

МИРЗОРАҲИМ РАҲИМИИ ДЕВОҶАИ САМАРҚАНДИ

Аз ҷумлаи шуарои асри 13 ҳиҷрист.

Аз «Тухфатулаҳбоб»:

Ҳасратнажоди яъсаму тӯфони нолаам,
Афканда оташе ба найистони нолаам.
Мадҳуш кард халки ҷаҳонро хурӯши ман,
Саҳбон ғамзудон хумистони нолаам.

Лаззатпарастӣ нағмаи булбул машав ба бог,
Сатре бихон зи нусхаи девони нолаам.
Аз сели ашк оби рухи маҳфили гамам,
В-аз барки оҳ сози чарогони нолаам.
Аз килки ман маҳоҳ, Раҳимӣ, зи ҷӯши дард
Чизе ба ғайри як қаламафшоии нолаам.

Матлаъ:

То нагардад дил мусаффо, маърифатро бор нест,
Менамояд аке, дар миръот агар зангор нест.

Раҳимӣ ба фармудани Муъминхоҷаи Шайхулислом дар
пайравии Бедилу Навоӣ хеле ашъори форсию туркӣ эҷод
кардааст.

– 54 –

ҚОЗӢ ИДРИСХОҶА РОҶИИ БУХОРОӢ

Таваллуд 1298 – вафот 1338 ҳиҷрӣ.

Аз «Тазкираи манзума»-и Садрӣ Зиё

Суолу ҷавоб

Қадат ба ноз ҷӣ? Сарве. Ҷӣ сарв? Сарви чаман.
Лабат ба лутф ҷӣ? Лаъле. Ҷӣ лаъл? Лаъли Яман.
Аз он ҷӣ? Сарв хичил. Баҳри ҷӣ? Зи баҳри хиром.
В-аз ин ҷӣ? Лаъл малул. Аз барои ҷӣ? Зи сухан.
Рухат ба нур ҷӣ? Моҳе. Ҷӣ моҳ? Моҳи сипехр.
Хатат ба бўӣ ҷӣ? Мушке. Ҷӣ мушк? Мушки Хутан.
Яке гирифта. Ҷӣ? Сабқат. Ба ҷӣ? Ба орази меҳр.
Дигар рабуда. Ҷӣ? Накҳат. Зи ҷӣ? Зи барги суман.
Ду абруи ту ҷӣ? Қавсе. Ҷӣ қавс? Қавси кузах.
Ду наргиси ту ҷӣ? Масте. Ҷӣ маст? Масти фитан.
Авал кашида ҷӣ? Тире. Ҷӣ тир? Тири чафо.
Дувум кашида ҷӣ? Сеҳре. Ҷӣ сеҳр? Сеҳри алан.
Рабуда дил. Кӣ? Хами зулфат. Аз кӣ? Аз Роҷӣ.
Ҷӣ карда? Карда ниҳон. Дар кучо? Ба зери шикан.

Аз тазкираи Афзал:

На моҳи Нахшабу не шоҳиди Капшир меҳоҳам,
Сувоғ аз хусни он хуршеди оламгир меҳоҳам.

Ба чаҳд аз нуқтаи лаъли лабани ҳосил нашуд рамзе,
Зи хат ин нуқтаи сарбастаро тафсир мецоҳам.
Ба талбири нигоҳи оҳуе нозам, ки аз ваҳшат
Нагардад роми улфат, хар қадар талбир мецоҳам.
Наёмад аз кафи тифлони домангир кори ман
Ба расвой кунун шўхе гиребонгир мецоҳам.
Гудози ишк то кибрити аҳмар кард аҷзоям,
Зи бўси ҳалкаи лаъли лабе иксир мецоҳам.
Зи васли навхате шавки ҳаёти ҷовидон дорам,
Зи лутфат, эй аҷал, гар андаке таъхир мецоҳам.
Зи ҳавли хеш, Роҷӣ, мешуморам моёи қурбат,
Дареғо, хобҳои хуфтаро таъбир мецоҳам.

Аз тазкираи Муҳтарам

То нафас боқист, гарми барки ҷавлони туам,
Хок гардам ҳам, губори гарди домони туам.
Шонасон гар устухоне аз танам бошад ханӯз,
Синаҷоки ҳасрати зулфи парешони туам.
Чанд майли хонаи ойина? Гоҳе метавон
Рӯй сӯи хонаи ман ҳам, ки меҳмони туам.
Тирабахтӣ ваҳшатандӯзи бисоти қурб нест,
Соҷам гар, соҷи сарви хиромони туам.
Мири даҳрам, то мутеъи холи ҳиндуҷ туам,
Пири дайрам, то муриди ҷалми фатғони туам.
Гарчи хондам аз муҳаббат фасл-фаслу боб-боб,
Ҳолиё тифли навомӯзи дабистони туам.
Шухра гардидам ба олам, э-он ки, Роҷӣ, ҳамчу меҳр,
Меҳрубоно, резачини хони эҳсои туам.

Рубоиёт

Аз хоҳарзодани Роҷӣ-Авҳадӣ гирифта шуд

Дар тазмин

1

Имеол бунафша аз изораи пайдост,
Яъне хаги сабзи мушқборан пайдост.
Зуд аст, ки нархи бўса арзон гардал,
«Соле ки нақуст, аз баҳоран пайдост».

2

Печид зи васфи лаб ба шаккар коғаз,
В-аз мидҳати хол шуд муанбар коғаз.

Васфи рухи ту сафо ба рӯи ту навишт,
К-ин хат натавон навишт бар ҳар қоғаз.

3

Хуруфаш мухмала

Ҳар к-ӯ ҳаваси висол дар сар дорад,
Дил дар тамаъи доми муаттар дорад.
Ҳам сар дар сар ҳаво.....
Ҳам дилро дар алам муқаллар дорад.

4

Дар муроғотунназир¹

Лаълат, ки парер аз суман об бизод,
Дӣ з-ӯ чу ақиқ лола дар хок афтод.
Имрӯз ба гул занӣ зи ёқут оташ,
Фардо диҳадат гунча зумуррад бар бод.

5

Ин рубоӣ мадҳу замро муҳтадил аст

Эй аз қадами ту баҳри Ому шуда рег,
Хун гардад мушқу равшан ояд торик.
Ҳар ҷо ки расонад асаре тарбиятат,
Аз хосияти дами ту бад гардад нек.

6

Дар тачниси қофия

Эй дилбари шӯхи дилкаши дидаларо,
Кардам зи барот ҷой дар дида, даро.
Бар пот губоре нарасад, дида даро,
Берун кунадат сиришк, гардида даро.

Қитъа:

Бишунидам, ки як-ду-се рӯзе
Баҳри озори чанм ранҷидӣ.
Ранҷҳои шаби фироқи маро
Шукри диллаҳ, ба чаҳми худ дидӣ.

Роҷӣ аз муқтадиртарин муосирони худ ва дӯсти наздики
Нешматуллоҳ-маҳдуми Муҳтарам буд. Роҷиро қасидаҳои
ҳар мисроӣ таърих ва қасидаи бенуқта низ буд. Аммо ба
ҳамин қадар иктифо рафт.

1. Муроғотунназир сифатест, ки шоир дар ҳар мисроӣ як рубоӣ як замон, як гул, як маъдан ва ике аз чор унсурро ҳам мекунад, ба ранге ки дар маънии офоқи шеър ҳалал наёяд. Дар чор мисроӣ рубоӣ чор замон, чор гул, чор маъдан ва чор унсур, ки иборат аз об, оташ, хок ва бод аст, зикр меёбад. Айни.

Мухтарам дар таърихи вафоти Рочӣ навишта:

Марсия

Афсӯс, ниҳоли гули боғи фузало рафт,
Чун боди ҳаво аз асари боди ҳаво рафт¹.
Дар манзили ваҳшаткадаи аҳли фано буд,
Дар маҷлиси хилваткадаи аҳли бақо рафт.
Аз кашмакани сурати ҳастӣ дили худ чид,
Ойина барандохту худ маҳви лико рафт.
Дар давраи имкон, ки ризо ӯ ба қазо буд,
Дар раъзаи ризвои шула розӣ ба қазо рафт.
Дар маъбади таҳқиқи ниёзи абадӣ сохт,
Як сачча ало қард, ки то рӯзи ҷазо рафт.
Бар рӯи замин латмаи асҳоби сухан монд,
Бар гӯши фалак нойиҳа² аҳли азо рафт.
Аз сафҳаи девони сухан маънии мавзун
Оҳиста, нафаҳмонда, чу бӯе зи сабо рафт.
Ё раб, ҷӣ хабар қосиди гайбе ба вай овард,
К-андар қафи худ ҷони гиромӣ ба фило рафт.
Моём гирифтортар аз сайл дар ин дом,
Ҷ рӯхи мучаррад шула, аз қайд раҳо рафт.
Хун баски фишурдем зи дил баҳри вафоташ,
Аз панҷаи миҷгонасараш мисли ҳино рафт.
Тоъун, ки дар ӯ ҳукми шаҳодат шула ҷорӣ,
Дар ҳини вабо ӯ ба илоли шухало рафт.
Таърихи варо Мухтарамӣ хаста ҷунин бофт:
«Рочӣ ба сун мабдан боқӣ ба риҷо рафт» (1338).

Боби «30»

– 55 –

МИРЗОРАҲИМ МУНШИИ ЗАКИИ БУХОРОИ

Вафот 1280 ҳиҷрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»:

Дар ҷаноби Сипандии Самарқандӣ гуфта:
Чу шамъам то ба базми зиндагӣ як дам нишондандам,

1. Ишорат бар он аст, ки Рочӣ дар вабо вафот ёфта.

2. Нойиҳа – навҳагарӣ.

Сароно сӯхстандам, ҳамчу хуни дил чакондандам.
На дар гаҳвора, аввал дар шиканчи раиҷ бастандам,
На шири модар, аввал захри нокомӣ чашондандам.
Накардам нутқ, аз абнои олам чашим пӯшидам,
Агар оқил гумон карданд в-ар девона хондандам.
Кашондандам зи шахри нестӣ то манзили ҳастӣ,
Чӣ суд охир, ки бо сад дард аз ин ҷо низ роиҷдандам.
Дил андар мичмари тан сӯхт, то байте Синандӣ гуфт:
Ба поён орамидам, ҳар қадар болю давондандам.

Дар таърихи вафоти Мирзоҳочии Зарринкалами Самаркандӣ гуфта:

Афсӯс, дар ин аср зи мобайни афозил
Равшанпракаме, фозили зарринкаламе рафт.
Бар сафҳаи гетӣ хати таърихи вафоташ
Бинмуд рақам хома, ки «мушкинкаламе рафт» (1280).

– 56 –
ЗУЛФИ ЭРОНӢ

Аз чаман беш аст дар домаш парафшонӣ маро,
Ин парафшонӣ ба домаш бод арзонӣ маро.
Ту ба тегам роию ман бо дуо мехоҳамат,
Бо чӣ мехонам ту рову бо чӣ меронӣ маро?!

Зулф аз хоки Эрон буд. Дар соли 1321 ворида Бухоро шуд. Ба воситаи яке аз аҳбоб ба камина шиносӣ пайдо карда, ду байти болоро ба худ нисбат дода хонд ва такмили ғазалро аз ман хошиш кард. Чун дар ҳаёлаш фақирро имтиҳон кардани буд, ман ҳам байтҳои зерро дар зайл навишта додам:

Хотири чамъе чи хуш пеш аз асирӣ доштам,
Кори Зулф аст, ин ки дорад дар парешонӣ маро.
Сар нагардонам зи тегат, гар кушӣ, миннат конам,
Эй сарат гардам, чаро мамнун нагардонӣ маро?
Гар ба ҷоне мешавад, муфт аст мехмони ту,
Нақди ҷон бистону кун таширифи арзонӣ маро.
Ишқу хуси омад карини якдигар, з-он додаанд
Ойинарӯй ту рову чапмхайронӣ маро.
Аз дили саҳти бутон, ё раб, чиҳо хоҳам кашид
Ман, ки вазъи шишагӣ мекард сандонӣ маро.

Чашми нӯҳи кофираш дил бурд, метарсам барад
Тақвию имону дин аз номусулмонӣ маро.
Фитратам, Лайнӣ, чу тӯтӣ учмат аст, аммо расид
З-ойинагинат муҳиббонам суҳандонӣ маро.

Боби «Син»

– 57 –

АБДУЛҚОДИРХОҶА САВДО (БЕШУЛ)-И БУХОРОӢ

Вафот 1290 ҳиҷрӣ.

Аз тазкираи Садрӣ Зиё

Ғазал

Эй дил, аз мазраъи уммед баре дидӣ? Не.
В-аз ниҳоли амали худ самаре дидӣ? Не.
Умрҳо дар талаби ёр давидӣ, охир
Ғайри ӯ ҳеч ба олам дигаре дидӣ? Не.
Дигар аз ман макун уммеда салоҳ, эй носих,
Бар ман охир зи насихат асаре дидӣ? Не.
Копи пурсанд ҳарифон зи ману ман гӯям,
Дар ҷаҳон ғайри муҳаббат ҳунаре дидӣ? Не.
Зоҳид афсӯс, ки девона ҷаро бошам ман,
Ману андӯх, ки з-ин бад батаре дидӣ? Не.
Шаҳна аст, он ки ҳаробот ҳаробод кунад,
Дар ҳарӣ хубтар аз шаҳна ҳаре дидӣ? Не.
Ҷуз ҳарими дари арбоби муҳаббат, Савдо,
Асари ғайзу қаромат зи даре дидӣ? Не.

Дигар дар ҳамин радиф, ба дигар равӣ:

Эй сабо, хобғаҳи ёри маро дидӣ? Не.
Сунбули турраи дилдори маро дидӣ? Не.
Носихо, ҳолу хати ёри маро дидӣ? Не.
Ҷилван комати дилдори маро дидӣ? Не.
Аз ту инсоф талаб мекунам, аз баҳри Худо,
Шеван он бути айёри маро дидӣ? Не.
Ман маломатзадаам, лек дар ойини вафо
Равишу қоидаи кори маро дидӣ? Не.
Зоҳид, аз маъракаи ишқ қарон гир, қарон,
Охи сарду дили афғори маро дидӣ? Не.

Бехабар лоф мазан пешни ҳарифону мағӯ
 Файзи ришу фашу дастори маро дидӣ? Не.
 Рӯзу шаб дар талабаш полакунон, наъразанон
 Чехраи зарду тани зори маро дидӣ? Не.
 Пайкарам сӯхт, нашуд кам зи сарам савдоям,
 Мархабо, гармии бозори маро дидӣ? Не.
 Ҳар кас аз ёри худ эҳсони вафо мечӯяд,
 Ёри бадхӯи чафокори маро дидӣ? Не.
 Ҳаваси турраи хубон макун, ошуфта мабонш,
 Рӯзи бадтар зи шаби тори маро дидӣ? Не.
 Чанд пинҳон кунам асрори муҳаббат, Савдо?
 Матлаъи шеъри гуҳарбори маро дидӣ? Не.

Дар тазмин:

Гуфтам, ки адам гапг вучудам зи ғами ту,
 Гуфто, ки киро ғам зи вучуду адами ту?
 То бар дари майхона сараш хок нагардад,
 Зоҳид набарад раҳ ба харими ҳарами ту.
 Эй мутриби чоубахш, даме лаб ба лабам нех
 Чун най, ки даме зинда бимовам ба дами ту.
 Ҳаққо, ки маро мояи сад умри дароз аст
 Андешаи зулфи сияҳи хамбаҳами ту.
 Гар чинси ҳаёт аст вагар чавҳари рӯҳ аст,
 Уммед, ки созем нисори қадами ту.
 Ҳар кас зи ту андархури худ ёфт бароте,
 Ҳаргиз наравад нақши хато бар калами ту.
 Ҳарчанд ки сар то ба калам гарки гуноҳам,
 Шукр аст, ки навмед наям аз карами ту.
 Ҳар кас, ки ба дарду ғами хичрони ту хӯ кард,
 Бар роҳати ҷовид расид аз алами ту.
 Лаззат диҳадаш шукру каромат диҳадаш фақр,
 Нафсе, ки наво ёфта аз бешу ками ту.
 Тазмини яке мисраъат афтода баҳона,
 Савдо, ду-се мисраъ, ки чакид аз калами ту.
 Ин буд, ки дар матлаъи ин китъа навиштам:
 «Гуфтам, ки адам гапг вучудам зи ғами ту».

Савдо услубҳои ачиб ва дар форсӣ тасарруфоти гариб
 дорад. Ин ғазал аз он ҷумла аст:

Ҳусни ту, ки дорад зи чафо зинату зайно,
 Бар зиммаи мо ишқи туро сохта дайно.

Аз чинси матоъи ду ҷаҳон ҷону диле буд,
Дидем ҷамоли туву гуфтем: Фадаино.
Хоҳӣ биитобӣ ту ба мо, хоҳ билутфӣ,
Додем ризо, ҳар чӣ лано, ҳар чӣ алайно.
То кай ба ҷафои ту бисабрему нараҳмӣ?
Ақнуи сари худ гираму роҳи ҳарамайно.
Дар маҳфили ушшоқ туй қуввати рӯҳо,
Дар дидан аҳбоб туй қуррати айно.
Хур хира шуд аз софни он соъиду симо,
Маҳ тира шуд аз партави он соқ, лачайно.
Ҳарчанд бишқанд туро мардуми олам,
Дар кӯи ту ушшоқи туро нахну ҳадаино.
Гуфтам, ки бидон дарди маро! Гуфт: Алимно.
Гуфтам, ки бибин холи маро! Гуфт: Раайно.
Гуфтам, ки ба пени кӣ равам, то биилоҷад
Дарди мани дилеӯхтаро? Гуфт: Ладаино.
Сад хилаву тадбир бихарҷиламу Савдо,
Охир напунидам суҳане з-он шафатаино.

Ин ғазал ҳам дар услуби болост.
Аз як маҷмуъаи дастнавис:

Дар мамлақати ҳусни ту ишқам началидо,
Пои хирадам дар раҳи шавкат качалидо.
Решид дилам, дар ҷиғарам реша давонид,
Ҳар хор, ки дар пойи сағони ту халидо.
Гулзор шуд аз захми ҷафои ту дил, аммо
Найқони ту шуд бар дари ин боғ калидо.
Оташ набувад, он ки бинашғад зи тару хушк,
Дарё на, ки орид зи ҳар поку палидо.
Дар хоб ҷамоли ту ба ошӣқ бинамуданд,
Аз шавқи руҳат рақсунон меҷалалидо.
Дар ишқи ту Савдо ба баду неки ҷаҳон сохт,
Охир ба муроли дили ҳешат бағалидо.

Ва низ дар ҳамин услуб:

Ба ишқи мо агар он шӯхи саркаш эътирофидӣ,
Баровардӣ зи хотир кинарову сина софидӣ.
Маломат мекунад ушшоқро зоҳид, бинех узраш,
Агар дидӣ ҷамолаш як назар, моро муъофидӣ.

Ракиб андар балои ҳаҷр агар як шаб бисубҳидӣ,
 Бишармидӣ, дигар аз ишқи маҳрубӣ налофидӣ.
 Чихо печидаам дар уқдаи дил, мешудӣ зоҳир,
 Ба шамшери чафо гар синаамро вошикофидӣ.
 Мани мискин тааҷҷубсодаам, таҳсинтамаъхомам,
 Ки меуммедам аз аҳди ту, гар сад раҳ хилофидӣ.
 Ба хайли ошиқон тег охтӣ, шамшер шофидӣ,
 Чу ман уммед кардам, ханчари худро гилофидӣ.
 На моро як ниғаҳ э-он наргиси шавдо писандидӣ,
 На моро як табассум э-он лаби ширин кафофидӣ.
 Чаро бо мо дар аввал аз сари сидқ ихтилофидӣ,
 Чаро бо мо дар охир аз раҳи кин инхирофидӣ?
 Мани Савдо ба гамҳои ту ҳарҷанд иттифоқидам,
 Ту аз рӯи гурури хуси бо ман ихтилофидӣ.

Савдо дар авонли умр Бедилро найравӣ карда. Ин ғазал аз он ҷумла аст.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Дар ҳарими дил чафои кист раҳбар тегро,
 Гарчи набвад роҳ дар садди Сикандар тегро.
 Мавҷи май то оби шамшери ситам фарке надошт,
 Шавқ пиндорад ба дасти ёр соғар тегро.
 Донишат гар ҳаст, асбоби тааллуқ гӯ, мабон.
 Нест лозим зеваре, гар ҳаст чавҳар тегро.
 Дар кафи хубон зи шохӣ аргавон натвон шинохт,
 Хуни ошиқ карда рангин пой то сар тегро.
 Аз фусуни тарбиятҳои замон эмин мабон,
 Рӯй бар санг аст аз дасти фасонгар тегро.
 Мекашад ҳамёза чун маҳмур аз шавқи шароб,
 Ҳасрати хун аст дар рағҳои чавҳар тегро.
 Ҳар қадар тарқи тааллуқ қард, аз ҳастӣ нараст,
 Ҳам шуд аз бори гарони қабза пайқар тегро.
 Аз мувосоҳои софитинатон эмин мабон,
 Фитнаҳо дар таъби ҳамвор аст музмар тегро.
 Фитначӯёни ҷаҳонро тарбият қардан хатост,
 Чарх аз моҳи нав охир хурд бар сар тегро.
 Тарқи Савдо нур зи истиҳоси дунон тира аст,
 Санги нохуш аз фасон созад муқаддар тегро.

* * *

Майни дар ҳалқаи он зулфу кокул бастаам,
 Ҳуҷҷате дар сурати даври тасалсул бастаам.

Метавон аз пайкарам мӯйи хаме тасвир кард,
 Ҳаски дар нақши миёни ӯ тааммул бастаам.
 Сеҳри килкамро тамошо кун, ки дар нақши садо
 Аз шикасти ранги худ сад ҳашр гулгул бастаам.
 Аз такозоҳои дил нӯшидаам чашми ҳавас,
 То аз ин дарё саломат бигзарам, пул бастаам.
 Гофил аз рангинадоиҳои хуснаш нестам,
 Гаҳ назар бар чилва, гоҳе бар тағофул бастаам.
 Дил нашуд, Савдо, ҳарифи поси номуси шикоб,
 Бори ин тухмат ба чони бетахаммул бастаам.

Савдо дар ағъима шеърҳои балаззат дорад. Аз он ҷумла аст:

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ба нимрӯзи агар гардад бисоторо палав хонро,
 Фурӯги лангарӣ ҳайрон кунад хуршеди тобонро.
 Зи бози тезчанги иштиҳои козгири мо
 Халосе нест дар саҳрои лаълӣ мурғи бирёнро.
 Зи гирдоби фано берун кунӣ чун мо сарангуште,
 Сахар дар чойи каймоқӣ шиновар гар кунӣ понро.
 Зи хичлат бо дили садюра шуд гарки арақ мангу,
 Зи гавғои мағас мантупазон бастанд дукконро.
 Дили нурдарди бодинҷон ба тори гесуи утро
 Чунон барбаст қадбону, ки ҳайрон кард меҳмонро.
 Танӯри чарх рӯзу шаб зи меҳру маҳ ду нон дорад,
 Ба ду нон солҳо сомони ишрат дода дуонро.
 Шуд андар гардани қошук ридои лаҳҷак аз мастӣ,
 Ало қарданд гӯё сӯфиён ҳаққи намақдонро.
 Садафосо зи дарёи табак тушбера берун шуд,
 Ки чағоли ҳарифон бурд гавҳарҳои ғалтонро.
 Ба неши шӯрбо натвон зи чӯши иштиҳо дам зад,
 Ба ин лаъво ба мили шуъла равшан кард бурҳонро.
 Зи чӯши чойчӯнам ин нидо дар гӯш меояд,
 Ки чойи талх равшан мекунад табъи суҳандонро.
 Ба ҳар ноқобиле сад қобилӣ бахшанд ҳар рӯзе,
 Ба софихои дил бояд дуоҳо кард султонро.

Ва низ дар ағъима:

Қадам то аз адам дар арсаи эҷод бинҳодам,
 Ба уммедаи тамошон руҳи нон чашм бикшодам.

Нагардад аз мазокам лаззати кукуналав берун,
 Аз он рӯзе, ки пири матбахӣ додаст иршодам.
 Палав бо чойи каймокӣ маро рӯзе ду бас бошад,
 Ҳарисонро бигӯ: Мошобачонро бо шумо додам.
 Маро аз шани чихат роҳест пени дида аз уғро,
 Ба таслим орамидам, то чӣ хоҳад кард сайёдам.
 Капокашҳои лахчак бо палавмастон намесозад,
 Чунун доништа аз қайди тааллуқ кард озодам.
 Чалав беҳуда месӯзад димоғи иштиҳоямро,
 Палавхори қадимам, қобилипарвардэҷодам.
 Ба фикри қачқулоҳҳои манту рафтаам аз худ,
 Руҳи санбӯса кай берун равад з-оинаи ёдам?
 Ба вақти иштиҳо таъхири қадбону намезебад,
 Магар тунбераро кар гафт гӯи аз чӯни фарёдам?
 Зи лаззоти ҷаҳон ҷуз хурданиҳоям намесояд,
 Қаландарманпрабам, бобои риндон аст устодам.
 Нишанло Лайли соҳибҷамолу баида Маҷнунам,
 Мураббо дилбари Ширинҳисолу баида Фарҳодам.
 Ғуломи ҳиммати онам, ки бо хурдан бино дорал,
 Дар ин маънӣ, балс, ман саҳт олиҳиммат афтодам.
 Маро ҳам ҳаст майли рӯзаву зухду вараъ, аммо
 Чӣ созам, қобилии чоштро умрест муътодам.
 Ба ёди калла шаб хобам парид аз дида, то, Савдо,
 Саҳар пайгоми гино сӯи муштокон фиристодам.

Савдо гоҳо шеърҳои хандаовари муфлисона месарояд ва дар ин қисм абёти худ «Бенул» таҳаллус менамояд. Дар ин маънӣ газали аввали девони Бедилро тазмину иқтибос карда, доди суханвариро додааст.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ба авҷи бенули к-аз шаҳлуи харҷ аст роҳ он ҷо,
 Сари мӯ харҷ афзунтар кунӣ, бишкан кулоҳ он ҷо.
 Адабгоҳи ҳасосат харҷи бечо барнамедорал,
 Чу ҳамён сар ба муҳри танга меболад нигоҳ он ҷо.
 Зи тарзи манпраби имсоқ сайри бенавой кун,
 Ки бебокона натвои харҷ кардан парри коҳ он ҷо.
 Кунам қарзе ба афсуни дили бемуддаъо, Бенул,
 Аз он мумсик, ки гар мункир шавам, набвад гуноҳ он ҷо.

Аз таъжирани Садрӣ Зиё

Он ки раиғе дораду бӯи хуше дорад, гул аст,
В-он ки ӯ аз шавқи гул дар боғ нолаб, булбул аст.
Пораи поше ба пешни қониғон курси маҳ аст,
Косаи обе ба чапми ташнагон чоми мул аст.
Он чи раиғе дорад аз чапми ғазолон, наргис аст,
В-он чи бӯе медиҳад аз зулфи хубон, сунбул аст.
Хоҳ қониғ бош дар дунёи дун, хоҳӣ харис,
Нафсро то вақти реҳлат бар сари хон гулгул аст.
Бонги чуғд андар сарои мо навои барбат аст,
Қар-қари лаклак ба боми мо садон булбул аст.
Он ки дорад молу зар, асбобу сомоне ба даст,
Гарчи нодон аст, назди мардумон ақли кул аст.
Гарчи нулдирист дар олам маноти эътибор,
Ғам махур аз бепулий, Бепул, ки дарё бепул аст.

Дар лаҳҷаи авом ва истилоҳоти киморбозон

Гуфта будӣ, ки мекунам чора ғами фирокро,
Чун накушӣ, чико кунам ваъдаи хушкӯ қокро?
Туғри агар кашӣ бучул, тум напавад ҳисоби пул,
Камбағалона кор кун, покиза гӯӣ ҳокро.
Баҳри фиреби аҳли дил чанд кунӣ шичир-шичир?
Нест бипои муҳкаме қондаи шифокро.
Гӯлаҳиёни инқи ту беҳабаранду беҳирал,
Ҳеч ба умр дидаӣ ин сару ин сиёкро?
Гарчи тамаъ буридаам, ошиқи раиғдидаам,
Муфт чӣ гуна бигзарам даъвии нони қокро?
Он ки намениносал ӯ чаккаву наққай бучул,
Асбу хари насибааш рост гирифта қокро.
Камбағалему камбағал, лек наем бурмаҷал,
Ёр агар вафо кунад, нася диҳад кучокро.
Бахт, ки нест ёварат, ҳар чӣ занӣ, ало занӣ,
Раиҷа мадор аз ғала ҳайати чуфту тоқро.
Рафт, чи қухнаву чи нав, пок бибозу банди шав,
Чун дигарон манеҳ ғарав халтаҷаи қурокро.
Ваъди киморнепагон пур аҷаб асту ин аҷаб,
Навқари муҳтасиб барад куртаи садямокро.
Мояи ин киморҳо аз чави асби муҳтасиб
Нест зиёда, пеша кун худ сафари Ироқро.
Бепул, агар мадал кунад толиғи намқашидаат,
Қай ба назар дароварад қавқабат ихтироқро.

Абдулкодирхочаи Савдо аз чумлаи наводири рӯзи ор буд. Илова бар фазлу камоли расмӣ мисли наққошӣ, даввоҳӣ, рассомӣ, заргарӣ хунархоро монанди як мутахассисе мелодист. Дар мусикӣ маҳорат дошт. Адвори Шапмақомро маъа шуъаботаш забту кайд карда буд. Дар рамлу нучуму найранҷот низ хавз дошт. Маҳфилоро, ҳозирҷавоб, базлагӯй ва хушмуховара буд. Бо хурду бузург яксон, аз кибру гурур харосон буд.

Дар назм (чунончи дидем) соҳиби эҷоди хориканамо ва дар наср низ соданависи беҳамтост. Дар наср хеле хикояву мутобиҳо дорад. Аммо аз бими татвил нақӣ наёфт.

Дар тазкираи Садри Зиё дар панҷоҳсолағӣ дар Балҷувон ба об ғарқ шуда, вафот карданиш мазкур аст.

— 57 —

МУЛЛОМАҲМУД СИМОИ БУХОРОӢ

Аз шуарои охириҳои асри 13.

Аз «Тӯҳфатулаҳбоб»

Боз дил орзуи дидани ҷонон дорад,
Ҳаваси фитнаи он наргиси фаттон дорад.
Қадри осудагиро роҳи саломат нашинохт,
Фикри афтодани он ҷоҳи занаҳдон дорад.
Шавад аз ҳоли дили зори ман огоҳ касе,
Ки дил андар қафи тифле чу ту подон дорад.

Фард

Баромад аз ҳарам он ёри туиҷҳӯи ту, Симо,
Намози хеш казо кун, ки офтоб баромад.

* * *

Осмон бо ростон ҳаргиз надорад дӯстӣ,
Тирро доим камон аз хеш андозад ба дур.

Симо аз соҳибкамолони Бухоро буд. Чунончи дар байти охирияш ишорат аст, бо ҳукумати амир Музаффар муносибати карда натавониста, аз Бухоро ба фирор маҷбур шуд. Гуянд, ки шахр ба шахру диёр ба диёр қарини нақбату меҳнати бешумор мебардид. Аз ҷой ва таърихи вафоташ маълумот ба даст надаромад.

ДОМУЛЛО АБУЛФАЗЛИ
СИРАТ-АЪЛАМИ БУХОРО

Вафот 1316 хичрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Донг шамъи хусни хубон гардани даъво баланд,
То даме субҳи буноғӯши ту зад, хомӯш шуд.
Чун сабо овард найгоми ту, гулҳо аз чаман
Бишнавад то ҳарфе аз насфат, саросар гӯш шуд.
Доғи найранги каландарвазъии ойинаам,
К-ин намадшӯш охир аз рухсори ӯ гулшӯш шуд.
Қомагам ҳам кард. Сират, ринган тӯли амал,
То зи сар во кардам ин дастор, бори дӯш шуд.

Аз таъзири Садри Зиё (ба тариқи шитихоб)

Бигзорнам ба рӯи ту ин дидаи нуруб,
Бояд матоъи таршула бурдан бар офтоб.
Наин аз қали хамидан пирон чӣ лозим аст?
Дарё накарда ор зи бӯсидани хубоб.
Сират ба васл сарфай айш аз кучо барад,
Мӯй асту оташ аст, катон асту моҳтоб.

***

Нафас зи ҳарзаланиҳо чу рағзи роҳ кашад,
Ба сояи қарамат маҳмили гуноҳ кашад.
Ҳамон ба сӯи туам раҳнамои шавқи талаб,
Агар ба дайр барад ё ба хонакоҳ кашад.
Хати қаримаи мо шуста сабт мебояд,
Муҳит кай рақами мавҷро сиёҳ кашад?
Ба сазйи кас нагавон ёфтаи туро, Сират
Ба худ фуру раваду Юсуфе зи чоҳ кашад.

***

Тугма аз бағли қабо дармакушою бидушою,
Як дам аз пираҳани худ бибарою ба бар ой.
Шинаро нур куну соқӣ, қалаҳ аз каф мағзор,
Шаби васл аст, муганӣ, ба сар ою бисарой.
Хонаи дил, ки ман аз ғайри ту нардохтаам,
Ба фусунҳои рақибон мадарою бадар ой.

Хайрати дидаам аз ойина кам нест маро,
Лутф кун чехра, тағофул манамою бинамой.
Сират аз комати ҳам халка ба он дар задааст,
Як дам аз хона, карам кун, бадар ою ба дар ой.

Аз тазкирани Ҳоҷӣ Азими Шаръии Бухороӣ

Чун соя агар бахт намояд мадади мо,
Хуршед ниҳад по зи карам бар намади мо.
Лутф аст ба ошӣк, чи нигоҳу чи тағофул,
Дар маҳкамаи ишқ қабул аст ради мо.
Ё раб, чӣ фусун дошт рами чапми ғазолон,
Тасхирии ин халқай дом аст дади мо.
Соқӣ, зи ҳаму печи ҳавас саҳт гаронем,
Бардор ба чоме зи сари мо сабади мо.
Моро чу чарас шукру фиғон вирди забон аст,
Чуз нола ба кӯи ту набошад балади мо.
Мо беҳуда дар ранҷи талоши каму бешем,
Аз чӯшиши сарчашма бувад қазру мади мо.
Сират, қафи аҳли карам иксири хатоҳост,
Нек аст, агар бозситонанд бади мо.

Рубоиёт

1

Дар муроётунназир

Аз хок парер гулча ... . зар,
Овард гул аз ҳаво гуҳар дӣ бар сар.
Савсан дод об теғи алмос имрӯз,
Дар рӯхи ақиқи лола фардост шарар.

2

Дар тачниси кофия

Дӣ соғари май бахт зи дастат додам,
Фарёд, ки имрӯз зи дастат додам.
Сабру хираду хуш зи дастат додам,
Дар гӯши ту кай расад зи дастат додам?

3

Дар тазмини «қач дору марез»

Эй қачкулах, аз ту гила дорам ба ду чиз,
Дер омадию зуд гузапгӣ ба ситез.
Ашқам, ки ба гӯшаи кулоҳат чо ёфт,
Аз баҳри Худо, кулоҳ қач дору марез.

Фардиёт

Бо чунин рухсори оташранг, к-ин дам мар турсот,
Мебарад ҳар кас туро, оташ фитад дар хонааш.

* * *

Кайфияти таҳкик зи тақид маҷӯс,
Ҳаргиз гули қоғаз ба димоғе надиҳад бӯ.

Нақл аст, ки рӯзе қозӣ Қурбонхони Фитрат дар маҷлиси
фузало аз ашъори худ ин матлаъро хоҳд:
Матлаъи Қурбонхони Фитрат:

Дорам диле, ки шуълафурушист кори ӯ,
Доман мазан, мабод, ки афтад шарори ӯ.

Сират, ки дар он маҷлис ҳозир буд, дар бадеха ин фард-
ро илова намуд:

Ман шамъи маҷлисам, ки ба ман ҳар кӣ дам занад,
Хомӯш нишаста, тира кунам рӯзгори ӯ.

Сират аслаш аз Балх буд, Дар Бухоро таҳсили камолу
нашвунамо ёфт. Шеърӯ адабиёт аз камтарин фазоили ӯ ба
шумор меравад. Илми қолро бо ҳол чамъ намуда, фазлу ка-
модро бо камоли ҳусни хулқ имтизоч дода буд. Аз ҳафтад
сол зиёда умр ёфт. То охири ҳол аз тадриси талабаи улум ва
аз мусоҳибати толибони камол даст накашид.

Муҳаммадсиّدики Ҳайрат дар таърихи вафоти ӯ 22 байт
ишод карда, ба маҳолиси шуаро, номи улуму кутуб ишора
намудааст, ки шоёни мутолиа аст. Дар он абёт дар молдаи
таърих навишта:

Гарчи ӯ худ зодаи уммулбиллоди Балх буд,
Дар Бухоро фазлу донишро падар шуд бегумон.
Бехилоф ин нуқта равшан буд бар аҳли камол,
Муттафиқ буланд балхӣ бо бухорӣ дар фиғон.
Полаву фарёд агарчи аз бухорӣ сар кашид,
«Дод» берун шуд зи «балхӣ» ҳам пайи таърихи он.

Махфӣ мабод, ки аз адади «балхӣ, бухорӣ», ки 1455 аст,
ҳар гоҳ сари «полаву фарёд», ки 130 аст, сар кашад ва
«дод», ки 9 аст, барояд, боқӣ 1316 мемонад, ки матлуб аст.

МИРЗОАЗИМИ СОМИИ БУСТОНИЙ

Аз тумони Бухоро, вафот 1325 ҳаҷрий.

Аз таъхироти Афзал

Дам ғанимат дон, зи чархи бемадор андеша кун,
Мағзарон имрӯз, аз анҷоми қор андеша кун.
Дидаҳои дом орад бар замин мурғ аз ҳаво,
Чапми худ бикишо, зи чапми интизор андеша кун.
Ҳеч медонӣ, ки сомони ту ранги рафта аст?
Эътиборе гир, эй безътибор, андеша кун.
Чун шукуфтӣ, баргренҷон гулшан ёд ор,
Аз дами боди ҳазон андар баҳор андеша кун.
Чун ҳаёту хоб ҳаҷру васл яксар бигзарал,
Ин ҳама ҳеч аст, эй ғафлатшино, андеша кун.
То ба кай ноӣ ба сомони гурур, эй бевафо?
Оқибат бингар, зи чаври рӯзгор андеша кун.
Мебарӣ аз дил қарору мекунӣ аз ман қанор,
Мешавӣ рӯзе чу Сомӣ беқарор, андеша кун.

Аз таъхироти Садрӣ Зӣ

Дар шикоят аз абнон замони худ навишта:

То бинон токи ин фирӯза мангар кардаанд,
Аҳли донишноро гизо аз хун муқаррар кардаанд.
Кухнаполоне намоебад саманди таттақ,
Атласу маҳмад барои ғушниси ҳар кардаанд.
Аҳли маъширо ба ғайр аз хуни дил набвад гизо,
Қутӣ бемағзон ҳама аз қанду шаккар кардаанд.
Тирабахтӣ лозими фазлу қамол афтадааст,
Аблаҳонро қомронӣ мулку кишвар кардаанд.
Турфа ватни побакоре қарда пайдо рӯзгор,
Нокасонро бар умури мулк сарвар кардаанд.
Ҳар кӣ об аз нас хурад чун парраҳои осӣ,
Оби ӯро бузрукон равшан чу гавҳар кардаанд.¹
Эътибори дину миллат рафта, ҳоло чоҳилон
Ошқоро фахлу саб болон минбар кардаанд.

1. Дар замони амирони Бухоро аслиби аҳли дарбор аз қисме мерасиданд, ки дар вақти соларӯй ба амиру муқаррабонан амрадаи меқарданд. Сомӣ дар ҳамин байт ба ҳамон равиши инора қардааст.

По манех бар ҳалкаи тазвиру макри сӯфиён,
 Рӯз зикри арраву¹ шаб фикри лиғар кардаанд.
 Олимон аз вусъати машраб шула тобиъ ба раъй,
 Сиххати фатвои дин бо зар муқаррар кардаанд.
 Рафта ғайрат аз сипоҳу ҷуби карда ошкор,
 Ҷойи ҷанипан чун занон ороиши зар кардаанд.
 Аҳли савдогар дуқони худфурӯши карда боз,
 Аз такаббур ҳар замон бин, сад кару фар кардаанд.
 Аҳли ҳирфат ҳар кӣ бошад, дар найи макру фиреб,
 Кизбро бар худ ҳалол аз шири модар кардаанд.
 Кӯдакони шарм, пирони ҳаё аз бас намонд,
 Ҳар яке худро ба яқдигар баробар кардаанд.

Китъа:

Аз таъкири Афзал

Мудриате шул, ки ҷаҳон вазъи муҳолиф дорад,
 Нағмаи рост аз ин шарда нарида ба фалак.
 Тоқати диқани авзоъи ҷаҳон нест маро,
 Ҷиғарам хун шула, эй найки аҷал, зудтарак!

Фарлиёт:

Нест танҳо ростӣ ин ҷо далели эътибор,
 Қимати сӯзан зи суроҳ аст, не аз ростӣ.

Гармии ҳангомаи дунё ба дунон бастаанд,
 З-он ки ин ҳаммомро ҷуз хас намеояд ба кор.

Мирзоалими Сомӣ яке аз нурдонони аҳли худ буд. Дар вақти амир Музаффар ва авоили аҳли Абдулаҳад дар дарбор ба иншонанисӣ машғул буд, аммо аз он ҷо ки (чунончи дар ашъораш инора рафт) вазъияти дарбори амир ва муомилаи сипоҳиёни ӯ ӯро бо раъият ҳеч наменвисандид, биттабъ аҳли дарбор ҳам ӯро наменвисандиданд. Ҳар қадар ки фасоли амир ва аҳли дарбор бештар мешуд, забони танқиду шикоятӣ Сомӣ ҳам дарозтар мегадил.

1. Зикри арра — як навъ зикри ҷаҳрият.

2. Сомӣ дар ин байт низ инора мекунад, ки аҳли дарбори амир ва амалдорони аҳд ҳама разилоҷанд, ки амрадро пеннаи худ кардаанд. Агар фарзанд аз ин ҷумла росткорро ҳам бонад, сабаби ривожаш на аз росткорист, балки чун сӯзан аз суроҳи... аст.

Рафта-рафта аз дарбор мардуд ва ваҷҳи маошаш мактуъ шуд, ба ҳалде, ки дар ҳоли ҳафтодсолағӣ бисёр хориҳо дид. Афроди хонаводааш панҷ-панҷ нафар буданд, аммо чизе надошт, ки фурухта, барои эшон пон тадорук кунад. Илова бар ин дар ҳолати пирию нотавабӣ аз пури биниш ҳам чудо шуд. Амиру вазир ба ҷойи он ки ҳуқуқи собиқаандро дар базар гирифта, ба ҳолаш тараххуме намоянд, «кӯрнамак охир кӯр шуд» гуфта, хурсандӣ мекарданд.

Таълифоти Сомӣ¹ ба қарори зайл аст:

- 1) Ба номи «Тухфаи шоҳӣ» — таърихи амирони манит.
- 2) Тақмили «Даҳмаи шоҳон»-и Мирзосодиқи Мушшӣ, манзум ба вазни «Шоҳнома».
- 3) «Танзихулишно» — дар руқъаву муросилот.
- 4) «Миръотулякин».
- 5) «Манопирулаълум» — дар ярлиғ ва маншурҳо.
- 6) «Мафотихулибар» — шарҳи «Масобихулификар».
- 7) Тарҷумаи «Аълумуннос».
- 8) «Тазкиратулфузало» ва баъзе чизҳои шаршон.

Абёти Сомӣ хонадаро ҳаяҷони бадеӣ намебахшад. Аммо қимати адабияи назму насри ӯ дар ин ҷост, ки бисёр сода менависад ва бебоқона танқид мекунад. Дар замоне ки ҳамаи соҳибкаламони дарбор дар мадҳи амиру вазир касидаҳо иншод мекарданд, Сомӣ қабоиҳи аҳли ҳукуматро ошкоро бар рӯяшон мезад. Ин аст часорати адабия.

— 61 —

МУЛЛОАБДУЛКАРИМ СИНАНДИИ САМАРҚАНДИ

Таваллуд 1245 — вафот 1327 ҳиҷрӣ.

Аз девонаш:

Магар ки ёр қанид аз руҳаш ниқоб имшаб,
Ки ҷойи моҳ бурун омад офтоб имшаб.
Ҷунон зи оташи ҳиҷрон гудохт ҷону дилам,
Ки хун фишонд ду ҷаннам ба ҷойи об имшаб.
Зи шарми шуълаи шамъи ҷамоли анвари ту
Ба ҷайби абр ниҳон ганг моҳтоб имшаб.

1. Асомини таълифоти Сомӣ аз тазкирани Мухтарам нақл шуд.

Ба ёди наргиси бебода масти мафтунат
 Асар накард ба дил наштаи шароб имшаб.
 Синандӣ¹, ёр ба аҳдаи вафо накард, бирафт
 Маро зи сина карору зи дила хоб имшаб.

***

Абрӯи ту бисмиллаҳи девони назокат,
 Мазмуни хатат маънии Қуръони назокат.
 Ман нозукии лутфи кадом узви² ту гӯям,
 Бошӣ ту ки сар то ба қадам кони назокат.
 Хубони ҷаҳон ҷумла гуломони ту ҳастанд,
 Дар мамлақати ҳусн ту султони назокат.
 Овехта машпотан ҳуснат найи зинат
 Бар ҳар сари мӯят дури ғалтони назокат.
 Он холи сияҳ дила гумон кард Синандӣ,
 Сар сафҳаи руҳсори ту афшони назокат.

Мухаммас

1

Моҳро шаъшаъаи меҳри гули рӯи ту нест,
 Мушкро нақхати гесӯи сумаибуи ту нест.
 Сариро ростии комати дилҷӯи ту нест,
 Гушчаро ханҷаи лабҳои суханҷӯи ту нест,
 Боғро хуррамии хоки сари кӯи ту нест.

2

Хайф аз он новаки миҷгон, ки танамро бишикофт,
 Дилам аз неъматии хони карамаш баҳра наёфт.
 Офтоби руҳи ту бар сари ҳар зарра, ки тофт,
 Ҳалкаи бандлагӣ аз тори сари зулфи ту ёфт,
 Киет к-ӯ бастан занҷири ду гесӯи ту нест?

1. Ӯ-и Синандӣ аз вазни матлуба зиёд аст. Як қисми шуарон мутааххирин ба ин базӯи гирифтаанд. Аммо аз менади Синандӣ як шӯри куҳансол амсоли ин кор аҷиб аст. Девони Синандӣ мутотия шул. Дар аксари абётан ин юзем завоид ҳаст.
2. Дар ин мисроӣ таркиби «кадом узв»-ро ба шарте вазн мусонда мекунад, ки ба ҷойи ҳарфи «айн»-и «узв» «алиф» бонад, зеро дар он сурат ба сабаби васли «мин»-и «кадом» бо «зод»-и «узв» васл ёфта, алиф, ғайе ҳамза соқат мешавад. Аммо «айн» аз ҷумлаи ҳуруфи васлияву соқата нест. Ҳамонро қурби садон айн бо ҳамза шӯирро ба ин хато андохтааст. Амсоли ин кор дар арӯз лозимуличтиноб аст.

Масту бебок бурун омада бо ишваву поз,
 Шуда ошӯби замон бо пиғаҳи фитнатароз.
 Хамаро дида зи хайрат ба тамошои ту боз,
 Ҷабҳа суданд ба хоки кадамат аҳли ниёз,
 Кист, к-ӯ шефтаи наргиси ҷолуи ту нест.

Дил зи ман бурдию хуш дилбару дилдор шудӣ,
 Хайф, бераҳму ситамкору дилозор шудӣ.
 Ман чӣ гуфтам, ки зи ман гапшию безор шудӣ,
 Хамдами булҳавасу мӯниси ағёр шудӣ?
 Дар ҷаҳон хӯи касе тундтар аз хӯи ту нест.

Ҷон фидои пиғаҳи наргиси мафтунӣ ту бод,
 Дили шӯрида писори қалби мавзунӣ ту бод.
 Таби афсурда гӯбори суми гулгунӣ ту бод,
 Сари сандозада дар кӯи ту мачнунӣ ту бод,
 Кист, к-ӯ захмии шамшерӣ ду абрӯи ту нест?

Эй бути шӯҳи ситамнешаи нурҷавру ҷафо,
 Нест гарде ба сари кӯи ту аз хоки вафо.
 Мо дилу ҷон ба раҳи ишқи ту кардем фило,
 Ту зи мо гаптаву омехтай бо рукабо,
 Аз ту ин шева муносиб ба дуоғӯи ту нест.

Нахли фикрам, ки дар ин назм шакарнайванд аст,
 З-он ки аз номи ту ҳарфе ба сари ҳар банд аст.
 Умарову фукарое, ки ҷу Осим¹ ҷанд аст,
 Ҷун Сипандӣ ҳама дар пени ту сар афкандаст,
 Кист, к-ӯ банди фармону ризочӯи ту нест?

***

Ҷу тифлам то ба дӯши модари гетӣ нишондандам,
 Ба ҷойи шир сад хунобаи ҳасрат ҷашондандам.
 Ҷу шамъам, аз ғусуни баҳти воҷунам чӣ менурсей?

1. Дар девони Сипандӣ дар ин мисраъ ба ҷойи «ҷу Осим» «ба олам» аст. Лекин ин мувашишахро Сипандӣ ба фармудани Ҳочиброҳим Осими Бухорӣ, ки аз шарикларсонӣ фақир буд, иштиод қарда буд. Дар нусхае, ки ба Бухоро ба Осим фиристода буд, «ҷу Осим» буд. Ҷун асли нусхари дар хотир доштам, бар ҳилофи нусхаи дефон ба вачҳи навиштам. Айнӣ.

Ба поён рӯ ниҳодам, ҳар қадар боло давоидадам.
Чу зинат ёфт аз машпотан суғи азал хуснаш,
Ба чапм аз ҳар мижа ангушти ҳайронӣ газондадам.
Фигон к-ин навхатони сангдил умрест дар хичрон
Ба ҷойи ашк хуноби дил аз миҷгон ҷакондадам.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ба ранги дафтари тӯмор чандин печхо хурдам,
Ба осонӣ ба базми он бути раъно нахондадам.

Синаидӣ аз кухнашоирон аст, аз ҳаптод сол мутаҷовиз
умр дила, аз хурдсолӣ ба шеър адабиёт иштиғол кардаву
сохибдешон аст. Девонаш то қасида, ғазал, рубой ва таъри-
хот тақрибан ду ҳазору панҷсад байтро дорост. Дар дево-
наш дар зайли таърихҳои масҷиду иморот таърихи масҷиди
дарёзаан арки Самарқанд ҳазору дусаду панҷоҳу пуҳ қайд
шудааст. Маълум мешавад, ки дар синни 14-15-солагӣ
таърихи мазкурро ишод кардааст.

— 62 —

МИРЗОСИРОҶИ ҲАКИМ СИРОҶИИ БУХОРОӢ

Таваллуд 1294 — вафот 1332.

Аз як баёзи дастнавис

Ба шаб зи рӯи худ он маҳчабин никоб гирифт,
Ҷаҳон зи партави ӯ яқсар офтоб гирифт.
Рақиб аз лаби лаълат шароб менӯшад,
Ба нуқд аз дили бирёни ман кабоб гирифт.
Ба рӯи ҳамчу гули сурх ҷониби гулзор
Бирафту аз гули гулзор обутоб гирифт.
Зи интизори қудумаш ҷунон гирифтаам,
Зи ашқи дилаи ман рӯи олам об гирифт.
Ба рӯи хеш никоб афканад агар он маҳ,
Гумон кунанд халоиқ, ки моҳтоб гирифт.
Забон қушод Сирочӣ ба васфи ӯ имрӯз,
Тамоми рӯи замиро дури хушоб гирифт.

Аз шумораи дувуми маҷаллаи «Ойина», соли 1331,
гурраи тухичча, Самарқанд.

Ёд бод, эй дил, ки мо ҳам обрӯе доштем,
Дар гулистони тамалдун рангу бӯе доштем.
Солу мохи саъду айёми накӯе доштем,
Дар тараккӣ чидду чаҳду ҷустуҷӯе доштем.
Донмо будем мо дар тавсани давлат савор,
Эмин аз кайди замону аз чафои рӯзгор.

Мирзосирочи Ҳаким (мулаққаб ба «Мирхон дуктур Собир») аз соҳибинтибохони Бухоро буд. Баъд аз такмили ҳаггу савод ба таҳсили муқалламоти улум Русия, Эрон, Афғонистон, Туркия ва шаҳрҳои машҳури Уруноро саёҳат карда, курби як сол дар Афғонистон маҳбус шуда, дар аснои сайру сафар илми тибби ҷадидро омӯхт. Дар соли 1328 хичрӣ ба ватани худ Бухоро омада, истикомат варзида, ба тарзи нав ба табобати мардум машғул шуда буд.

Вокӣҳои сафарро саёҳатномае навигта, дар соли 1330 хичрӣ дар Бухоро таъ кунонид.

Намуна аз «Сафарномаи Сирочӣ».

Дар муқаддима навигта:

«Аммо баъд чунин гӯяд ин банди аз ватан мугаворӣ, ин ҳоҷӣ Абдуррауф Сирочиддини Бухорӣ, чун муқддатҳо аз ватани маълуф баромада, ба азми саёҳату ҷаҳонгардӣ солҳо дар билоди хорича мусофир будам ва ончи дар аснои сафар аз неку бад ба сарам омада, ба силки таҳрир дароварда, сафарнома тартиб додам. Ниҳозе лозим шуд маро, ки аз ибтидои сабоват низ ончи ҳаводисе, ки ба банди рух дода, онхоро ба риштаи таҳрир дароварда, илҳоки сафарномаи худ созам...»

Сирочӣ ба рӯномаи «Бухорон шариф», «Тӯрон» мақолаҳои иҷтимоию тиббӣ менавишт. Дар маҷаллаи «Ойина» шеърҳо дорад. Фақирро дар фаоти Мирзосирочи Ҳаким марсияву таърихест, ки дар ин ҷо нақлаш бемуносибат нахоҳад буд.

Марсияву таърих

Ох, сад ох, ки барбаст абадӣ роҳи сафар
Аз Бухоро суи фирдавс яке донишвар.
Ходими миллати ислом, сирочи дониш,
Ношири илм, ватанхоҳ, маорифгарвар.
Он ки аз мағтики ӯ буд маҳобил пурпур,
Он ки аз хомаи ӯ дошт ҷароид зевар.

Рафту дар махфили аҳбоб аз ӯ нест нишон,
 Рафту дар сафҳаи айём аз ӯ нест хабар.
 Он ки такмили фурун кард дар айёми шабоб,
 Он ки таҳсили ҳикам кард дар аспои сафар.
 Сер нокарда зи дидори худ абнои ватан,
 Ба ҷавонӣ ба тағи хоки ватан кард макар.
 Он ки мекард ба таъвири Бухоро хидмат,
 Рафт, мондем тамои аҳли Бухоро ба қадар.
 Яъне имрӯз суғурдем Сирочиддинро
 Ногузирона ба аҳкоми қазо дастӣ қадар.
 Сар зад аз сина аз ин ғам ивази оҳ оташ,
 Рехт аз дила аз ин рӯ бадали ашк шарар.
 Оташ аз синаи ман дарзада дар найкари ман,
 Об шав, ой зи ду ҷанми ман, эй хуни ҷигар!

Хитоб ба мутаваффо

Эй ки якбора намуда зи ҳама қатъи назар,
 Доғи андӯх зади бар дили бирёни падар.
 Сахтҷонем, ки дилему намурдем зи ғам
 Ба ҷавонии ту тобути туро дар тағи дар.
 Ба сари турбати ту нолақунон омадаем,
 Ба кучо мравӣ? Як бор ба аҳбоб нигар.
 Пайи таърихи хирад маънавию лафзӣ гуфт:
 «Ба ҳазору сесаду сию ду бо шаҳри сафар».

Махфӣ мабод, ки мисроъи охириро ҳар гоҳ ба ҳисоби
 ҷумал шумурда шавад, боз ҳазору сесаду сию ду мебарояд.
 Ин гуна таърихро лафзию маънавий меноманд.

Боби «Шин»

— 63 —

МУЛЛОМУҲАММАДШАРИФХОҶА ШЕВАНИ БУХОРОӢ

Дар Бухоро ба аҳли амир Насруллоҳ қозикалон буда.
 Вафот 1261 ҳиҷрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Аҷаб набвад, зи рӯят дидаҳо гар равшан аст имшаб,
 Ки дуди охи аҳли шавқ партавафкан аст имшаб.

Шаби ҳичрон ба чашмам хоби роҳат чун қарин гардад,
 Ки бе рӯи ту дар тан ҳар сари мӯ сӯзан аст имшаб?
 Зи бас дорад хаданги оҳи ман чӯни фалаксайре,
 Зи анҷум нуҳ фалакро ҳалқаҳои чавшан аст имшаб.
 Чӣ тасдиқ аст баҳри сайди гул сӯи чаман рафтаи,
 Ки аз акен чамолан кулбаи ман гулшан аст имшаб.
 Чаман ҳар субҳ дар хокистарам тарҳи вағин дорад,
 Ки гулшан бе баҳори тарзи нозан гулхан аст имшаб.
 Шикастам чинии такво аз он мӯи миён, соқӣ,
 Ту ҳам зулфи сияҳ бишкан, ки бишкан-бишкан аст имшаб.
 Машав аз зулмати исён асири ноумедиҳо,
 Саҳар чун офтоб аз чоки дил дар равзан аст имшаб.
 Ба маҳфил шамъ аҳли чоҳро хандида меғӯяд,
 Ки саъйи саркашӣ роҳи адам наймудан аст имшаб.
 Ҷазои он ки меҳандад ба тарзи шамъ дар маҳфил,
 Ба сад шеван сиришк аз сӯзи дил боридаи аст имшаб.

Таърихи вафоти Шеванро яке аз фузалои аҳдаи чунин
 ишод карда:

Мавлавӣ, он ки дурри маъниро
 Дар ҳама боб аз ҳама бех суфт,
 Дар синехри камол бадре буд,
 Рух чу моҳ аз саҳоби марғ ниҳуфт.
 Мунқабиз ганг аз ин сарои ғуруб,
 Рафт, чун гул ба боғи худ шукуфт.
 Солу моҳи қазон пири хирад
 «Шаҳри шавволу явми шанба» гуфт (1261).

Шеван соҳибдевой аст, аммо девонаш мутолиа напуд.

– 64 –

ШАВҚИИ КАТТАҚУРҒОНӢ

Вафот 1278.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Зукофиятайн

Дорад он маҳ баҳри қатлам новаки сӯфор фар,
 Карда чаъди худ ба оби нофои тоғор тар.
 Дар адам ҳам лағзиши нос ба каф афтода буд,
 Медихад нахли умедам сар ба сар идбор бар.

Шавки комил гул барорад, бетакаллуф мекашад
Махмили Лайли зи чайби куллай куҳсор сар.
То мижа аз маҳфили имкон ба ҳам овардаам,
Кард гетӣ чоми таҳкики маро саршор шар.
Зоди роҳи қурбон аз наъни дигар ҳосил напул,
З-ин ҷаҳони яъс, Шавкӣ, дидан хунбор бар.

– 65 –

АБДУШШАКУР ШАКУРИИ САМАРҚАНДИ

Аз шуарои охириҳои асри 13.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Тире зи ғамла сӯи ман он турк шаст дод,
Бар қалби салди тавбаи ман сал шикаст дод.
Чоми надод соқию аз даст шуд дилам,
Боз ин чӣ ҳол буд, ки имрӯз даст дод?

* * *

Шаб дар бағал ниғору ба дастам шароб буд,
Бедор ғаштам аз сари шодӣ, ки хоб буд.

– 66 –

ШАРИФ-МАХДУМИ ШИРИН (МУЪТАСИМИ БУХОРОӢ)

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Маҳе дорам, ки аз шӯҳӣ қунад сар лоуболиро,
Ғаҳ аз рӯи таҳаммул сар қунад соҳибкамолро.
Ғаҳ аз ҷӯши тақаллум зинат афзояд фасоҳатро,
Ғаҳ аз мавҷи табассум ҷон диҳад софи зулолиро.
Ғаҳ аз ороиши худ бандад ойини зулайҳой,
Ғаҳ аз руҳсори маҳ равнан қунад юсуфмисолро.
Ғаҳ аз ханда баҳнад шаҳд ҳалқи талхкомонро,
Ғаҳ аз гиря афшонд ба рӯ иқди лаолро.
Ғаҳ аз мафтунии ҷанми сияҳ созад аён сеҳрам,
Ғаҳ аз мавзунии сарви қадан позукниҳолро.
Ғаҳ аз субҳи гиребон сафҳаи хуршед бикшояд,
Ғаҳ бо килки абрӯ хун қашад нақши хилолиро.
Ғаҳ аз сурҳии ғабғаб лаълиро дар санг бигдозад,
Ғаҳ аз рангинии лаб хун диҳад ёкути олиро.

Гаҳ аз теги тағофул хуни чақдин качкулах резал,
Гаҳ аз шамшери истинно запад сайди гизолиро.
Гаҳе дар боғи маънӣ андалеби хушнаво гардад,
Гаҳе тӯтӣ шавад ойинаи ширинмақолиро.
Ба ин омоншоӣ ёри Ширин то бувад, ё раб,
Мабод ойинаи ӯ рӯ ба рӯ зағи малолеро.

Шариф-махдум писари қозӣ Муллоабдулрахими Балхист. Дар Бухоро таваллуд ва касби камол ёфта. Дар аволи ҳол «Ширин» таҳаллус карда, оқибат ба «Муътасим» таъдил дода. Баъд аз хатми кутуб дар аҳли амир Музаффар дар баъзе тумоноти Бухоро раису мухтасиб шуда, баъд аз он ба сабабе аз Бухоро фирор карда, дар Истанбул ба напри кутуб ва тобиғӣ иштиғол намуда, аз он ҷо заи хоста. Ба фанти занаш, ки девонавор дӯст медошт, ба забони туркии усмонӣ марсияҳои ҷонсӯз дорад.

Қасидаи «Абӯбақри Сиддиқ» ва қасидаи «Бурда»-ро дар форсӣ, туркӣ ва арабӣ мухаммас намуда. Дар авохирӣ умр тичорати кутубро байни Бухорову Қазон нақл дода буд. Аз таърихи вафоташ маълумот ба даст надаромад.

— 67 —

ШИРИНИ БУХОРОЙ

Аз шуарои охириҳои асри 13 ҳичрист.

Ширин қиссаи Юсуфу Зулайхоро назм карда. Дар бораи вуруди Юсуф ба боғ гӯяд:

Аз «Тухфатулаҳбоб»:

Чаманшардози гулҳои маъонӣ,
Бисогорони боғи хушбаёнӣ
Дабири ақл, яъне килки Бехзод
Чуниш ороиши тарзи сухан дод,
Ки чун Юсуф, гули боғи нубувват
Равон шуд дар чаман чун абри раҳмат,
Хиромон чун қадаш аз поз гардид,
Ба пояш сабза пояндоз гардид.
Зи шарми орашаш шуд дар арак гул,
Зи тори кокулаш ошӯфта сунбул.
Канизоне, ки дар атрофи вай буд,
Банотуннашаш бар гирди Ҷадаӣ буд.

Ба ҳар сӯ чун хиромон гашт хуррам,
Замин то осмон зад хайри мақдам.
Ба таърифи қадаш кумрӣ зи ҳар сӯ
Бигуфтӣ, ҳамчу ин қад сарв ку, ку?

— 68 —

ШАМСИДДИН-МАХДУМ ШОҲИНИ БУХОРОЙ

Вафот 1311.

Аз як байти дастнавис:

Маро чу шона бибояд ба каф ҳазор ангушт,
Ки то барам ба хама турраи нигор ангушт.
Ҳанӯз як вачабам аз ту тоби дурӣ нест,
Агарчи риши ту шуд бар зақан чаҳор ангушт.
Касе ки даст ба зулфи ту зад далерона,
Шигифт нест барад бар даҳони мор ангушт.
Агар ба гул нигарам бе рухи ту дар гулшан,
Занад ба чашми ман аз роҳи таъна хор ангушт.
Ғамат ҳарош диҳад решаҳои чони маро,
Чунон ки мутриби ҳозик занад ба тор ангушт.
Фалак барои ҳаводис агар амин талабад,
Кунад ба сӯи ман албатта рӯзгор ангушт.
Туро ба ранги ҳино ҳочати такаллуф нест,
Бие, ба хуни дили ман намо нигор ангушт.
Магар ҳисоби ғаму дард мекунад маълум,
Қадам ки ҳам шуда чун аз пайи шумор ангушт.
Пас аз вафоти ту, Шохин, суҳанварон сӯзанд
Ба ҷои шамъ туро бар сарӣ мазор ангушт.

* * *

Ғар чунин ояд дамодам сели об аз чашми ман,
Хонаи мардум шанад охир хароб аз чашми ман.
Ғар касе раншасаводи нусхаи сӯзи дил аст,
Мекунад мазмуни сад баҳр интиҳоб аз чашми ман.
Баски мегирам ба ёди наргиси маҳмури ӯ,
Чун гулӯи пиша меояд шароб аз чашми ман.
Бар муҳити ашк биншонад фалакро чун хубоб,
Ғар тариқи ғиря омӯзад саҳоб аз чашми ман.
Шаб ба ёди талъати ӯ гар ниҳам паҳлӯ ба хоб,
Мешавад равшан саҳарғаҳ офтоб аз чашми ман.

Икғизои хусни саркаш як қалам бепардагист,
Ў ғалат бар чехра менӯшал никоб аз чашми ман,
Чашми ман аз ашқи хунии ғанга чун зарфи ҳино,
То кунӣ бар дасти худ, эй маҳ, хизоб аз чашми ман,
Баски афтад бе туам нахлӯи осоиш ба санг,
Умрҳо шуд рахтбаста рафт хоб аз чашми ман,
Гар касе нурсад зи ман кайфияти тӯфони Нӯҳ,
Медихал, Шохин, тудози дил ҷавоб аз чашми ман.

* * *

Эй маро ҳамчун суринат ғанга чашми тар сафед,
Бе рухат, боз о, ки чун чашмам нагардад сар сафед,
Гарчи орам киссаи ҳаҷри ту сад раҳ дар қалам,
Ҳамчунон аз оби чашми ман бувад дафтгар сафед,
Нест нури субҳ, ширдорӣ, шаби ҳаҷри ту чарх
Карда бар сар чун аҷузи мотамӣ чодар сафед,
То ту ой ҳамчу наргис, з-инғизори мақдамат
Дидан навбонағони боғ шуд яксар сафед,
Нест осон ишқи юсуфтаътон, хушёр бон,
Карда доғи ин азизон чашми найгамбар сафед,
Субҳ агар гул кард, гардун бе саводи ном нест,
Шир н-ояд доим аз шистони ин модар сафед,
Доғи нақбат мебарад ашқ аз ҷабини толиъам,
Чун ҳумо гар зоғро гардад ба пустан нар сафед,
Фикри бикрам тарбият ҳаргиз навид аз рӯзгор,
Рафт чандин иду монд ангушти ин духтар сафед,
Нест пирӣ мӯҷиби ҳурмат факеҳи шаҳро,
Ҳукми он дорад ки, Шохин, ғанг ёли хар сафед.

Аз таъкири Садрӣ Зиё.

Ғазал дар шикоят ва таҳассур

Ёди он шабҳо ки аз гетӣ фароғат доштам,
Бо бутони тозарӯ то субҳ суҳбат доштам,
Дар тариқи лоуболи ҳам ниҳон, ҳам ошкор
Бо қаламдармашрабон тарҳи садоқат доштам,
Ҷойи миннат нест бо ман чархро, к-аз хони ӯ
Чун маҳи нав бо лаби ноне қаноат доштам,
Гох таълими усулу гох талқини фуруъ
Як ба як тамҳиди асбоби хидоят доштам,
Ваҳ, чӣ балбахтам, ки худ мунтаҷ напуд ғайри маҷоз,
Базли маҷҳуде, ки дар касби ҳақиқат доштам.

Бар далели дониши ман гӯш нанҳод осмон,
В-арна бар даъвои худ чандин ривоят доштам.
Хосили илми мани бечора аз идбори бахт
Шарру офат шуд, агар чашми шарофат доштам.
Гар кунад чандин ситам бар чони ман гетӣ, равост,
То чаро з-он кинахӯ чашми мурувват доштам.
Ёфтам аз остони шох, Шохин, обрӯ,
Ман ки рӯи аҷз бар хоки мазаллат доштам.

***

Эй лабат лаълу қалат сарву рухат лола барин,
Зада хат гирди рухат ҳалка ба маҳ ҳола барин.
Шудай ноқиғам аз камбағалӣ, в-арна чаро
Нест имсол ба ман лутфи ту ҳарсола барин.
Қалри деринагӣ андеша намо, гарчи бувад
Бафта дар ишқи ту савдоғари бскола барин.
Ба сафедӣ танат, эй он ки гарав бурда зи барф,
Бе ту хуни дилам аз дида чакад жола барин.
Дог бар сина манех ин қаларам, в-арна зи об
Мекашам гирди ту оташ хати ҷаввола барин.
Чӣ кунӣ каттагӣ аз пушти рақибон бо ман?
Чӣ парӣ аз сари меҳ ин ҳама гӯсола барин?
Чанд дар пойи ту чун обила сар монда рақиб?
Чанд бўсила лаби лаъли ту табҳола барин¹?
Насазад даъвии Фитрат ба ту дар боби сухан,
Лоакал шерьи ту, Шохин, набувад Вола барин².

***

Эй лабат мул, оразат гул, турраат сунбул барин,
Ғаблабат дар чарбу пармӣ тухми нимдунбул барин.
Оқибат коми дили худ з-он кафал хоҳад гирифт,
Ҳар кӣ аз пушти ту афтад рӯзу шаб кокул барин.
Дар бисоти ман дирам панҷу даҳе мавҷуд нест,
З-он надорам қадру кимат неши ту як нул барин.
Меравӣ аз суҳбати ман ҳамчу наргис саргарон,
Менишинӣ тозарӯ неши рақибон гул барин.
То ниқоб аз чеҳра андозӣ, чу гул дар пойи ту
Мекунам фарёд ҳар шаб то сахар булбул барин.

1. Ин ду байти охири аз як маҷмӯа нақл шуд, ки дар ӯ аз дастхатти Шохин нақл ёфта буд.

2. Фитрат Козӣ Курбонхони Бухороист, Вола Волаи Самарқандист.

Кай ба рағбат дил бар он чоҳи зақан гардад асир,
 То наафтад турраат бар гардани он гул барин.
 Ту бухорибаччай, чоно, тавозуъ пеша бош,
 Ин қадар тундӣ чӣ лозим мардуми Кобул барин?
 Дар пули як шиша май зоҳид намегирад гарав,
 Далки моро нест қалре пеше ин ҳар чул барин.
 Мисли ман позуктананда тору пули шеърро
 Нест чун дар докабофӣ аҳли Истанбул барин¹.
 Рутбаи шоҳиниям ҳосил шуд аз имлоди шох,
 В-арна будам пеш аз ин калхоти бечангул барин.

Аз як баёзи дастнавис

Қасидаи маъзарат барои аз рикоб бозмондан
Бо таъбири тавсиф аст.

Доптам тотуяке лоғари бадноми асав,
 Пушт оғанда чу дасти чарабу рӯи маҳав.
 Ҳаббазо, тотуи қорӯбдуми ҷангалёл,
 Ки шуда пайқараш аз кӯбаи меҳнат чун қав.
 Чашм чун фарҷи аҷузони куҳансол чуқур,
 Гӯш чун олати пирони фалокатзада дав.
 Шикам аз ғояти ковокию қокӣ чу сабад,
 Пой аз бобати бемағзию хушкӣ чу гарав.
 Арраи пушти ваю тумшуқи коқургии ӯ
 Метавон гуфт, ки ин пармаву он оҳансав.
 Оғил аз резини папми тани оғандаи ӯ
 Ҳамчу дукқонҷаи наддоф шудӣ вақти қашав.
 Гапта аз сардии табъ он ҳама афсурдадимоғ,
 Ки шудӣ то дами мурдан ба яке бод катав.
 Гар вазидӣ ба масал боди латиф аз тарафе,
 Мутамоил шудӣ аз ҷой ба ҷо ҳамчу ялав.
 Хурда будӣ ба ҳама умр зи анвои гиёҳ
 Соли деҳқонии Одам алафи гандадарав.
 Сумаш аз бекуватӣ зери арақ меларзид,
 Ҳамчу хуршед, ки бар об фишонад партав.
 Мезад аз баҳри алаф пиҳа бад-он булаҷабӣ,
 Ки гуломе қунад аз ёди ватаи сози лалав.
 Сад муаллақ задӣ аз заъф чу дӯлибачагон,

1. Дар собиқ чун докаи мисқолии инглизиро ҳоҷибӣ аз Истанбул харида меовардаанд, мардум гумон дошанд, ки аҳли Истанбул бофтаанд. Мазмуни ин байт аз ҳамон ғалати машҳур гирифта шудааст.

Тифли думоҳа гар оҳиста бидодӣ ситтав.
 Бо чунин аси задам раҳти сафар васфқунон,
 Бо сайисбачча, ки ин аст фалон аси бидав.
 Боҳабар шав зи лачоман, ки агар суст ниҳӣ,
 Патавон ёфт суроғи ту магар аз Маскав.
 Мезал ӯ камчию он тоғуи ёбуталъат
 Шой мемонд чу нозуксанамон қад-қали чав.
 Алғараз, то Карӣ¹ аз вақти саҳар то дами аср
 Чаҳд кардему расидем ба чандин қистав.
 Чун чунон дид сайисбачча, барошuftу бигuft:
 Аз кучо ёфтӣ, эй мири ман, ин бори нақав?
 Агар ин аст туро шалтари² давлат, боре
 Худ саворӣ куну ҳар чо ки дилат хост, бирав.
 Ман дар андеша фигодам, ки гар ӯ қаҳр кунад
 Напавад бе сайисе кори ду аснам санҷав.
 Лоҷарам ёбуйе дар бадали он тоғу
 Биғирифтам, ба иваз чомаи худ монда гарав.
 Сабаб ин буд, ки ман банда ба аснои тариқ
 Ҳар қалар чаҳд намудам, нарасидам ба чилав.
 Чӣ кунам, нест маро аснаки роишчилаве,
 Ки намонад ба қафо вақти раворава зи ясава³.
 Эй шаҳаншоҳи чаҳонгир, ки ҳангоми шикор
 Охувонро ба як анғез кунад раҳши ту ав,
 Ҳар кӣ густоҳ барад номи туро, неч занад
 Ба забон ҳарфи вай аз гояти даҳшат чу сақав.
 Марҳабо, Юсуфи сонӣ, зи чавонмардии туст,
 Ки Зулайҳои чаҳон галта чавон аз сари нав.
 Дорам уммед, ки бо ман бидиҳӣ аз сари лутф
 Аснаки юрғаи хушшақлтар аз мурғи титав.
 Ончунон тунд, ки гар сояи камчӣ афтад
 Ба суринаш, чу гизоли хутанӣ гирад шав.
 Банда, Шохин ба чунин аси бале мушгокам,
 Бештар з-он ки бувад мардуми саҳро ба палав.
 Гар ту ин аси салав бар мани бечора кунӣ,
 Эзидат тавсани давлат кунад аз ғайб салав.

-
1. Карӣ – маъниест ба нимфарсаҳни шаҳри Бухоро.
  2. Шалтар – асбоби сафарист, ки ба аси алоҳида бор мекунад ва он аспро сайис саворӣ мекунад.
  3. Ясава – интизомӣ маҳсусест, ки мувофиқи он рикобиёни амиру хонон дар сафар ҳаракат мекунад, ясавул ниғаҳбони он аст.

Рубоӣти бенукта

1

Дарди дили моро кӣ даво кард? Висол.
Коми дили моро кӣ раво кард? Висол.
Овораи арсаи алафро алхамд,
Масрури хусули мулдаъо кард висол.

2

Дар илтизоми аносири арбаъа

Атрофи ҷаҳон чу бод гапгем басе,
Ҳокисифат одамай надидем касе.
Чун об ҳама равон ба рӯи хошок,
Афрӯхта мисли оташ аз баҳри хасе¹.

3

Дар бораи Тош ном махбубе

Эй дарду гаму ранҷи ту бо ман ба талон,
Чун ҷамъи гурусна бар сари суфраи он.
Ту ҷони манию ҷони ман аз санг аст,
Номи ту ниҳодаанд з-он восита «Тош».

Падари Шоҳин Муллоамон ном кӯлобист. Мумоилайҳ аз ватани аслияш ба нияти таҳсили илм ба Бухоро омада, дар ин ҷо таваттуи ва издивоҷ карда. Шоҳин дар Бухоро таваллуд ёфтаву касби камол намудааст.

Назар ба ривояти Садрӣ Зиё дар «Тазкираи манзума», ҳам тасреҳи худӣ Шоҳин дар «Тухфаи дӯстон», мумоилайҳ дар вақти мактабхонӣ ба шеър шурӯъ намуда, соири камолотро низ нисбат ба шурақои худ бар вачҳи камол бисёр ба хурдсолӣ андӯхта, чунон ки дар овони дарсхонӣ ба дарсгӯӣ иштиғол намуда, ба наздаш талаба низ аз неши устодони замонаш камтар ҷамъ напуданд.

Шоҳин баъд аз хатми кутуби расмия ба балои надимии амир Абдулаҳад гирифтӣр омада, дар ин неша бисёр азиятҳо кашодаву ҷафоҳо дидааст. Усули ҳукуматдорӣ амир, мизону насаки дарборӣ ӯ ба монанди Шоҳин-як шаҳбози марғзори фазлу камолу озодагӣ ҳич мувофиқ на-афтадааст. Ҳар қадар ки Шоҳин изҳори малолу нафрат мекарда, озору изои амир мар ӯро зиёдатар мешудааст. Амир на танҳо изҳори малолу нафрати ӯро нарасандида, балки

1. Дар тазкираи Ҳоҷиқазим Шаръӣ ин рубоӣ ба номи Қорӣ Раҳматуллоҳ Вазихи Бухорӣ дида шуд.

ҳар даъвои камол, изҳори сабъати илмию адабӣ, ки аз ӯ сар бизанад, нисбат ба худаш як гуноҳи кабира мешумурдааст.

Дар ашъори Шохин, агар диққат карда шавад, ҳар кучо ишорату сароҳат ба ин маъниҳо ҳаст: Чунончи (хонда гузаштем) дар ғазали «Шикоят ва таҳассур»-и худ баъд аз он ки авоили айёми худро ёд мекунад, мегӯяд:

Бар далели дониши ман гӯш нанҳод осмон,
В-арна бар даъвии худ чандин ривоят доштам.

Амир ҳар вақт таъна мезада, ки «Шохин як муллобаччаи пойлӯч буд, ман ӯро ба мансаби олии надимӣ нишондам. Ба катори умарову хуккоман ҷой додам. Чун наистояи давлатнодида буд, бори давлатро бардошта натавонист, куфрон, ғуруру кӯрнамакӣ мекунад...»

Шохин дар ғазали мазкур ба ин иддаъои амир як ҷавоби адабии мускит медихад:

Ҷойи миннат нест бо ман чархро, к-аз хони ӯ
Чун маҳи нав бо лаби ноне каноат доштам.

Шохин неш аз он ки дар дарбор интисоб ёбад, аз амир хеле умедҳо ба дил парварда. Ба ин ҳама азияту ҷафо кашиданаш дар ҳақиқат он умедҳои бечону тифлона сабаб шуда, баъди аз кор рафта ба ин нуқта пай бурда, ба ғазали мазкур ба ҳамин маънӣ ишора мекунад:

Ғар кунад чандин ситам бар ҷони ман гетӣ, равост,
То чаро з-он кинахӯ ҷашми мурувват доштам.

Шохин намехост, ки аз ин қабил суҳанҳои нештардораш ба амир порасида монад. Бинобар ин дар мақтаъи ин гуна ғазалҳо ба номи амир як байти муодоинакоронаи истихзоомезе илова намуда, тақдим менамуд. Чунончи дар мақтаъи ғазали мазкур навишта:

Ёфтам аз остони шох, Шохин, обрӯй
Ман ки рӯи аҷз бар хоки мазаллат доштам.

Боре дар як сафари амир иштирок накарда. Амир аз ин ҳаракати ӯ саҳт коҳида, ҳатто ба нафю ҳабсаш қарор дода. Чун мочароро ба воситаи дӯстони худ Шохин пай бурда, касидаи маъзаратомезе дар тавсифи асп, ки дар боло сабт

ёфт, иншод карда, тақдир намуда, аз ин таҳлука халосӣ ёфтааст.

Шоҳин дар рикоби амир ба он қадар аламу ситамҳо тоб оварда натавонида, оқибат сил шуд. Дар ин ҳол ҳам аз хидмати дарбор муоф нагардид. Боре дар соли 1307 бистарӣ шуда, ба сафар ингирок карда натавонида, аз заъфи мизоч қодир ба арзи аҳвол ҳам нашуда. Дар он вақт амир ба қозӣ Балдриддин дастхат карда, налимӣ дигар ёфта доданапро мефармояд ва дар илова мегӯяд, ки: (айнан) Шумо арз кунед, мо биёрем, мисли ҷавонмарги Шоҳин кунед, хуб не. Балбахти ҷавонмарг баромада, узол ҳам накард, ё ман бетоб гуфта арз ҳам накард. Асло мо аз кӯлобию ҳисорӣ толиъ надонистем... (ин дастхатти амир баъд аз Инқилоби Кабири Бухоро аз хонаи қозикалон ба даст афтод). Баъд аз он ки Шоҳин аз ин беморӣ қалре беҳтар мешавад, боз амир ба рикоб мегирад. Оқибат дар соли 1311 ҳичрӣ дар Шаҳрисабз ба рикоби амир аз ҷой мемонад. Дар он вақт амир аз Шаҳрисабз ба Қаршӣ нақли макон мекунад. Ба ҳамон ҳоли саҳт ба сафар маҷбур мешавад ва баъд аз вуруди Қаршӣ аз ин меҳнаткада абалӣ раҳой мешавад, яъне мемирад. Синнаш тақрибан 35-36 буд мегӯянд. Шоҳин чун дар ҳоли ҳаёти худ аз тақдире таҳсини фазлу камолан маънос мешавад, ба муқофоту истиҳсонӣ бериёи баъд аз вафот дил мебандад. Дар ин бора дар як мактаби ғазал менависад:

Пас аз вафоти ту, Шоҳин, суҳанварон сӯзанд
Ба ҷойи шамъ туро бар сари мазор ангушт.

Дар воқеъ Шоҳин баъд аз вафот ангуштнамояи арбоби дониш шуд. На танҳо ангуштнамо шуд, ҳар аҳли фазле, ки қабри Шоҳинро ба ангушт ишора мекунад, аз ҳарорати таҳсини офарин ангушташ чун шамъи сари мазор месӯзад. Дар ин маънӣ китъаи зайлро низ иншод кардааст:

Шеърӣ равони ман, ки пас аз марг ҳар кӣ дид,
Гӯяд: Ҳазор раҳмати ҳақ бар равони ӯ!
Шоҳин, ки сити шаҳнари маънӣ ба арш бурд,
Дар пештоқи сидра сазад онҳоро ӯ.

Бечора Шоҳин, ки дар тазкираҳову таърихҳо воқеъан тарбияту риоят қардани подшоҳону амирон удабову шуа-

роро дида буд, аз амири замони худаш хеле умедвориҳо дошт. Чун маънос шуд, хасрати аҳли амир Музаффарро ме-хурд ва гумон мекард, ки агар ӯ зинда мебуд, оини мулкдорӣ хубтару бозори фазлу камол гармтар мебуд. Ба ин хиссиёти худ фирефта шуда, «Тухфаи дӯстон» ном аса-ри худро ба номи амир Музаффари вафотёфта навишта, дар як ҷойи муқаддимаи он китоб мегӯяд:

Дарего, ки он шоҳи шоҳон намонд,
Ҷаҳон монд чун ҷисм, аз ӯ ҷон намонд.
Аз ин бӯстон раҳт барбаст гул,
В-аз ин шиша берун таровид мул.
Чу гавҳар зи дарё фаротар нишаст,
Ҳазафиора¹ дар ҷойи гавҳар нишаст.
Ҷаҳон навҷавон буд, шуд ганҷанир²,
Ба рух шоҳиди баҳт андул кир³.
Чу гетӣ зи Ҷамшед нардохт тахт,
Бар он тахт Заҳҳок⁴ андохт раҳт.
Шукӯхе дар оини давлат намонд,
Ба Тӯронзамин зебу зинат намонд.

Баъд аз он ки ҷанг байт бад-ин маънӣ менависад,
мегӯяд, ки:

Чу ҳукми қазо бар Сулаймон расид,
Нигини ҳукумат ба девон расид.
Дар ин аҳд агарчанд он дурри пок
Чу ганҷ аст осуда дар кунҷи хок,
Ман ин нома бар номи ӯ сохтам,
Ниҳоли тамаъ аз бун андохтам.

Ва дар ноёнтари ин боб менависад:

Аз он мурда уммед кардан равост,
Ки дар зиндагӣ хайри мардум бихост.
Ҳар он мурдае, к-он ба неқӣ бимурд,
Беҳ аз зинда, к-ӯ номи неқӯ набурд.

Шоҳин албатта дар ин хиссиёти худ фиреб хурда, зеро мумкин аст, ки Музаффар нисбат ба Абдулаҳад дар баъзе

1, 2, 3, 4 — Дар ин мисрӯҳо муродан аз ҳазафиора, ганҷанир, кир, Заҳҳок амир Абдулаҳад аст.

хусус беҳтар бошад, аммо дар боби хунрезиво сахтдилӣ он назар ба ин ба дараҷот болотар буд.

Шоҳин дар асари мазкур тартият кардани амир Музаффар Аҳмад — маҳдуми Дониш ва амсоланро ба хубии ӯ шохид мекунад. Ва ҳол он ки осори Аҳмад-маҳдум ва Мирзоазими Сомӣ сар то сар аз шикоятӣ он аҳд нур аст.

Тазкиранависони муосир ҳам дар ҳаққи бечора Шоҳин зулм кардаанд. Ӯ он ки фазлу камоланро тақдир мекунад, «мағруру худписанд буд, қадри тарбияти амирро надонист, бинобар ин чавонмарг шуд» метӯянд (билмазмун).

Аммо Ҳочиазими Шаръӣ аз он ҷо ки тазкирааш пеш аз замони нақбати Шоҳин навишта шудааст, тақдирҳои беташнеъ карда. Аз тазкиранависони муосир танҳо Садрӣ Зиё баъд аз таҳсину тақдири фазлу камолан ба нақбату меҳнати ӯ бериёна таассуф хурдааст.

Шоҳин ғайр аз ғазал, қасида, китъа ва амсолан, дигар осори муҳимма низ навиштааст. Аз он ҷумла яке «Тухфаи дӯстон» аст ба пайравии «Бӯстон»-и шайх Саъдӣ, лекин поғамом монда. Дигар «Лайлино Мачғуб»-ро ба таъсири вафоти завҷааш, ки маҳбубааш буда, ба назм оварда. Дигар «Бадониъуссаноиъ» ном рисолаи мансура дар танқиду таъризи абнои замони худ.

Намуна аз «Тухфаи дӯстон»

Дар муқаддима навишта:

Маро шиква ноён надорад, гузор,
Ки худ шиква баҳре бувад беканор.
Касе ҳамчу ман уру муфлис мабод,
Нахустин тило в-он гаҳе мис мабод.
Ба Кайвон агарчанд улфат марост,
Чу Кайвон руҳи нили нақбат марост.
Зи рӯи забон меҳрубонӣ кунанд,
Вале кинаҳои ниҳонӣ кунанд.
Ба раҳмат ситояндам андам хузур,
Ки дар чапми дониш чу ӯ нест нур.
Вале мавриди кина чуи душманам,
Бале, душмани марди подон манам.
Чаро дил ниҳам бар сафехе чунон,
Ки доно ҳамон асту подон ҳамон.
Надонад тафовут сафех аз факех,

Кадом аст пунба, чӣ сон аст пих.
Агар шир бахшад, нипонад ба хун,
Вагар барфарозад, кунад вожгун.

Баъд аз эроди як тамсил давом мекунад:

Фигон, к-ин ҳарифони кинозмой
Ба меҳр андароранд халке зи пой.
Чу фарзанд аз онат ҳамепарваранд,
Ки чун гурба фарзанди худ меҳ(в)аранд.
Аз ин қавм уммеда ёрӣ хатост,
Ки аз душман уммедворӣ хатост.
Аз ин фирқа доманкашон даргузар,
Чу биннастӣ, аз хирқа афӣ бадар.
Маро бину барзан ба ибрат духул,
Чу ояндагонрост нешина пул.
Аз он рӯ зи гетӣ шикоят задам,
Зи гетӣ шикоят бағоят задам,
Ки дастур бошад ба ояндагон
Ба абнои гетӣ ситояндагон,
Ки ин шева доме бувад сайдгир,
Ки гар шер афтад дар ӯ, гӯ: Бимир!
Дар ин дом оқил наафтад ба хост,
Чу афтад, мачоли ташидан кучост?
Аз ин доми бедона дурӣ гузин,
Сари хештан чойи дона мабин.
Ман идбор дидам, ту фирӯз бош,
Зи аҳволи ман ибратомӯз бош.

Дар ин ашъор низ ҳадафи он тирҳои облори тез амир Абдулаҳад аст. Амир Абдулаҳад ҳар зулму чафос, ки дар ҳаққи Шохин кард, ҳама ба либоси меҳрубонию тарбият буд. Дар ин ашъор ин нуктаҳоро ба хубӣ тасвир карда.

Баъзе ашъос чоҳу дунёпараст ҳастанд, ки ба умеди маъфияти дунёвӣ ба подшоҳон наздик мешаванд. Шохин соҳибони ин фикрро дар назар гирифта, меғӯяд, ки қурби ин подшоҳ неши бенӯш, меҳнати бераҳат ва нақбати бе-неъмат аст. Ба иборати кӯтоҳ ин дом бедона аст. Агар дар ин дом афтадӣ, сари худро ба чойи дона хоҳӣ дид. Хулоса мардуми чоҳудунёпарастро ҳам аз наздикии Абдулаҳад метарсонад ва ин шикоятҳои худро фақат барои ибрати ояндагон менависад.

Дар вокиъ саргузашти Шоҳин ба бисёр қасони халафи ӯ ибрат шуд. Чунончи Ҳайрат то рӯзи вафот худро аз амиршиносӣ ҳифз кард. Фақирро низ амир ба доми рикоби худ кашидани шуд, Қозӣ Бадриддин ва писари ӯ Бурҳониддин дар миёна буданд, иҷбор карданд, худро ба девонагӣ задам. Оқибат аз ғайри мулозимати рикоб гоҳо ба фиристодани ғазалею қасидае сулҳ афтод ва ба ҳамин қадар халос шудам.

Памуна аз «Бадосиъуссаноиъ»

Дар зайли муқаддима навишта:

Рубоӣ

Иш пусха, ки аз шоибаи нақе барист,
Маъҷуни мураккабе зи тозию дарист.
Ҳар кас, ки аз он бихурд, чун шориби хамр
Бинмуд нахуст ханда, в-он гоҳ гирист.

Дар асли китоб навишта:

«Аз калован ачуз бар чеҳраи арӯс турра оростан маҳз хал аст, номумкин ва аз кунҷораи ҷувоз ба гӯсфанди охури дунба широстан сирф муҳол аст, ман зомин.

Нафаси саҳти гуворо дами исавӣ пиндонган аз харист ва оташкови пошворо асон Калим ангонган гоҳти беҳабарист. Хирси кӯхро бо хатиби масҷиди калон муқоиса хатост ва бӯзинуи дангро бо рудзани маҷлиси бузургон муносибат нораво. Ҳарчанд сари харро дар ташти зар гиранд, аммо дарозии гӯш ӯро гувоҳи ҳол аст ва ҳар қадар хуши мазлумро бо шароби инабӣ яке шуморанд, аммо рехтани он вабол.

Шалгами пухта бо нуқраи хом ҳамранг аст, тафовут гу медонӣ, обгина бо алмос ҳамсанг аст, агар метавонӣ. Нофи ачузаро тушбера гумон натавон кард, гирам, ки тавон кард, натавон хурд.

Сари кал чун косаи чинӣ шаффоф аст. Похуне бояд зад, то аз он хун бинию аз ин мӯ. Чашми یتимро бо чашмаи чоҳ қавӣ алоқа аст, қовише бояд дод, то аз он нам гирию аз ин чӯ.

Пунба пиҳ несту қалтабон факех. Чӣ суд, ки нодон ақл надораду доно ёрои накл...»

Мақсади асли аз таълифи «Бадосиъуссаноиъ» (чунончи дар боло ишора рафт) танқид, эътироз ва шикоят аст, аммо

муаллиф дар ин бора услуби ачиберо пеш гирифтааст, ки пай бурдани хонанда дар аввалназар ба мақсади асли ҳеле душвор аст, балки ба мутолиаи таъбири одию фикраҳои хандаовар ба ханда меояд. Баъд аз муҳокимаву тааммул ба мақсади асли пай мебарад. Мақсад аз ин услуб, чунончи худ муаллиф дар муқаддима сарх кардааст, хонандаро дар аввалвақт ба талқини шикоятҳои хузновар дар андӯх наандоختан ва баъди иншироҳи хогиру фараҳи рӯх муддаои аслиро, ки ҳеле гириявар аст, илҳо кардан аст.

Дигар он ки дар даврае, ки Шохин зиндагӣ кардааст, ин гуна шикоятҳои сахтро ба сурати китоб сарохатан навиштани мумкин набуд. Қалом соҳибқаламе, ки ба амсоли инҳо часорат намояд, пас аз ба сар омалани асар сари худро барбод медед. Қалами сеҳроқи Шохин ба эҷоди ин услуби ачиба аз он таҳлуқа эмин монда, дарди дили худро бояду шояд ҳолӣ кардааст. Ба як ҷойи дигари ин рисола навишта: «Агар аз барф масалан, бинои манора осон аст, пас, манора ҷаро махсуси масҷиди калон?»

Бинед, ки ба ин фикраи кӯтоҳи оӣ арқони ҳукумати аъёнӣ мамлакатро ҷӣ гуна саҳт задааст ва ба ин фикра гуфтаи мехоҳад, ки якеро амир, дигареро вазир ва севиҷро коӣ гуфта, лақабҳои оӣ додан аз қабилӣ аз барф манора соҳтан аст. Ба ин сифату фазилат, ки эшон доранд ва худро шиностан ин алқобу маносиб мешиндоранд, ноҳақ аст ва ҳар қадомӣ оммаи нос низ ҳақ доранд, ки толиб аз ин қабил мансабҳо ва лақабҳо шаванд, зеро ин мансабдорон аз оммаи нос тафовути бартарӣ надоранд.

Идрис-махдуми Рочии Бухорӣ дар таърихи ҷавти Шохин ин кигъаро ишод карда:

Аз таъкирани Мухтарам

Синехри камолот Шохин, ки буд
Зи боби хирад мисраъи интиҳоб,
Ҳаёлотӣ рангини ӯ ҳар кӣ дид,
Ғиғуфт: «Ишна ҳозо лапайун уҷоб»¹.
Ба ҳар лафз-лафзан мазомини бикр,
Чу зебо арӯсе ба зери ниқоб.
Зи дорулфано раҳши ҳастӣ бироҷд
Суи равзаи худ бо сад шитоб.

1. Таъҷумаан: Ба таҳқиқ ҳамин ҳаёлот ҷизе бисёр аҷиб аст.

Ба тороҷи соли вафоташ намуд
Хирад «Хусрави мулки дониш» хитоб (1311).

— 69 —

ҲОЦИАЗИМ ШАРЪИИ БУХОРОЙ

Вафот 1313 ҳичрӣ.

Аз тазкираи Садрӣ Зиё:

Баҳор мужда мелиҳад ба коми майгусорҳо,
Ки бишканид ин замон ба ҷомҳо хуморҳо.
Дихед нашту номҳо, сител¹ хуш муломҳо,
Кашед аз он ба ҷомҳо зи дасти гулғизорҳо.
Равед сӯи боғҳо, ба худ баред аёғҳо,
Хуред май, чаноғҳо ба рӯи сабзорҳо.
Кашед ҷоми заъфарӣ, кунед рух музаъфарӣ,
Чу кимиёи чаъфарӣ зи сар барад хуморҳо.
Чу сӯфиёни босафо махоҳ далки бориё,
Ба ҳалқаи муғон даро, гузор гирудорҳо.

***

Вақти он омад, ки найсон гавҳарафшонӣ кунад,
Қатра уммонӣ намояд, абр тӯфонӣ кунад.
Чашмаҳо ояд зи кӯху лолаҳо рӯяд ба дашт,
Хорҳо тараи убинӣ, хулба² райҳонӣ кунад.
Найшакар сар баркашад чун сабза бар рӯи замин,
Тӯғии шаққаршикан фикри суҳандонӣ кунад.
Чехраи гул аз ниқоби гунча афрӯзал сабо,
Андалеб андар гулистон созихушгонӣ кунад.
Сарви бустон дилрабо гардад, санавбар тозарӯ,
Фохта чун кумрии полон хушалгонӣ кунад.
Арғавон андар чаман бо сурхрӯиҳо расад,
Дар гулистонҳо шаққиқ айши нуъмонӣ³ кунад.
Ёсамину савсану сунбул ба саҳро ҳар тараф
Таи бишӯяд, лаб кушояд, зулфчунбонӣ кунад.

1. Сител — муҳаффаф аз «ситонидан» аст.

2. Хулба — бизам ва ҳарфи севум бо-и муваҳҳида, тухмест зардранг, ки тараи онро мехуранд («иёсулдуғот»).

3. Нуъмон — номи подшоҳест аз Араб, ки барои Баҳромӣ Гӯр касри Хаварнакро бино кунанда буд. Лолаи нуъмонӣ ва шаққиқи нуъмонӣ низ ба ӯ мансуб аст. Ба ин муносибат таъбири «айни нуъмонӣ»-ро эҷод кардааст.

Бигзарад боди сабо вақти саҳар сӯи чаман,
Бардамад сурӣ, бунафша кокулафшонӣ кунад.
Заъфарон аз хушдилий хандон шавад дар марғзор,
Ҳамчу чапми ёр наргис қасди фатгонӣ кунад.

Дар авоили ҳол Ҳоҷиазим «Сомӣ» таҳаллус мекард. Чун Мирзоазими Бӯстонӣ, ки дар аввал таҳаллуси «Ҳиммат» дошт, қасдан ё ки нодониста «Сомӣ»-ро ба худ таҳаллус қарор дод, Ҳоҷиазим «Шаръӣ»-ро гирифт. Бинобар ин қасидаи дувумӣ дар баъзе нусхаҳо ба таҳаллуси «Сомӣ» қайд ёфтааст.

Намуна аз «Тазкиратулфузало»-и Шаръӣ *Дар зикри Аҳмад-махдуми Дониш менависад:*

«Мулло Мираҳмад — махдуми уроқи муҳандиси Дониш, хатготи бухорӣ, феҳриси маҷмӯаи камолоти баёнаш нуқтаи интихоби фазлу дониш, дебочаи саҳифаи фунуни ҳикам унвони ҷаридаи илм билқалам нуқтапардозии маънитарози адофаҳми хушмуҳовара, хурдадони некӯмуҳозара, аз фузалои беназири рӯзгор ва нодираи адвор, дар ҷамиъи фунуни адабия мумтоз ва ба тамоми санҷоти қаламия беанбоз аст. Ба зубати баён ва ҳаловати тақрираш гӯи сабқат аз майдони мутақаллимину мутааххирин рабуда. Ба латофати тасвир ба ҳусни таҳрир рақами насх бар сафҳаи Бехзод ва хатти Миръимод капида. Дар ин диёр дар қуруни ҳолия чун ӯ соҳибкамоле ба олами аҷсон қадам наниҳода, модари даҳр чун ӯ фарзанди комиле назода, дар ҳандаса Уқлидуси замон аст ва дар ҳайат Чағминии даврон, дар напри муҳозирот Вассофи сонӣ ва дар назми қасоид Камоли Исфаҳонист...»

Дар бораи аҳволи хусусияи Аҳмад-махдум менигорад:

«Рағбате ба маротиби маносиб ва фароҳамоварии захо-риф ва амтиъаи косидаи дунявӣ ва алоқаи тазйини адавати зиндагонӣ надорад. Вазъи қаландарона дорад ва мучаррадона умри азизро мегузаронад...»

Ҳоҷиазими Шаръӣ ба нияти таҳсили илм ба Ҳиндустон сафар карда, дар охири умр боз дар Бухоро омада, дар ин ҷо вафот ёфтааст. Илми таърих, луғат ва тарҷуми аҳволро хуб медонистааст.

Тарҷумаиҳолнигорони муосир ривоят мекунанд, ки Ҳоҷиазим мавзӯоти улуми машҳура, тарҷумаи аҳволи му-

аллифони кутуби маълумаро маъа таърихи таълиф ва саба-
би тасниф аз бар медонад.

– 70 –

ШАЙХИ ЭРОНИЙ

Дар солҳои 1313 ҳиҷрӣ вориди Бухоро шуд. Панҷ-шанс
сол дар ин ҷо ба касбу кор машғул, ба арбоби суҳан ва
шуарои Бухоро маҳшур буд.

Аз тазкираи Афзал

Лаби ёкутияг кут аст, қувват медахад ҷонро,
Туро к-ин талъати моҳ аст, аз моҳ аст ё онро.
Ду гесӯи ту мушкин аст, мушк ин аст, донидам,
Биҳишти оразат дидам, биҳиштам¹ хулду ризвонро.
Наям шайх, эй санам, биллаҳ ҷавонам, Шайх шуд номам,
Вале аз доғи ҳиҷрон пир месозӣ ҷавононро.

– 71 –

ҚОРИҲОШИМ ШОИҚИ БУХОРОЙ

Тахминан 40 сол умр дорад, дар қайди ҳаёт аст.

Аз тазкираи Муҳтарам

Ғазал

(Ба равияи Оғоисмоил Мунири Кашимирӣ)

Шабнам набошад ин ҳама бо ҷаҳми тар, ки ман,
Гулшан кучост ин ҳама хунинҷигар, ки ман.
Оинаам зи улфати ҷавҳар гирифт занг,
Ё раб, касе мабод ҷунин муътабар, ки ман.
Аз панҷаи тахайюли хуршедоразе
Қай ҷок гапта ин ҳама ҷайби саҳар, ки ман.
Холаш зи зулф дасти татовул купуда беш,
Нодида кас мутававал аз ин муҳтасар, ки ман.
То дидаам ҷабину руҳаш аз таҳи ниқоб,
Дар шаб касе наёфта шамсу қамар, ки ман.
Бар тӯтиёни Ҳинди суҳан муждае расон,
К-аз моли табъ рехта Шоиқ шакар, ки ман.

1. Биҳиштам — тарк кардам.

* * *

Ғунча дилтанг аст, то лаъли сухангӯи ту дид,
Хотири гул ҳам парешон гапг, то рӯи ту дид.
Зуд пинҳон шуд зи мардум, то нагардад шармсор,
Чун муқобил моҳи нав бо хеш абрӯи ту дид.
Бо ту гуфтам соф созад даъвии ҳайрониям,
Хонааш вайрон шавад, ойина ҳам рӯи ту дид.
Нолаву фарёди кумрӣ гапг боло, қони ман,
Дар лаби чӯ як назар то сарви дилчӯи ту дид.
Хостам чашман бурун орам ба ангушти ситам,
То рақибӣ кӯрботин як назар сӯи ту дид.
Чун сипанд аз қой қасту хок бар сар карду мурд,
Шӯхи оташпораи ман, шуъла то хӯи ту дид.
Қаннату фирдавсро ҳаргиз намедонад кучост,
Шоики мо то ҳавои гулшани кӯи ту дид.

Боби «Сод»

— 72 —

МИРЗОСОДИҚИ МУНШИИ ҚОНДОРӢ (Тумони Бухоро)

Аз шуарои аввалҳои асри 13.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Хондем чун сафеду сиёҳи китоби чашм,
Қуз нуқтаи сиришк надидем боби чашм.
Ҳамчун ниғаҳ расад ба фалак сарви нолаам,
Ин нахл парваридаам азбас ба оби чашм.
Равшандилон зи ғафлати ҳамсоя тираанд,
Зад ғӯта мардумак ба сиёҳӣ зи хоби чашм.
Ғофил зи файзи гиря дар ин бӯстон мабош,
Нахли умед бор диҳад аз саҳоби чашм.
Ҳар дидае, ки нақди сиришке зи каф нарехт,
Содиқ, варо шумор макун дар ҳисоби чашм.

* * *

Аз он рӯ баски сарманқи тахайюл буд дар дастам,
Қалам нозуктар аз шоҳи рағи гул буд дар дастам.
Накардам ҳеч гаҳ сар аз гиребони тамаъ берун,
Биҳамдиллаҳ, ки домони таваккул буд дар дастам.

Хуш он рӯзе, ки будам сокини майхонаи ҳасрат,
Ки ҳар як обила як соғари мул буд дар дастам.
Гиреҳ аз кори ман чун шона накшояд парешонӣ,
Сари ошуфтагӣ гардам, ки кокул буд дар дастам.
Нагангам ҳеч, Содик, муштарӣ чинси тараққиро,
Ба ранги апк то нақди таназзул буд дар дастам.

Гӯянд, ки аҳолии Қондор вақте ба чихати қаҳтии об пешии Мирзосодик омада, илтимоси навипгани аризае карданд барои талаби об ба амири замон. Мирзои мазкур ариза навипт: «Умедгоҳо! Ва миналмои куллу шайъин ҳай, хусусан қондор».

Нақл аст, ки боре Мирзои мазкур бо амири аҳдан чохорбоғеро, ки ба тозагӣ бино ёфта буд, сайр мекарданд. Мирзо себе аз он чохорбоғи канда, дар даст дошт. Амир таърихе барои чохорбоғи мазкур хоҳиш кард. Мирзо дар бадеҳа гуфт:

Таърихи чохорбоғи гулгун кардам,
«Себ»-е зи «чоҳорбоғ» берун кардам¹.

Махфӣ мабод, ки тамоми адади «чоҳорбоғ» 1212 аст. Ба ишорати «себ»-е берун кардам ба амали таъмия се «бе», яъне шаш берун шуда, боқӣ 1206 мемонад.

Мирзосодиқи Муншӣ соҳибдевон аст. «Даҳмаи шоҳон» ном маснавӣ дорад ба вазни «Шоҳнома». Дар ин китоб подшоҳони охирии Бухороро аз қабр сухан мекунонад. Ҳар кадом тарҷумаи ҳоли худро худ ҳикоят мекунанд. Шоёни дидан аст.

Намуна аз «Даҳмаи шоҳон»

(ба тариқи интиҳоб)

Абулфайзхон мегӯяд:

Манам шоҳ Абулфайзи мулки Бухор,
Падар то падар хусрави тоҷдор.

---

1. Возиҳ дар «Тухфатулаҳбоб» Мирзосодиқро муншӣи Амири Саъид, ки амир Ҳайдар аст, менуморад. Таърихи чохорбоғи мазкурро низ нақл карда, ба тарзи боло ҳал менамояд ва ҳол он ки мулдати ҳукумати Амири Саъид аз 1215 то 1242 аст. Бинобар ин ба ин ду ривоят таноқуз аст. Магар чохорбоғи пеш аз чулуси амир Ҳайдар бино ёфта, таърих ба аҳди ӯ иншоид шуда бошад.

Маро модари даҳр рӯзе ки зод,
 Дару айшу ишрат ба рӯям кушод.
 Нишонданд дар маҳди ҳамчун сарир,
 Ба комам шакар рехта ҷойи шир.
 Дувумбора бар тахти шоҳӣ нишонд,
 Ба фарқам хазоини дунё фишонд.
 Нигини Сулаймон ба номам расид,
 Паризоди дунё ба комам расид.
 Замин сабза вақти саворам даманд,
 Фалак шишаҳо дар рикобам даванд.
 Муғанниканизони нозукниҳол,
 Ки ҳар як мусаффо чу оби зулол.
 Яке чанг дар чангу дигар рубоб,
 Ба каф дигареро дафи офтоб.
 Яке шӯхи бадмаст бо кайфи май,
 Ба лаъли лаби шаккарин карда най.
 Яке дод танбӯрро гӯшмол,
 Ки аз дасти ман пепи шоҳам манол.
 Чунин гуфт танбӯр: Эй зулмгар,
 Чаро мезанӣ захмам андар чигар?
 Ба нохун дилам хунфишон мекунӣ,
 Маро боз манъ аз фиғон мекунӣ.

Дар ин ҷо шоир тамоми номҳои «Шашмақом» ва шуъбаҳои ӯро маъа олоти мусиқӣ, ки дар Мовароуннаҳр маъмул аст, ёд мекунад:

Нишастанд хомӯш аҳли тараб,
 Наю чанг гапганд бедасту лаб.
 Ба гулзори абкор кардам гузар,
 Шудам ҳамчу боди сахар пардадар.
 Зи тангии лаб гунҷаи он Ирам
 Задӣ таъни вусъат ба шакқи қалам.
 Капидам дар оғӯши худ беҳиҷоб
 Майи шоҳидон бар рухи офтоб.
 Чихил сол будам шаҳи мулки айш,
 Гузаптам аз он баҳр бо фулки айш.
 Капидам майи айши дарёи умр,
 Тихӣ гапт ҷомам зи сахбои умр.
 Ачал ронд шабдизи хун бар сарам,
 Зи по рафт тахту зи сар афсарам.

Чу шохини икборам аз даст ҷаст,
 Сикҳони илборам омад ба даст.
 Сабохи зи хуршед анвартарам
 Сикҳноми дайҷур шуд бар сарам.
 Касоне ки итхат зи ман ёфтанд,
 Ба икборайи рӯ зи ман тофтанд.
 Ҷуз ин н-ояд аз дасти аҳли ҳавас,
 Балс, шом ояд, намонанд мағас.
 Чу ойина хайрон ба роҳ омадам,
 Паршонотар аз дуди оҳ омадам.
 Давидам ба ҳар кӯча аз тобу таб,
 Зи лабташнагӣ ҷонам омад ба лаб.
 Аҷал «нӯш!» гуфт аз бари наҳри тег,
 Дами об аз ту надорам дарег.
 Бис, то ба Мирзи Араб роҳ бар¹,
 Намо андар он ҷо лаби хеш тар.
 Хиромон шудам мулкоро карда тари
 Сун мадраса баҳри таҳсилти марг².
 Қазо дафтари марг пешам куншуд,
 Ки бисмиллаҳаш теги хушрез буд.
 Ба афроқи ӯ ҷун фикандам нахар,
 Муаллим ҷуниш гуфт: Эй беҳабар!
 Набонад дар он сатрҳо муддао,
 Ба ҷуз нусхаи саргузашти фано.
 Задам гӯта дар хун ба сони шафак,
 Гиррифтам зи дарси шамолат сабақ.
 Танам шуд зи сар, сар шуд аз тоҷ дур,
 Гузаштам зи тақту зи мулку кусур.
 Ҷудо аз зану молу аз ҷон шудам,
 Дарего, ки бо хок иксон шудам.
 Бибастам дили хеш бар золи шир,
 Бикуншам дусад то ба сесад амир.
 Сабоҳе гузаштам ба тарфи ҷаман,
 Чу гул лаб шур аз ханда бо анҷуман.
 Шунидам ман аз боғбони ҷаҳон,
 Ки мегуфт дар хидмати гулситон:
 Бибурранд гар бехчасти шидол,
 Фитояд бар он наҳл бори камол.

¹ ва ² - Маълум аст, ки Абулфайҳон аз дасти Раҳимқони манзилт дар мадрасаи Мирзи Араб кунта шудааст. Шاعر аз забони Абулфайҳ хамон вожагари тасвир мекунад.

Чу бишнидам аз боғбон ин сухан,
 Ба сӯи ҳарам омадам аз чаман.
 Ниҳоле, ки аз решаам руста буд,
 Ба пешни қадаш сарв дилхаста буд.
 Ба теги ғазаб кардам ўро ҳалок,
 Ба хокаш супурдам, задам рӯи хок¹.
 Чунин кор кардам ба уммеди он,
 Ки хоҳад маро монд ин хокдон.
 Сари саркашам шамъсон гашт наст
 Надонистам, имрӯз дар пеш ҳаст.
 Зи бас маст будам зи қоми ғурур,
 Мукофотро дидам аз хеш дур.
 Кунун ин мукофоти он корҳост,
 Ҳамин ранҷам озори озорҳост.
 Маранҷон дили халқ аз баҳри ў,
 Ки бошад чаҳон душмани дӯстрӯ.

Маълум аст, ки Абулфайзхон хеле аз сарони сипоҳи худро сар бурида, ҳатто (чунончи шоир тасвир карда) рӯзе ба боғ рафта, боғбонро дида, ки бехчастҳои ниҳолро мебурад. Сабаб пурсида, боғбон гуфта, ки ҳар гоҳ бехчастҳо бурида шаванд, ниҳоли наҳл боровар хоҳад шуд, вагарна як қисми қувватро бехчастҳо гирифта, дар напвунамои дарахт зарарҳои кулӣ хоҳад расидан. Абулфайзхон ҳамин назарияро бар ҳонадони худ татбиқ карда: Писари бузургашро, ки нисбат ба худаш бехчаст шумурда мешуд, ба умеди напвунамои худ сар бурида. Шоир дар абёти охири ҳамин воқиъаро ба забони хон меғӯёнад.

Мирзосодиқи Муншӣ чанд порча маснавиёти мутафарриқа дорад. «Даҳмаи шоҳон» ва соири осораи ҳеч кадом таънафтааст.

– 73 –

СҶҒФҒХОҶА-ҚОЗИКАЛОНИ БУХОРО

Вафот 1294 ҳиҷрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Дар он маҳфил, ки натвонад шудан боди сабо маҳрам,
 Чӣ созад нолаи моро ба худ он бевафо маҳрам.

¹ Рӯи хок задан – токро аз бех буридан аст.

Тане к-ӯро чу гул парвардаам аз гардиши даврон,
Маро дасти талаб номахраму банди қабо махрам.

Боре яке аз ҳукком ба ӯ чомаи шоҳӣ фиристода навипт,
ки ба шумо чомаи сӯфиёна равона кардем. Сӯфӣ дар ҷавоб
ин фардро навипт:

Зи лутфи ӯ чӣ нависам бар аҳли фазлу камол,
Ба сӯфиён бирасонад либоси шоҳиро.

– 74 –

ҚОЗӢ АБДУЛВОҲИД САДРИ САРИР

Таваллуд 1224, вафот 1303.

Аз «Тухфатулаҳбоб»:

На ҳамин чарх маро сӯхта ё месӯзад,
Ҳар кӣ гардид расо, сӯхта ё месӯзад.
Гармии улфати оташкадаи нозу ниёз
Бегакаллуф ҳамаро сӯхта ё месӯзад.
Оташи ҳаҷр ҳамин аст, ки ман месӯзам,
Дил чудо, дида чудо сӯхта ё месӯзад.
То ту рафтӣ, зи дилам дуд бадар меояд,
Хонаи меҳру вафо сӯхта ё месӯзад.
Кори он тифли шарархӯй, ки оташбозист,
Копи донад, ки киро сӯхта ё месӯзад.
Хондам аз дуди хати нуқтаи холи лаби ёр,
Хизр аз оби бақо сӯхта ё месӯзад.
Шамъосо шавад ар шуълабаён килки Сарир,
Музгару Ҳозик, Адо сӯхта ё месӯзад.

* * *

Ашки рӯят карда гулшандастгоҳ ойинаро,
Ҳам ба ин даъво барам пешат гувоҳ ойинаро.
Ғайри истикболи нозат нест сомони ғурур,
Андаке дар чилва о, бишкан кулоҳ ойинаро.
Саъйи мо дар софии дил нест бе тамҳиди нафъ,
Ҳусн дорад илтифоте гоҳ-гоҳ ойинаро¹.

1. Дар тазкираи Садрӣ Зиё ба ҷойи мисроъи аввали ин байт ин мисроъ
аст: «Чилваманзур аст гармо, содалавҳ афтодаем».

Гар кунам бо чилваи тоқатудозат рӯ ба рӯ,
Менавад чавҳар забони узрхоҳ ойинаро.
Бар хусуфи маҳ сабаб чуз дурии хуршед нест,
Бе рухат афтод бас рӯзи сиёҳ ойинаро.
Як қалам мазмуни найранги хатат фаҳмиданист,
Карда ин чо чавҳар оби зери коҳ ойинаро.
Таъби ғаммозон ҳамон дар зери кулфат беҳтар аст.
Раиғ шуд дар айбҷӯи садди роҳ ойинаро.
Нест чинси худписандӣ боби арбоби камол¹,
Юсуфе дорам, ки донад қаъри чоҳ ойинаро.
Чилнамушток аст ҳусни ӯ, чӣ созад кас, Сарир²,
Варна мекардам сиёҳ аз луди оҳ ойинаро.

* * *

Ба ин ваҳшатмизочихо, ки дорад турки шӯҳи ман,
Гирифта ин қадар ором дар оғӯши зин таҳсин.
Мани рамзопно ҳайронам аз мӯи миёни ӯ,
Ки бо ин нотанонӣ мекашад бори сурии, таҳсин.
Сарири хомаам гоҳе, ки маъниофарин гардад,
Нахзад гар зи таъби аҳли маъний офарин, таҳсин!

Фардҳо

1

Доғам, ки доғи ишқи ту зоҳир навад ба халқ,
Аз лолае, ки бар сари хокам шукуфтаиаст.

2

Шаби ҳаҷрат ба ҳаққи рӯзи висол
Ҳамчу зулфат дарозу дилгир аст.

Дар газмин

Зи сози сачда бар хоки дари дӯст
Ғараз нақшест, к-аз мо бозмонад.

Аз тазкираи Афзал:

Зи дида ашк барои ту бехисоб чакид,
Ҳисоб нест, чаро хун нарафту об чакид?

1. Ба ҷойи «арбоби камол» «иқлимӣ камол» аст.

2. Ба ҷойи ин мисроъ ин аст:

Чилвае дар қор дорад ҳусн, ҳайронам, Сарир.

Мағӯ, зи дидаи ман дар ғами ту об чакид,
Кабоб шуд дилу ашк аз рухи кабоб чакид.

Ватани маълуфи Сарир Балх аст. Барои тахсили илм ба Бухоро омада, дар ин ҷо касби камол кардану напшунамо ёфтааст. Дар боби халли масоили улуми расмӣ аз мумтозоши замони худ буда, дар фалсафа хавзи башиғ намуда, дар тасаввуф илман ва амалан кӯшида, риёзатҳои шока кашидааст. Дар вараъу парҳезгорӣ ба дараҷас буда, ки дар зарфи нанҷохсола қозигӣ дар боби хидматҳои хусусии худ имлоду ёрмандии шахсеро ва хидматгореро қабул накардааст. Дар оғози шавкату ҳашмат, ки аз дари хонааш доимӣ 20-25 нафар пон меҳурдаш, касе ривоят накардааст, ки оби таҳораташро аз хидматгоре омода қунонда бошад.

Дар назм, ҷунончи дидем, соҳибқигидор аст, дар наср низ балоғаташ ошкор аст. Мактуботи мушшаоти Сарир бисёр аст, аз он ҷумла як мактуберо, ки ба амлоқдоре (омили хироч) барои тахфифи ҳиссатулхирочи Муллоабдуссамал пом тасвир шудааст, намунагӯён нақл мекунем:

«Бӯстони вучули зичули саодатнамуди он
макраматпаҳохи мурувватингибоҳ аз катароти матароти
файзи субҳонӣ ва рапахоти фазли яздонӣ сарсабзу шодоб,
баруманду комёб бод!

Баъд аз рафъи салом намуда меояд, ки киромиюлқадро, охунд Муллоабдуссамал аллазӣ лам якун лаҳу фӣ сурати ихлосиҳи куфуван аҳад, ба доъӣ иртиботи дерину ошони пешин дорад. Дар содалавҳиҳо сабақ аз сафҳаи ойина бурдаанд ва дар сидқу ростӣ бо субҳи содиқ аз як гиребон сар бароварда. Иловаи содалавҳиҳо он ки амсоли мо дуоғӯён, ки дар мизони эътибор санге надорем, ба гумони эътибор дар тахфифи маъноти девонию марҷӯоти султонӣ шофиёу мушфиё қарор дода, ба таҳаммули машшоқ худро ба ин ҷо расонидаанд.

Биззарура ноумедии маъюсияшро раво надонга, ҷӯби манъ пешин пойи суолаш напихода, хоибу хосираш бознагардонда, ба ибрази ду-се калима хотирнажӯҳию дилҷӯй намуда, тасдеъ бар таъби ҳамагон раво донгам.

Яъне мумоилайҳ ба умеди сурхрӯнҳо як замини рӯян¹

1. Рӯян – гиеҳест, ки кам аз се сол ба камол намерасад. Ренаши ба рани матоъ сарф меёбад. Аммо шоху барган ба чизе кор намеояд.

кишт карда буда, чун ҳангоми дарав расида, ба сони мазраъаи заъфарон зардрӯй бор оварда, ба мазмуни «аттансифу айнулипсоф», ки муктазои шариасти гаррову миллати байзон Абулқосим аст, алайҳи афзалус салот нисфе ҳам шавад, равост ва ба фаҳвои «алъурфу қаннас» ба чизе, ки маъруфу машҳур аст, иктифо намоянд, баҳо. Аммо мултамаси домудло он ки аз баргу бору хасу хопок ончи бар рӯи замин аст, доруғагон истифо намоянд ва ҳар чизе, ки зери хок ниҳон аст, ба ҳукми «лотачассу» таҷассус наҷамуда, ба домудло воғузорианд ва як китъа заминро ноқошта шумораанд. Мурувват баҳонаҷӯст, қарам илтифотхӯ. Дигар чӣ намоям?»

Сарир дар асноии қозиги Гиждувон ба марази мавт гирифторм шуда, аз ғайри маъзул шудан ба Бухоро кӯчида, дар он ҷо 22 шаввали 1303 вафот ёфтааст. (79 сол умр дидааст).

Мирзоазими Сомии Бӯстонӣ дар марсия ва таърихи ӯ навишта:

Таърих ва марсия:

Қозӣ Абдулвоҳиди Салр¹, он хирадманде ки буд
 Аз сарири хомааш ҳосил адоҳои латиф²,
 Аз шақарафинони қилки маъонишарвараш
 Қомӣ арбоби фазилаи дида лаззоти назиф.
 Таваҷҷуи фикри дақиқаш гармҷавлон гар шудӣ,
 Форисони арсаи дониш қучо ғапгӣ радиф?
 Он қадар болоравиҳо дошт фикри созибаш,
 Қаш нагапгӣ ақли аввал воридоташро ҳариф.
 Маълидаш Балху Бухоро маскану машраб сафо,
 Бо мизҷи ҳар кӣ меҷӯшид аз хӯи муниф.
 Чун зарур афтод амри воғузираш аз қазо,
 Толиған биллоҳ шуд дар ҷаннагулмаъво вақиф.
 Доғ шуд фахлу адаб хун ғапгу дониш ҳок шуд,
 Ғапгӣ яксон дар назарҳо ҳар тариду³ ҳар тариф⁴.

1. Ҷо-и иборати «Қозӣ Абдулвоҳид»-ро вақии мақсуд наметунҷонад. Магар ҳарфи «айн» бинобар қурби сало ба ҳамма муштабех навишта шудааст.

2. Дар се нусхае, ки аз назар гузашт, аввали ин мисроъ бо қофи робит «қаз» қайд шудааст. Аз он ҷо ки дар мисроъи аввал маъсуфи мушар ба «қоф» рафт ёфтааст, дар «он хирадманде, ки...» дар мисроъи дувум қайд аст, бинобар ин бар ҳилофи нусха «аз» навишта шуд.

3. Тарид – мардул ё ки вайронӣ қуҷа.

4. Тариф – нодир ё ки тозаву наҷод.

Аз фироқаи толибонро садмаи сахте расид,
Шӯри маҳшар шуд ҳувайдо аз адоҳои аниф.
Нест мумкин, даҳр баъд аз қарнҳо пайдо кунад
Мисли ӯ қозии шаръу ҳомии дини Ҳаниф.
Шуд пайи гул қардани соли висолу рехлаган
«Дод»-у «оҳ»-у «нола» берун аз «Бухорон шариф».

Махфӣ мабод, ки «Бухорон шариф» 1404 аст. Ҳар тох
«дод»-у «оҳ»-у «нола», ки яксаду як аст, берун шавад,
бақия 1303 мемонад, ки матлуб аст.

– 75 –

МУЛЛО УБАЙДУЛЛОҲ САҲБИИ ПАҶШАНБЕГИИ МИЁНКОЛӢ

Дар куҳансолӣ ба авоиلى асри 14 ҳичрӣ вафот карда.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Чу меҳр он ҳусни якто то ба доругир меояд,
Пигоҳ аз дида то миҷгон ба сад шабгир меояд.
Тааллуқ кист, то гирад инони ваҳшати моро?
Садои фатҳи боб аз нолаи занҷир меояд.
Зи гармоҳангии сози чунуни мо чӣ месурсей?
Забони ҳомаи ушшоқ отангир меояд.
Зиёратгоҳи широн лозим омад подшоҳонро,
Ба тавфи субҳ аввал меҳри оламгир меояд.
Насими субҳ ҳалли уқдаи кори баҳор омад,
Зи файзи туст, гар дар фикри ман таъсир меояд.
Шабе дар хоб дидам; матлаъи хуршед гардидам,
Саронои ту дар оғӯши ман таъбир меояд.
Зи файзи оғаҳӣ афсурдатабъонроест таъсире,
Агар шабнам ба кори гунҷаи тасвир меояд.
Муқими чорсуи унсуррам, судам бибин, Саҳбӣ,
Зиёнкорист, то азод дар таҳмир меояд.

Дар тазкираи Афзал мактаъи ин ғазал ба ин ранг кайд
шудааст:

Ба чуз ранҷи ҳаводис чист дар маъмураи гардун?
Зи оғӯши камон, Саҳбӣ, ҳучуми тир меояд.

МИРЗО ХАЙИТ ТУҚСОБА
САҲБОИ ВОБКАНДИ

Аз тӯмоши Бухоро — шаҳид (1336 х. — 1918м.)

Аз тазкирани Садрӣ Зиё:

Гуфтам: Ҳама побанди ту шуд. Гуфт: Шумо чӣ?
Гуфтам: Зи ғамат сӯхт дилам. Гуфт: Ба мо чӣ?
Гуфтам: Чӣ шавад ҳосили ман? Гуфт: Надонам.
Гуфтам: Ба сарам даст бинех. Гуфт, ки по чӣ?
Гуфтам: Кӣ бувад ошики ту? Гуфт, ки Саҳбо.
Гуфтам, ки чаро зулм кунӣ? Гуфт: Чаро чӣ?

***

Савдои сари зулфи ту то бар сарам афтод,
Сад дарду алам дар дили ғампарварам афтод.
Азбаски зи ҳичрони ту ман гусса капидам,
Хун шуд дили маҷрӯҳу зи чашми тарам афтод.
Аз оташи ҳаҷри ту зи бас сӯхт вучудам,
Сад шуълаи андӯҳ ба хокистарам афтод.
Бе рӯи ту ман хоби фароғат натавонам,
Хори алам аз ҳаҷри ту дар бистарам афтод.
Аз шиддати дарду ғаму андӯҳи фироқат
Сад дарзан чонкоҳ дар ин найкарам афтод.
Аз ёди майи васли ту хун шуд дили Саҳбо,
Шӯробаи ҳасрат ҳама дар соғарам афтод.

***

Кай тавонад, ки кунад фитна муҳайё паргис,
З-ин сабаб нест ба чашмони ту ҳамто паргис.
Фитнаву мастию поз аст ба чашми ту, вале
Сар ба сар ҳаст аз ин ҷумла мубарро паргис.
Ҳангаам маст ман аз напъаи чашми сияҳаш,
Нест огоҳ зи кайфияти Саҳбо паргис.

***

Ғар барафтад акси руҳсори нигори ман дар об,
Мегавон кардан тамошои гулу гулшан дар об.
Бар лаби ҷӯ ораш як шуъла партав афканад,
Мешавад шамъу чароғу меҳру маҳ равшан дар об.

Орази гулгун агар шӯяд ба дарё мохи ман,
Сад чаҳон мавҷи латофат мекунад маскан дар об.
Баҳр гардад тарзабон аз мавҷ дар васфи ҳагаш,
Бишканад аз хори моҳӣ сад гулу савсан дар об.
Дар таманнои шароби васли ӯ, Саҳбо, мудом
Ғарқ бошам умрҳо аз ҷайб то доман дар об¹.

Саҳбо пири равшанзамири хонақоҳи инқилобу тачаллуд аст. Мумоилайҳ ба сифати шоире дар вақте ки амир Абдулахад ҳокими Кармина буд, ба хидмат ҷалб шуда. Баъд аз он ки амири мазкур ба ҷои падар ҳукмрон гардид, Саҳбо ҳам ба хидмати дарбор монда. Саҳбо бинобар собикаи хидматаш ҳарчанд ба мансабҳои бузург расид, аммо аз он ҷо ки ҳамеша фасоди аҳли дарбор ва навокиси ҳукумати амирро далерона танқид мекард, на аз амир, на аз вазир ва на аз соири аҳли дарбору уламо рӯи ғарме падид. Дар соли 1915 ба сунориши сафоратхонаи Николой аз Кӯшбегӣ танбех дид, 1917 моҳи осприл ба муносибати намоиши ҷавобхориён дар арки Бухоро маҳбус ва пас аз таҳфифи ноираи ихтилол ҳамроҳи рафиқи дерина ва ҳаммаслаки пешинааш Хочидодхоҳ-ҳокими маъзули Яққабол ба Кубодиён нафӣ (бадрака) гардиданд. Дар соли 1917 ба муносибати воқиаи Қолисӯф ба фармудани амир Олим ба мубоширати Давронбек ном ҳокими зотим ин ду пири равшанзамир ба як сурати ваҳшиёна шахид шуданд. Синни Саҳбо ва рафикаш ба ҳафтад наздик буд.

Аз таъкиранависони муосир Садрӣ Зиё Саҳборо бад-ин наҳҷ тасвир карда:

Дигар шоире ҳаст донишшиор
Зи тумони Комоти² мулки Бухор.
Ки Мирзоҳайитному Саҳболақаб,
Занад ҷӯш табъаш ҷу май аз тараб.
Фазилатдисоре ғаюру далер,
Ба гуфтору кирдор ҷун наррашер.
Ба перӯи бозуи он покдин

1. Дар ин байт ба мисроъи аввал «мудом» ва дар сонӣ «умрҳо» дар як мазруф зарф шудаанд. Бишобар ин яке аз ин ду зоида аст.

2. Комот номи қадимии Вобқанд аст.

Дар ин аср н-омал ба рӯи замин,
Ба изҳори ҳақ ошқору ниҳон,
Надорад ҳазар аз кихону миҳон.
Ба ҳалде ки дар неши шаҳ з-ин насак
Кунад доимо напру тълони ҳақ.

Ин абёт часорати адабияи Саҳборо, ки оқибат сарашро ба боли зулм дод, ба хубӣ баён менамояд.

Садрӣ Зиё баъд аз он ки маҷорӣи ҳолати Саҳборо менависад:

Гаҳи эҳтиёҷ аст баҳри саҳо,
Гаҳи имтизоҷ аст қони вафо.
Ба нон қасе гар занад хор неш,
Равон оварад марҳам аз қони хеш.

Ин тавсифоти Зиё табино бериёст, чунончи дар охир мегӯяд:

Бад-ӯ қори ман ҳеч н-афтадааст,
Ба омадиғуле роҳ нақшодааст.
Ҳар ончи шунидам ман аз дигарон,
Қашидам дар ин ҷо ба шарҳу баён.

Саҳбо соҳибдевои аст. Номи ин шири қурбони роҳи тачалдул, инқилоб ва ҳақу-иро ба табъу напир қардани девонаш бо тарҷуман ҳолаш зида қардан аз ҷумлан назифаҳои инқилобиёт.

Боби «Зод»

— 77 —

МУҲАММАДТОҲИРХОҶА ЗАРИРИ ҚҶЙБОРИИ БУХОРОИ МУЛАҚҚАБ БА УЗБАКХОҶА

Вафот 1307

Аз таъкирани Садрӣ Зиё

Қай қашми дилам бо ту дучор афтаду гирияд,
Қашми ту ба рӯи мани зор афтаду гирияд.
Умрест, ки бар сар ба ҷуз инам ҳавасе нест,
Қ-андар қадамат як-ду-се бор афтаду гирияд.
Гӯхе ки фитад қашм бар он гесуви ораз,
Аз шавқ басо лайлу наҳор афтаду гирияд.

Хоҳам, ки кунам вом дусад дида зи наргис,
То дар пай он шохсавор афтаду гиряд.
Бинам сағи он кӯю бигирям чу ғарибак,
Чашман ба рухи ёри диёр афтаду гиряд.
То ҳапс бирӯяд зи мазораи гули сероб,
Чашме ки бад-он тозаъизор афтаду гиряд.
Бифрифт, Зарир, ин ғазали тар суи Омул,
То марқади Толиб ду-се-чор афтаду гиряд.

Фард

Аз он ба даст нагирам асо ба мавсими пири,
Ки пеш-пеш равад як қадам ба сӯи ту аз ман.

Зарир кӯри моларзод буд, бинобар ин таҳашуси худро
«Зарир» қарор дод. Кӯрии худро бад-ин байт таъвил намуда:

Аз тазкирани «Тӯҳфатулаҳбоб»

Баски дилгир аст тарзи суҳбати аҳли ҷаҳон,
Аз азал дониста чашми хеш нӯшидам аз он.

Зарир Куръонро бо таҷвид ҳифз намуда, бо вучуди бечашмӣ улуми расмиро омӯхта, таъриху тароҷими аҳволро ёд дошта, аз абёти мутақаллимин тақрибан панҷоҳ ҳазор байтро аз ёд карда, суҳбаторову ҳозирҷавоб буда. Аҳли фазлу камол ҳамеша ба хонаи гирд омада, мушоираҳо мекардаанд. Аз он ҷумла Шамсиддин-маҳдуми Шоҳинро ба фарзандӣ қабул карда, тарбиятҳо намудааст.

Шоҳин дар «Тӯҳфаи дӯстон» худӣ ўро мадехаҳо гуфтааст, аз он ҷумла:

Аз «Тӯҳфаи дӯстон»-и Шоҳин

Худоро, чӣ сеҳр аст тақрири ў,
Ки эъҷози ғайбист дар зери ў.
Агар мурдадил бишнавад нуктаи,
Хирад баркушояд рағи сактаи.
Нишонанда ёбад чунон занку ҳол,
Ки гӯй бишӯида оби зулол.
Агар сеҳр хонам, на ҷолугар аст,
В-ар эъҷоз гӯям, на шайгамбар аст.
Ҷуз ин ҳарду гар ҳарки одат бувад,
Ҳамин шакли солис қаромат бувад.

Тавон гуфтаи он пири доно ваљист,
 Ки фарзанди Заҳрову сибти Алист.
 Вилоят далеле надорад чуз он,
 Ки бе чашм бинад чаҳонро аён.
 Ғарап чашми сар нест, чашми сир аст,
 Ки асрори олам бар ӯ зоҳир аст.
 Таҳаллуc ба шеъраш аз он шуд Зарир,
 Ки подида мӯ мекашад аз хамир.
 Ғарат чашми ботин шавад раҳнамо,
 Бувад тақя бар чашми зоҳир хато.
 Маро дида андуда бехтар ба гил,
 Чу асрори ғайбӣ бибинам ба дил.
 Бувад чашми ботин гар аз айб пок,
 Чӣ ғам, чашми зоҳир бувад айбнок?
 Тавон чустан аз чашми зоҳир гузир,
 Агар чашми ботин бувад дар замир.
 Дар он хона гар шамъ равшан бувад,
 Худоро, чӣ ҳочат ба равшан бувад.
 Тавонӣ ба гил равшан андуда гир,
 Дил аз заҳмати шаҳна осуда гир.
 Нахоҳӣ гар аз мор дидан газанд,
 Ба кошона сӯроҳ дидӣ, бибанд.

— 78 —

ҚОЗӢ МУҲАММАДШАРИФ САДРИ ЗИЁ

Таваллуд 1282.

Аз таъжирати Афзал

Қасида дар шикоят¹

Дар ин чаҳони кудуратнишонӣ афсушгар,
 Дар ин замони нуҳусатъаёнӣ дуншарвар
 Чӣ чаврҳо ки накардаст бо ман ин гардун,
 Чӣ зулмҳо ки накардаст бо ман ин ахтар.
 Намуда пайкари ман маҳзани ҳазор озор
 Намуда синаи ман миҷмари ҳазор озар.
 Дили фигори маро кард чун қафас садҷок,
 Тани низори маро кард ҳамчу хас лоғар.
 Ҳамеша дарду алам кард бо дилам мудғам,
 Ҳамора раиҷу миҳан кард бо танам музмар.

1. Ин қасида 45 байт буд, ба ҳамин қадар иктифо рафт.

Ба чорсуи чаҳон дар чаҳор фасл синехр
 Кушод боби ғам аз шаш ҷиҳат, шудам шапндар.
 На маҳраме, ки кунам холи зори худ изҳор,
 На ҳамдаме, ки сароҷам суҳан, кунад бовар.
 На мунисе, ки биурсад зи сӯзи синан ман
 На мушфике, ки ниҳад дастӣ шафқатам бар сар.
 Қадом хен, ки андар танам назад сад пеш,
 Ку он табор, ки андар сарам назад бо табар?
 Қадом хол ки хоӣ бувад зи кинаи ман,
 Қадом ам, ки бувад ғамзудои меҳровар?
 Ба ҳеч гуна надидам ба ҷуз ҷафону ситам,
 Аз он фарик, ки буданд ҳодиму чокар.
 Ба ҳеч рӯй надидам ба ғайри ҳузну малол,
 Аз он гурӯҳ, ки хонӣ мутеъу фармонбар.

Ғазал

Қарда афъни ду зулфат зи ясору зи ямин
 Баҳри қатли мани бечора зи ҳар гӯша камин.
 Зулфи мушқини нур аз ҷини ту ишраттахи дил,
 Чашми маҳмури нур аз вози ту ғораттари дин.
 Эй лабат лаъту руҳат долаву ҷашмат наргис,
 Раҳки зулфу миҷану ҳолу хатат оҳуи Чин.
 Вақти он аст ки хонӣ ба худам аз сари лутф,
 Ки зи ҳаҷри ту Зиё ганга басе зору ҳазин.

Фардиёт

Дар назира

Шоҳи ҳусн омаду бирбуд дилам бо хату хол,
 Ин ҷӣ шоҳи аҷабе буду синоҳи аҷабе?!

* * *

Дӣ насими сахарӣ нақҳате аз он сари зулф
 Хост орад ба мани дилшуда, кокул залу бурд.

Дар тазмин

Ба ҳангоми хату холи синехаш
 Шаби мо рӯз дорад? Не, надорад!

Зиё писари домудло Абдушшақури Ояг аст, ки аз мута-
 фарридини устодҳои замонӣ худ буда. Соҳиби тарҷума дар
 соҳи маърифати воҷи надар касби камол намуда, баъд аз
 вафоти надар беш аз пеш ба гирдоварарии ҳазоини ғазоли
 кӯшидааст.

Зиё аз ҷумлаи уламои тараккишарвар ба шумор меравад. Бинобар ин амир Олим дар соли 1917 барои иҷрои фармони ислохот мумоилайҳро дар Бухоро қозикалон кард. Чун амир аз фармони напиркардааш накул намуд, Зиёро низ маъзул карда, зоҳиран дар Қаршӣ қозӣ, ҳақиқатан аз Бухоро таъйин намуд.

Ба муносибати ноқияи Қолисӯф дар соли 1917 моҳи март мумоилайҳро маъа бародараш дар Қаршӣ ҳабе ва бародарзодаашро қатл кард. Баъди ҳафтад рӯзи махбус шудан ба унвони назарбанде ба Шаҳрисабз қозӣ карда, дар зери назорати амми худ Акрамхон, ки дар он ҷо ҳоким буд, сунорид. Баъд аз Инқилоби Кабири Бухоро ба Бухоро омада, ба хидматҳои Ҳукумати Шӯроӣ машғул шуд. Зиё шערро кам менависад, дар назм асари намоёнаш «Тазкиратушшуарои манзума» аст, ки дар он шуарои муосирро ба тарихи интиҳоб дарҷ намуда, аммо осори манзурааш бисёр аст. Аз он ҷумла:

1. Рӯзномаест, ки дар он сопиҳоти умрию асрии худро навиштааст.

2. «Тазкиратулхаттоғин». Дар ин китоб хаттоғҳои машҳури мутақаддимин ва мутааххиринро бо тарҷуман ҳолашон ёд кардааст.

3. Таърихе навиштааст, ки мушғамил бар зикри подшоҳони Эрон, Афғонистон, Туркияву Русия ва авлоди Темур аст.

4. «Наводири зиёия». Ин маҷмӯа муҳтавист бар ҳикмати ширину латоифи намақин, ки муҳаррир дидаву шунидаи худро ба ибороти содаи ҳазломез тасвир кардааст.

Афеӯс, ки «Рӯзнома» ва баъзе мушғаоти муҳиммаи Зиё дар фалокати махбусии Қаршӣ талаф шуда.

Намуна аз «Тазкиратушшуаро»-и Садри Зиё

Дар бораи баёни ҳоли Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат иншод карда:

Ҷавони хирадманди некӯниҳол,
Чу ӯ модари даҳр ҳаргиз назол.
Ба кашфи румузу ба дарки умур
Надида назираш синину шухур.
Бинои суханрост рукни тамом,
Яке содикулқавл, Сиддиқ ном.

Ба ҳайрат фурӯ рафта халке аз ӯ
 Варо Ҳайрат омал лақаб баҳри ӯ.
 Аз акрони ӯ кас нашуд дар чаҳон,
 Ки таслими ӯро набандад миён.
 Суханҳои ӯ баски шуд дилназир,
 Ситоиш кунад ҳар касе ногузир.
 Варо сити шухрат чунон шуд тамои,
 Ки гардид макбул бо хосу ом.
 Каманди ҳаёлаш чунон буд расо,
 Ки сайди маонӣ намешуд раҳо.
 Ба фикри расову ба таъби баланд
 Ба назми Сурайё фикандӣ каманд.
 Ба тарзи наве нуктанардоз шуд,
 Чу булбул адосанҷи ин роз шуд.
 Каломаш гули бӯстони сухан,
 Ҳаёлаш насими чинони сухан.
 Дури бебаҳо буду кони адаб
 Аз ӯ ҳайратовар Аҷам, ҳам Араб.
 Бад-он сон ки дар бадви рушду тамиз
 Намондаш зи фазлу ҳунар ҳеч чиз,
 Ки маншури идроки ӯ барнаҳонд,
 Надоништа як чиз аз ӯ намонд.
 Дар ин асру ошон ба мулки Бухор
 Ба хурдӣ нашуд кас бад-ин иқтидор,
 Ки дар назму наср аст соҳибҳунар.
 Зи ақсоми дигар ҳунар боҳабар.
 Варо он қадар буд дасти сухан,
 Ки зулфи суханрост ӯ шоназан.
 Назокат бувад зодаи таъби ӯ
 Гулистони фикраш ҳаловатнумӯ.
 Забардасти майдони донишварӣ,
 Вале буд аз уҷбу нихват барӣ.

Баъд аз чанд байти дигар менависад:

Дар он дам, ки мебуд таҳзибхон,
 Ба укбо хиромид он навҷавон.
 Ҳамеша ба Айнию Мунизим ба ҳам
 Будандӣ ба шодию бо ғам ба ҳам.
 Ба дарсу ба шеър ба дигар ҳунар
 Шарик рафиканд бо ҳамдигар.

(Чанд байт аз охири зикр тарк шуд)

Садри Зиё хушнависи камҳамтоғ, ки наस्ताълиқро бисёр зебо менигорад. Ҳама муаллафоти худро ба хатти худ дар камоли зебой табиӣз намуда, хеле асарҳои дигаронро низ аз мутақаллимин ва мутааххирин биззот дар қайди китобат қашидааст. Бо ин ҳама фазлу камол сабуксухбату доубол аст, мусохибаташ тарабандӯз ва мукоринаташ маърифатомӯз аст.

Боби «То»

— 79 —

МУҲАММАДНАҚИБҲОН ТУҒРАЛИ АҲРОРИИ ФАЛҒАРИ

Вафот 1337

Аз девонаш

Дил ба токи абруи ӯ майшарастӣ мекунад,
Чун қабӯтар дар равоқи Қатба мастӣ мекунад.
Аз баландӣ қай расам бар зурваи он остон,
Толиёу иқболи сустам саҳт насти мекунад.
Сурма дорад орзу чапм аз ғубори мақдаман,
Ҳоки поянро чабинам пешдасти мекунад.
Ҳеч кас дар ишқи Лайли нест ин ҷо устувор,
Қай ҷу Мачпун дигаре даъвои ҳастӣ мекунад?
Аҷз бошад дар талаб шамъи далели муддаё,
Сад дуруст аз мумиё як дилшикасти мекунад.
Фикри мавзунам кунун, Туғрал, дар иқлими суҳан
Ҳукми девони вазорат чун Маҳастӣ мекунад.

Дар татаббуъ ва тазминии Бедил

Зи ҷӯши ашк дар обам, гуҳарбор инчунин бояд,
Зи шони ғам сияҳрӯзам, шаби тор инчунин бояд.
Намебошад ба ғайр аз яъс дигар дастгири ман,
Ба нақбатхонаи дунё мададгор инчунин бояд.
Надорад қуфри зулфаш ҳеч ойини мусулмонӣ,
Ба кепи Аҳриман албатта зуннор инчунин бояд.
Зи дасти нокаси ҳамсанги нои мӯр гардидам,
Ба мизони муҳаббат вазну миқдор инчунин бояд.
Матоъи харду олам нақди меҳнатро намасарзад,
Қумоши ҷинси ғамро нархи бозор инчунин бояд.
Адиби тифли ашқи ошиқон бошад сиришки ман,
Бале, дар силқи чавҳар дурри шаҳвор инчунин бояд.

Пари парвона бошад равгани шамъи вафо имшаб,
Ба арзи муддао сомони изхор инчунин бояд.
Арақ гул мекунад аз ҷавҳари акси рухан ҳар дам,
Ба хайратхонаи ойина меъмори инчунин бояд.
Ҳазораш офарин, Туграл, бар ин як мисраъи Бедил:
«Зи ҳар сӯ домбардӯнам, гирифтори инчунин бояд».

Дар найравӣ ва тазмини як газали Бедил, ки матлаъаш ин аст:

Бода надорам, ки ба соғар кунам,
Гиря кунам, то мижае тар кунам.

навинта:

Нола ҳамон бех, ки зи дил сар кунам,
Гӯши фалакро зи фиғон кар кунам.
Тифли дабистони чунунам кунун,
Нусхаи девони ғам аз бар кунам.
Даҳр шавад сафҳа, найистон қалам,
То ғами ушшоқ ба дафтар кунам.
Дам ба дам аз шавқ чу минои май
Сачдаи таъзим ба соғар кунам.
Раиҳаи абри карамаш ин бувад,
Ҷабҳаи худро зи арақ тар кунам.
Нест дигар бадракае чуз умед,
Дар раҳи ин бодия раҳбар кунам.
Мерасадам рутбаи авранги ғам,
Хоки кафи пойи ту афсар кунам.
Бар вараки шарҳи парешониям
Зулфи туро риштаи мистар кунам.
Бех, ки ба боғ аз қали чун сарви ту
Тарки тамошои санавбар кунам.
Бар руҳи набзи рағи гул ҳамчу меҳр
Соҳи миҷгои ту ништар кунам.
Кардӣ ту як ҷилва дар ин ҷашм боз,
Рақе зи шодӣ чу кабутар кунам¹.
Соҳи сифат сӯи ту з-афтодагӣ
Пой надорам, қадам аз сар кунам.
Бод ба шамшери ту хунам ҳалол,
Гар сари мӯ ҳурмати ин сар кунам.

1. Ин байтро, ки ба чуз муқобил омадани лафзи «боз» ва «кабутар» дигар ҳусне надорад, дар мисраъи аввал ёки «кардӣ ту як ҷилва...» аз назми мақсуд зод аст.

болодавӣ буд. Агар табъи халро дар асорати тақлиди Бедил намеандохт ва ҳам ба ҳаққи худ бисёр неқбин намебуд, аз саромадони замони худ шуданиш муҳаққак буд.

Туғрал Шохинро мусоҳиб шудаву худро аз шоғирдони ӯ мешуморид. Лекин аз ашъораш маълум мешавад, ки шоғирдияш ба Шохин танҳо ба ном аст, танқиду тасҳеҳи ӯро надидааст, зеро агар монанди Туғрал як комилистълод аз мисли Шохин як устои комил танқиду роҳбарӣ мебуд, ҳеч гоҳ ба ашъораш он қадар ҳомиҳо, ки ба девони Туғрал дида мешавад, пайдо намешуд.

Муҳофизати Туғрал бисёр қавӣ буд, қасидаҳои машҳури шуарои мутақаллимину аз бар медонист, аз «Лайлию Мачнун»-и Шохин ҳам хеле абётро аз бар дошт.

Туғрал соҳибдевор аст. Аксари абёташ дар пайравии тазмиши Бедил ишод шудааст. Девони Туғрал, ки дорои тахминан 4000 байт аст, 1334 х.-1916 м. дар Бухоро ба матбааи Когон табъ ёфтааст.

Таърихи мақтул шудани Туғралро Ҳочиабдуллоҳ Файёзи Хучандӣ ишод кардааст, ки ин аст:

Дуболо шуд зи саҳбои шаҳодат
Ба базми ҷовидонӣ қайфи Туғрал.
Хирад фармуд бо Файёз, баргӯ
Ба таърихи вафоташ «Ҳайфи Туғрал» (1337).

Боби «30»

– 80 –

МИРЗОАБДУЛЛОҲ ЗУҲУРИИ ҲИРОТӢ

Дар Бухоро истикомат карда, дар он ҷо ба оташ сӯхта, вафот ёфтааст. Зуҳурӣ муосир, мусоҳиб ва мухлиси Шохин буда.

Аз тазкирани Афзал

Эй низоминазму ҷомитабъу фирдавсикалом,
Дар бари шохини табъат Ваҳшӣ ҷуз усфур нест¹.
Ливарӣ аз шухрати шеъри ту монда дар муҳок,
Аз хури табъат Шӯъбиरो шӯъби нур нест.
Ҳамчу хуршеди дурахшонӣ ту маҳбубулқулуб,
Ҳар киро меҳри ту дар дил нест, дар сар шӯр нест.

1. Дар ин мисроъ ёи «Ваҳшӣ» аз вазн зиёд аст.

То вучуди ту ба олам ҳаст, эй оличаноб,
 Шоиронро бар алои шеъри худ дастур нест.
 Пайкарат шамси дурахшон асту эшон шабнара,
 Ҳар кучо меҳр аст, ҳафшон магар мастур нест.
 Мисли ту ҳар букъаро мардест, обод аст он,
 Чун ту дар ҳар шаҳр шахсе нест, он маъмур нест.
 Ҳар кас андар базми ту ворид шуд, аз ғам шуд халос,
 Ҳар касе дур аз ту афтадаст, он масрур нест.
 Ин малухатҳо, ки дар шеъри ман аст, аз васфи туст,
 Ончи меғуфтам зи мадҳат, ушри он мазкур нест.
 Ҳар касе дур аст аз ту, аз фавоид дуртар,
 Хуш ба ҳоли он касе, к-ӯ аз чанобат дур нест.
 Ҳатм кун дигар суҳанро, эй Зухурӣ, з-ин мақол,
 Мешиносад шамсро, ҳар кас ки чанмаш кӯр нест.

Миёнаи Шамсиддин-маҳдуми Шохин ва Қозӣ Бадрид-
 дин, ки бинобар тапши чанмаш душманонаш «кӯр» ме-
 гуфтаанд, бад буд. Зухурӣ дар байти охирӣ ба ҳамон ишора
 мекунад.

Аз таъкири Муҳтарам

Рубой

Якчанд ба роҳи нозарурӣ гангем,
 Якчанд ба дашти носабурӣ гангем.
 Гумном шудем, гум накарда худро,
 Кардем зухурею Зухурӣ гангем.

Гӯянд Зухурӣ ба пайравӣ ва татаббуъи девони Ҳоча
 Ҳофизи Шерозӣ девоне тамом кардааст. Аммо ҷомеъро
 дидани он муяссар нашуд. Шеъри Зухурӣ чунончи дида
 шуд, одист. Бинобар ин гумон меравад, ки дар ин тақлид
 бояд муваффақ нашуда бошад.

Боби «Байн»

– 81 –

МУҲАММАДЯЪҚУБИ БУХОРОЙ ИБНИ АМИР ДОНИЁЛИ МАҶИТ

Лақаби Муҳаммадъяқуб Кенчаалӣ ва таҳаллусаш Алист.

Аз девонаш

Аз хомии тамаъ хама шаб чапм бар дар аст,
Фарёд аз ин умед, ки аз яъс бадгар аст.
Чун умр бевафост хама мардуми чахон,
З-он рӯ чафои халқ ба мурдан баробар аст.
Эй Хизри тапшалаб, ту чӣ кардӣ дар ин бисот,
Оби ҳаёт аз кафи хоке фурӯтар аст.
Шодам дар ин чаман, ки гуле нест аз висол
Лайшу шиноти софдилон ҳачри дилбар аст.
Гар тавба бишканад, раҳи мо гум наменавад,
Моро чӣ ғам, ки пири харобот раҳбар аст.
Эй дил, кудурати амал аз ҳастии ту буд,
Аз сози нестӣ тапи мо рӯҳнавар аст.
Умрест шуд, Алӣ, ки бурун н-омадӣ зи ғам¹,
Гӯ, ин шақиқа то каю то чанд бар сар аст?

Дар таърихи вафоти Мулло Турсунбоқӣ ном танбӯрӣ гуфта:

Он пири мусиқӣ сар аз ин тангро гирифт,
Раҳти худ аз каламрави мулки фано гирифт.
Чун савти арғанун ба фалак рафт рӯҳи ӯ,
Аз тори ҷисм нағмаи марған наво гирифт.
Даво накард зухду зи фисқ ичтиноб дошт,
Бе амну яъс то раҳи хавфу рачо гирифт.
Хафтоду ҳафт сол дар ин хоклон бизист,
Аз даври чархи шуъбада² умри бачо гирифт.
Аз баҳри маҳри хеш арӯси фалак ба зӯр
Нақди ҳаёт аз кафи шоҳу галдо гирифт.
Таърихи ғавти ӯ зи хирад ҷустам, ӯ бигуфт:
Ҷон аз миён бибурд муганӣ, фано гирифт.

Махфӣ мабод, ки алади «муганӣ», ки 1100 аст, ҳар гоҳ миёни «ҷон»-ро, ки «алиф» аст, бибарад ва «фано»-ро бигирад, як ҳазору дусаду сию ду мешавад, ки мағлуб аст.

Алӣ писари кӯчаки амир Дониёл аст. Дар асри амир Хайдар ҳам зиндагонӣ карда, ба корҳои ҳукумат тадоҳул накардааст. Ҷуро «Гушанулу мулук» ном таърихест, ки дар он муҷмали таърихи ислом ва аҳволи мудуки тавоифи Эрону Тӯронро навиштааст. Зикри ҳолати шайбонӣ ва баъд аз

1. Дар таъбири «умрест шуд» ду адооти ҳукм омадааст, ки яке ҷонд аст.
2. Чарх шуъбада нест, шуъбадабоз аст.

То вучуди ту ба олам ҳаст, эй оличаноб,
 Шоиронро бар алои шеъри худ дастур нест.
 Пайкарат шамси дурахшон асту эшон шабнара,
 Ҳар кучо меҳр аст, ҳафшон магар мастур нест.
 Мисли ту ҳар букъаро мардест, обод аст он,
 Чун ту дар ҳар шаҳр шаҳсе нест, он маъмур нест.
 Ҳар кас андар базми ту ворид шуд, аз ғам шуд халос,
 Ҳар касе дур аз ту афтадаст, он масрур нест.
 Ин малоҳатҳо, ки дар шеъри ман аст, аз васфи туст,
 Ончи меғуфтам зи малҳат, ушри он мазкур нест.
 Ҳар касе дур аст аз ту, аз фавоид дуртар,
 Хуш ба ҳоли он касе, к-ӯ аз чанобат дур нест.
 Хатм кун дигар суҳанро, эй Зухурӣ, з-ин мақол,
 Мешиносад шамсро, ҳар кас ки чашман кӯр нест.

Миёнаи Шамсиддин-маҳдуми Шоҳин ва Қозӣ Бадриддин, ки бинобар тангии чашман душманонаш «кӯр» ме-
 гуфтанд, бад буд. Зухурӣ дар байги охирӣ ба ҳамон ишора
 мекунад.

Аз тазкирани Мухтарам

Рубой

Якчанд ба роҳи нозарурӣ ғаштем,
 Якчанд ба дағти посабурӣ ғаштем.
 Гумном шудем, гум накарда худро,
 Кардем зухурею Зухурӣ ғаштем.

Гуянд Зухурӣ ба найравӣ ва татаббуъи девони Ҳоча
 Ҳофизи Шерозӣ девоне тамом кардааст. Аммо чомӣро
 дилани он муяссар нашуд. Шеъри Зухурӣ чунончи дида
 шуд, одист. Бинобар ин гумон меравад, ки дар ин тақлид
 бояд муваффақ нашуда бошад.

Боби «Ъайн»

– 81 –

МУҲАММАДЯЪҚУБИ БУХОРОЙ ИБНИ АМИР ДОНИЁЛИ МАҶИТ

Лақаби Муҳаммадъяқуб Кенчаалӣ ва таҳаллусан Алист.

Аз хомии тамаъ хама шаб чапм бар дар аст,
 Фарёд аз ин умед, ки аз яъе бадтар аст.
 Чун умр бевафост хама мардуми чахон,
 З-он рӯ чафои халқ ба мурдан баробар аст.
 Эй Хизри тапшалаб, ту чӣ кардӣ дар ин бисот,
 Оби ҳаёт аз кафи хоке фурутар аст.
 Шодам дар ин чаман, ки гуле нест аз нисол
 Айну нишоти софдилон хачри дилбар аст.
 Гар тавба бишканад, раҳи мо гум намешавад,
 Моро чӣ гам, ки шири харобот раҳбар аст.
 Эй дил, кудурати амал аз ҳастии ту буд,
 Аз сози нестӣ тани мо рӯхшарвар аст.
 Умрест шуд, Алӣ, ки бурун н-омалӣ зи гам¹,
 Гӯ, ин шакика то каю то чанд бар сар аст?

Дар таърихи вафоти Мулло Турсунбоқӣ ном танбӯрӣ гуфта:

Он шири мусиқӣ сар аз ин тангро гирифт,
 Раҳти худ аз каламрави мулки фано гирифт.
 Чун савти арганун ба фалак рафт рӯхи ӯ,
 Аз тори чиём нағмаи марғаш наво гирифт.
 Даъво накард зухду зи фиск ичтиноб донг,
 Бе амну яъе то раҳи хавфу рачо гирифт.
 Хафтоду хафт сол дар ин хокдон бизист,
 Аз даври чархи шуъбада² умри бачо гирифт.
 Аз баҳри маҳри хеш арӯси фалак ба зӯр
 Нақдӣ ҳаёт аз кафи шоҳу гадо гирифт.
 Таърихи фавти ӯ зи хирад чустам, ӯ бигуфт:
 Чон аз миён бибурд муганӣ, фано гирифт.

Махфӣ мабод, ки адали «муганӣ», ки 1100 аст, ҳар гоҳ миёни «чоӣ»-ро, ки «алиф» аст, бибарад ва «фано»-ро бигирад, як ҳазору дусаду сию ду мешавад, ки матлуб аст.

Алӣ писари кӯчаки амир Дониёл аст. Дар асри амир Ҳайдар ҳам зиндагонӣ карда, ба корҳои ҳукумат тадохул накардааст. Ӯро «Гулшанулмулук» ном таърихест, ки дар он мучмали таърихи ислом ва аҳволи мудуки тавоифи Эрону Тӯронро навиштааст. Зикри ҳолати шайбонӣ ва баъд аз

1. Дар таъбири «умрест шуд» ду адоти ҳукм омалдаст, ки яке «онд» аст.
 2. Чарх шуъбада нест, шуъбадабоз аст.

Аз қунари сайрафини нутқи хеш
Халқа ба гўшти сухан аз зар қунам.
Тутраши маҳмури майи Бедилдам,
«Бола надорам, ки ба соғар қунам».

Фақирро инч дар ин замин ба тазмини мисроъи маъзури
Бедил ҷанд байгест, ки эролаш бемуносибат нахоҳад буд.

Шаб, ки ба ҳаҷри ту фиғон сар қунам,
Сомилан аҳли ҷаҳон қар қунам.
Пола қунам, гиря қунам зор-зор,
Ҳотирӣ ҳамсоя муваддлар қунам.
Соғари уммед ба хоро занам,
«Бола надорам, ки ба соғар қунам».
Ҷанд ба зону зи алам сар инҳам,
Ҷанд тамашнов ту бар сар қунам?
Ҷанд иншинам ба раҳат мунтазир,
Ҷанд ингаҳ фарши таҳи дар қунам?
Ҷанд макон бо гами ҳаҷрон дар ин
Кулбаи торикӣ муҳакқар қунам?
Кай расад он рӯз, ки аз рӯи ту
Дидан мунтоқ мунаввар қунам?
Рӯй бар он шайн ингорин инҳам,
Даст бар он кокули анбар қунам.
Дар сифати ораи гулгуни ту
Номан ашъор муаттар қунам.
Нотика иҳроф қунад бар қусур,
Шайраини Бедил агар сар қунам.

Накибхони Тутрал дар кўхистони Фалғар таваллуд ёфта,
дар Самарқанду Бухоро таҳсилӣ камол намудааст. Дар
охирхон ҳол обу ҳавон тозии кўхистонро аз индагонии
шайнхалдори нуртанвинии шаҳрҳо тарҷеҳ карда, дар он ҷо
ба деҳқонии ҷорводорӣ машғулай гузида буд. Дар соли 1919
ба хизмати Ҳукумати Шўроӣ даромада, ба ватани худ —
Фалғар қар мекард. Дар вақти ҳуҷуми босмачиёни Масчоҳ
ба Фалғар ҳамроҳи асоқирӣ сурх ба акси ҳуҷум интироқ
намуда буд. Дар он сафар ба сабабе қушта шуд.

Тутрал муқаллиди Бедил аст, лекин мисли бисёртарини
муқаллидони Бедил дар ин шайраи ҳеҷ муваффақ набуда-
аст. Истеълоди Тутрал бисёр қомил ва ҳаёлати мустақилди

болодавай буд. Агар табъи хадро дар асорати таклиди Бедил намсандохт ва ҳам ба ҳаққи худ бисёр некбин намебуд, аз саромадони замони худ шуданаш муҳаққак буд.

Туғрал Шохинро мусоҳиб шудаву худро аз шоғирдони ӯ менуморид. Лекин аз ашъораш маълум мешавад, ки шоғирдияш ба Шохин танҳо ба ном аст, танкиду тасхеҳи ӯро надидааст, зеро агар монанди Туғрал як комилистегъдод аз мисли Шохин як устои комил танкиду роҳбарӣ мелид, ҳеч гоҳ ба ашъораш он қадар хомихо, ки ба девони Туғрал дида мешавад, пайдо наменшуд.

Муҳофизаи Туғрал бисёр қавӣ буд, касидаҳои машҳури шуарои мутақаддиминро аз бар медонист, аз «Найлино Маҷнун»-и Шохин ҳам хеле абётро аз бар дошт.

Туғрал соҳибдевой аст. Аксари абёташ дар пайравию тазмини Бедил ишод шудааст. Девони Туғрал, ки дорои тахминан 4000 байт аст, 1334 ҳ.-1916 м. дар Бухоро ба матбааи Когон табъ ёфтааст.

Таърихи мақсул шудани Туғралро Ҳочиабдуллоҳ Файёзи Хучандӣ ишод кардааст, ки ин аст:

Дуболо шуд зи сахбон шаҳодат
Ба базми ҷовидонӣ кайфи Туғрал.
Хирал фармуд бо Файёз, баргӯ
Ба таърихи вафоташ «Ҳайфи Туғрал» (1337).

Боби «Зо»

– 80 –

МИРЗОАБДУЛЛОҲ ЗУҲУРИИ ҲИРОТӢ

Дар Бухоро истиқомат карда, дар он ҷо ба оташ сӯхта, вафот ёфтааст. Зуҳурӣ муосир, мусоҳиб ва мухлиси Шохин буда.

Аз тазкираи Афзал

Эй низоминазму ҷомитабъу фирдавсикалом,
Дар бари шохини табъат Ваҳшӣ ҷуз усфур нест¹.
Лшварӣ аз шухрати шеъри ту монда дар муҳок,
Аз хури табъат Шӯъоӣро шӯъоӣ нур нест.
Ҳамчу хуршеди дурахшонӣ ту маҳбубулқулуб,
Ҳар киро меҳри ту дар дил нест, дар сар шӯр нест.

1. Дар ин мисроъ, ёи «Ваҳшӣ» аз вази зиёд аст.

То вучуди ту ба олам ҳаст, эй оличаноб,
 Шоиронро бар адои шеъри худ дастур нест.
 Пайкарат шамси дурахшон асту эшон шабнара,
 Хар кучо меҳр аст, хафшон магар мастур нест.
 Мисли ту хар букъаро мардест, обод аст он,
 Чун ту дар хар шаҳр шахсе нест, он маъмур нест.
 Хар кас андар базми ту ворид шуд, аз ғам шуд халос,
 Хар касе дур аз ту афтадест, он масрур нест.
 Ин малоҳатҳо, ки дар шеъри ман аст, аз васфи туст,
 Ончи меғуфтам зи мадҳат, ушри он мазкур нест.
 Хар касе дур аст аз ту, аз фавоид дуртар,
 Хун ба ҳоли он касе, к-ӯ аз чанобат дур нест.
 Хатм кун дигар суханро, эй Зухурӣ, э-ин макол,
 Мешиносад шамсро, хар кас ки чашман кӯр нест.

Миёнаи Шамсиддин-маҳдуми Шоҳин ва Қозӣ Бадриддин, ки бинобар ганги чашман душманонаш «кӯр» ме-
 гуфтаанд, бад буд. Зухурӣ дар байти охирӣ ба ҳамон ишора
 мекунад.

Аз тазкираи Муҳтарам

Рубоӣ

Якчанд ба роҳи нозарурӣ гангем,
 Якчанд ба данги носабурӣ гангем.
 Гумном шудем, гум накарда худро,
 Кардем зухурею Зухурӣ гангем.

Гӯянд Зухурӣ ба пайраи ва татаббузи девони Хоча
 Хофизии Шерозӣ девоне тамом кардааст. Аммо чомӣро
 дидани он мужессар нашуд. Шеъри Зухурӣ чунончи лида
 шуд, одист. Бинобар ин гумон меравад, ки дар ин тақлид
 бояд муваффақ нашуда бошад.

Боби «Ъайн»

– 81 –

МУҲАММАДЯЪҚУБИ БУХОРОИ ИБНИ АМИР ДОНИЁЛИ МАНГИТ

Лақаби Муҳаммадьяқуб Кенчаалӣ ва таҳаллусан Алист.

Аз девонаш

Аз хомии тамаъ хама шаб чашм бар дар аст,
Фарёд аз ин умед, ки аз яъс бадтар аст.
Чун умр бевафост хама мардуми чахон,
З-он рӯ чафои халқ ба мурдан баробар аст.
Эй Хизри ташналаб, ту чӣ кардӣ дар ин бисот,
Оби ҳаёт аз кафи хоке фурутар аст.
Шодам дар ин чаман, ки гуле нест аз висол
Лайшу ниноти софдишон ҳаҷри дилбар аст.
Гар тавба бишканад, раҳи мо гум намешавад,
Моро чӣ ғам, ки пири харобот раҳбар аст.
Эй дил, кудурати амал аз ҳастии ту буд,
Аз сози нестӣ тани мо рӯхпарвар аст.
Умрест шуд, Алӣ, ки бурун н-омалӣ зи ғам¹,
Гӯ, ин шақиқа то каю то чанд бар сар аст?

Дар таърихи вафоти Мулло Турсунобӯкӣ ном танбӯрӣ гуфта:

Он пири мусиқӣ сар аз ин тангно гирифт,
Раҳти худ аз қаламрави мулки фано гирифт.
Чун савти арғанун ба фалак рафт рӯхи ӯ,
Аз тори чисм нағмаи марғаш наво гирифт.
Давво накард зухду зи фикс ичгиноб донг,
Бе ампу яъс то раҳи хавфу раҷо гирифт.
Хафтоду ҳафт сол дар ин хокдон бизист,
Аз даври чархи шуъбада² умри бачо гирифт.
Аз баҳри маҳри хеш арӯси фалак ба зӯр
Нақди ҳаёт аз кафи шоху ғалло гирифт.
Таърихи фавти ӯ зи хирад ҷустам, ӯ бигуфт:
Ҷон аз миён бибурд муганӣ, фано гирифт.

Маҳфӣ мабод, ки адади «муганӣ», ки 1100 аст, ҳар тох миёни «ҷон»-ро, ки «алиф» аст, бибарад ва «фано»-ро бигирад, як ҳазору дусаду сию ду мешавад, ки матлуб аст.

Алӣ писари кӯчаки амир Доииёл аст. Дар асри амир Хайдар ҳам зиндагонӣ карда, ба корҳои ҳукумат тадоҳул накардааст. Ҷуро «Гулшанулмулк» ном таърихест, ки дар он мучмали таърихи ислом ва аҳволи мулки тавоифи Эрону Туронро навиштааст. Зикри ҳолати шайбонӣ ва баъд аз

1. Дар таъбири «умрест шуд» ду алоҳи ҳукм омадааст, ки яке ҷонд аст.

2. Чарх шуъбада нест, шуъбадабоз аст.

ӯро то аҳди мир Ҳайдар тафсил додааст. Девончае дорад,
ки тахминан дорон панҷсад-шанҷад байт аст.

— 82 —

МУҲАММАДШАРИФИ ОРИФ

Аз шуарои асри 13.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

На танҳо аз чафоят об шуд дил, доғ шуд тан ҳам,
Ту бо ман ончи кардӣ, кас намесозад ба дупман ҳам.
Ба ҷои хор аз хоки мазорам лола мерӯяд,
Наям маҳрум аз доғи чафоят баъди мурдан ҳам.
Таашук гар сари мӯест, мебояд ҳазар кардан,
Дар ин раҳ бо Масеҳо кард кори кӯҳ сӯзан ҳам.
Чунон дурри сухан аз дурчи фикрат рехтӣ, Ориф,
Ки бар таъат ҳарифон офарин гуфтанду аҳсан ҳам.

***

Гар аз руҳсори оламсӯзи ӯ як дам ниқоб афтад,
Ба ранги шамъ оташ дар ниҳоли шайху шоб афтад.
Маро девона созад шӯри савдои парирӯе,
Ки аз лаълаш намак дар чашми минои шароб афтад.
Тихидастӣ бувад сармоҷи таҳсили бекадрӣ,
Ки ҳар ҷо сифр зоҳир гашт, он ҷо аз ҳисоб афтад¹.
Набошад ҷавҳари фазлу ҳунар гар ҳасми осоини,
Зи онӯни садаф берун ҷаро дурри хушоб афтад?
Чунон бигдохт барки ҷонгулози ҳаҷр аъзоям,
Ки ҷои ашк аз чашми тарам лахти кабоб афтад.
Чу ганҷар аз ватан овора дорад софтабӯнро,
Илюҳӣ, дар ғамободи ҳаводис инкилоб афтад!
Зи ашқи дилхароши ҷонгулозам шуъла меҷӯшад,
Ба ранги катраи хуне, ки аз чашми кабоб афтад.
Зи ҳар соҳибсухан гардад мусаллам дар ҷаҳон, Ориф,
Ки аз ҷандин ғазал як байт боби интиҳоб афтад.

Ориф «Точуттаворих» ном китобе таълиф кардааст, ки мушғамил аст бар зикри ҳолату воқиъоти аҳди амир Шохмурод ва амир Ҳайдар.

1. Дар ин мисроъ дар бисёртарини нусхаҳо ба ҷои «он ҷо» «аъдо» аст. Лекин «он ҷо» муносиб аст, зеро ба сабаби сифр аъдо аз ҳисоб намеафтад, балки ҷои сифр аз ҳисоб меафтад.

ИНОЯТИ БУХОРОЙ

Бародари Корикаромаги Дилкаш аст (вафот 1303).

Аз тазкирани Афзал

Туй, ки шаб майи ишрат даруни хона зада,
 Манам, ки то ба саҳар сар бар остона зада.
 Низоъи хеш, ҳарифо, бихил, ки ҷонвро
 Барад ракиб мабодо аз ин миёна зада.
 Махур фиреб зи дасторҳои ораста,
 Машав фирефта бо ринҳои шоназада.
 Фиканд шӯр дигарбора бар сарам мутриб
 Таронаҳо ба ғазалҳои ошиқона зада.
 Чӣ гуна муддани ман муқовимат созад,
 Маро ки оташи шеър аз дарун забона зада.
 Маро ниғори камонабрус, Иноят, кунг
 Ба тири ғамзаи ҷанмони ҷодувона зада.

Иноят ин ғазалро ба лаҳҷаи маҳаллӣ иншод кардааст:

Суроги он даҳани бедарак набояд кард,
 Ки ҳаст ҳеч, дар он ҳеч шак набояд кард.
 Ба барги лола манех он кафи ҳиноиро,
 Макун, макун, ки ба кафшат патак набояд кард.
 Дурӯза хусни ҷанонӣ ғанимат аст, эй моҳ,
 Ки эътимод ба даври фалак набояд кард.
 Ба аҳди хеш вафо созу аз Худо метарс,
 Хилофи ваъда зи тарси амак набояд кард.
 Ба базми ғайр майи оташи набояд хурд,
 Дили дузахмаи ошиқ ғазак набояд кард.
 Шаби висол ба ошиқ зи ғайр қисса махон,
 Ба мушхона сухан аз нишак набояд кард.
 Зи мурдатабъ чӣ хоҳӣ сухан, ки пириин
 Ҳавас зи харбузаи оқналак набояд кард.
 Ту худ ҳадис, Иноят, зи ғайри ӯ машунав,
 Ки савти най талаб аз ушпалак¹ набояд кард.

1. Ушпалак — чизест, ки ба сурати як ҳайвон аз лой месозанд ва ба ҳум-
 дони кулол мезананд. Уро дар айёми иди атфол гирифта, ба бозӣ ме-
 навозанд, ки садон хунтақ медеҳад.

Иноят дар ҷавонӣ бо ғубори ангинг вафот ёфтааст.
Шамсиддин-маҳдуми Шоҳин дар марсия ва таърихи ӯ ин
абётро иншод кардааст:

Чун маҳ ба даври чарх ҳар он кас камол ёфт,
Чуз костаи аз ӯ натавон чун хилол ёфт.
Оҳанги ишрат он ки чу барбат намуд соз,
Аз дасти рӯзгор басте гӯшмол ёфт.
Ҳар кас ки чун сафина дар ин баҳри беканор
Пойи суқун гирифт, сари интиқол ёфт.
Монади он касе, ки чу симурғ нар кушуд,
Қофи ҳазор фазлу ҳунар зери бол ёфт.
Танҳир¹ мекашид зи ҳусни мақоли ӯ,
Саҳбон агарчи шухра ба ҳусни мақол ёфт.
Гардуни пир аз сари ғайрат гирифт кин
З-он хурдадоние, ки бад-он хурдсол ёфт.
Доғе ба дил ниҳод, ки чуи шамъ оташам
Аз дил забона доду ба сар иштиғол ёфт.
Дар мотаму мусибаташ аз мӯя шуд чу мӯй,
Аз нола ҳар кӣ пайкари ман ҳамчу нол ёфт.
Шоҳин кашид нолаву афзуд оху гуфт:
Афсӯс, нури дидаи биниш завол ёфт.

Маҳфӣ мабод, ки мисроғи охири тамом 1383 аст. Агар
аз ин маҷмӯъ «нола», ки 76 аст, кашид, «ох», ки 6 аст, фу-
зуда шавад, ҳосил мешавад 1303, ки маълум аст.

— 84 —

ИСО-МАҲДУМ МУФТИИ БУХОРОЙ

Таваллуд 1242 — вафот 1305.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Боз аз паймона паймоне ба қулқул бастаам²,
Рағби айше дар ҳавои соғару мул бастаам.
Нокасиҳо бин, ки дар ҳангомаи арзи ниёз
Бар адам ҳам заҳмати бори таназзул бастаам.

1. Танҳир — ба расвой шухрат додан.

2. Дар ин радиф ва радифи «тестро», ки дар поён меояд, ғазали Савдо инчунин
хаст, сифҳан 323-324, (напирӣ аввал дар назар аст. М.А.) ҳар ду дӯсту
мусоҳиби яқдигар буданд. Маълум нашуд, ки ӯ ба пайравии ин гуфта
бонам, ё ин ба пайравии ӯ.

Узв-узвям з-ин чамаи гулчини чадин нола аст,
 Тухмати фарёд бар минқори булбул бастаам.
 Хок ҳам ғангам, ҳамон гирди сарат гардандаам,
 Яъне аз ин давр мазмуни тасалсул бастаам.
 Махрами сози адаб чуръатфурӯши нола аст,
 Эй нафас, хун шав, ки ранге дар тааммул бастаам.
 Худфурӯшон дар либоси фахр менозанду ман
 Ин қадар донам, ки бар нушти харе чул бастаам.
 Дар ҳарими ҳусн рабти чоки дил имрӯз нест,
 Аз азал ин шонаро бар иқди кокул бастаам.
 Нест, Исо, чилваи асбоб манзури дилам
 Як қалам з-ин рангҳо чапми тағофул бастаам.

Дар мавриди озори чапми худ гуфта:

Парвардаам ба ёди ту, эй гулситони чапм,
 Бас нахлҳои оҳ зи оби равони чапм.
 Дил дар ҳавои рӯи ту аз шавқ ҳар нафас
 Азми нузул мекунад аз нардбони чапм.
 Боз о, ки дар ҳавои ту хокам ба бод рафт,
 Эй рӯхи қисму роҳати қону равони чапм.
 Пур тираам зи дард, ки ҳолист, муддаъӣ,
 Аз сурмаи губори дарат сурмадои чапм.
 Аз сели гиря хонаи чапмам хароб шуд,
 Таширӣф ор бар дилам, эй меҳмони чапм.
 Бо гарди мақдами ту гар аз сурма дим занал,
 Ё раб, сиёҳ бод маро хонумони чапм.
 Исо, мақул шикоятӣ тақдир беи аз ин
 Пӯшида дор роз зи мардум ба сони чапм.

Аз як маҷмӯаи дастнавис

То ба даври лаълаш аз хат сохт музмар теғро,
 Вақти он омал, ки бӯсам ҷойи соғар теғро.
 Нокасиҳо инфӣёли чуръати котил мабод,
 Хушкӣи хуни шаҳидам мекунад тар теғро.
 Қай тавон дарёфт ғайр аз ҳасрати лаъли лабаш,
 Гар ба дарёи дилам сози шиновар теғро.
 Бадсириптон ғофиланд аз машраби қатъи амал,
 Лаззати завқи буридан нест аксар теғро.
 Шукр, к-аз афсуни ҷазби хогири ношоли ман
 То дари дил мӯкашон овард ҷавҳар теғро.

Оби Хизру чапмаи Кавсар шароби ҳиммат аст,
 Мезанад саъйи чунонам ҳалка бар дар теғро.
 Аз машу мо нафс ранчи саркашиҳо меканад,
 Бар кафи душман набинад ҳеч кофар теғро.
 Хондам аз маҷмӯаи таслим гоҳи интиҳоб
 Мисраи мавзуну ҳарфи номукаррар теғро.
 Чанд бояд зистан захматкаши тамҳиди зулм,
 Ҷой бошад дар дили ҳар қабза як сар теғро.
 Кисвати шамъам, димоғамро фуруғи дигар аст,
 Бар сари худ менуморам ҷойи афсар теғро.
 Чапми инсоф аз тариқи мардумӣ нӯшидааст,
 Он ки мегирад ба абрӯят баробар теғро.
 Кунтагонатро дар ин водӣ бихишти дигар аст,
 Бар гулӯ донанд яксар оби Кавсар теғро.
 Дархури ҳар дил адос дошт чунбин дар азал,
 Қард баҳри хотири ошик мукаррар теғро.
 Шавқ дар ҳар парда ҳасратшарвари дилдори ўст,
 Қосм бинам бар кафи ў бори дигар теғро.
 Офият дорад паноҳи қуввати бозуи аҷз,
 Дар наём афканд зӯри сайди лоғар теғро.
 Аз лаби пурзахм чандин субҳ механдад чаман,
 Ранги зардам мекунад, Исо, музаффар теғро.

Дар пушти як маҷмӯа ду ғазал дар радифи «теғро» ба номи Исо-маҳдум дида шуд. Азбаски пусха ғалат буд, яке аз онҳоро тамом гирифтани мумкин нашуд. Ночор дар таҳти як матлаъу мақтаъ аз ду ғазал интиҳоб карда омад.

Баст то он шӯҳ бар даври камар шамшерро,
 Ранг мегардонадам бар гирди сар шамшерро.
 Файзи захми инк агар ин аст, бар сар баъд аз ин
 Мениҳад девонаам ҷойи синар шамшерро.
 Улфати нозат диҳад ҳосияти сайри чаман,
 Қабза мелонад ба ҷойи гул ба сар шамшерро.
 Ғамзааш аз ҳар ниғаҳ бар ноз нахлӯ мезанад,
 Ҳеч кас дар қор дорад ин қадар шамшерро?
 Умр рафту дил зи фаҳми неку бад маъзур монд,
 Саъйҳо хун ғанг дар ҳар хайру шар шамшерро.
 Меравад аз ҳештан ҳамдӯши катхи мосаво,
 Мо напиндорем, Исо, беназар шамшерро.

Ранги орзу бишкан, навбахор ишпо кун,
 Даҳр чашнат аст, аммо дидае мухайё кун.
 Кам зи обида патвон зиндагӣ ба сар бурдан,
 Хайма то кунӣ барпо¹, азми сайри сахро кун.
 Аз саводи чашми ӯ равшан аст ин мазмун,
 Майнараст агар бошӣ, вазъи сурма пайдо кун.
 Машраби тунукзарфӣ нест моёи ишрат,
 Як хубобвор ин ҷо соғаре зи дарё кун.
 Дил ба як адо шокир, ҷон ба сад ҷафо собир,
 Эӣ гурури ноз, охир, андаке мудоро кун.
 Он баҳори ноз омад, дидаи тараб бикно,
 Барг-барги ин гулшан назри он кафи но кун.
 Дар бисоти кулдусӣ мову ман намегунҷад,
 Ё зи мосаво бигзар, ё зи ҳақ табарро кун.
 Ҳар чӣ дар назар ояд, сурати адам дорад,
 Ранги олами имкон нақши боли анко кун.
 То ба кай зи бекорӣ бо фусурдагӣ мурдан?
 Нусхае ба каф дорӣ, чамъ созу иҷро кун.
 Ринди софмашрабро напӯаи кудурат нест,
 Дурди ин хумистонро мавҷи рӯи сахбо кун.
 Базми ваҳдат аст ин ҷо, Исӣ, аз худӣ бигзар,
 Арзи кулкули мастӣ дар шикасти мино кун.

Исо-маҳдум умри худро ҳамеша ба эҳтиҷу подорӣ гузаронда, ба таъсири ин ҳол ин ғазалро ишод карда:

Манам маҳмури хубби ҷоҳу шавкат, масти кашшоқӣ,
 Забуни хичлати подорию сарпастӣ кашшоқӣ.
 Зи умрам сӣ гузанту ман ҳамон дар қайди ифлосам,
 Ба панҷоҳу чихил шояд раҳам аз шасти кашшоқӣ.
 Зи арзи ҳол машқи нурфузулӣ нест вазъи ман,
 Тавон фаҳмид рамзи кулфат аз фехрасти кашшоқӣ.
 Вучуди фақр ҳам бе ранги эҷозе намебошад,
 Ҳазорон нест шуд сарфи бинои ҳасти кашшоқӣ.
 Зи бас файзи баҳори раҳматат мавқӣ намехоҳад,
 Сазад, гирӣ агар аз дасти ин нобастӣ кашшоқӣ.
 Сабури дар давоми фақр, Исо, нест ҷуз номе,
 Ба чандин доғ пайваستم аз пайвасти кашшоқӣ.

1. Дар баъзе нусха ба ҷойи «хайма то кунӣ барпо» «хайма то кунӣ пайдо» аст.

Ин ғазалро дар бораи Ҷаҳри, ки аҳли тасаввуф бад-он
Ҷаҳри кунанд, ишод кард:

Осоиши ду кави бувад дар ҷаҳри Ҷаҳри,
Дигар кучо равад касе аз остони Ҷаҳри?!
Бозори эҳтиҷ карам гарм мекунад,
Дастӣ сахост зеби матоъи дуҷони Ҷаҳри.
Касби ғано бар аҳли басират фурутанист,
Ё раб, ба хоки тира мазан осмони Ҷаҳри.
Аз авҷи арш ҳам гузарад рутбааш яқин,
Ойро, ки поёе расад аз нардбони Ҷаҳри.
Дар маҳфили қабул ҳар он кас ки бор ёфт,
Оҳанги Ҷаҳри мепунавад аз забони Ҷаҳри.
Улфатнарасти лаззати ҷовид нестӣ,
Эй ноҷашида ҷошнии имтиҳони Ҷаҳри.
Исо, ҳавои ҳашмату ҷоҳ аст халқро,
Ҷуз Мустафо кучост касе қадрони Ҷаҳри?!

Муҳаммаси Исо бар ғазали Бедил

1

Дил таниду ман шудам малҳум, дониستم, туй,
Ҷаҳри шуд маҳви лаби хомӯш, дониستم, туй.
Рангҳо шуд дар назар гулгӯш, дониستم, туй,
«Маҳв будам, ҳар чӣ дидам дӯш, дониستم, туй,
Гар ҳама миҷгон кунуд оғӯш, дониستم, туй».

2

Кист, то Ҷаҳри дар ин Ҷаҳрисарои ваҳму зан,
Нест ҷуз ваҳдат қадомин хилвату ку анҷуман?
Дур аз ойини матлаб то кучоҳо зистан,
«Ҷаҳри ғайрам роҳ мезад аз хучуми мову ман,
Бар дари дил то ниҳодам гӯш, дониستم, туй».

3

Нола месӯзад нафас, аз шуълаи овози кист?
Шавқ меғалтад ба хун, аз дастгоҳи ноzi кист?
Шӯҳии ин рангҳо аз олами пардози¹ кист?
«Мушги хоку ин ҳама сомони ноз эҷози кист?
Беш аз ин аз ман ғалат мафрӯш, дониستم, туй».

1. Дар ин мисроъ дар баъзе нусхаҳо ба ҷойи «пардози» «парвоз» аст.

То чӣ андешад хирад аз қолу қили чилваат,
 Ранги имкон як қалам бошад кафили чилваат.
 Ҳар кучо рафтаи, ба худ омал сабили чилваат,
 «Нест сози хастиям танҳо далели чилваат,
 Бо адам ҳам тар шудам ҳамдӯш, дониستم, туй».

Дида бар уммеда дидори ту тарки хоб кард,
 Дил ба ёдат орзуи шир дар маҳтоб кард.
 Шарми хастӣ нестиро гавҳари ноёб кард,
 «Г'афлати рӯзи видоғам аз хичолат об кард,
 Анк мерафту мани малҳуш дониستم, туй».

Рангу бӯи ҳусн аз арзи баҳори дигар аст,
 Дилрабоӣ дар хичоби ноз кори дигар аст.
 Ишкро дар фаҳми ин маънӣ шиори дигар аст,
 «Маҳраи рози фано оинадори дигар аст,
 Ҳар чӣ шуд аз дидаҳо рӯнӯш, дониستم, туй».

Чун шарар, Исо, ба таъби санг манзил доштам,
 Ахтаросо доғи дил дар парда ҳоил доштам.
 Бо камоли нестиҳо саъйи ботил доштам,
 «Бедил, имшаб сайри оташхонаи дил доштам,
 Шуълаеро ёфтаи хомӯш, дониستم, туй».

Рубоӣ

Шом аз шафақ аст чоми ишрат дар неш,
 Шаб ҳам бувад аз субҳ тароватандеш.
 Алқисса, ки ҳар фасл баҳоре дорад,
 Аммо Исо асири бахти бади хеш.

Исо-маҳдум писари Муллониёзмӯхаммад ном балхист,
 ки дар Бухоро мутаваққин ва мударрис шуда буд. Исо дар
 Бухоро таваллуд ва камол ёфт. Дар улуми диния ба усулу
 фуруъ ба улуми риёзияву адабия ва форсию арабӣ аз
 ҷумлаи мутахассисони замони худ буд. Аҳмад-маҳдуми
 муҳандисро муосир, мусоҳиб ва муонис аст. Бо Савдо ка-
 моли дӯстию муқоринат дошт.

Исо ба камоли фақру подорӣ таҳсили камол намуд. Баъд
 аз хатми кутуби дарсияи расмия дар аҳди амир Музаффар
 ба Чорҷӯй раис ва баъд аз чанд гоҳ маъзул шуд. Зотан Исо

толиби қазо, риёсат ва чоҳу мансаб набуд. Тартиби ҳукуматдории амир Музаффар, фасоди аҳли дарбор ва бозиҳои сиёсии эшон илова шуда, Исоро ба гӯшагирӣ аз дарбори салтанат, ҳатто ба фирор аз ин мамлакат водошт. Баъд аз сафари Ҳичоз ва адои ҳаҷ такрор ба Бухоро омада бошад ҳам, гирди сари мансабдорию маъхазгирӣ нагардида, ба китобат таъмини маишат мекард. Дар авохири умраш ба фатвонависӣ ва мударрисии мадрасае мансуб шуд. То рӯзи вафот дар гузаронидани маишат ба мадохили машруъ қаноат карда, ба кути лоямут зиндагонӣ менамуд.

Исо аз ҷумлаи мутасаввифин аст. Аксари абёташ низ дар мазоқи сӯфия иншод ёфтааст. Бедилро пайравию тақлид мекунад, аммо тақлидаш ба камоли муваффақият аст.

Исо хатро зебо менавишт ва сарсӯулкитобат буд, ба ҳаҷде ки дар як шабу рӯз як чилди «Мухтасари «Викоя»-ро, ки тақрибан 12 ҷузв аст, тамом мекард ва нусхааш ба тасҳеҳ муҳтоҷ намешуд. Дар мусиқӣ маҳорати комила дошт, Шашмақомро ҳам дар танбӯр менавохт, ҳам ба алҳон адо мекард. Дар ин хусус адвор (нота) низ навиштааст. То охири ҳаёт бо Аҳмад-маҳдуми Калла барои мусиқӣ маҷлисҳои махсус мекарданд. Насри Исо низ бо бадоиъу саноиъ музайян аст. Баъзе абёти мушкілаи Бедилро ба наср шарҳ кардааст.

– 85 –

ҲОҶИИБРОҲИМ ОСИМИ БУХОРОЙ

Аз шарикдарсони фақир аст, ба соли 1323 вафот ёфт.

Аз тазкираи Афзал

Сарангушти ҷунун сад чок дорад дар гиребонам,
Ки то кӯтоҳ монад дасти ашк аз тарфи домонам.
Зи бахти тира дар қайди саводулаъзами яъсам,
Зи бас вобастаи фикри сари зулфи парешонам.
Саботе нест дар имону куфрам, ин қадар донам,
Зи зулфат гаҳ парешонам, ба рӯят гоҳ ҳайронам.
Нигаҳро қуввати наззораи ҳолам чӣ сон бошад,
Ки чун хуршед аз ҷӯши зухури хеш пинҳонам.
Масеҳо аз дами ҷоншарвари ман зиндагӣ ёбад,
Шавад, Осим, даме гар ҳамнафас он офати чонам.

Осимро чунун дар димоғ голиб буд, бинобарин дар ин-
шоди шеър ҳам хеле девонагиҳо дорад.

– 86 –

МУЛЛОШАРИФ АНБАРИ БУХОРОЙ

Вафот 1333.

Аз тазкирани Садрӣ Зиё

Чун сарви қадат иншатарозӣ кӣ тавонад,
Дар панҷаи шоҳини ту бозӣ кӣ тавонад?
Як умр ба рухсори арақноки ту густох,
Ҷуз зулфи қачат дастдарозӣ кӣ тавонад?
Неши ту хиҷолат кашад аз сарв мусаввир,
Тақлиди ҳақиқат ба маҷозе кӣ тавонад?
Неши ниғаҳи шӯҳи ҷафонеенаат имрӯз
Бо паргиси хунрези ту бозӣ кӣ тавонад?
Гесӯи ту аз Хизр дусад марҳала бигзафт,
Дарёфтани умрдарозӣ кӣ тавонад?
Ҷуз Анбари дилсӯхта дар мичмари фурқат
Ҷон бохтану сабру гудозе кӣ тавонад?

Дар тазмими як мисроъи устои худ – Сират гуфта:

Ҳар кучо к-аз ҷилва он сарви хиромон гул кунад,
Ҷон тапад, дил об гардад, чашми ҳайрон гул кунад.
Ёди хатташ баски хокам кард вақфи гирдбол,
Аз губори ман дар ин куксор райҳон гул кунад.
Куптағони водии мақсад зи мурдан фориғанд,
Аз дами шамшерӣ нозаш оби ҳайвон гул кунад.
Гул кунад хат, эътибори ҳусн гардад бешигар,
Бешигар моҳ аз шаби дайҷур тобон гул кунад.
Дона чун дар зерӣ хок афтод, гардад сарбаланд,
Сарбаландӣ ҳар қадар аз хоксорон гул кунад.
Барҳазар бош аз ҳучуми оҳ, Анбар, гуфтаанд:
«Бар нафас зулм аст, агар ин хори миҷгон гул кунад».

Анбар аз кухнашоирони Бухорост. Шеъраш, агар аз баъзе байт ё мисроъ чашм нушида шавад, бад нест. Асли шухрати Анбар аз ақсоми шеър ба муаммову таърих аст. Ҳеч воқияву ҳодиса нест, ки ин пири солхурла таърих на-гуфта бошад. Лекин аксараш чандоне дилҷасб набаромада-

аст. Хусусан дар ҳаққи амир қасида дорад, ҳар мисроъ таърих, ки дар аксар байт барои тамои кардани таърих маънии офокиро барбод додааст. Манзумаи мазкурро дар бозгашти амир Абдулаҳад аз сайри Русия дар соли 1310 ишод кардааст. Барои мисол баъзе абёташро шунавед:

Аз тазкирани Афзал

Зи сайрободи икболу шараф в-аз чуди диндорӣ
Ба сомони адолат боз к-он гардунмадор омад.

Бибинед, чӣ қадр бемаъний! Ҷумлаи «сайрободи икболу шараф», «чуди диндорӣ», «к-он гардунмадор» чӣ маъний дорад? Шоҳбайти ин қасида ин аст:

Зи олам ҳар тараф гул кард чун овозаи шодӣ,
Нишоти даҳр омад, чапн омад, ҳам баҳор омад.

Боз аз ҳамин манзума:

Ба ҳар ҷое зи максад меҳросо сояфкан шуд,
Ба фар икболу давлат аз ямину аз ясор омад.

Дар мактаъ навишта:

Ба ҳар мисраъ бувад зъломи сайри қиблаи олам,
Ба ёди ҷилва зебокилки мо анбарнисор омад.

Дар ин хусус ин қадар суҳанро дароз карда, ин абёти фаҷи бемаъниро нақл кардан лозим набуд. Аз он ҷо ки тазкиранависони муосир Анбарро дар таърихбӣ зиёда маҳк кардаанд, мумкин аст, ки навомӯзон дар ҳабу ғалате афтад. Барои қушодани роҳи таҳқиқу танқид ба ҷавонон ин ҳама пургӯй рафт, маъзур дорад. Анбар таърихҳои хуб ҳам ишод кардааст, ки аз назари арбоби ин пеша сазовори таҳсин аст. Чунончи дар вафоти устои худ — Сират гуфта:

Аз тазкирани Афзал

Ба сад афеӯс баҳри соли фавташ ҳомаи Анбар
Ба маффузӣ рақам зад, гуфт: «Ҳайф аз Сирати доно».

Ҳар гоҳ хуруфи «Ҳайф аз Сирати доно»-ро маффузӣ ҳисоб карда шавад, 1316 ба ҳусул меояд, ки мағлуб аст. Агарчи ҷамъ омадани «рақам зад» ва «гуфт» дар як ҷо муносиб нест, маъазолика моддан таърих ба ҳоли худаш хуб аст.

АБДУЛАЗИЗХОҶАИ ҚУНДУЗӢ МУЛАҚҚАБ БА ЭШОНҶОН

Мумоилайх дар овони шабоб барои таҳсили илм ба Бухоро омада, дар ин ҷо касби камол намуда, мутаваттин ва мутааххил шудааст. Баъд аз Инқилоби Бухоро ба Каттакурғон хичрат карда, синнаш аз 60 сол мутаҷовиз, холо дар кайди ҳаёт аст.

Аз тазкирани Садрӣ Зиё

Намо зи лутф ба гулзор рӯи тобонро,
Ба оби шарм бишӯ равнақи гулистонро.
Кушо зи зулф гирех, пех ба орази гулгун,
Бишеч гарди гулу дола сунбулистонро.
Хиром сӯи чаман бо қаду хати мушкин,
Ғулому бандан худ соз сарву райҳонро.
Бикун табассуми дандоннамоӣ, то нахаранд
Ба як фулусу ба як чав акику марҷонро.
Дари бихишт ба рӯи Азиз баста мақун,
Биё, барои Худо, боз кун гиребонро.

ҲОҶӢ СЛӢӢИДАҲМАДҲОҶА СИДДИҚИИ АҶЗИИ САМАРҚАНДИ

Таваллуд 1282 ҳиҷрӣ, аъён дар кайди ҳаёт аст.

Аҷзӣ аз кухнашонрони давраи интибоҳ аст, дар туркию форсӣ сухансарой мекунад. Дар туркӣ лаҳҷаи усмонӣ ва озарбойҷониро писандидаву дар форсӣ шеваи бедилӣро пеша кардааст. Аз намунаи ашъори овони шабобаш ба даст наҷфтод. Дар ин ҷо аз «Ганҷинаи ҳикмат» ном девончааш, ки дар соли 1333 ҳиҷрӣ дар Тошканд таъъ шудааст, намунаворе меорем. Тамонҳои соири осорашро дар қисми севи ми ин маҷмӯа волегузорем.

Аз «Ганҷинаи ҳикмат»

Баҳори тоза бо гул мекунад улфатузиниҳо,
Ҷаҳонро сабза берун карда аз ранги заминиҳо.
Зи найранги замон чапми тамонҳо мебарад ҳайрат,
Ғусуни ғафлат аз по карда саъйи дурбиниҳо.

Сияхрӯзӣ зи нури офтобе кард махрумам,
Сахар ҳам дар шаби мо мекунад хилватнишиниҳо.
Ғано то чанд, ё раб, качравонро ҳамнишин бошад?
Ба луълу домани гардун пур аз сайёрачиниҳо.
Ба чон ҳар лаҳза захми тоза аз теги дигар дорам,
Ба хун то чанд чӯлад бисмили ман аз ҳазиниҳо?
Канори баҳри ирфон сокини лабташпағӣ то кай
Рами сайди талаб то чанд бод аз бекаминиҳо?
Ба сар чоҳе кан, обе каш зи баҳри манзилободӣ,
Хаёли осмонгардӣ макун, бош аз заминиҳо.
Тавозуъ дар шикасти худписандӣ оламе дорад,
Саре дар сачта дорад соя бо ин бечабиниҳо.
Миналимон бувад хуббулватан, эй қавм, имоне,
Давидан то кай аз дунболи базми нозаниниҳо?
Машав маънос, агар помоли дунон мешавӣ ногаҳ,
Сулаймон ҳам фурӯ аз тахт шуд дар бенигиниҳо.
Ба фикри игтифоқи халқ то кай хун хурӣ, Аҷзӣ,
Ҷаҳоне якзабон патвон шуд аз ҳаррангдиниҳо.

* * *

Боғе, ки дар ӯ нест зи ирфон самар, ин чо,
Халқе, ки надорад суи ибрат назар, ин чо.
Чамъе, ки фурӯ рафта ба дарёи тағобун,
Баҳре, ки надорад зи маориф гуҳар, ин чо.
Чун мардумаки чапм ҳама тирадилонем,
Аз мардумии даҳр набошад асар ин чо.
Ин мурдадилонро кафан ин ҷуббану дастор,
Кас мурдаи ҷунбанда набинад, магар ин чо.
То чанд зи худ беҳабарӣ, баҳри Худо гӯӣ,
Як бор ба худ ою ба ибрат нигар ин чо.
Аз номфурӯшӣ чӣ кунӣ саъйи тичорат,
Суде патавон кард касе бе хунар ин чо.
Аҷзӣ, чӣ хурӣ гуссаи ин қавми парешон?
Ҳар як ба саре сохта савдо дигар ин чо.

* * *

Ноумедӣ дар тамошогоҳи ибрат мотам аст,
Ҳар қадар беш аст саъйи мағлаби ирфон, кам аст.
«Лайса лил инсонӣ илло мо саъо», таклиф чист?
Гӯш кун, тафсири ин маънӣ ҳазорон олам аст.
Арз ҳам бе саъй патвонад шаби худ рӯз кард,
Дар баҳорон бе мурури дай ҷаҳон кай хуррам аст?

Ё раб, ин дарси нарешонӣ ба мо зулфи кӣ дол?
Маънии чамъият ин чо дар назарҳо мубҳам аст.
Дар нарешонӣ нагардӣ баҳраманди иттиҳол,
Тор бо ҳам ҳар қадар бисёр печал, муҳкам аст.
Ҳар кӣ ӯ сарчанмаи ирфон ба даст овардааст,
Ҳар қадар гирад, нагардал кам, чу чохи Замзам аст.
Бесаботӣ дар талаб, Аҷзӣ, бувад ҳамчун ҳубоб,
Арзи ҳастӣ ҳар қадар ҷавлон намояд, як дам аст.

Ин абёт ҳама интибоҳӣ ва таибехист. Агар авроқи ин маҷмӯа тангӣ намекард, ҳар байтеро ба сафҳае шарҳ додан лозим меомад. Ҳоло ба диққати хонандагони киром ҳавола шуд, зинҳор ки сарсарӣ нагузаранд!

— 89 —

САДРИДДИН АЙНИИ БУХОРОӢ

Чамъқунандаи ин аврок. Таваллуд 1296 ҳиҷрӣ.

Дар тазмини ин мисраъи Соиб: «Даст агар кӯтоҳ бошад, орзуе мекунем»:

Орзуи сачдае бар хоки кӯе мекунем,
Обрӯ аз хоки кӯе орзуе мекунем.
То наёлояд ба гарди аҷзи мо домони поз,
Аз сиришки худ сари он кӯӣ чӯе мекунем.
Меҳру маҳ дар бандагии меҳри рӯе мединҳем,
Суибулу райҳон фидое тори мӯе мекунем.
Гар тамошои канори чӯ насиби мо нашуд,
Аз ду ҷашми худ канори хеш чӯе мекунем.
Шоми ҳиҷрон ёд меорем он мӯи миён,
Зери бори ғам мадалҷӯӣ зи мӯе мекунем.
Аз ҳаловат шаҳд мебандад забону коми мо,
Бо лабаш гар орзуи гуфтугӯе мекунем.
Содагӣ бингар, ки мечӯсем мо аз оташ об,
Яъне, уммеда висол аз тундхӯе мекунем.
Айний, аз ин мисраъи Соиб тасаллӣ ёфтем:
«Даст агар кӯтоҳ бошад, орзуе мекунем».

Дар тазмини ин мисраъи Камоли Исфаконӣ: «Гар лабу дандон лабу дандони ӯст»:

Чону дилам бандаи фармони ўст,
Бандаи фармон чӣ, ки қурбони ўст.
Ишк адибест, ки ҳайрони ўст,
Хусн ҳадисест, ки бар шони ўст.
Моҳ асири рухи раҳшони ўст,
Сабза гуломи хати райҳони ўст.
Оташи дил тез чу пайкони ўст,
Токати қон суғ чу паймони ўст.
Нест саре, он ки на қурбони ўст,
Нест диле, он ки на қўёни ўст.
Бас сари маъсум, ки помолӣ ўст,
Бас дили маъмур, ки вайрони ўст.
Оташи дӯзах, ки хабар долзаанд,
Як шарар аз оташи хичрони ўст.
Ин ки бибинӣ чигарам реп-реп,
Як асари новаки миҷтони ўст.
Ҳар қадар аз фиғна, ки айёмрост,
Чилвае аз сарви хиромони ўст.
Субҳ, ки бахшид сафо бар ҷаҳон,
Парғае аз чоки гиребони ўст.
Шайшаъафшонии хуршеду маҳ
Шайшаъае аз рухи тобони ўст.
Чун раҳам аз ишк, ки бар ҳалки дил
Ҳалқае аз турраи печони ўст?!
Нашканам он аҳд, ки бастам ба ў,
Баски муакқад ба сару қони ўст.
Динии мискин шавад аз ғам ҳалок,
Гар шаби хичрон шаби хичрони ўст.
Қас назанад доғи суҳан бар Камол,
«Гар лабу дандон лабу дандони ўст».

* * *

Қадам гул, ки ба хубӣ зи боғ руста барояд,
Миён ба хидмати ту бандавор баста барояд.
Дам аз қарашма занад бо вучуди ҷанми ту нарғис,
Аз ин муҷодала анҷоми қор хаста барояд.
Ба боғ ой, ки дар пешвози рӯи нақӯят
Шақоикӯ суману дола даста-даста барояд.
Ту гар ба ин қали барҷаста сӯи раста барой,
Дили ҳама ба тамошо зи сина ҷаста барояд.

Чи некбахту чи бедортолиъ аст касе, к-ӯ
Шаби дароз ба паҳлӯи ту нишаста барояд.
Шаби фиरोқи ту Айни ҳалок мешавад охир,
Зи об кӯза на ҳар бор ношикаста барояд.

Рубой

1

Аз аҳли замона дур мебояд буд,
В-аз неку бадаш нафур мебояд буд.
Чун хилт ба мардуми чаҳон кард касе,
Дар ранчу бало сабур мебояд буд.

2

З-аввал зи бутон нафур мебояд буд,
Ё модарзод кӯр мебояд буд.
Акиун, ки ба як назар дил аз каф додӣ,
Дар ранчу бало сабур мебояд буд.

Фард

Аз дабистони ғамат тифли дили Айнии зор
Иду одина ба ҳам омаду озод нашуд.

* * *

Шоми ҳичрон васфи рӯи он сумагтан мекунем,
Ҳолати назъ аст, з-он рӯ хона равшан мекунем.

боби «фо»

— 90 —

ФАЗЛИИ ПАМАНҶОНӢ

Аз шуарои дарбори Умархон аст ва дар миёнаҳои асри
13 ҳичрӣ зиндагонӣ кардааст.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

То ниҳон шуд он ба рӯх чун офтоб аз чашми ман,
Рехт анҷумҳои ашки беҳисоб аз чашми ман.
Ринган тори назар банди никоби хусни ўст,
Он ҷамоли бенишон дорад ҳичоб аз чашми ман.
Наргиси ҷодуи ӯ то ҳамнишини сурма шуд,
Рӯзи ман гардид чун шаб, рафт хоб аз чашми ман.
Ҷилваат ҳар ҷо ки рахши нозро ҷавлон диҳад,
Ғамзаро фармо, ки то созад рикоб аз чашми ман.

Бе чамоли ёр агар ин аст, Фазлий, кулбаам,
Хонаи мардум шавад яксар хароб аз чашми ман.

Фазлий тазкиратушшуарое ба зикри шуарои дарбори
Умархон таълиф намудаву дар он китоб ашъори туркию
форсии эшонро дарҷ кардааст.

— 91 —

КОРИҲУСОМИДДИН ФОИҚИ БУХОРОЙ

Аз шуарои авохири асри 13 ҳичрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ишқат аз хеш фаромӯшам кард,
Бодаи хусни ту мадхушам кард.
Ҳасрати завқи канори ту маро
Ҳама ҳамёза дар оғӯшам кард.
Панди носих, ки чу дур мешиҷдошт,
Ҳамчу симоб гаронгӯшам кард.
Донгам сад гила аз фуркати ӯ
Рӯи ӯ дидаму хомӯшам кард.
Ёди он шаб, ки яди байзоро
Зинатафзои бару дӯшам кард.
Фоиқо, як назар андар рухи дӯст
Ғорати ақлу дилу хушам кард.

Фоиқ маснавие дар маорифу насойих тамом кардааст.
Диданаш муяссар нагӯд.

— 92 —

ҚОЗИҚУРЪОНҲОИ ФИТРАТИ ВАРДОНЗИҲӢ

Ҷумони Бухоро. Вафот 1305.

Аз тазкираи Садрӣ Зиё

Зи бас дорам ба каф сарриштаи ошуфтаҳолиро,
Рағи хоби парешон кардам тори ниҳолиро¹.

1. Дар ҷавоби Садрӣ Зиё, ки маънии ниҳолиро пурсида, Фитрат дар
бадеҳа ин рубоиро ишод намудааст:

Эй ранги руҳат ба ранги оӣ манхур,
Ёхути лабат ба хунмакоӣ манхур.

Хуморолуда барги токро боли хумо донад,
Набошад афсаре чун чом ринди лоуболиро.
Ба чашмам ҳалкаи мотам бувад бе май хаги соғар,
Хаёли қолаби бечон кунам минои холиро.
Ҳисори офиятро нест аз афтодагӣ парво,
Набошад бим з-осеби хазон гулҳои қолиро.
Дилам гардид нозук дар хаёли рӯи ӯ, Фитрат,
Майи мо соғари чинӣ кунад чоми сафолиро.

* * *

Напуд бо кунҷи абрӯ холи мушкинаш қарин, таҳсин,
Гузид аз гӯшан лаб турфа ҷойи дилнишин, таҳсин.
Сарангуште ки натвонад кашидан тухмати ранге,
Чӣ сон бардошт бори миннати ангуштарин, таҳсин.
Ба ин андози шӯхӣ саҳт ҳайронам, ки номи ӯ
Чӣ сон хотирнишин гардид дар табъи нигин, таҳсин.
Насозад обу оташ, лек аз найранги ҳусни ӯ
Арақ ҷӯшид, Фитрат, з-он изори оташин, таҳсин.

Вазни ин ғазал ҳар мисроъ чаҳор бор фаъилотун аст:

Ману ин полаву афғон, туву ин позу тағофул,
На туро меҳру тараҳҳум, на маро сабру таҳаммул.
Дил ниҳодам ба кафи дасти ту, бодо ки чӣ хезад,
Сар ниҳодам ба сари роҳи ту, бахт аст таваккул.
Ту магар парда аз он сафҳаи руҳсор кашидӣ,
К-аз хичолат арақ афтод ба рӯи варақи гул.
Чун қаду орази хуби ту бидиданд ба бустон,
Дил ниҳоданд ба пепи ту ба ҳам кумрию булбул.
Қадри анбар шуда дар навбати гесӯи ту як ҷав
Нархи гул ганга ба аҳди руҳи некуи ту як пул.
Ранги он чеҳра надорад варақи чеҳраи ҳамро,
Тоби он турра надорад шикани турраи сунбул.
Чун ту аз хона барой, зи лаби бом гурезад,
Ғолибан меҳр надорад ба руҳат тоби тақобул.
Сӯхт аз тундрии хӯи ту чу филфил дили Фитрат,
Чӣ кунам, тунд бувад хӯи ту монанди қаранфул.

Аз нахли қали ту баҳравар шуд тунак,
Гардид аз он рӯ ба ниҳоли машҳур.

Аз тазкираи Афзал

Охир, эй шӯх, биёву ба канорам бинишин,
Ба канори дили маҷрӯху фиғорам бинишин.
Хонаи дидаи агёр ғуборандул аст,
Хезу бар дидаи ойинашикорам бинишин.
Ту хиромидию дил шӯри киёмат ангехт,
Як дам, эй моёи ёрому карорам, бинишин.
Дил ба як бастанӣ миҷгон бирабудӣ, машиғоб,
Ҷон ба як ҷашм задан низ супорам, бинишин.
Бинишинӣ, хама шаб гирди сарат мегардам,
Сару кори дигаре бо ту надорам, бинишин.
Чарх аз барки хиромӣ ту ба оташ бинишаст,
Зуд, эй шуълаи хуршедшарорам, бинишин.
Бе ту дар дидаи Фитрат хама ҷо торик аст,
Охир, эй равшании дидаи торам, бинишин.

Дар атъима ғуфта:

Иштиҳо гарм аст, дасте дар хама утро занед,
Ҳамчу қошук остини хешро боло занед.
Шӯрбон боҳаловат мавҷаи оби бақост,
Сар ба сар ишқам шаведу соғари дарё занед.
Ҳасрати амвоҷи сахро хоки мо бар бод дод,
Ин ғубори рафтаре дар домани сахро занед.
Кулфати зар гар набошад, нест таъвиши палав,
Ком агар хоҳед, дастӣ харҷ бар дунё занед.
Порас аз гӯнг хангоми кашидан аз табак
Бар замин афтад, ба коми Фитрати шайдо занед.

Ин ғазалро дар васфи ҷой ишқод карда, вазнаш ҳар мисроъ мафъилун, фаъилотун, мафъилун фаъилотун аст:

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Касе ки ҷойи кабуд аз лаби пиёла нанӯшад,
Ба назму наسر димоғаш ба ҳеч вачҳ наҷӯшад.
Зи нокаси алами дарди сар кашем, вагарна
Табиби нақд бувад, он ки наса ҷой фурушад.
Қусури химмати моро ба рӯи хони зиёфат
Ба ғайри ҷой дар ин меҳмонсарой кӣ нӯшад?
Се-ҷор пимча гар аз ҷой зоди раҳ накунад кас,
Абас ба ҷодаи фазлу раҳи камол нақӯшад.

Тараб зи кайфияти чой обу ранг назирал,
Бигӯй, мутриб агар чой кам хурал, насурушал.

Ин ғазалро ба лаҳҷаи маҳаллӣ гуфта:

Аз тазкираи Садрӣ Зиё

Дар хонае ки хусни ту гардид чилвагар,
Хур ояд аз барои тамошо ба пушти дар.
Дар пешии ёр шиква намесозам аз рақиб,
Зеро ки ошноӣ қалин аст баччагар.
Сад бор гуфтаман, ки бирав, ҳеҷ дам мазан,
Сад бор гуфтаман, ки биё, номи деҳ мабар.
Дар дасти тифли шӯх маро дода рӯзгор,
Барбаста ҳарду нои маро ҳамчу доғсар.
Як раҳ хиром баҳри аёдат ба сӯи мо,
К-андар ғами ту ҳолбаҳолему мухтасар.
Умрест орзуи ту дорам ба сар, вале
Ку бахти он ки бар сарам ой тақар-тақар.
Кайвонии маҳалла, илоҳӣ, ту хуш шавӣ,
Гуфтӣ румузи ошиқиямро ба сад гузар.
Фитрат, ба ғайри ман, ки харидам ғами бутон,
Пул дода ҳеҷ кас нахаридаст дарди сар.

Мухаммаси наврӯзӣ

1

Боз савсан мефиристад бар гулу насрин салом,
Боди наврӯзӣ зи ранги рафта меорад наём.
Хуш бувад имрӯз даври ишрату минои чом,
«Ишқбозию ҷавонию шароби лаълфом,
Маҷлиси унсу ҳарифи ҳамдаму шурби мудом».

2

Мутрибо, омода кун ҷангу рубоби зиндагӣ,
Хуш бихон ашъори рангин аз китоби зиндагӣ.
Ҳаст дар таҳвили сол имрӯз боби зиндагӣ,
«Шоҳиде аз лутфу покӣ рашқи оби зиндагӣ,
Мутрибе дар ҳусну хубӣ ғайрати моҳи тамо».

3

Боғ аз ҷӯши раёҳин шуд чу саҳрои Хутан,
Дашт аз фатҳи шақоик гашт ҷонро шуълазан.
Ҳар кӣ мехоҳад дилаш, танҳо нахоҳад таъби ман
«Соқии шаккардаҳону мутриби ширинсухан,
Ҳамнишини нескирдору рафиқи нескном».

Дар чаман бинҳод гул бар тораки гулбун кулох,
 Даиғу хомун шуд зумуррадиғуш аз чӯши гиёх.
 Сухбати маъшуку май имрӯз бошад табъхох,
 «Ҳар кӣ ин суҳбат надорад, хушдилий бар вай табох,
 В-он ки ин ишрат нахоҳад, зиндагӣ бар вай ҳаром».

– 93 –

ҚОРИАБДУРРОЗИҚ ФИКРАТИ БУХОРОӢ

Вафот 1311.

Аз тазкирани Афзал

Гуфтам, ки дурӣ ё гуҳарӣ? Гуфт, ки ҳарду,
 Хуршеди фалак ё қамарӣ? Гуфт, ки ҳар ду.
 Гуфтам: Лаби нӯшини ту шӯре ба дил ангехт,
 Кони намакӣ ё шакарӣ? Гуфт, ки ҳар ду.
 Гуфтам, ки бад-ин хусну малоҳат ки ту дорӣ,
 Боре малакӣ ё бафарӣ? Гуфт, ки ҳар ду.
 Гуфтам: Дили ушшоқ кашад сӯи ту ё худ
 Ё ишваи ширин бибарӣ? Гуфт, ки ҳар ду.
 Гуфтам, ки ба воқӣ набувад ҳамчу ту хубе,
 Ё худ ту ба хубӣ самарӣ? Гуфт, ки ҳар ду.

Вазни ин газал ҳар мисроъ фаъулун, фаъулун, фаъулун,
 фаъулун:

Ду чашми ман аз ашк дар гил нишинад,
 Даме гар ба рӯят муқобил нишинад.
 Худоро нахоҳам, ки чоно, зи гайрат,
 Ки гайрат ба хилватғаҳи дил нишинад.
 Дар оғӯши худ таш гирам чунонат,
 Ки дар сина захми ҳамоил нишинад.
 Чу дар хилвати хеш бораш надодӣ,
 Гузор ин, ки бар дар чу соил нишинад.
 Ба Фикрат бувад кӯҳи чон қандан осон,
 Ки бе чун ту шириншамоил нишинад.

Қорӣ Абдуррозиқ дар аввалҳо ба «Собит» таҳаллус карда,
 ба охир «Фикрат» қарор додааст.

МИРЗОШОҲ ФОИЗИ БУХОРОЙ

Таваллуд 1307, вафот 1336.

Аз тазкираи Мухтарам

Дар ҷавоб ва татаббуъи ғазали Мирзоаббос Фурӯғии Бастомӣ иншод карда:

Эй ҷон, аз он ба сини худ ҷо кунам туро,
 То сарфи роҳи он бути раъно кунам туро.
 Хандон равам зи хеш, ки инчон шавӣ зи ҷашм,
 Ғоҳе ки, эй нигор, тамошо кунам туро.
 Расво шудам агарчи зи ишқи ту, эй писар,
 Ҳаргиз гумон мадор, ки расво кунам туро.
 Аз насли хур, ё зи малак офаридаӣ,
 Нисбат ҷӣ сон ба Одаму Ҳавво кунам туро?!
 Эй хоки кӯи дӯст, зи бас хубу дилкашӣ,
 Меарзад, ар ба дидаи худ ҷо кунам туро.
 Эй сарв, лофи шеваи озодагӣ мазан,
 В-арна дучори он қалу боло кунам туро.
 Фоиз, ба ғайри васфи бутон дам мазан дигар,
 То шухра зери гунбади хазро кунам туро.

Фоиз дар авоили ҳол ба муносибати пешаи надаран «Сарроф» таҳаллус карда буд. Ин ғазалро дар ҷавоб ва татаббуъи Оғоисмоил Мунири Кашмирӣ ба он таҳаллус иншод карда:

Аз тазкираи Садрӣ Зиё

Гулбун надорад ин ҳама хуни ҷигар, ки ман,
 Ин гуна баҳр ҳам набувад ҷашми тар, ки ман.
 Дар мулки меҳнат аз мадади бахти бадсиринг
 Ин сон касе наёфта ҳаргиз зафар, ки ман.
 Дар хайли кулфату аламу дард хусравам,
 Ҷамшед ҳам надонг чунин карру фар, ки ман.
 Расвои шаҳр гангтаму девонаи диёр,
 Шаҳсе надорад ин ҳама фазлу хунар, ки ман.
 Дар Бесутуни ишқ зи Ширини рӯзгор
 Фарҳод ҳам нахурда ба сар ин табар, ки ман.

Рӯзе ки дил ба орази мэхат асир шул,
 Ҳаррӯза хурда санги маломат ба сар кӣ? Ман.
 Мачнун, ки буд шухраи олам ба ошиқӣ,
 Сахронаварди ғам напуда ин қадар, ки ман.
 Гуфтам ба пола: Саъй намо, нарм кун дилаш,
 Гуфто: Ба санги хора чӣ созад асар, ки ман?
 Гуфтам: Кӣ бурд аз бари Сарроф дил? Бигуфт:
 Он гесувони пурхами чун мушки тар, ки ман.

Мирзошоҳ Фоиз писари Мирзобой-оқсақол ном саррофи бухороист. Мумоилайҳ дар зимни касби падар ба таҳсили илми камол саъю ҳаракат дошт. Дар авоили соли 1914 милодӣ барои табобату саёҳат Туркия ва баъзе шаҳрҳои Уруноро сайр карда буд. Фоиз аз хурдсолӣ ба адабиёт машғули мекард. Илова аз мутолиаи тафтиши осори адабияи форс ба мутолиаи осори адабияи туркии усмонӣ низ ҳарис буд. Мумоилайҳ ба аксари ҷавонбухороиён дӯсту ҳамфикр буд. Бинобар ин соли 1918 дар воқиаи Қолисӯф аз бими дастгир шудан рӯй пинҳон кард. Аммо имоми гузараш Қорирӯзӣ ном ўро ба дарбори амир маълум карда, дастгираш кунонид. Фоизи мазлум мисли соири ҷавонбухориён ба дасти амир гирифтгор омада, ба азобу укубати тоқатғулоз ба саодати шаҳодат фоиз гардид.

Дар вақти саёҳати Туркия ва пеш аз он хеле осори адабияи нафиса аз устодони комили ин ҷанр чамъ карда буд, ба саъю кӯшиши имоми мазкурон ҳама китобҳои нодир ҳам сӯзонда шул.

— 95 —

МИРЗОБДУЛЛОҲ ФАЙЁЗИ САМАРҚАНДӢ

Ватани аслияш Хучанд ва таваллудаш 1270 ҳичрист.
 Аз дафтари худаш нақл ёфт.

Мухаммас бар ғазали Ҳофиз ба тариқи интиҳоб нависти мешавад

1

Хатат чу сабзаи навҳези мавсими ҳамал аст,
 Лабат ба танналабон ҳамчу шарбати асал аст.
 Биё, ки сабза дамиду маҳал ҳамин маҳал аст,
 «Дар ин замона рафиқе ки холи аз ҳалал аст,
 Суроҳии майи нобу сафинаи ғазал аст».

Сафар ба пешу маро хоби нозоҳанг аст,
Раҳе дарозу гарон бору маркабам ланг аст.
Ту ро агар хираду ақлу рою фарҳанг аст,
«Чарида рав, ки гузаргоҳи офият танг аст,
Пиёла гир, ки умри азиз бебадал аст».

Шарофате, ки ба илм аст, гар бидонад кас,
Намекунад ба ҷаҳон ғайри илм ҳеч ҳавас.
Ту олими баамал шав, ба ғаври нукта бирас,
«На ман зи беамалӣ дар ҷаҳон малуламу бас,
Малолати уламо ҳам зи илми беамал аст».

Касе намонд ба олам, к-аз ӯ пахурдам ҷӯб,
Раҳе намонд, ки миҷғони ман нашуд ҷорӯб.
Дар ин замона чу ман ҳеч кас нашуд саркӯб,
«Ба ҷашми ақл нигар бар ҷаҳони пушонӯб,
Ҷаҳону кори ҷаҳон бесаботу бемахал аст».

Чу аз азал ки шудам ман зи зумраи риндон,
Маро зи майкада, пири муғон, ба лутф марон,
Ки ин нидост ба ғуши дилам зи олами ҷон:
«Бигир турраи маҳҷеҳраею кисса маҳон,
Ки саъду наҳе зи таъсири Зухраву Зухал аст».

Фард

Сад машаққат дар ҷаҳон дар кори осон дидаам,
Оқилонро дар ҳар осон дар ҳаросон дидаам.

Файёз пири ҷаҳондидаи пурдон аст. Дар бораи сифилис ва сабаби пайдо шудани ӯ ва роҳи муҳофизат аз ин балеи хонумонсӯз маснавие дорад. Альён дар қайди ҳаёт ва ба пешани соатсозӣ рӯзгору умр мегузаронад.

МИРЗОАКРАМ ФИКРИИ САМАРҚАНДИ

Таваллуд 1288, альён дар қайди ҳаёт аст.

Дар тазмини «Замин шудӣ, ҷӣ шудӣ, осмон шудӣ, ҷӣ шудӣ?» гуфта:

Агар шаҳаншаҳи рӯи ҷаҳон шудӣ, чӣ шудӣ,
В-агар чу Рустами кинварситон шудӣ, чӣ шудӣ?
Балиғвақту фасихулбаён шудӣ, чӣ шудӣ,
Фақиру муфлисӯ бехонумон шудӣ, чӣ шудӣ?
Азизу соҳиби касру макон шудӣ, чӣ шудӣ,
Чу соя пайсишари мардумон шудӣ, чӣ шудӣ?
Чу офтоб рафиъулмакон шудӣ, чӣ шудӣ,
Қабули хотири аҳли замон шудӣ, чӣ шудӣ?
«Замин шудӣ, чӣ шудӣ, осмон шудӣ, чӣ шудӣ?»

* * *

Баҳри ҳақ, эй бемуруват, рӯ матоб аз ҷашми ман,
Ҳамчу тифли ашк мағзар дар ҷитоб аз ҷашми ман.
Эй ки мепурсӣ зи шарҳи лӯҷҷаи мавҷи азоб,
Дар шаби ҳичрон биё, бишнава ҷавоб аз ҷашми ман.
Дӣ ба рӯи гул мисоли ӯ нигоҳе доштам,
Ҷои ашк имрӯз мерезад гулоб аз ҷашми ман.
Дидаам умрест назир гашта бо маҳталъатон,
Месазад, гар рашк орад моҳтоб аз ҷашми ман.
Оғаҳӣ гар боядат аз гирия Яъкуби зор,
Баҳри ин мабҳас ҳамечӯ фаслу боб аз ҷашми ман.
Қисса аз қиссаи ҷонон надидам хубтар,
Гарчи бигзапгаст лоюҳсо китоб аз ҷашми ман.
Фикриё, дар ҳайратам аз толиёи худ, то ба кай
Чеҳраи мақсуд бошад дар ниқоб аз ҷашми ман?

— 97 —

АБДУРРАУФИ ФИТРАТИ БУХОРОИ

Таваллуд 1304 ҳичрӣ, алҳол дар қайди ҳаёт аст.

Мухаммас бар газали Ҳасрат

1

Дилбохтаам, тарки муҳаббат киву ман кӣ,
Фикри худу парвои саломат киву ман кӣ?
Савдои дардам, ғами сиххат киву ман кӣ,
«Кулфатзадаам, бодаи ишрат киву ман кӣ?
Бемори ғамам, бистари роҳат киву ман кӣ?»

2

Дар кӯи муғон реҳт фуру болу пари ман,
Ҳок аст дар ин каъба тани дардасари ман.

Ҳастӣ, манимо чилна дигар дар назари ман,
«Эй боли ҳумо, соя маяфкан ба сари ман.
Шоҳаншаҳи фақрам, гами давлат киву ман кӣ?»

3

То азми сафар кард бутн зухрачабинам,
Вомондану ранҷуру гирифтору ҳашинам.
Нажмурдаву афсурдадилу гушагузинам,
«Дар маснади хории ҷаҳон садришинам.
Бо мардуми олам сари суҳбат киву ман кӣ?»

4

Сармасти майи инкаму фориғ зи ҷаҳонам,
Ҷуз дарси муҳаббат набунад вирди забонам.
Савлозани гамзан охунигаҳонам,
«Диллодан доғи гами лайлисифатонам,
Андешаи фардон қиёмат киву ман кӣ?»

5

Ҳастибифаподан савдон ҳабибам,
Бозичан саршарҷан хунрезн рақибам.
Аз фикри тараб дуру ба андӯх қаринам,
«Ҳасрат, зи азал хуни ҷигар ганг насибам,
Бадмастии паймонаи ипрат киву ман кӣ?»

Дар мактубе ба яке аз дӯстони худ навишти:

Хуррам диле, ки дар шарари гам кабоб шуд,
Обод хонае, ки зи ҳасрат хароб шуд.
Ҷоне, ки як дақиқа танидаст, зинда аст,
Биност диле, ки шабе ҳасми хоб шуд,
Дил нест санги кӯҳна, мазор аст, ончи ӯ
Ноошвои корғаҳи изгироб шуд.
Ҷуз охи гарми сӯхтағони амал набуд,
Нуре к-аз ӯ муҳити ту нуробутоб шуд.
Моро сарои айш фазон маломат аст,
Ҷоно, дигар мағӯй, ки он ҳам хароб шуд.

Абдуррауфи Фитрат адибест, ки тамои дар мактаби тарҷуману инкилоб тарбият ёфтааст. Фитрат дар аввали ҳақи «Мигмар» таҳаллуҷ мекард. Ҳарчанд пеш аз давраи интибоҳ ҳам газалу қасида месурӯд, аммо ин обутобу сӯзу гудоғро, ки холо дорад, надишт. Фитрат насри форсиро ҳам бағоят салису сода менигорад. Осори мансураи Фитрат

якум намунаҳои адабиёти ҷадида аст дар забони форсӣ ба хоки Мовароуннаҳр. Осори мансураи матбуааш дар забони форсӣ: 1) «Мунозира», 2) «Сайёҳи хиндӣ», 3) «Раҳбари наҷот», 4) «Оила», 5) Тарҷумаи «Дорурроҳат» аст.

Мо дар қисми сеюми ин маҷмӯа аз ҳар қадом асари форсии ин муҳаррири оташзабон намунаҳо оварда, маҳфили арбоби адабиёти навро гарм хоҳем кардан.

Боби «Қоф»

– 98 –

ҚОЗӢ АБДУЛҶАББОРИ УРГУТӢ¹

Таваллуд 1247 х.к. – вафот 1318 х.к. – 1900 м.

Дар тазмини «Дил барканам ман аз туву бардорам аз ту меҳр» гуфта:

Аз тазкираи Муҳтарам

Чун гирдбод оҳ зи хокам қапад алам,
Бар фарқи рӯзгор нишонад ғубори ғам.
Чун дил ба ҷои хеш бувад, к-аз пинҳеби дард
З-ин ошӯна тоири ором карда рам.
Бахшад ҳазор қунғаи ҷашми туро ҳаёт,
Лаълат латифае, ки бурун орад аз адам.
Гирад ба ҳар ду даст сари худ аҷал зи бим,
Ҷое, ки ғамзаи ту қапад ханҷари ситам.
Дар аҳди ман зи даҳр маҷӯ хушдилий, ки ҳаст
Дар шишаи замона вучудам ҷаҳони ғам.
Эй таври ваъдаи ту фаромӯшии вафо,
В-эӣ тарзи ғамзаи ту ҳамоғӯшии ситам.
Завқи ғами ту туррақашӣ шишаи тараб,
Шавқи лаби ту саршикани шаҳнаи алам.
Аз ваъдаи ту шавқ ба тапвиш мубтало,
Бо иншаи ту фитна ба ошӯб мутғахам.
Лаъли ҳаётбахши ту ҷое ки дам занад,
Набвад Масеҳро зи хиҷолат маҷоли дам.
З-эъқози ҳусни туст, ки килки қазо бисӯхт,
Бар лаъли оташин хати сабзат чу зад ракам.
Ҷам худ бигӯ, раво бувад, эӣ бевафо, ки ман
Маҳрум бошам аз туву агёр муҳтарам?

1. Ургут – тумони Самарқанд.

Маҳрам ба базми васли ту ғайру маро зи бим
 Мурғи умед нар назанад гирди он ҳарам.
 Даст афканӣ ба дӯши рақибон ба рағми ман,
 В-аз чанги ман бурун кашӣ он зулфи хамбахам.
 Бо дӯстон ба кинаву бо душманон ба меҳр,
 Минбаъд гар сулуки ту ин аст, лочарам,
 «Дил барканам ман аз туву бардорам аз ту меҳр»,
 Гӯям: Насибам ин шуда аз гардиши синехр.

Боби «Коф»-и арабӣ

– 99 –

КАСРАТ

Аз Фарғона, аз шуарои дарбори Умархон аст.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

То ба гапги боғ он гулгунсабор омад бурун,
 Гул ба пешии дидаи булбул чу хор омад бурун.
 Бе ҳарими васли ту дилро набонад иззате,
 Чун шуд ин девона, то аз кӯи ёр омад бурун.
 • Эй дил, аз қайди тааллуқ бигзару озод шав,
 Ҳар кӣ маҷнун шуд, зи рағчи рӯзгор омад бурун.
 Гапг то Касрат гуломи дарғаҳи султон Умар,
 Дар миёни аҳли маънӣ номдор омад бурун.

– 100 –

КАМОЛИ БУХОРОЙ

Вафот 1287 ҳичрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Субҳи эҷодам нафаспарвардаи шони ғам аст,
 Дар қафас мурғи дилам нобастаи доми ғам аст.
 Аз хаги пешониам чуз яъс нагӯн дид кас,
 Дар ниғинам сар ба сар хамёзаи номи ғам аст.
 Напъаи минои айшам ғайри навмедӣ набуд,
 Ишратам равнақфизои гардиши чоми ғам аст.
 Гарди имкон аз худусам шӯриши оғоз буд,
 Ҳосил аз савдои нақди фурсат анҷоми ғам аст.
 Гаҳ алам, гаҳ нола, гаҳ хуни диле гул мекунад,
 Гардиши рангам асарпарварди пайғоми ғам аст.

Ҳасратам, дардам, шикастам, ҳар чӣ ҳастам, нолаам,
Соғарам аз чархи қач лабреси анъоми ғам аст.
Дафгарамро нест чуз тазъиф аъмоли дигар,
Баски сар то пой ӯ марқуми арқоми ғам аст.
Ончи дар қисмат маро аз хони алвон шуд, Камол,
Аз ғизои субҳу шомам пухтаву хоми ғам аст.

Матлаъ

Ғар бингарам ба гул, зи рухат дур хор бод,
В-он хорро ба дидаи ман кору бор бод.

— 101 —

ҚОЗИКОМИЛИ ҲИСОРӢ

Вафот 1334.

Аз тазкирани Афзал

Ҷигаррешам, кабобам, дилфигорам, ахгари ишқам,
Ғарибам, мустамандам, бекасам, хоки дари ишқам.
Асирам, бенаво афтодаам дар кӯи ғам, ё раб,
Сиришқам, нолаам, доғам, синанди мичмари ишқам.
Шарорам, шуълаи оҳам, зи по афтода дар роҳам,
Ғирифторам, адоям, ошиқам, сардафтари ишқам.
Харобам, дидахунобам, зи ишқаш дар табу тобам,
Ғарифам, бедилам, риндам, шаҳиди ханҷари ишқам.
Китобам, дафгарам, таълими хатти чими абрӯям,
Баёзам, абчадам, машқам, саводам, мистари ишқам.
Маям, майхораам, бебодаам, мадхушам аз мастӣ,
Сафои соғарам, дурдикашам, равшангари ишқам.
Каминам, Комилам очиз, дуогӯист оинам,
Дилу қонам, забонам, дар дуои раҳбари ишқам.

Яке аз зарифони Бухоро ба ин ғазали Комил ин байтро
илова намудааст:

Ҷувозам, даббаам, дӯлам, ба даври қунда машғулам,
Зи каф то шона равған гапгаам, равғангари ишқам.

Метавон гуфт, ки ба ин як байт маънии сар то ба пой ин
ғазал хулоса шудааст.

Боби «Коф»-и форсӣ

– 102 –

ГУЛХАНИИ НАМАНҶОНӢ

Аз шуарон дарбори Умархон аст.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Гӯиё аз парда акси рӯи ёр омад бурун,
Ацки шодӣ аз раҳи миҷгон катор омад бурун.
Тоири рӯхам чу барги бед меларзад ба хеш,
Шаҳрёрӣ ман магар баҳри шикор омад бурун?
Бишканад машнотаро дасте, ки бо он зулф бурд,
Пеш-пешӣ шона дил ҷойи губор омад бурун.
Қиссаи Фарҳоду Ширин маҳв зери хок монд,
Тешаи моро садо аз кӯҳсор омад бурун.
Хомаамро, Гулханӣ, гайр аз ҳамӯшӣ чора нест,
Дар фани шёр он фариди рӯзгор омад бурун.

– 103 –

СОДИҚХОҶА ГУЛШАНИИ БУХОРОӢ

Вафот 1328 ҳиҷрӣ.

Аз таъҷирати Садрӣ Зиё

Ба оташ афканад лаъли лабат лаъли Бадахшонро,
Қади сарви ту бишнонад зи по сарви гулистонро.
Маро савдои зулфайни ту охир кард савдой,
Парешонхотирам, то дидам он зулфи парешонро.
Маҳи афлок ҳар шаб аз руҳи моҳи ту мегардад,
Ба таб афканда хуршеди руҳат хуршеди тобонро.
Шавад мушки Хито ночиз непи зулфи мушкинат,
Кунад хомӯшӣ шамъи оразат шамъи шабистонро.
На танҳо Гулшанӣ, аз ҳаҷрат, эй гул, доғ дар гулшан,
Ба ранги лола аз ишқи ту дидам лоларӯёиро.

• • •

Чун меҳр биё, чодари заррин ба сар андоз,
Бишпину сарандоз зи сар гиру сар андоз¹.

1. Дар нусха «Бишпину сарандози сари худ зи сар андоз» буд.

Бинмо рухи чуи меҳру фикан гулгула дар шаҳр,
 Сад мапъалаи нур ба девору дар андоз¹.
 Лабро бирасон бар лаби он чоми лаболаб,
 Чойи газак аз нукли лабонат шакар андоз.
 Дар сахли чаман гашта чамон, нӯш чамона²,
 Шамшоду гули боғ зи худ беҳабар андоз³.
 Бедоли ту то чанд, чафоҳои ту то кай,
 Эй хоназибунёдкани хонабарандоз?
 Гар шуд талаф аз ҳаҷри ту сад Гулшанӣ имрӯз,
 Ғамгин машав асло, ба қазову қадар андоз.

Содикхочаи Гулшанӣ аз ҳисобу ҷуғрофиё хабардор буд. Мамлақати Бухороро сар то сар мусомаҳат карда, ба забони форсӣ ҷуғрофиёи муфассале навишта буд. Мусаввадаи ин китобро баъд аз вафоти Гулшанӣ аз ворисонаш Насруллоҳ кушбегӣ гирифт. Ҳамонро дар соли 1918 талаф шудааст, ки ҳоло дар миён нест.

Боби «Лом»

– 104 –

ДОМУЛЛО ҲОҶИБОӢ ЛИСОНИИ ХУҶАНДӢ

Вафот 1268 ҳиҷрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Зи ҳарфи зинати дунён фонӣ гашта кар гӯшам,
 Надорад аз гаронӣ миннати бори гуҳар гӯшам.
 Чаҳони офият аз бетамизӣ фаршӯ ман ғофил,
 Дарег, эй бебасират чашмаму эй беҳабар гӯшам.
 Надорам чапм ҷуз бар ваъдаи лутфи худовандӣ,
 Зи ҳарфи саҳт, аз баҳри Худо, воъиз, мадар гӯшам.
 Ба уммеде, ки шояд косид орад муждаи васлаш,
 Ниҳода рӯз то шаб ҷониби он симбар гӯшам.
 Маро аз меҳрубонӣ мапъи ёр акнун бас, эй носих,
 Надорад ин қадарҳо тоби арзи нештар гӯшам.

1. Ин мисроъ «Сад валвала дар Ховару дар Бохтар андоз» буд. Аммо Гулшанӣ дар охири ҳаҷри умраш ин ду мисроъро тасҳех карда буд. Бар он вачҳ навишта шуд.

2. Чамона – нимқадун мунаққаш ба сурати пиёла аст, ки бад-он шароб нӯшанд.

3. Ин мисроъ низ мусаҳҳаҳ аст.

Матлаъ

Чу сарви қоматаш аз гулшани эҷод бархезад,
Ба истиқболи ӯ саря аз замин озод бархезад.

Фард

Надорад обу ранге навбахори гулшани имкон,
Ба рангу бӯи гул э-ин бӯстон доманфишон бигзар.

Домудло Ҳочибой дар Бухоро касби камол кардаву дар
он ҷо мутаваттин шуда, дар мансабҳои илмӣ то рисолати Бу-
хоро расидааст.

- 105 -

МУЛЛО НАЗРУДЛОҲ ЛУТФИИ БУХОРОИ

Вафот 1336.

Аз таъкири Мухтарам

Бид, эй рашик хуршеду камар рухсори зебоғи,
Чаман аз камтарин худломи рӯйи ҷаннатиншоят.
Қиёмат мекунад он қомати хашрофарини ту,
Агар бошад қиёмат рост, бошад қадди болоғи.
Асарнаварди доғат гулшани ҷаннат намехоҳад,
Мабодо аз сари шӯридагон кам доғи савдоғи.
Ҷамоли Юсуфи мисрӣ бувад як шаммас, эй гул,
Зи хусни оламафрӯзи изори моҳсимоғи.
Агарчанде ки резад хуни мардум ҷанми қаттоллат,
Талофи мекунад лаъли лаби ҳамҷун Масехоғи.
На бо Лутфист ҷавру нозу истиғнои ту, чоно,
Ҳазорон ҳамчу ӯ дар ҳар тараф афтода расоғи.

Мулло Назрудлоҳи Лутфиро тақрир аз таҳрир хубтар,
хусни хат аз хусни баён мағрубтар буд. Мумоиниҳ бағоят
ба ихом ҳарф мезад, дар суҳанони мусоҳибонаш низ
мутлақо ихоме дарёфта, бар хилофи маънии мақсула шарҳ
медод. Ба фақир шиносон дерин буд. Ҳукуки собиқан
дӯстиро ин абёт дар таърихи вафоташ ишод шуда буд:

Фозиле қомил, ки дар ширинкаломӣ тоқ буд,
Суҳбатапро ҳар кӣ буд, аз чоно дил муштоқ буд.
Алчуман аз нутқи шакаррези ӯ гуршӯр буд,
Иҷтимоъ аз лутфи халомези ӯ барроқ буд.

Чони аҳли маҷлис аз тарзи каломан шӯр дошт,
 Таъби аҳли маҳфил аз лутфи баёнаш чоқ буд.
 Лутфҳо мекард инлар ҳар сухан аз зехли соф,
 Лутфиаш э-он рӯ лақаб машҳур дар офоқ буд.
 Ҳайф, якбора раҳи маъвои хомӯшон гирифт,
 Тӯгин таъбиаш, ки дар ҳар анҷуман нагтоқ буд.
 Гуфтам: Ин фозил кӣ буду соли таърихаш чӣ буд?
 Килки Айни зад ракам: Назруллаҳи уроқ¹ буд.

– 106 –

АБУЛҚОСИМ ЛОҲУТИИ КИРМОНШОҲӢ

Писари Аҳмади Илҳомии Исфаҳонӣ. Таваллуд 1306 х. – 1887 м.

Аз Лоҳутӣ бизот шунида, навишта шуд:

Ба роҳи инқ чоғу дини дилро ҳамсафар бурдам,
 Дилу дин қатлу ғорат шуд, фақат ҷоне бадар бурдам.
 Ба майдоне, ки аз як тир Рустам бозмегардад,
 Мани девона он ҷо чоғу дилро бе синар бурдам.
 Маро роҷу ба шӯҳӣ гуфт, к-аз ҳастии худ ҷизе
 Ба ҳамраҳ бурдӣ охир? Гуфтаман: Оре, хабар бурдам.
 Гувоҳ аз баҳри сидқи инқи ман мехост ҷашми ӯ,
 Ба пешан зуд як доман шур аз даҳти ҷигар бурдам.
 Зи бечизӣ миёни инқбозон мурдам аз хиҷлат,
 Ки ҷонон рӯнамо мехост, ном аз чоғу сар бурдам.
 Ба бозори муҳаббат чоғу сар як ҷан намеарзад,
 Ман ин ҷо маъфият аз охи гарму ҷашми тар бурдам.
 Ба пешн ғамзааш дилтангӣ аз кори қазо кардам,
 Зи нодонӣ инқоёт аз писар пешн надар бурдам.
 Дишам умрест бо ҷашмони ӯ хӯ карда, Лоҳутӣ,
 Таҳаммудро бибин, ман бо аҷал умре ба сар бурдам.

***

Фақат сӯзи дилро дар ҷаҳон парвона мелонад,
 Ғамабро булбуле, к-овора шуд аз лона, мелонад.
 Нагирям чун зи гайрат, гайр месузад ба ҳоли ман,
 Наполам чун зи ғам, ғрам маро бетона мелонад.

1. Урок номӣ дараҷае аз дараҷоти расмист, ки Лутфӣ баён-он расиди буд.

Ба уммеде нишастам, шикваи худро ба дил гуфтам,
Ҳамеҳандад ба ман, ин ҳам маро девона медонад.
Насиҳатгӯ, чӣ менурсӣ илочи чони беморам?
Усули ин табобатро фақат чонона медонад.
Ба чони ӯ, ки дардашро ҳам аз чон дӯстгар дорам,
Вале мемирам аз ин ғам, ки донад ӯ намедонад.
Ту оғаҳ нестӣ, к-андар сари зулфат чӣ хушхо шуд,
Валекин мӯ ба мӯ ин дostonро шона медонад.
Сухан аз куфру дин дигар магӯ дар сепи Лоҳутӣ,
Ки ӯ ин қиссаҳоро сар ба сар афсона медонад.

Назар ба сухани худи Лоҳутӣ ӯ ин шеърро аввал бор ба
сини дувоздаҳсолагӣ ишод кардааст:

Рӯи ту, ки рашки моҳи Наҳшаб бошад,
Меҳр аст, вале ниҳуфта дар шаб бошад.
Ҳоҳам, ки кунам номае, эй дӯст, гусел
Сӯят, ки аз он васли ту матлаб бошад.
Мижгон қаламу лаҳти ҷигар коғазӣ ман,
Хуни дили девона мураккаб бошад.

Дар мартабаи дувум ин шеърро ишод кардааст:

Афқанд то ба моҳ каманди чу ҳоларо,
Бикшуд бар руҳи дили ман боби ноларо.
Зулфаш, ки дил зи мардуми ҳафтӯдсола бурд,
Маҷнунӣ хеш карда мани ҳафтӯсоларо¹.

Лоҳутӣ, чунончи ишора рафт, аз хоки Эрон аст. Падари
Лоҳутӣ гевакаш (чорукдӯз) буда. Лоҳутӣ ба сини рӯнд аз
тарафи касе ба Техрон барои таҳсили илм фиристода шуда,
дар инқилобҳои миллии Эрон биззот иштирок карда, дар
соли 1918 ба дасти инглисон асир афтада, маҳбус монда,
дар соли 1921 фироран дар Русия паноҳанда шудааст.

Лоҳутӣ дар авоили ҳол шеърҳои ошиқӣ, баъд аз он ба
таъсири падараш, ки аз мугасавифин буда, ашъори
сӯфияна, пас аз он ба таъсири инқилоби Эрон ва тааррузи
хориҷӣ ба Эрон шеърҳои миллию ватанӣ ишод карда-
аст. Аз вақте ки ба Русия паноҳанда шудааст, то имрӯз ҳама
дам сурудҳои инқилобӣ месарояд. Лоҳутӣ аввалин касест,

1. Дар ин ҷо ҳафтӯсолагӣ киноя аз хурдсолӣст.

ки дар форси ашъори инкилобиро бисёр сурудааст. Асарҳои матбуъааш: 1) «Ҳикояҳои Лоҳутӣ», 2) «Эроннома», 3) «Наврӯзнама», 4) «Баҳория», 5) «Лаолий», 6) «Кремль», 7) «Рубоӣёт» аст.

Мо ашъори миллию инкилобии ин адиби сурхро дар қисми сеюми ин маҷмӯа мутолиа хоҳем кардан.

Боби «Мим»

– 107 –

МУҲАММАДЗАМОНИ САМАРҚАНДИ ИБНИ МУҲАММАДРИЗОИ ФАЛҒАРИИ ПОХУТӢ

Таваллуд 1203, вафот 1266.

(Аз дасти наберааш Тамҳид гирифта шуд).

Лайли наменурсад зи кас Маҷнунӣ дилношдро,
Ширин намедонад магар чон қандаш Фарҳодро?
Эй бурда ороми дилам, боз о, ки аз бетокати
То чанд монанди чарас аз дил қадам фарёд ро?
Килки казо то найқарат бар давҳи хастӣ зад ракам,
Тасвири нақши дилқашат девона кард устодро.
Оби назокат мечакад аз оташӣ рухсораат,
Эҷози ҳусн ин бас бувад, чамъ оварӣ азлодро.

– 108 –

МУЛЛОРАҲМАТУЛЛОҲ МУЗТАРИ ҚОШОНӢ

Тумони Қарний, аз шуарон асри 13.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Нест дар махфили мо шишаю соғар даркор,
Бодан беғашӣ лаъли лаби дилбар даркор.
Нахли оху гули доғе, ки ба боғи дили мост,
Не чаман хочату не сарву санавбар даркор.
Нотавонони ғаматро ба биёбони ҷунун
На мададгории афлоку на ахтар даркор.
Гуфтам: Ойини чафо ин ҳама бо ман зи ту чист?
Гуфт: Бо доғи муҳаббат дили музтар даркор.

**МИРЗОАБДУРРОЗИҚ ТАБИЪ
МУШИРИ БУХОРОЙ**

Вафот 1278 ҳиҷрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Боз найранги чӣ тӯфон кард об аз чашми ман,
Шуст сели ашк яксар гарди хоб аз чашми ман.
Гар чуни аз тулӯбоди ҳаҷр хоҳад мавҷ зад,
Мешавад маъмураи олам хароб аз чашми ман.
Осмон номи ғарибон аз шафақ дар хун нишаст,
То зи бемехрӣ бирафт он офтоб аз чашми ман.
Як назар кардам ба чашми масти ӯ, чӯянд халқ
То қиёмат наштаи сад хум шароб аз чашми ман.
Дар фироқи он дури якто чу мегирам, Мунир,
Халқи олам мефитад дар изгироб аз чашми ман.

Таърихи вафоти Мирзоабдуррозиқи Муширро Мирзо-
рахими Мушири Закитахалус ба ин китъа адо намуда:

Китъа

Фоиҳуламсол Мирзорозик ашдар шаъни ӯ
Илму ҳилму хулқу хубӣ чор хислат чамъ буд.
Рафт аз дунёву таърихаш миёни аҳли фазл
Аз сари ин чор равшан ҳамчу нури шамъ буд.

Махфӣ мабод, ки «ъ», «х», «х», «х» 1278 аст.

КОЗЙМУЛЛОСАЪДИ МОҲИРИ БУХОРОЙ

Вафот 1287 ҳиҷрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Дар суроғи матлабе гар ман саре медонгам,
Гӯш бар овози пойи дилбаре медонгам.
Мешудам дохил ба базми насли равшангинатон,
Шамъсон сӯзи дилу чашми таре медонгам.
Мениходам пой бар фарқи муроди дил баре,
Бар сар аз бедонишӣ гар афсаре медонгам.
Меадам сар аз камини синачокиҳо бурун,
Ҳамчу гул ман ҳам агар мушти заре медонгам.

Аз навои нардаи сози мухолифтинатон
Кош баҳри эманӣ гӯши каре медоштам.
Мешудам нарвоиан лавҳи мазори хештан,
Шамъсон гар ёри опикнарваре медоштам.

Надари Моҳир аз тоторони Қазон буд, аммо таваллуду
касби камоли Моҳир дар Бухоро шудааст.

– 111 –

ҲОҶӢ МУЛЛОҶАҲОНГИР МАҶНУНИ БУҲОРОӢ

Вафот 1313 ҳиҷрӣ.

Аз таъкирани Садрӣ Зиё

Эй пираҳан, аз он тапи позук чӣ дидаӣ,
К-ӯро ба бар чу чони гиромӣ кашидаӣ?
Эй ханда, баҳра аз лаби лаълаш гирифтаӣ,
Некӯ намак зи хони малоҳат чашидаӣ.
Эй хол, дар канораи руҳсори анвараш
Баҳри назора турфа мақоме гузидаӣ.
Эй хат, ба тавфи Қалбаи хушнаш мусаммимӣ,
Андак таваккуфе, ки зи раҳ нав расидаӣ.
Эй ғамза, чо ба наргиши маҳмури ӯ масоз,
Хушёр бош, нардаи масте даридаӣ.
Эй зулф, бар изори хушнаш таъя мезанӣ,
Қурми ту нест, мори ба ғанҷ орамидаӣ.
Эй мубталои ғам шуда, Маҷнуни ишқбоз,
Ошуфтаӣ, магар руҳи Лайлӣ надидаӣ?

– 112 –

МУЛЛОАБДУЛМАҶИД МУЗТАРИБИ БУҲОРОӢ

Таваллуд 1260, вафот 1314 ҳиҷрӣ.

Аз таъкирани Садрӣ Зиё

Синарешат ману ту марҳами чони дигарӣ,
Карда рам аз ману ороми равони дигарӣ.
Ҳосили ман будӣ дар майсагӣ, эй гандумгун,
Нони тафлон шудӣ, ақпун ба даҳони дигарӣ.
Чун қаламча ба чӣ хуни чигарат парвардам,
Ба ғаҳи баргу наво сабзмадони дигарӣ.

Ҳолати ғурагият захмати кӯрук бурдам,
 Навбати пира хуроки мағасони дигарӣ.
 Ҳаст чун лаъли хушбор¹ сароноят нуқл,
 Ба ин орастагӣ зеби дуқони дигарӣ.
 Накди чон бар кафу чӯби висолат ману ту
 Дӯхта чашм ба чайбу ҳамиени дигарӣ.
 Ёди он мӯйи миён карда ба ашъори лақик,
 Ман ҳамепечаму ту мӯймиёни дигарӣ.
 Гарчи бисёр бувад қонли ашъори фасех,
 Музтариб, лек ту бо нутку баёни дигарӣ.

* * *

Басе хубон ба олам офариданд,
 Вале монақди ӯ кам офариданд.
 Хаданги новаки миҷғони ӯро
 Ба хупрезӣ мусаллам офариданд.
 Навиди васли он бедодгарро
 Ба захми ҳаҷр марҳам офариданд.
 Туро, эй нозанин, бо лаъли хандон,
 Маро бо чашми пурнам офариданд.
 Туро аз баҳри айшу қомронӣ,
 Маро аз баҳри мотам офариданд.
 Бихамдиллаҳ, ки қалди Музтарибро
 Чу токи абруят ҳам офариданд.

Боре амир Музаффар Музтарибро ба рикоби худ то Қаршӣ бурда, лекин ба ҳеч вачҳ чӯби ҳоли ӯ напуд. Чун бечора Музтариб дар мусофират аз бемаошию бемақошӣ дар изгироб афтада, ин рубоиро ба амири мазкур навишта дода:

Рубоӣ

Шоҳо, ману бенушию Қаршӣ то кай?
 Рафтаи ба мазори шоҳи аршӣ то кай?
 Аз ҷониби узбакон «қалай сиз» то чанд?
 Аз ҷониби маи ҷавоби «яхшӣ» то кай?

Чун амир рубоиро мутолиа карда, Музтарибро ба Бухоро роидааст.

1. Дар Бухоро вақте ки арусеро ба домоде номзад мекушид, қумонхон арусиро бо лаълихон пурнуқл мефиристанд. Инро лаълихушбор мегӯянд.

Дар тазмини:

Аз Қарокӯламу нуршӯраму кони намакам,
Намакат гирад, агар лаъли лабатро намакам.

гуфта:

(Ин тазмин панҷ банд буд, ба як банд иктифо афтод)

Аз замоне, ки дар ин водии хунхорам ман,
Хогирошӯфтаи он турраи таррорам ман.
Зеваророн рухи шоҳиди ашъорам ман,
Дар тилисми гами ҳачри ту гирифтаорам ман.
На зи Руму на зи Ҳинду на зи Булғорам ман,
На зи Кӯлобу Бадахшну на зи Чатрорам ман.
На зи Нирмасту Куминкенту на аз Қаждумакам.
«Аз Қарокӯламу нуршӯраму кони намакам,
Намакат гирад, агар лаъли лабатро намакам».

Дар шеърсарой табъи Музтариб бағоят равон буд. Лекин бисёртар ашъораш дар ҳаҷвиёту ҳазиниёт воқиф шудааст. Аз муосиронаш кам касест, ки аз забони ӯ эмин монда бошад.

– 113 –

ҲОҶИНЕЪМАТУЛЛОҲ-МАҲДУМ МУҲТАРАМИ БУҲОРОЙ

Вафот 1338 х.к. – 1920 м. сентёбр.

Аз тазкирани Афзал

Сарв аст қомати туву сарви суманбар аст,
Сабз аст орази туву сабзи мунаввар аст.
Сад офарин ба қони қасоне, ки зиндаанд
Дар ҳаҷри он қале, ки ба қонҳо баробар аст.
Ҳайрат зи зулфи ту ба қазон муаллақ аст
Ҳасрат зи ҳукми ту ба балон муқаллар аст.
Оху ба неши чанми ту бадтар зи тозӣ аст,
Ҳанҷар ба назди ханми ту камтар зи ханҷар аст.
Қубҳи ту бех зи ҳусни бутон аст баҳри он-к
Лутфи бутон зи лаззати қаҳри ту камтар аст.
Лаълат қанид тунги шакар, дар таппаккур аст,
Зулфат шамид қутғи анбар, муанбар аст.
Як бор насфи хӯю ҳаёи ту гуфтаам,
Чун наварӯс дафтари табъам муаттар аст.

Гар домани мубораки худро кашӣ, равост
Аз чашми ман, ки домани ӯ доимо тар аст.
Чин мекунӣ ту абруи худро ба рағми халқ,
Бо он ки хусни тег фузунтар зи чавҳар аст.
Гар Муҳтарам зи неъматӣ дунё шуда фақир,
Алҳамдулиллаҳ, аз ғами хубон тавонгар аст.

* * *

Зи бистеолоғиям машқ кардаам то сӣ¹,
Кунун шуда сабақи ишқи ёр шарросӣ.
Гурехт кайфи ман аз омади ту, эй маҳи ман,
Чунон ки аз рамазон кӯкнорию носӣ².
Ба ҳасрати лаби ту оби рафта аз даҳанам,
Чу тифли камбағал аз растаи касардосӣ,
Гадои кӯи нигорам, фақири балдаи ишқ,
Чӣ нисбатам ба вазир асту чехраокосӣ?
Дуои гарму хунукро расондаам ба нисоб,
Нагашт меҳри ту, эй шӯҳ, гарми чазсосӣ.
Дилам купода даҳанро ба шавқи бӯси лабат
Чу истакони булӯри нави чарангосӣ.
Ба ваъдаи ту дили Муҳтарам чунон шуда нур,
Ба шодиёна занад гиряҳои уллосӣ.

* * *

Фалак кай сурмас дар чашми истиҳқокам андозад?
Тавонад хокро дар дилаи муштокам андозад.
Магар кар шуд фалак з-овозаи мардигариҳоям,
Ба хавфи тир аз тахвиғ қирсиллокам андозад.
Агар бар қадрдонӣ дояи айём тахт истад,
Ба чойи шири модар дар даҳан қаймокам андозад.
Чу зарф он дам, ки андар хони гардун чашм бикноям,
Маро дар тоси қисмат чумчаи касмокам андозад.
Ман он будам, ки бар кашшоқҳо хидмат намелодам,
Қариб аст ин ки андар хидмати кашшокам андозад.
Надорам дастере, гар равам аз даст дар чосе,
Ба оби хушк як-ду тикка нони қокам андозад.

1. Дар таъзири Афзал ин байт ба номи Муҳтарам навишта шуда, аммо дар ҳоҷияи китоб касе аз онӣ Музтариб гуфта қайд кардааст.
2. Ин байт ба ҳеч ваҷҳ ифодаи маъхро намекунад. Ҳатто ҳаҷв метавон гуфтаи. Аз омадани маҳбуб гурехтани кайфи ошиқ нур бемаънист.

Даҳонам чуи нишалло аз ҳаловат каф намесозад,
Ки зери шаттаи чилҷӯб дар каллокам андозад.
Наям ман кории куръонфурӯши толиби чалпақ,
Ки дар ранған маро монанди бутурсокам андозад¹.
Шаробосо ба даврон гарчи дилхоро ба шӯр орам,
Муҳол аст ин, ки андар давраи фассокам андозад.
Таваккулвасфатворам, тааммулнаътуфторам,
Чӣ сон ҳирси амал дар хашия² имлокам³ андозад?
Дабистони адабро, Муҳтарам устодаму гардун
Чу тифли шӯх дар ишканҷаи фаллокам андозад.

* * *

Шӯхе, ки ҳусни ҳарду ҷаҳон дар паноҳи ўст,
Бар ҳубияи ду кави, ду одил гувоҳи ўст.
Ҳасрат зи хоназоди таманнои коми мост,
Ҳашмат зи дудмони гули хори роҳи ўст.
Дар боғи ишк сарви равон нахли оҳи мост,
Сарсабзии баҳор зи барки нигоҳи ўст.
Меъроҷи ишкро, ки сари дор гуфтаанд,
Ин пешгоҳи пойғаҳи боргоҳи ўст.
Ачзе, ки роҳ ёфта бар анчи кибриё,
Он гӯшаи шикастаи тарфи кулоҳи ўст.
Ҳангомае, ки найири аъзам фикандааст,
Таъсири як шарораи ишқи илоҳи ўст.
Бар Муҳтарам чӣ яъс, ки бечо ниҳода пой,
Дасташ ба домани карами узрхоҳи ўст.

Аз тазкираи Муҳтарам

Кишт, маҳ неши ҷамоли ту нақӯ меғӯяд,
Лайби маҳро ҳама офоқ ба рӯ меғӯяд.
Гар гарав баст руҳи ҳуби ту бо аҳли ҷаман,
Ливалан мартаба гул омада, бӯ меғӯяд.
Баски мардонагию мастии мастони ту дид,
Духтари раз лаби хум омада шӯ меғӯяд.
Ҷустуҷӯҳои маро гириякунон дидаву боз
Дидаро дида тағофул зада, чӯ меғӯяд.
Муҳтарам, таъби ту аз лутфи шаҳаншаҳ номист,
Ҳар касе дид газалҳои ту, ў меғӯяд.

1. Дар ин мисроъ мафъули «андохтан» дуто шудааст, ки яке зонд аст.

2. Хашия — тарсидаи.

3. Имлоқ — муфлисина дарвешӣ.

Мухтарам дар забону лаҳҷаи маҳаллӣ бисёр тасарруфот ба қор мебарад. Аммо тасарруфотаи мисли тасарруфоти Савдо, Фитрат, Шоҳин, Музтариб ва Ҳайрат табиӣ нест.

Мухтарам боре ба хонаи Садрӣ Зиё омадаву ўро ба хоб дарёфта, дар бадеҳа ин рӯбоиро навиштааст:

Аз тазкираи Садрӣ Зиё

Эй он ки зиёи дидаи аҳбобӣ,
Монанди ҳумо ба фаркхо камёбӣ.
Ман бахти туам, аз он сабаб бедорам,
Ту бахти манӣ, аз он чихат дар хобӣ.

Ҳочӣ Неъматуллоҳ дар авоил «Нозук» таҳаллуҷ мекард, пас аз он ба «Мухтарам» тағдил намуд. Мумоилайҳ ба забону адабиёти араб ҳам вуқуф дошт. Шейхҳои арабӣ ҳам гуфта. Тазкиратушшуарое муштамаил ба зикри аҳволи шуарои муосирин тамом намудааст. Аз ашъори мутақаллимин ва мутааххирин, ки дар радифи ҳамдигар иншоид кардаанд, то баҳри «дол» тақрибан 5000 байт ҷамъ кардааст. Мухтарам ба ҷавонбухориён дӯстӣ дошт, аммо ҷун дар аҳди амир ба Яққабоз козӣ буд, дар вақти Инқилоб ба сӯитафаҳхуме аз тарафи идораи ҳарбӣ қушта шуд (1920, септёбр).

– 114 –

ОҒОИСМОИЛ МУНИРИ КАШМИРӢ

1322 аз Бухоро ронда шуд.

Аз тазкираи Мухтарам

Гардун надошт ин ҳама сайру сафар, ки ман,
Хуршед ҳам набуд ҷунин дарбадар, ки ман,
Сахро надошт ин ҳама ваҳшат ба бар, ки ман,
Дарё надорад ин ҳама шӯриш ба сар, ки ман,
Аз ман касе набуда ҷунон бохабар, ки ту,
Аз худ касе нагашта ҷунин бехабар, ки ман.
Мино, ки гиряи дили мастон хароб кард,
Ҳарғиз надошт ин ҳама хун дар ҷигар, ки ман.
Пасту баланди кӯи ту аз ашқи ман пур аст,
Найсон надошт ин ҳама дар каф гуҳар, ки ман.
Ояд ба боғ ёр арақноку боданӯш,
Бар гул кӣ дида шабнам аз ин хубтар, ки ман?

Гуфтам: Кӣ бар губори дилам остин фишонд?
Доманкашон гузашт аз ин раҳгузар, ки ман.
Гуфтам: Ба касди қатли Мунирӣ миён кӣ баст?
Бархост ёр аз ҳама ҷолоктар, ки ман!

Ин ғазалро фақир ба тағйири қофия шайравӣ кардаам:

Булбул насозад ин қадар оху фиғон, ки ман,
Парвона ҳам зи ишқ насӯзад чунон, ки ман.
Мачнун ба даҳр аз ғами Лайлӣ напуд чунон
Аз дардат, эй ситамгари номехрубон, ки ман.
Аз дасти дӯстии ту озурда ҷони ман,
Душман мабод ин ҳама озурдаҷон, ки ман.
Зеборухе надида касе, ҳамчунон ки ту
Шайдодиле набуда чунин дар ҷаҳон, ки ман.
Гуфтам: Ба пешӣ ёр чу ман кист потавон?
Мӯе наҳиф ҷилва намуд аз миён, ки ман.
Дар пешвози дӯст кӣ гуфтам бурун равад?
Аз иштиёқ ҷон ба лаб омад давон, ки ман.
Гуфтам: Ба гӯшаи ғами Айний кӣ мерасад?
Аз айни лутф ёр бишуд меҳмон, ки ман.

Оқоисмоили Мунир якҷанд сол дар Бухоро буд, ба илораи яке аз тичоратхонаҳои ҷойфурушии қор мекард. Аз рӯзномаи «Ҷаблудматин»-и Қалқатга вақолат дошт, ба ӯ муштарӣ мегирифт ва мақола менавишт. Дар соли 1322 ҳичрӣ ба хоҳиши вакили сиёсии имперотурӣ аз Бухоро бароварда шуд. Холо аз ҳаёту мамонаш хабаре нест. Қариб даҳ сол аст, ки дар Хуросон (шаҳри Машҳад) таваққуф дорад ва дар солҳои ахир рӯзномаи «Меҳри мунир»-ро менависад.

— 115 —

МУЛЛОҲОҶИ ҲОДИ МАСРУРИ БУХОРОИ

Тақрибан 55-сола аст.

Аз таъкираи Афзал

То доманат, эй дилбари фарзона, гирифтам,
Домони мурод аз кафи девона гирифтам.
Парвонасифат сӯхтам аз шуълаи шамъе,
Ин қондари ёд зи парвона гирифтам.

Харгиз наравад гам зи дилам, гӯяду гӯяд,
 Умрест, ки ман чой ба вайрона гирифтам.
 Дар сина дилам танг шуд аз зухди рӯй,
 Имрӯз зи масҷид раҳи майхона гирифтам.
 Тасбех бияфкандаму ангур фишурдам,
 Саччола гарав кардаму наймона гирифтам.
 Ин суд маро бас, ки ба бозори мухаббат
 Чон додаму ком аз лаби чонона гирифтам.
 Чуз васфи руҳи симтанон ҳар суҳанеро
 Масрур, шунидам, ҳама афсона гирифтам.

– 116 –

МИРЗОАБДУЛВОҲИД МУНЗИМИ БУХОРОЙ

Таваллуд 1294 хичрӣ.

Аз таъкири Садри Зиё

Ҳар кас ки мубталои ту, эй дилрабоӣ, шуд,
 Қораш зи сӯзи дарду ғамат оху вой шуд.
 Мурдему бод бурд ба сӯи ту хоки мо,
 Моро бад-ин баҳона ба кӯи ту чой шуд.
 Вақте зи чашму чоии ман омад ба лаб зи ғам,
 Бар ин тарик мову туро рафтгоӣ шуд.
 Эӣ симсоки симбари симтан, туро
 Ҳар кас ки дар канор даровард, бой шуд.
 Ҳамроҳи ғайр хандакунон рафт ёру ман
 Чандон гиристам, ки таҳи пой лой шуд.
 Чун шаммасе зи талҳии дашноми ёр дошт,
 Мақбул дар мазоқи ҳама таъми чой шуд.
 Ошӯби ҳолу офати чоноу балои дил
 Он чашми шӯҳи фитнагари сурмасоӣ шуд.
 Нағзонтӣ қадам ба сари Мунзим аз карам,
 Ҳарчанд дар раҳи ту сараш хоки пой шуд.

***

Эӣ моҳи сарвақомату эӣ сарви моҳрӯӣ,
 Аз ҷист тофтаи зи мани бегуноҳ рӯӣ.
 Хун аз фироқи туст маро лахта-лахта дил,
 Зард аст аз ғами ту маро ҳамчу коҳ рӯӣ.
 Аз ҳад гузашт позу тағофул, зи лутфи хеш
 Бинмоӣ чоииби мани дилҳаста гоҳ рӯӣ.

То дурам аз висол намулӣ, намулдааст
Бар ман зи дарди ҳачри ту ҳоли табоҳ рӯӣ.
Бахшой бар ман аз караму зудтар бикун,
Бигрифт к-оташ дилам аз боли оҳ рӯӣ.
Бинмой рӯи хеш, ки меҳр аст ё маҳ аст,
Бар ман ки додааст маро иштибоҳ рӯӣ.
Дар ҳар раҳе, ки тарзи хиром оварӣ ба ноз,
Мунзим ниҳад зи аҷз бар он хоки роҳ рӯӣ.

* * *

Эй ёри дилозори ситамкори шакарлаб,
Моро зи чафоҳои ту чон омада бар лаб.
Оташ фитад аз сӯзи дарунам ба замона
Дар шарҳи ғами ишқи ту бикшоям агар лаб.
Меҳри маҳи руҳсори ту пайдост ба ҳар дил,
Такрор дуои ту мудом аст ба ҳар лаб.
Умрест, ки бе лаъли лаби болапарасташ
Олуда маро ғашта ба хуноби чигар лаб.
Мунзим кунал аз меҳр дуои падарона,
Бикшода ба дапноми вай он шӯҳинсар лаб.

Дар пайравии Камоли Хучандӣ гуфта:

Гуфт дилбар: Хоки поям бар ба сар. Гуфтам: Ба чашм.
Сар зи хоки пойи ман камтар шумар. Гуфтам: Ба чашм.
Гуфт: Бар зулфу хату ҳолу рухам кардӣ назар,
Рост гӯ: Шӯҳӣ кучо дорал макар? Гуфтам: Ба чашм.
Гуфт: Аз ман гар туро чашми ҳасудон дур кард,
Аз фироки рӯи ман кун гиря сар. Гуфтам: Ба чашм.
Гуфт: Вақти гиря аз сӯзи дили нуроташат
Обро бинмой ҳамдӯши шарар. Гуфтам: Ба чашм.
Гуфт: Агар гардам малул аз ҳонаи тағи дилат,
Менишон он дам маро чойи дигар. Гуфтам: Ба чашм.
Гуфт: Агар хоҳӣ, ки чашми хешро равшан кунӣ,
Сурмас аз хоки пойи мо бибар. Гуфтам: Ба чашм.
Гуфт: Бо худ раҳ малех дар ишқи зулфу рӯи ман
Хобро рӯзу шабу шому сахар. Гуфтам: Ба чашм.
Гуфт: Дар дунболи ман чун бод дав. Гуфтам: Ба сар.
Гуфт: Мунзим, рез хуноби чигар. Гуфтам: Ба чашм.

Ин ғазалро дар илтизоми обу тег ба пайравии Восифӣ гуфта:

Занӣ ба теғу битобӣ руху азоб диҳӣ,
 Азоби мо ту ба ин ранг обутоб диҳӣ.
 Шудем об зи шавқат, биё, бизан моро,
 Агар ба теғи худ, эй гульизор, об диҳӣ.
 Биёву теғ фишон бар гулӯи ташнаи ман,
 Ба ташна об агар аз раҳи савоб диҳӣ.
 Чу оби Хизр ба дасти ту теғ мебинам,
 Гулӯи ташна барам пеш, агар ҷавоб диҳӣ.
 Намезанӣ ба дами теғи тезу мехоҳӣ
 Маро чу моҳии беоб изтироб диҳӣ.
 Надода об, ба каф теғ ташна хоҳӣ кунӣ,
 Чӣ кардаам, ки маро инчунин азоб диҳӣ?
 Пуроб ҷашми ту, Мунзим, зи теғи меҳрвашест,
 Ба ҷашм об ту аз теғи офтоб диҳӣ.

Абдулрахимбек ном як миршаби Бухоро шаб ба воситаи
 маъмуриҳои худ ба дари хонаи мардумони баномус наҷосат
 мемолид, субҳ эшонро гуноҳкор карда, ба ҳабе гирифта,
 ҷурмона меситонид. Мунзим дар ҳаққи он миршаб ин ру-
 боиро гуфта:

Рубоӣ

Эмин ҳамаро ҳақ аз асас гардонал,
 В-аз бӯи бади ӯ кӣ нафас гардонал?
 Гар гуҳ набувад асас, ҷаро ин микдор
 Дарвозаи халқро начис гардонал?

Мирзоабдулвоҳиди Мунзим аз ҷумлаи роҳбарони
 инкилобии Бухорост. Аввал бор дар Бухоро ба усули
 тоза мактаб кушода, муаллимӣ кард, то имрӯз ба он масла-
 ки худ давом дорад.

Мунзимро ашъори отаибори инкилобӣ низ ҳаст, ки дар
 қисми сеवуми ин маҷмӯа нақл хоҳад шуд.

– 117 –

САЙИДМАҲМУДХОҶАИ БУХОРОИ ИБНИ МУҲАММАДАМИНХОҶА

Таваллуд 1296, аҷдоди мумоилайх аз Данги Наботи
 Ҳисор аст.

Дар тазмину тасдиқи

гӯяд:

«Агар ҳочатраво халқанд, мурдан дар таманно бех,
Зи чини абруи ин нохудоён мавчи дарё бех».

Аз дастхатти худаш

1

Намудан ошён дар Қофи узлат ҳамчу ашқо бех,
Фикандан раҳти ҳастии ҷаҳон дар қабри дарё бех.
Гусастан аз тааллуқҳои даврон ҷун Масехо бех.
Чу Юсуф зери ҷоҳ аз ихтилоти аҳли дунё бех.
«Агар ҳочатраво халқанд, мурдан дар таманно бех,
Зи чини абруи ин нохудоён мавчи дарё бех».

2

Ба сар аз тоҷ з-имлоди қасон теги ҷафо бехтар,
Зи дирҳамҳо ки з-аъвои мерасад, санги бало бехтар.
Зи ганҷи беҳисоби ноқасон ранҷу ано бехтар,
Зи бори имтизони даҳр гирдоби фано бехтар.
«Агар ҳочатраво халқанд, мурдан дар таманно бех,
Зи чини абруи ин нохудоён мавчи дарё бех».

3

На фикри ҷоҳу мансаб, на димоғи қарру фар дорам,
На завқи ҳаширату на орзуи тоҷи зар дорам.
На умеди иноят з-ин ҳасони бесамар дорам,
На ҷашми мардумӣ з-ин мардумони бебасар дорам.
«Агар ҳочатраво халқанд, мурдан дар таманно бех,
Зи чини абруи ин нохудоён мавчи дарё бех».

4

Ба худ вомонда аз ҷӯши тахайюр ҳамчу тасвирам,
Зи абнои замони бемурувват саҳт дилгирам.
Намуд азбаски хотирдорӣ ин ноқасон пирам,
Ба дашти ноумедӣ бех, ки аз беҳосилӣ мирам.
«Агар ҳочатраво халқанд, мурдан дар таманно бех,
Зи чини абруи ин нохудоён мавчи дарё бех».

Ин мусаддас дароз буд, ба ҳамин қадар қаноат ҳосил
шуд.

– 118 –

МУНИРҲОИ МУЪИНЗОДАИ ХУҶАНДӢ

Аз муаллимони он ҷост. Таваллуд 1320 ҳиҷрӣ.

Аз дастхатти худаш

Зи ҷонбахшӣ агарчи лаъли майғунат сухан дорад,
Ду фаттонат ба мижгон гуфтугӯ аз катли ман дорад.
Ба даври шамси рухсори ту шомӣ зулф мебинам,
Аҷаб ҳолест, шамсу шом дар як ҷо ватан дорад.
Агарчи монда дар Қашғони ҳичрон дур аз ӯ Юсуф,
Бибин, Яъқуб лаззатҳо зи бӯи пираман дорад.
Ба ҳар сӯ сад ҳазорон волаи ҳуснат Муниросо
Зи дарди ҳаҷр гуфтугӯӣ дар ҳар анҷуман дорад.

– 119 –

ХОҶАШОҶНИЁЗИ КАШМИРӢ

Вафот дар Кобул (1242)

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Рубой

Эй сабза, ба кӯҳсор меой боз,
В-эй лола, ба марғзор меой боз.
Моем, чу рафтем, наёем дигар,
Эй мавсими навбахор, меой боз.

Мумоилайҳ чанде дар Самарқанду Бухоро ба хонахои даҳбедиён муридуду муътакиф будааст.

– 120 –

ҚОЗИАБӮТОҶИРХОҶА НАВОИ САМАРҚАНДИ ИБНИ ҚОЗИ АБӮСАӢИДХОҶАИ САМАРҚАНДИ

Вафот дар Кармина, 1874 милодӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ба ҳичронат набонад полаву оҳам ҳазин, таҳсин,
Намурдан бе гули рӯи ту, эй нозофарин, таҳсин.
Сарангуште, ки аз ранги ҳино озорҳо дорад,
Ту додӣ зеб, эй маҷнӯна, аз ангуштарин, таҳсин¹.

1. Қурбонхон Фитрати Бухороӣ ин мазмуноро гирифта, аммо ба либосе некутар моли худ кардааст:

«Сарангуште, ки нағвонад кашидан тухмати ранге,
Чӣ сон бардонг бори мишати ангуштарин, таҳсин?»

Ғубори хотири хуршед дар фикрам намеояд,
Ба рухсори ту чо кардаст хатти анбарин, таҳсин.

Фард дар тазмин

Чавҳари теги ту болида ба хунам мегуфт:
«Ҳар кӣ об аз дами шамшер хурал, нӯшаш бод!»¹

Аз «Самария»

Дар мадҳи Хоча Убайдуллоҳи Аҳрор гуфта:

Кӯи ту чист? Каъбаи дорулқарори файз,
Саҳнат бихишт, марқади покат ҳисори файз.
Нур аст баски турбан қудсишиори ту,
Биништа гирди лавҳи ту «Ҳозо мазори файз».
Чуз аҷз нест борғаҳи қудсро ниёз,
Ҳоки дари ту гаптаму гаптам дучори файз.
Ё Хочаи валӣ, зи ту дорам таваққуе
Ман нахли хушк, лутфи туам обёри файз.
Аз лутфи хеш ин қадарам тапналаб мадор,
Суҳи дамидай, чӣ барам интизори файз?

Абӯтоҳирхочаи Наво дар баёни таъйини мазорот ва таърихи иморати шаҳри Самарқанду навоҳии он «Самария» ном китобе ба забони форсии сода таълиф карда, ин китоб дар соли 1904 м. – 1322 ҳ.қ. дар Петербург (Ленинград) ба саво эҳтимоми профессор Никулой Василевский ба харфу қоғози хуб чош шудааст. Аз нуқтаи назари таърих ва осори атика дувумбора таъанн лозим аст.

– 121 –

МИРСАЙИДҒОЗӢ ПОЛАИ ХУҚАНДӢ

Аз шуарои аҳди Умархон ва писари ӯ Муҳаммадалихон аст, вафот 1260 ҳиҷрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Вазни ин ғазал ҳар мисроъ Мафозилун фаъилотун, мафозилун фаъилотун аст:

1. Ин мисроъро Маҳҳар-маҳдум, мушлимни бухорӣ ба ин ранг тазмин кардааст:

Бӯса э-абруи арақноки ту қардам, гуфтӣ:
«Ҳар кӣ об аз дами шамшер хурал, нӯшаш бод!»

Ба зулфи ӯ чу зи машшота ганг шона мураххас,
 Ба нола шуд дили чокам бад-ин бахона мураххас.
 Ба базми васли бутон як даме, ки шод нишастам,
 Шудам ба ҳасрату андӯх човидона мураххас.
 Камони ноз ба зех гар кашӣ, чӣ давлат аз ин бех,
 Ба бўси тири ту гардад маро нишона мураххас.
 Хушам ба сози ту, мутриб, ки сабру хушу хирадро
 Зи хукми ақл намудӣ ба як тарона мураххас.
 Муоширон ҳама чамъанду масти бодаи ишрат,
 Нишаста Нола ба кунҷе аз он миёна мураххас.

– 122 –

КОМИЛҲОҶАИ НАКҲАТ ИБНИ ОЛИМҲОҶА ҲОТИФИ УРОТЕШАҒӢ

Аз шуарои миёнаҳои асри 13.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Оразам босафост меғӯяд,
 Гарду хат кай равост меғӯяд.
 Дил надорад қарор меғӯям,
 Бисмили теги мост меғӯяд.
 Қиблаи дил кучост меғӯям,
 Токи абрӯи мост меғӯяд.
 Оразат офтоб меғӯям,
 Ҳарзагӯи чарост меғӯяд.
 Сарв озод нест дар гулшан,
 Бандай қалди мост меғӯяд.
 Карда помол хуни Накхатро,
 Чӯши ранги хиност меғӯяд.

Возих дар «Тухфатулаҳбоб» ба синни 16-солагӣ нафот ёфтани Накхатро ривоят мекунад. Дар мотами ӯ ин байтро ишпод менамояд:

Сияҳ нӯшид шеър аз мотами ӯ,
 Қалам шуд синачок андар ғами ӯ,
 Сиёҳӣ рехт аз чапми давоташ,
 Ба худ зад аз фироқаш коғаз оташ.

Алҳақ, ба ин синну сол ин гуна иктидор шоёни истихсон аст ва ин ранг марғи бемаҳал сазовори ҳазор нолаву афғон.

– 123 –
НАЧИБИ ХИНДУ

Аз шуарои асри 13 ҳичрист. Чанде дар Бухоро ба фузало маҳшур буда, боз ба ватани худ Шохичаҳонобод рафта.

Аз «Тухфатулаҳоб»

Ду дил зи ишқи ту гаптам, хароб шуд ҳарду,
Ду доғ сӯхтаму офтоб шуд ҳарду.
Ду лаб ба аҷз кушудам, дуо иҷобат шуд,
Ду арза доламу як ҷо ҷавоб шуд ҳарду.
Ду шиша хуни ҷигар доштам ниҳон дар ҷашм,
Ба як карашмаи ҷашмонаш об шуд ҳарду.
Қарору сабр, ки умре қарор дошт ба дил,
Ба як салосили пурпечутоб шуд ҳарду.
Зи дину дил ба ду олам ду хона дошт Начиб,
Ба як карашмаи гафлат хароб шуд ҳарду.

Аз як баёзи дастнавис

Дорам буте ба чилва дилсангобкун,
В-аз акси хеш ойинаолиҷанобкун.
Доҳилбабазмношуданомивидоъбар,
Наншаста ҳамчу умр барафтанишгобкун.
Сад ваъдаи наъмадаро рӯзиваслгир,
Якбӯса надода басадҷоҳисобкун.
Бо дигарон рафиқнави сайри гулситон,
Гулҳои доғ аз дили мо интиҳобкун.
Кӯдакмизочвор ба ошиқ бахонаҷӯ,
Ранҷида ҷойи дигару бо мо итобкун.
Бутхонасӯзу худ бути чандин ҳазор кас,
Оташпарасту шуълаиоташхаробкун.
Бо дигарон ҳикоятибӯсуканорғӯй,
Бо мо суҳаншишарҳинабилокитобкун.
Дар базми мо зиторисаризулфсубҳасоз,
Дар базми ғайр тобасаҳармастхобкун.
Маст аз майи ракибу газаканачибҳоҳ,
Соғарзингайргире дилимокабобкун.

МИРҚОРИ НОЙИРИ БУХОРОЙ

Аз шуарои асри 13 хичрӣ.

Аз «Тухфатулаҳбоб»

Ҳар кучо нахли тамашноям зи дил гул мекунад,
Шаҳси эҳсон чин ба абруи тағофул мекунад.
Нест парво з-омаду рафти ганову эҳтиёҷ,
Боданӯшӣ он ки аз чоми таваккул мекунад.
Неши ақраб нест ҳамдӯши газанди заҳри мор,
Кай равад бар дил зи зулфаш, ончи кокул мекунад?

* * *

Чун рухаш гулшани ҷонҳез надидаст касе,
Чун қадаш сарви диловез надидаст касе,
Рехт хуни ҳама кас, доманаш олуда напул,
Золими соҳиби парҳез надидаст касе.
Ёфт Нойир зи итоби ниғаҳаш лаззати шаҳд,
Инчунин заҳри шакаррез надидаст касе.

* * *

Сӯйи мо ҳам дидане з-он ҷашми шаҳло карданист,
Ҳоли расвоӣ муҳаббатро тамошо карданист.
Ох дар дил, хок бар сар, пой дар гил, ҷон ба лаб,
Ишқи саркаш беш аз ин, ё раб, чӣ бо мо карданист?
Нойиро, хоҳӣ ҳаёти дил, муриди ишқ бон,
Ин Масеҳо сад ҷаҳони мурда эҳё карданист.

СЛҲИИДМАҲМУДХОН НАЗМИИ ИСТАРАВШАНӢ

Уроғешна, таваллуд 1242 – вафот 1310 хичрӣ.

Аз дастхатти Назмизода Ҷавҳарӣ

Боз ҷашми кофираш оҳанги хунрезӣ намуд,
Аз нигоҳи гарм қасди фитнаангезӣ намуд.
Гарчи бори дил ба сарви нозукаш омад гарон,
Турраи мушкинаш ойини диловезӣ намуд.

Дида аз гарди рикобаш хостам равшан кунам,
Даргузашт аз ман, саманди нози ӯ тезӣ намуд.
Сабҳате дар нуктадонӣ нест аҳли асрро,
Таъби ин тармоягон торафт насмезӣ намуд.
Маънии позук даруни пардаи алфоз монд,
Фикрҳо дар суфтани бикри сухан ҳезӣ намуд.
Баски бар ҳарфи шикоят халқ медорад гӯш,
3-ин сабаб Назмӣ ба назман шикваомезӣ намуд.

— 126 —

ҚОЗИСАЙИДЧОН-МАХДУМ НАЗМИИ БУХОРОИ

Шаҳодат 1336.

Аз таъкири Садрӣ Зиё (Ба тариқи интиҳоб)

Ҳаргиз фалак нагафт замоне ба коми мо,
Ё раб, кӣ меситонад аз ӯ интикоми мо?
Умре ба ғам гузашту дарего, нарехтанд
Як қатрае зи бодаи ишрат ба чоми мо.
Он шӯхи ношарвари мағрури хусни хеш
Ҳаргиз налодааст ҷавоби саломи мо.
Ғайр аз ту маҳраи дигаре нест, эй сабо,
Бархезу бар ба хидмати он маҳ наёми мо.

***

Он наричехра ба мо ҳеч нафо кард? Накард.
Тарки ҷавру ситаму кину ҷафо кард? Накард.
Як сухан баҳри савоб он бути ман гуфт? Нагуфт.
Гӯш бар нолаам аз баҳри Худо кард? Накард.

Аз таъкири Афзал

Рубоӣ

Рухсори ту гул бошаду сунбул мӯят,
Лаъли ту бувад қанду қаранфул хӯят.
Ҳаргиз накунад ёди гул андар гулшан,
Як бор агар расад ба булбул бӯят.

Фард

Назмӣ шаҳиди ишқи яке лоларӯ шуда,
То ҳанр лолзор бувад сахни турбатан.

Қозӣ Саййидҷон дар авоил «Сидқӣ» таҳаллуҷ мекард, билохира «Назмӣ» қарор дод. Мумоилайҳ ба ҷавобхориён қавӣ алоқа дошт ва бинобар он ба муносибати ақсулҳаракати 1917 моҳи оғриш аз қазои тумони Вобқанд маъзул гардида, дар Бухоро хонабиниш шуд. Баъд аз воқеаи Қолисуф дар моҳи июни 1918 ҳамроҳи қозӣ Абдуссамадхоҷа аз Бухоро мағлулан ба Балҷувон ронда шуд. Баъд аз қурби шаш моҳ ба зиндони Балҷувон маҳбус мондан дар авоили моҳи нуёбри 1918 дар он ҷо қушга шуда, ба сафи удабову фузалон маъзлуминс, ки дар ин воқеа бераҳмона қушга шуда буданд, дохил гардид.

— 127 —

МУҲАММАДСОЛИҲ НАВҲАИ БУХОРОЙ

То инкилоби феврал барҳаёт буд. Ҳоло аз ҳаёту мамонтан хабаре нест.

Аз тазкираи Афзал

Моҳи бемехри ман, ин гуна ситамкор чарой?
 Чӣ ба солу маху дар ҳафта, ки дар қари набӣ.
 Чашми гетӣ санами санглиде чун ту надида,
 Гарчи аз махвашӣ чинист в-агар турки хитой.
 Садқай орази хуршеди дурахшонӣ ту гардам,
 То ба қай меҳрсифат шаб равину рӯз биёй?
 Ба фироқи хату холи туву чашмони сиёҳат
 Дили мотамзада умрест сияхигушӯ азой.
 Навха умре ба балову ғаму ранҷат ба кашокан,
 Худат инсоф кун, эй хусравӣ хубон, чӣ балой?

Вазни ин ғазал ҳар мисроъ фаъилотун ҷаҳор бор.

То аз хати руҳи ту чашмам зиё гирифта,
 Тафсир сураи Нур сар то ба но гирифта.
 Гар хатти анбаринат дил бурда аз бари ман,
 В-он холи дилнишинат ҷонро чаро гирифта?
 Донӣ, ки чиест миҷгон бар гирди наргиси ту?
 Бар қушгаи ғами хеш чашмаат азо гирифта.
 Хуш он замон, ки будам маст аз майи висолат,
 Ҷамшеду ҷоми вайро як найса ногирифта.
 Гапгӣ ҷудо зи чашмам, дигар ҷаҳон надидам.
 Гуё ба худ бибурдӣ чашми маро гирифта.

Эй ганчи хусн, то кай чун Навха сӯзам аз ғам,
Дар оташи ҷудой кунчи хало гирифта?

– 128 –

МУЛЛОДУСТ ПОДИРИ БОЙСУНИ

Дар Бухоро муфти, ба баъзе вилоғташ қозӣ буд. Соли
1341 вафот ёфт.

Аз тазкирани Садрӣ Зиё

Лабаи лаъли Бадахшон мефурӯшад,
Рухаш хуршеди тобон мефурӯшад.
Ба зуннори сари гесӯш зоҳид
Муяссар гардад, имон мефурӯшад.
Ба дашти ғамза андози нигоҳаш
Рами ваҳшигизолон мефурӯшад.
Ба бӯсе гарчи қоне меситонад,
Зи тифлий турфа арзон мефурӯшад.
Ба ёдаш дидаи хунбори Подир
Зи ҳар мижгон Зарафшон мефурӯшад.

Боби «Вов»

– 129 –

КОРИРАҲМАТУЛЛОҲ ВОЗИҶИ БУХОРОЙ

Вафот 1311 ҳиҷрӣ.

Аз тазкирани соҳиби ин ашъор – Возиҳ

Эй карда нақши нойи туро афсар офтоб,
Аз давлати ҷамоли ту гулбарсар офтоб.
Аксе зи нури рӯи ту афтода дар ҷаҳон,
З-он рӯй гапгааст чунин анвар офтоб.
Ғайр аз даҳону рӯи ту дар боғи худди хусн
З-ин сон кӣ дида дар бағали Кавсар офтоб?
Шуд равшанам зи рӯи ту, к-эӣ меҳри мохваш,
Бошад туро надар қамару молар офтоб.
Қоқул ба тарфи рӯй маяфкан, Худойро,
Зоиғ шавад, ниҳанд чу анбар бар офтоб.
Аз ман мақун канора, ки аҷзон зарраро
Гирад зи меҳр ҳар нафасе дар бар офтоб.
Фарқ аст аз басити замин то ба осмон,
Бар худ нигоҳ кун, манигар дигар офтоб.

Ташбех метавон ба ту кардан, агар бувал
 Ширинкалому чобуку симинбар офтоб.
 Дур аз шаби висоли ту девона шуд, аз он
 Паҳлӯ занад зи субҳ ба хокистар офтоб.
 Ҳар субҳ то ба шом дар он кӯй сокин аст,
 Охир чӣ сеҳр сохта чодугар офтоб?
 Аз муъчизоти хусни аракрезаи, эй ҳаким,
 Ҳар ҷонибе ситорафинон бингар офтоб.
 Он хол дар канораи рухсори анвараи
 Бошад чу дар мукоринати ахтар офтоб.
 Эй ҷомии салосаи ансоби рӯзгор,
 Моҳат гулому чарх ҳашам, чокар офтоб.

Аз таъкираи Ҳоҷиқазими Шаръӣ

Қасида дар шикоят аз толиби худ

Зи бас гирифта дил аз вазъи олами пирам,
 Ба рӯзгори ҷавонӣ чу гунча дилгирам.
 Ба нома шарҳи ғами худ наметавонам кард,
 Ки шуъла меҷаҳад аз хома гоҳи тақрирам.
 Баёзи сафҳаи ҷавволаро касе хонад,
 Тавон расид ба фаҳми саводи таҳрирам.
 Чунон шикаставу ошуфтаву парешонам,
 Ки ҳамчу мавҷ набошад қабул таъмирам.
 Ба чилва лӯбати Кашмир дилбаре дорам,
 Ки аз назораи рухсори анвараи мирам.
 Намерасад ба димоғам зи зулфи ӯ бӯе,
 Худойро малале, эй насими шабгирам.
 Ба ёди ғамзаи бебоки ӯ зи худ рафтам,
 Кашидаанд ба килки фаранг тасвирам.
 Илочи захмии ишк, эй ҳаким, осон нест,
 Макаш ту захмати беҳуда баҳри талбирам.
 Дилам зи тоби ғамаш дар таб асту мебояд
 Зи субҳи пушти буноғӯши ӯ табоширам.
 Агар ба рашти камон чо кунам ба паҳлӯяи
 Ба хок мезанад аз хеш дур чун тирам.
 Чунуни ман, ки зи савдои зулфи дарҳами ӯст,
 Аз он салосили мушкин ба банди занчирам.
 Ман он паям, ки дам аз бевафоии ту занам,
 Ба ҳар дамам зи ҷафо гар занӣ ба шамшерам.

Агар ба теги чафо мекушӣ маро, шояд,
Ки бе чамоли ту дур аз ту чун намемирам?
Насиби ман ба ҷаҳон ғайри талхкомӣ нест,
Магар ки рехта айём заҳр дар пирам.
Ба ҷанги гург муқайяд залил рӯбоҳам,
Ба доми шер фитода ғариб нахчирам.
Зи ҳодисоти синехрам ҷӣ гам, чу бинвозад
Зи рӯи луфту карам хусрави ҷаҳонгирам.

**Ба тарзи Зарири Бухорой
дар ҷавоби Толиби Омулӣ гуфта**

Чашме, ки чудо аз рухи ёр афтаду гирияд,
Ё раб, кӣ бар он ҷилва дучор афтаду гирияд?
Дар ҳаҷри ту бигристам, эй ғанҳари ноёб,
Чун мавҷ, ки аз баҳр канор афтаду гирияд.
Бинад зи фироқи ту агар сели сиришкам,
Андар қадамаш абри баҳор афтаду гирияд.
Он кас, ки набигрист бар афтадагии ман,
Тарсам, ки ба рӯзи мани зор афтаду гирияд.
Чашмам ба рақибон чу фитал, гирия намояд,
Мургест, ки аз гулча ба хор афтаду гирияд.
Донӣ, ки гар огоҳ шавад ёр зи холам,
Сӯи манаш аз раҳм гузор афтаду гирияд.
Ин шеъри тари Возиҳ агар Хоча¹ бихонад,
Ёдаи зи мани синафигор афтаду гирияд.

* * *

Ёр тимори дили ҳастаи мо кард? Накард.
Гузаре ҷониби арбоби вафо кард? Накард.
Соате мӯнисӣ ғамхонаи мо буд? Набуд.
Тарки ҳамсухбатии аҳли риё кард? Накард.
Бар муроди дили аҳбоб даме рафт? Нарафт.
Дарди ушшоқи ҷигархор даво кард? Накард.
Чашман аз лутф суи ғамзадагон дид? Наид.
Дилан аз меҳр ба мо майли сафо кард? Накард.
Аз парешонии ман зулф туро гуфт? Нагуфт.
Ё ки тақрири ғамам бодӣ сабо кард? Накард.

1. Мурод аз Хоча Муҳаммадтоҳирхочаи Зарир аст.

Бар гами бекасиям ҳеч касе сӯхт? Пасӯхт.
Аз шиканҷи ситами даҳр раҳо кард? Накард.
Коми Возих фалаки шуъбадачӯ дод? Надол.
Раҳм бар вай нафасе баҳри Худо кард? Накард.

* * *

Булбул, осудагӣ аз чон на ту дорию на ман,
Сабр бе он гули хандон на ту дорию на ман.
Зохидо, таъни ман аз ишқи нақӯён то чанд,
К-ин ҳама таквию ирфон на ту дорию на ман.
Гуфтам, эй дил, ки машав гарра ба аёми висол,
Тоқати меҳнати хичрон на ту дорию на ман.
Дархури фурқати дидори азизон имрӯз
Гиря, эй абри баҳорон, на ту дорию на ман.
Возих, аз ин ҳама ашъор, ки гуфтӣ, сухане
Лоқи сухбати ёрон на ту дорию на ман.

Қитъа

Бо танат лофи назокат зад суман дар бӯстон,
Баста оварданд э-он рӯ бар сари бозор луч.
Дида макшо бар рухи зинти рақиби сардрӯй,
Нест хикмат, дар зимистон гар шавад бемор луч.
Возихо, урғтанӣ маҳсуси аҳли дониш аст,
Нест дар майдон ба чуз шамшери чавҳардор луч.

* * *

Чӣ рӯзхо ба сар овардаам бад-ин уммед,
Ки бо вучуди азизат шабе ба рӯз орам.
Ҳанӯз бо ҳама бадъаҳдият дуоғӯям,
Ҳанӯз бо ҳама бемехрият талабгорам.

Рубоиёт

1

Аз аҳли ҷаҳон умеди ёрӣ ғалат аст,
Ойини вафову ҳақгузорӣ ғалат аст.
Ҷашми меҳру таваққуъи зулму ситам
Дорӣ, ғалат аст, агар надорӣ, ғалат аст.

2

Афсӯс, ки дар ҷаҳон маро ёре нест,
Ғам бисёру нишони ғамхоре нест.
Он қолаи нокасам ба бозори ҷаҳон,
К-аз бекадрӣ маро харидоре нест.

Аҳдест, ки илму фазлу дониш хор аст,
 Ҳиммат масруфи сарфани динор аст.
 Асҳоби ту аз суҳбатат, эй ёри азиз,
 Безар ту агар Абӯзарӣ, безор аст.

Дар тазмин

4

Онам, ки на дар коми дилам дастрас аст,
 Не дар пайи кори ман фуру рафта кас аст.
 Гуфтӣ, ки чӣ орзу ба дунё дорӣ,
 «Як бор чамони ёр дидан ҳавас аст».

5

Не меҳру вафои дӯстдорон монад,
 Не душмани кинагузoron монад.
 Не маҳвашии лолаъизoron монад,
 Не ғамкашии синафигoron монад.

6

Ин абр, ки бар сахни чаман мегирияд,
 Бар хандан насрину суман мегирияд.
 Не, не, ки ба гурбат аз ситамҳои фалак
 Бар ҳоли ғариби зори ман мегирияд.

7

Не гири абри баҳманӣ хоҳад монд,
 Не хандан ҷоми якманӣ хоҳад монд.
 Эй мову манӣ, то ба кай ин мову манӣ?
 Охир зи ту ин мову манӣ хоҳад монд.

8

Гуфтори ту равнақ аз дури ноб бибурд,
 Лаъли ту зи Салсабиби худ об бибурд.
 Лутфи баданат сафои маҳтоб бибурд,
 Ҳуснат сабақ аз чашмаи сероб бибурд.

9

Афеӯс, ки ҳамдамони дерин рафтанд,
 Чобуксарвони чилварангин рафтанд.
 Аз захри фироқ талхкомаи карданд,
 Як-як чу мусоҳибони ширин рафтанд.

10

Он ёр, ки бо ман ба гулистон шуд пор,
 Бар сабзаву гул хуш бихиромид чу мор.
 Имсол ҷаҳон ҷунон намудаш, ки бируст
 Аз равзаи турбаташ гулу сабза баҳор.

Фардиёт

Ракиб гуфт, ки афтодаам, маро бардор,
Дуош кардаму гуфтам: Худош бардорад!

Дили ракибу лаби шикваи ману дари айни
Ба як инораи абру шикасту басту кушод.

Ракиб дар ҳарамат маҳрам асту ман маҳрум,
Ҳаром агар накунам айни ӯ, ҳалолаш бод!

Дар тазмин

Тан дур аз висоли ту чанде ба ҳаҷр сӯхт,
«Моро аз ин гиёҳи заъиф ин гумон набуд».

Ҳамчу коқул аз сарат ғанган насиби мо нашуд,
Нест дар даври ту қадри мӯй моро эътибор.

Ҳеч кас ҳамхобан он тан нашуд,
Давлати бедори маҳмалро нигар.

Қорӣ Раҳматуллоҳи Возих дар адабиёти форсӣ аз ҷумлаи мутабаххирини замони худ буд. Дар адабиёти араб дар Мовароуннаҳр аз муосиринан пешӣ мекард. Дар риёзиёту илми тиб низ соҳиби дастӣ дароз буд. Дар тафсир, ҳадис, таърих ва тарҷумани аҳвол аз ҷумлаи мутахассисин буд. Гӯянд, се ҳазор ҳадисро бо иснодоташ аз бар дошт. Тафсири козӣ Байзовӣ ва Қашшоф аз қамоли татаббуъу музовалааш билмаол маҳфузан шуда буд. Бо вучуди ин ҳама фазоил гайри он ки дар айёми валнаҳди амир Музаффар чанд гоҳе ба дарбор муҳтарам шуд, дигар на илмию на мулкӣ ба мансабе нарасида, дар қамоли эҳтиёҷ, лекин бо истиқнои тамом аз дунё гузашт. Тазкиранависони муосир таълифотанро ба қарори зайл шумурдаанд:

1) «Тухфатулаҳбоб» – дар тазкирани аҳволи шуарои аҳди манғитиён, мушғамил бар зикри аҳвол, намунаи аҳволи як-саду сӣ нафар шоир.

2) «Савониҳулмасолик» – сафарномае дар сафари Ҳичозӣ худ.

3) «Шақоикуддақоик» – ба таърифи улум ва аҳлаш.

4) «Девони форсӣ, арабӣ ва туркӣ».

5) Маҷмӯае дар радонфулашъор аз ҳар кас.

6) Маҷмӯас дар фардҳои барҷаста аз ҳар кас ба тартиби ҳуруфи ҳиҷо.

7) Рисолаи маъзумае ба номи «Барфу ях» дар тасвири барфи кӯҳи Қирмоншоҳ, ки дар бозгашти сафари Ҳиҷоз муаллиф ба он ҷо ворид шуда.

8) «Ҳоли лаззат» дар зикри анвои аъҷибаву ашриба ба тартиби ҳуруфи ҳиҷо, тақрибан 25 ҷузъ.

9) Маснавиё дар ҳикоеҳои мутафарриқа.

10) «Ароисулабқор ва наводирул-афқор» ба назму насри форсӣ ва арабӣ.

11) Тарҷуман туркии рисолаи форсии хотамини Шайх Баҳойӣ дар аҳволи устурлоб.

12) Тарҷуман форсии рисолаи «Бурҷуссоъа»-и Муҳаммад ибни Закариё дар тиб.

13) «Тухфан амония» дар тиб ва ғайруҳо аҷзоҳои мутафарриқа...

* * *

Мо дар ин ҷо аз маснавиёи «Барфу ях» чанд байте намуна меорем.

Баъд аз ҳамду наът навинта:

Чушн гӯяд қарини ранҷу хорӣ,
Мусаммо Раҳматуллоҳ-ал-Бухорӣ,
Ки баъд аз тавфи ҳаҷ аз роҳи Эрон
Шудам ворид ба мулки шоҳи Қирмон.
Чӣ заҳматҳо зи барфу ях, ки сармо
Наёвард аз татонул бар сари мо.
Чӣ бинвисам зи Қирмоншоҳу барфаш,
Ки меларзад қалам бар худ зи харфаш.
Задӣ чун дам насим аз замхарире,
Шудӣ ях чун нах аз тори харире.
Чунон ях шӯша баст аз тори сармо,
Ки шуд фарши булӯрин сахни ғабро.
Зи бас афзунии ях дар замона
Шудӣ гетӣ яке ойинахона.
Зимистон гӯнӣ аз баҳри тазйин
Қаҳонро баста аз ойина ойин.
Чунон ях шӯша баст аз новдон хуб,
Ки шуд баста наботи Миср бар ҷуб.
Намсомал бурун аз кӯҳ хуршед
Ҳамоно обан аз сарчашма ҷӯшид.

Ба кӯхи Бесутун шаб орамидам,
 Ҳазорон Бесутун аз барф дидам.
 Чӣ кӯхе? Осмонаш дар камаргоҳ,
 Зи Кайвонаш бувад боло назаргоҳ.
 Ба зер аз Кахкашон қаҳ карда анбор
 Барои маркаби ҳуҷҷочу зуввор.
 Нитоқашро, ки Чавзо дар гарав буд,
 Мухайё аз Дупайкар чав зи чав буд.
 Зи бас раҳ печ-печу қачмаҷӣ дошт,
 Қалам дар рафтаниш машқи ҳаҷӣ дошт.
 Раҳ аз ях онҷунон сумхона ғашта,
 Зи таъбираш хирад девона ғашта.
 Ниҳода гӯиё воҷуна суллам¹,
 Ки мардум бигзарианд аз вай мусаллам.
 Муслмонон, зи холи мушкилам оҳ,
 Ки омад бар яхам аз нарлбон роҳ.
 Кашида бар басити сафҳаи хок
 Бисоти нуқра аз барф Эзади хок.

Ин маснавӣ аз сад байт зиёдтар аст, ба ҳамин қадар ик-
 тифо афтод.

– 130 –
**МУДЛОСАЙИИДАҲМАД
 ВАСЛИИ САМАРҚАНДӢ**

Таваллуд 1870 милодӣ.

Аз девони Васлӣ

Абири кокулат ночиз созад нақҳати гулро,
 Парешон мекунад фикри ту иклими тааммулро.
 Рухат ойинадори ҳайрати чашми асирон аст,
 Дихад ошуфтагӣ зулфи сиёҳат набзи сунбулро.
 Қиёмат аз киёми коматат дар даҳр барҳезад,
 Гиревӣ ошиқон барҳам занад афғони булбулро.
 Нигоро, раҳм кун, бинмо висоли хеш бо Васлӣ,
 Дуо созам, набинад равнақи хуснат таназзулро.

¹. Суллам – нарлбон.

Эй дар чамани хунӣ ваҳидо,
 В-эӣ дар фани дилбарӣ фаридо!
 Мағзор маро зи фатри алғоф
 Аз базми висоли худ баъидо.
 Ман ошики содикам, зи лутфат
 Чуз васл набошад умедо.
 Андеша чу кокулат парешон,
 Андӯх ба дил шуда шадидо.
 Чисе ҳаваси ракиби поҷине
 Бозори муродро чалидо.
 Дирӯз шунидамаат, ба агёр
 Сарват ба суи чаман чамидо.
 Васлияму мубталои хичрон,
 Дурам зи ту муллати малидо.

Абрувонат баҳри сайди дил камонӣ мекунад,
 Наргиси перафканат соҳибқиронӣ мекунад.
 Тири миҷгонат зи шӯҳи оламе бисмил намуд,
 Мурғи дилҳо аз ниғоҳат парфишонӣ мекунад.
 Наргисат пинҳон зи ту ворехт хуни ошикон,
 Шеваи ошиққунӣ донӣ-надонӣ, мекунад.
 Ҳар замон гӯяд забонат бар ҳадиси инқ дарс,
 Гӯиё шарҳи китоби осмонӣ мекунад.
 Атласу кимҳоб кадри кас намесозад баланд,
 Қимати одам фузун касби маонӣ мекунад.
 Бебарӣ ҳам дар бараш дорад либоси ифтиҳор,
 Хиркаи панҷини шукӯҳи паршиёнӣ мекунад.
 Нотавониҳо тавоноист дар изҳори аҷз,
 Оқизиро ҳар тавоно потавонӣ мекунад.

Муллосаййидахмади Васлӣ дар Самарқанд, Тошқанд ва Бухоро таҳсили камол намуда, чанде дар Бухоро мударрис буда, альфон дар Самарқанд аз ҷумлаи мударрисин аст. Мумоилайҳро доир ба сарфу наҳви арабӣ таълифест. Сарфу наҳви забони форсиро низ ба усули забони араб тартиб дода, дар авоили қорӣ шудани усули ҷадида дар Самарқанд дар баъзе рисолаҳои форсӣ барои мактабҳои нав тартиб додаву баъзе таълифоти илмию таъриҳии дигар низ дорад, мегӯянд.

Девони аввали Васлӣ, тақрибан чаҳор ҳазор байт, дар соли 1327 хичрӣ дар Самарқанд таъ ёфта буд. Имрӯзҳо дар садади тартиб додани девони дувум аст¹.

Боби «Ҳо»

– 131 –

МИРЗОНАЗРИДДИН ҲОДИИ САМАРҚАНДИ

Таваллуд 1246 – вафот 1309 хичрӣ.

(Аз девонаш)

Зи ҷӯши гиря аз ҳаҷри ту миҷгон шуд санед ин ҷо,
Ки чун абри сияҳ аз мавчи борон шуд санед ин ҷо.
Дили худ бар умеди ваъдаат кардам қабоб он сон,
Ки чаши аз ингизорӣ чун намакдон шуд санед ин ҷо.
Чӣ имкон аст, гардад муртафиъ савдон ҷом аз май,
Саводи дил зи мавчи гиря нагвон шуд санед ин ҷо.
Сабоҳи айши моро шомӣ ғам дар остин бошад,
Шабӣ ғам аз барои рӯзи хичрон шуд санед ин ҷо.
Бувад маҳви тамошон ҷамолат дидаи Ҳодӣ,
Зи ҷӯши рақе ҳамчун чашми қурбон шуд санед ин ҷо.

***

Дил чӣ сон шинҳон қунад ҳар лаҳза охи хешро,
Дона чун бар хештан дуздад гиёҳи хешро?
Баски шаб кардам чу сайқал бо қадӣ ҳам изтироб,
Сохтам ойина санги тақяғоҳи хешро.
Дар бузургӣ бояд афқандан зи сар тоҷи гурур,
Мева дар болидан андозад қулоҳи хешро.
Тухмати раҳме ба худ бигзору хуни ман бирез,
Мегадон бо хуни ман пустан гуноҳи хешро.
Ҷода нагвонад ба гарди қилваи шавқам расид,
З-ин сабаб гум мекунам ҳар лаҳза роҳи хешро.
Баски шаб додам зи ғам хокистари худро ба бод,
Аз нафас ойина кардам субҳгоҳи хешро.

1. Баъд аз тартибу табиғии ин маҷмӯа Васлӣ 29 уқтабр марҳум, 30 маълуми гардид, соли 1925.

* * *

Ба осони расонад инкилоби чарх подоро,
Ба вазъи чунбини гаҳвора рохатхост тифлопро.
Ба завқи чои мадеҳ аз дасти чои домони чонопро,
Тавон омӯхт аз парвона тарзи долани чонопро.
Дар ин махфил гарат чамъияти дил муллоа бошад,
Нафас дар кайди дил бигзору бар ҳам банд мижгопро.
Зи чангит бо ду олам нақди фурсатро мадеҳ, Ҳодӣ,
Надомат суд надҳад ҳеч гаҳ шахси пушаймопро.

* * *

Сафои чехраи гулгуни ӯ шароби дил аст,
Ҳаёли лаъли лабаш оташи кабоби дил аст.
Дил аз каманди алоик намераҳад бе инк,
Гусастан аз ду чаҳон кори печутоби дил аст.
Тавон зи зоҳири мо хонд ҳоли ботини мо,
Шикастарангии мо фарде аз китоби дил аст.
Тавон зи инк расидан ба коми дил, Ҳодӣ,
Ки дасту нои раҳи дӯст изтироби дил аст.

* * *

Бар адӯ пушт накардан синар аст,
Теги хунрези далерон чигар аст.
Панмарад кас хунар имрӯз ба ҳеч,
Дар шумор он ки кунун ҳаст, зар аст.
Хӯи хуш бо ҳама кас месозад,
Ҳезуми оташи гул чӯби тар аст.
Сари мову раҳи ёрони азиз,
Пойи ин роҳ гузаптан зи сар аст.
Бетааллук равад осон зи чаҳон,
Сабуки роҳилаи ин сафар аст.
Сарви бустони муҳаббат оҳ аст,
Чапман кӯҳи гамат чапми тар аст.
Тоб нагзонг дигар дар чос
Ин чӣ тоби руҳу тоби камар аст?
Хунаре нест хунарвар гантан,
Ба хунар фаҳр накардан хунар аст.
Мебарад гиря кудурат аз дил,
Софии ойина аз чапми тар аст.
Сухани ҳасм ту напнида шумор,
Синари теги забон гӯши кар аст.

Чӣ гам аз марг, чу ёрон рафтаанд?
Нақши но қофилаи ин сафар аст.
Фикри сомон накуни дар раҳи инк,
Ки дар ин марҳала сар дар хатар аст.
Гарчи бас қадри суҳан ҳаст баланд,
Хомуши ҳодии ҳарфи дигар аст.

* * *

Баъди мурдан нишони мо суҳан аст,
Оташи қорвони мо суҳан аст.
Гардад аз вай чароғи мо равшан,
Халафи дудмони мо суҳан аст.
З-ӯ шавад қадри мо магар равшан,
Нури шамъи забони мо суҳан аст.
Мақун, эй гулшанам, ба худ таклиф,
Боғи мо, бӯстони мо суҳан аст.
Фикри маънӣ шудаст фикри маош,
Чӣ кунем? Обу нои мо суҳан аст.
Пеши мо чуз ба нақди хуш маё,
Ки матоъи духони мо суҳан аст.
Баҳри ёрони қадрдон, Ходӣ,
З-ин сафар армағони мо суҳан аст.

* * *

Дар чехраи бешарм нишоне зи ҳаё нест,
Туф бод бар он рӯ, ки дар ӯ оби ҳаё нест¹.
Аз зулли тамаъ раст, ҳар он кас, ки ба кам сохт,
Шаҳрест қаноат, ки дар он номи гадо нест.
Розӣ ба дилозории ёрон натавон буд,
Аз ҳамнафасон, шукр, касеро ғами мо нест.
Ходӣ, чӣ кунӣ шиква шабу рӯз зи ширӣ?
Ҳастат ба асо дастрас, ар қуввати но нест.

* * *

Ба тоқи абруи позат¹ зи хол зог баромал,
Зи рашк дар дили зорам чу лола доғ баромал.
Зи моҳ машъале афрӯхт боғбони баҳорон,
Магар ниғори ман имшаб ба сайри боғ баромал?
Магар зи чехраи чун офтоб парда гирифтӣ,
К-аз оби хичлати худ нола аз чароғ баромал.

1. Албатта бояд дар қофияи матлаъ хатое бонаш.

Ба махфиле, ки набудӣ чу шамъ, Ҳолди махзун
Чунон гудохт, ки дуди дил аз димоғ баромад.

Вазни ин ғазал ҳар ду мисроъ мафъилун фазилотун,
мафъилун фазилотун. Вазни ғазали оянда ҳар ду мисроъ
муфтаъилун фъилот, муфтаъилун фазъ.

Тоби рухани моҳу офтоб надорад,
Бесабаб ин чарх печутоб надорад.
Номаи нуришквараам надонит ҷавобе,
Буд бачо, ҳарфи ҳақ ҷавоб надорад.
Нест ба ҷуз ҳарфи дуёт дар вараки дил,
Дафтари ойина фаслу боб надорад.
Сохтагӣ дар ниҳони машраби мо нест,
Вусъати саҳрои мо сароб надорад.
Роҳати дастӣ тухӣ завол набинад,
Соғи ин бед офтоб надорад.
Тақи ба рӯи ҳасир низ тавон зад,
Хонаат ар фарши моҳтоб надорад.
Қиссаи Ҳодӣ бихон зи сафҳаи ранган,
Ҳарфи ҳамӯшист ин, китоб надорад.

Мирзоазридини Ҳодӣ дар Самарқанд таваллуд ёфта, дар
Бухорову Самарқанд касби камол намуда, дар аввали ҳол ба
дарбори амир Музаффар чаҳор сол ба хидмати нависандагӣ
интиғол варзида, баъд аз он истифҳо долаву узлат ихтиёр
карда, дар Самарқанд ба таълими атфол, хусусан дар хусни
ҳаг интиғол варзида, аз мактаби тарбияш хеле ҷаънони
соҳибкалам расидаанд. Дар таълимгоҳаш тоифаи занон ҳам ба
катори мардон ҳагту савод омӯхтаанд. Баъзе аз он занони
хушнавис ҳоло ҳам дар қайди ҳаётанд, меғӯяд.

Мумоилайҳ дар форсӣ ва туркӣ сухансарой карда, лекин
девои мураттабаш, ки ба ҳагги худ табииз карда будааст,
дар миён нест. Фарзанди рашидаш Муллофаҳриддини Рочӣ
мусаввадаҳои анъоранро аз дастӣ мардум ҷамъ карда, де-
воне дорои тақрибан 3500 байт тартиб дода, дар соли 1331
ҳиҷрӣ дар Самарқанд ҷон кардааст.

Мирзоходӣ «Ливори сухайлӣ» («Калилаву Димна»)-ро
тамоман ба форсӣ назм намуда, лекин нусхаи ин ҳам аз ми-
ён рафта. Китоби мазкурро мехостааст, ки ба туркӣ низ ба
назм дарорад, лекин ба итмом муваффақ нашуда, вафот
кардааст.

ХАЛИФА ОШУРМУҲАММАД ЯКДИЛИ БУХОРОЙ

Аз шуарон миёнаҳои асри 13 ҳиҷрӣ.

Аз «Гуҳфатулаҳбоб»

Соғаркаи шароби таҳури муҳаббатам,
 Оҳанги «Рост» мекунам, ин аст ғайратам.
 Сози «Ироқ»-у «Савти Аҷам» хушнамост, лек
 Гирди «Ҳичоз» сурма кунад чашми барбатам¹.
 Аз барки шиква сабз шавад марғзори дил,
 Метарсам аз рақиб, насозад шикоятам.
 Обод бод хонаи пири муғон мудом,
 Карданд соқинони дараи гармсӯхбатам.
 Бо дӯстон мутеъаму бо душманон ба сулҳ,
 Солори корвони ҷаҳони ғугунватам.
 Эй сарви хушхиром, Хулоро, тараҳхуме,
 Барност аз ҳавои қиёмат қиёматам.
 Ҳичрогнасиби ламъаи хуршед ғанптаам,
 Чуи маҳ намеравад зи чабини доғи кулфатам.
 Нозам ба зӯри бозуи Якдил, ки дар азал
 Шуд қобили таҳаммули бори амонатам.

Аз як баёзи дастнавис

Сафои соъидат паҳлӯ занад бар субҳи ид ин ҷо,
 Зи рашқи орадат меҳр аз шафак дар хун танид ин ҷо.
 Ба марғ аз наъраи «во ҳасрато» зоҳид нашуд фориг,
 Садо гардад дуболо аз зуголи ҷуби бед ин ҷо.
 Нигоҳи шахси тасвир аз тамошо саҳт маҳрум аст,
 Ки шайх аз бешуурӣ чилваи ўро наид ин ҷо.
 Ҷӣ сон бо шуълаи идрок ҳамро гардадам воғиз,
 Намедонам, тали барф аст ё мӯи сафед ин ҷо.
 Зи хиссат анкабутосо макун сомони макрӯҳӣ,
 Мағас дар риштаи омор мегардад қадид ин ҷо.

1. Қофияи ин байт назар ба қавоиди аслия маъюб аст, зеро дар ин ғазал «то»-и соқини моқаблаи мафтӯҳ илғизом карда шудааст. Аммо дар ин байт «то» омадааст. Лекин мутааххирини усмонийён ин ранги қофияҳоро қабул кардаанд.

Фуруғи шаме зулмат мешуморад дидан хаффон,
 Ба рағми рӯшноӣ гӯшаи хилват гузид ин чо.
 Чӣ зухд аст ин, ки аз бедории шабҳо дар ин водӣ
 Ба ранги панша зоҳид хуни халкоро макид ин чо.
 Руъунатиеша баъд аз марг ҳам зинат ҳавас дорад,
 Ки кирми пила з-абрешим кафанворе танид ин чо.
 Тачаллуд оризи аъёни мумкин буд, ман гофил,
 Ки дар ҳар гардиши чашме шавад олам чағид ин чо.
 Барои нурсишам он сарви хушрафтор меомад,
 Ки чашмам ранги кумрӣ з-ингизораи менарид ин чо.
 Зи шавқи позуки мардафкани сайёди айёре
 На танҳо Яқдили шӯрида, чағдин дил танид ин чо.

Боз дар ҳамин замин:

Чӣ хуш, к-аз шони гафлат субҳи огоҳӣ дамид ин чо,
 Сафо ранги кудурат шуст, гам шуд нопадид ин чо.
 Дари ганҷи маориф, к-аш хирад натвон кушуд, охир
 Сарангушти ҳамон хуршеди ирфон шуд калид ин чо.
 Зи охи булбули шӯрида лаъли гунча механдад,
 Ба дӯши нола мебандам аз он бори умед ин чо.
 Макор, эй яъс, андар синаи ман тухми навмедӣ,
 Ки нахли орзу аз бору бар хоҳад ҳамид ин чо.
 Зи бӯи гул суроғи дилбари ноёб мекардам,
 Навид аз корвони нолаи булбул расид ин чо.
 Шаҳодатгоҳи нозаш ранги берангӣ намехоҳад,
 Ки тарҳи сад чаман кардан аз хуни шаҳид ин чо.
 Чӣ найранг аст дар болу пари он тоири ваҳшӣ,
 Ки бо сад парфшонӣ метавон гуфт, орамид ин чо.
 Сари худ мениҳад бар бистари зонуи осоиш,
 Ба пойи ҳар кӣ дар роҳи вафо хоре халид ин чо.
 Аз он хуршеди оламтоб шахсе нур меғирад,
 Ки чун моҳи нав аз рӯи адаб гардад мурид ин чо.
 Хаёлам сафҳа рангин мекунад имшаб, намедонам,
 Магар ҳамчун рағи гул решаам дар хун давид ин чо.
 Шукуфтаи кард гул аз гунҷаи сарбасти Яқдил,
 Насими субҳи инрат аз кадомин чо вазид ин чо?

Яқдил аз арбоби тасаввуф аст. Хамаи ашъораш бар мазоки ин тоифа ва ба услуби ёдил воқеъ шудааст.

Қисми дувум тамом шуд.

Ихтор аз ҷониби ҷамъкунанда:

Дар қисми дувум аз ашхосе, ки нақли намунаи адабии эшон илтизом карда шуда буд (то дар тазкираҳо ва берун аз тазкираҳо), тақрибан чаҳорсад нафар, ки номи шоириро бардоштаанд, ба назар даромад. Лекин аз баъзе ашъори қобили нақл ба даст надаромад, маълумоти баъзе арзандаи арз набуд ва баъзеро осор ҳарчанд васатулҳол буд, аммо ба нақлаш дароз кардани китоб аз ҳаҷми мафруз муносиб дида нашуд. Бинобар ин ба нақли намунаи осори ҳамин 131 нафар иктифо рафт. Ҳамин порчаҳоро намунаи савияи адабии ин давра метавон шумурдан.

С. А.

ЯК-ДУ СУХАН ДАР БОРАИ ҚИСМИ СЕВУМ

Қисми севуми ин маҷмӯа, чунончи аз ин пеш ваъда карда шуд, муинтадил бар намунаи адабиёти нави тоҷик хоҳад шуд. Ин қисм адабиётгера, ки мо дар садади нақлаш ҳастем, нава гуфтаи нисбат ба адабиёти кӯхнаи сирф аст, вагарна услуб, тарзи баён, ифодаи афкор кардан дар зимни касида, газал, китъа, рубой ва амсолаш ва риояти вазну қофия бар ваҷҳи акмал, муболиға, таъбеҳоту саноъи лафзия айнан ба тарзи кӯхна аст, (илло нодиран) таъхо мавзӯи филҷумла тоза аст.

Ин маърузот нисбат ба манзумот аст. Аммо дар қисми мансурот хеле порҷаҳои ҳақиқатан навро мутолиа хоҳем кардан. Ҳарчанд Аҳмад-маҳдуми Доһин (1242 – 1314 ҳиҷрий) дар боби адабиёти мансура хеле роҳи наву услуби тозаро ба илҳоми дахову истеъдоди фиррии худ эҷод карда, лекин ин равиш то соли 1905 милодӣ, яъне то инқилоби нахустини Русия шояд нашуда буд. Вақте ки инқилоби мазкур ба нукуъ омада, омадшудӣ рӯзномаҷоту китобҳои тоза дар Бухорову Туркистон умумият гирифт, соҳибқаламони тозанавис ҳам ҷо-ҷо сар бароварданд. Бинобар ин мо сарӣ таърихи адабиёти нави тоҷикро 1905 қарор додем.

Аз 1905 то 1917 мавзӯи адабӣ ба эътибори умумият ватан, миллат, дин, илму маориф буда. Таъшиқ ба муқобили ҳукумати мустақилда зимнан ҳуҷум ба уламо сароҳатан аз мавзӯҳои муҳимман ин давра ба шумор мерафт, аммо адабиёти ба эътибори мавзӯи инқилобии ҳақиқӣ баъд аз Инқилоби Укгабр қадам ба майдон ниҳод.

Бинобар ин мо ин қисмро ба ду ҳисса ҷудо кардем: ҳиссаи якум – 1905-1917; ҳиссаи дувум – 1917-1925, яъне то имрӯз.

*12 августӣ 1925,
С.А.*

АБДУРРАУФИ ФИТРАТИ БУХОРОЙ

Таваллуд 1304 ҳиҷрий.

Ҳарчанд аз 1905 сар шуда дар ҷароҳати хориҷа мақолати форсӣ аз тарафи тоҷикон ба қалам омад, чунинки Мирҳон Порсолода ба «Ҳаблудмати» менавишт ва аз тарафи Маҳмудхочан Бехбудӣ ва дигарон китобҳои мактабӣ таълиф шуд, аммо ранги адабиёти нав гирифтани забони тоҷикӣ дар насл аз Абдуллауфи Фитрат оғоз меёбад.

1) «Мунозира»

Фитрат соли 1329 х.к. – 1910 м. барои таҳсилти улум фироран азими Истанбул шуда, ҳам дар он сол асарҳои якуми «Мунозира»-ро навишта, нашр кард. Дар «Мунозира» иншои ҷаҳиду қадимро тасвир намуда: Гуё ки мударрисе аз мударрисони Бухоро аз роҳи Ҳиндустон азими Ҳинҷоз мешавад ва дар он ҷо бо як нафар фарангӣ дар бораи мақотиби қадимау ҷаҳида мунозира менамояд. Табиӣ, мударрис дар натиҷа мулзам мешавад. Ба ин восита хубии ҷаҳид аз қадим собит мегардад.

Дар муқаддима навишта:

Муқаддима

«Ҳамватанони азизам, миллати наҷибан Бухоро роишуда намоҳад буд, ки мулдатест ихтилофи ҷаҳиду қадим, ки мабдаи ба ҷуз иштибоҳкорию фасолаиғезии баъзе хониҳои миллати ҷири дигар нест, ватани муқаддаси моро фаро гирифта, ҷамоати муттаҳидан аҳолиро ба унвони ҷаҳиду қадим ду фарқа ва ҳар қадомро нохушинуи онӣ дигар намуда!

Балехист, ки сабаби умдан хорию харобии мусулмонон нест, магар ҳамин ихтилофоти бемаънӣ! Бинобар ин ҳар кӣ худро ҳодими дини мубини ислом медонад, мекӯшад, то ин ихтилофи хонабарандозро аз миёни мо бухоронҳо бардорад.

Банда ҳам яке аз солмони ин маслаки муқаддас будам. Дар ин айём бо ҳикоят тасодуф кардам, ки мушамил аст бар мунозираи як нафар мударрисии бухороӣ, ки азими ҳаҷ буда, бо як нафар фарангӣ дар Ҳиндустон дар бораи усули ҷаҳиду қадим. Аз он ҷо ки ҳикояти мазкура ин масъаларо

ба таври акмал ҳал намуда буд, хостам, ки ўро ба сурати як рисола, аммо ба таври муҳовараи бухороиён тартиб дода, наспр намоям. Шояд бад-ин васила ҳамватанони мухтарамии ман аз ҳақиқати масъалаи матраҳшуда тарки ихтилофоти бемавҷӯро гуфта, ҳама билигтифоқ ба тариқе, ки ҳақ аст, иқдом намоянд».

Дар ин китоб мударрис дар авали қор бисёр дурушт меояд. Ҳеч чизро намефаҳмад ва фаҳмидан намехоҳад, мусоҳибаширо як мардакаи қофири беилму дониш мепиндорад, истихзо мекунад... Дар натиҷаи чараёни табиии мунозира дар охир мударрис мегӯяд: «Шумо хуб марди донишманде будед, воқиятан тамоми дарлҳои ватану миллати моро ёфта, илочашро ҳам некӯ баён намудед. Зотан мо низ дар бораи ин ки аввалин наҷотдиҳандаи мо илм аст, муҳолифат надорем. Интибоҳи мо дар мактаби ҷаҳид ва таҳсилу улуми ҳозира буд, ки инро ҳам бо қамоли ҳубӣ рафъ намудед. Аз мусоҳибати шумо зиёда масрур гардидам. Ақилу мураҳхасӣ меҳохам. Фарангӣ — Худо хофизии шумо!»

«Мунозира» дар замони худ бисёр таъсири хубе кард. Аз як тараф муҳолифинро аз ҳоби гафлат нимбедор карда, ба тақфири ду-се нафар осон-осон аз пой наҷотдони усули ҷаҳидро филҷумла имо намуд. Аз тарафи дигар синфи аяому ҷавононро ба тарафи усули ҷаҳиди қашида, инқилобе дар афкор овард.

«Мунозира» 42 сафҳа буда, дар Истанбул ба соли 1327 аз тарафи соҳиби асар наспр шудааст.

2) «Сайҳа»

Асари дувуми Фитрат «Сайҳа» аст. «Сайҳа» дорои 16 саҳифаи кӯчак буда, муштамил бар панҷ ғазал ва шаш банд таркиббанд аст.

Ғазал аз «Сайҳа»

Эй модари азизи ман, эй хиттаи Бухор,
Эй бо ту ифтихораму в-эи бо ту эътибор.
Эй кӯҳи илм, баҳри шаҳомат, фазои файз,
Саҳрои маҷд, боғи ҳунар, соҳаи виқор.
Арши шараф, сипехри саодат, бихишти адл,
Лавҳи сафо, ситоран из, бурҷи иқтидор.
Рӯҳӣ, ҷаро ҷу қолбади мурда мондаӣ
Зери суми сутури ду-се души нобакор?

Аршӣ, валек хоки чаҳонӣ ба чапми ман,
Имрӯз дар заминату бинам фигола зор.
Охир, на дар бинои адолат будӣ асос,
Охир, на дар асоси мурувват будӣ мадор?
Эй он ки аз ту буд қароре замонро,
Баҳри чиат замона чунин қард беқарор?
Уммедгоҳи халқи чаҳон будӣ, хол чист?
Аз ҳар касе барои чӣ гаштӣ умедвор?

Аз «Сайҳа» Таркиббанд

1

Эй боди сабо, сӯи мани зор навидӣ,
Якбора чӣ шуд, к-аз мани ғамнок рамидӣ?
Чуз зикри накӯи ту набурдам ба забон ман,
Боре ту бигӯ, аз мани мискин чӣ шунидӣ?
Ту сахнаи ҷавлонгаҳи ҳар хавфу раҷой,
Ту соҳаи мазруъаи ҳар биму умедӣ.
Бӯе набарад аз гули максуд ба олам
Он кас, ки ту дар коҳи димоғаш навазидӣ.
Вобастаи занҷири тааллум бувад он зулф,
К-аз лутф ту рӯзе ба ҳавояш напаридӣ.
Ку он ки зи по монду ту дасташ нағирифтӣ?
Ку он ки ба раҳ хуфту ту нозаш нақашидӣ?
Маънос нарафт, он ки ту рафтӣ ба ризояш.
Маҳрум намонд, он ки ба вақташ ту расидӣ.
Бас рӯҳи аламнок, ки гаштӣ ту муъинаш.
Бас қалби пароканда, ки баҳраш ту давидӣ.
Охир, суи мо низ, Худоро, назаре кун,
Боз ой, барои дили мо ҳам сафаре кун.

2

Бинмо саҳаре азми тавофи ватани ман,
Ах-ах, чӣ ватан сачдагаҳи чоғу тани ман.
Ҳам маъмани осоишу иззу шарафи ман,
Ҳам Каъбаи ман, қиблаи ман, ҳам чамани ман.
Он к-аз ғами опуфтагини ҳоли харобаш
Оғушта ба хун асту хароб аст, тани ман.
То панҷаи зулми дигарон дод харошаш,
Чок аст зи сарпанҷаи ғам пирахани ман.
Он к-аз пайи тахлиси гиребони ҳаёташ
Дераст фиголаст ба дӯшам, кафани ман.

Рая, чабхан табчил фуру мол ба хокан,
Зан бӯса ба девору даран аз даҳани ман.
Аввал бирасон аз тарафам арзи дуоро,
В-он гаҳ бинамо лобаву баргӯй: «Бухоро!»

«Сайха» дар Истанбул дар соли 1329 аз тарафи муҳарриранд нашр шудааст.

3) «Баёноти сайёҳи ҳиндӣ»

Асари сеюми бародар Фитрат «Баёноти сайёҳи ҳиндӣ»-ст. Дар ин китоб аҳволи умумияи Бухоро бо овардани мисолу намунаҳо тасвир меёбад. Муҳаррир дар ин маъсала ҳар чӣ мегӯяд, аз забони сайёҳи ҳиндӣ мегӯяд: Гӯё як нафар сайёҳи ҳиндустонӣ Бухорову музофотанро саёҳат мекунад, бисёр воқеаҳоро мушоҳида менамояд. Натиҷаи машҳудоти худро ба шакли китоб меаиндозад.

Дар муқаддима аз забони сайёҳи ҳиндӣ навишта шудааст: «Чанд сол пеш аз ин яке аз мардуми Бухороро дидам ва аз ҷигунагии аҳволи ин шаҳр пурсидам. Он қадар малҳум сано гуфт, ки аз он дам эътиборан зиёрати он шаҳро ваҷибаи зиммаи худ шумурдам, то ҳамин сол фурсатро мусоид ёфтам ва ба азми мақсади худ шитофтам. Дар аснои роҳ ҷиҳзи қобили зикреро надидам, то ба дохили шаҳр расидам. Дар зарфи чанд моҳ аҳволи Бухорову бухороиёнро тадқиқ кардам ва ба аксари қорҳои инҳо воқиф гаштам. Ёо қамолӣ бадбахтӣ метавон гуфт, ки бухороиҳо на танҳо бо заволи умумии олами ислом интироқ варзидаанд, балки баъзе аз тавоифи исломиро низ ба мағоки гафлат қапидаанд.

Пеш аз ин ки ба тафсири ин саёҳат шурӯъ намоям, лозим аст, ки фикри иҷмолиро, ки аз ин саёҳат дар бораи Бухорову бухороиён ҳосил кардаам, навишта, қориёни муҳтарамро иҷмолан ошнои аҳволи эшон гардонам:

Ҳамагӣ мардумони Бухоро се қисманд: уламо, умаро ва фуқаро. Дар ин ҳо аҳволи ҳар қадоми инҳоро иҷмолан зикр менамоям:

Уламо

Маълум аст, ки Бухоро дар замони собиқ уламои мутабаххир ва фузалои муқаддир хеле мерасонид. Ҳар рӯз як Ђӯалӣ, Форобӣ, Муҳаммад ибни Исмоили Бухорӣ ва

Улутбеки дигареро ба майдонӣ мусобикат медавонид. Ба ин восита овозаи шарофати худро овозаи гӯши ҷаҳониён мегардонид. Қариб дусад сол мешавад, ки қимати алияи худро гум намуда, пас аз вуруди Мирзочони Шерозӣ уламои Бухоро ба хондани ҳавошӣ, ки иборат аз тадқиқи алфоз аст, майл карда, кам-кам он қадр ба ривочи ин таҳсили бефоида кӯшидаанд, ки номи таҳсили фоиданокро ҳам аз хогири худҳо баровардаанд. Соири туркистонӣҳо низ, ки таҳсили худро дар Бухоро мекарданд, бо бухоронӣҳо муштарақан ба магоки ҷаҳлу гафлат афтада, оқибат ситораи осмони маданият, саҳифаи мунаввари китоби инсоният, яъне Туркистонро ба ҳолате, ки забони дӯсту гӯши дунман аз гуфтану шуниданиш мешармад, мубтало намудаанд.

Чамъоае, ки имрӯз аз улуми ҳақиқия чизе надорад, биет сол таҳсил, биет соли дигар дарегӯй карда, баъд аз он ба мансаби муфтигӣ расида, боз мутолиаи кутуби арабияро мушқилу худро ба истиъмоли фикҳияи форсия маҷбур медонанд, мақоми ҷалили рӯхонияти Бухороро гирифтаанд. Ин чамъоа амрҳои илоҳиро тобиғӣ раъю максими худ доништа, ба рағбе ки хоҳанд, оят тафсир мекуванд, ҳадис мебофанд. Чунончи дар мавқияиш ҳам тафсилян менависем, дар ҳолате, ки худашон иртиқоби ҳар гуна зулму гуноҳро мекунанд, ҳамеша менишинанд, то авоми бечораро ба андак гуноҳе кофир гуфта, зери лағад бигиранд. Ҳамин чамъоа аз тарафи ҳамагӣ авқофи Бухороро аз ғайри шартӣ воқиф пӯши ҷон менамоянд. Аз тарафи дигар аҳолии мискин, ки номи таҳсили фоиданокро ҳам напунидаанд, буду нобудӣ худро ба номи шогирде фидои онҳо месозанд.

Умаро

Ин фирқаи мудҳиша фақат ба дастҳои як бахти бешуур савори саманди ҳукмронӣ гашта, бо саргармии тамои мол, ҷон, ирз, номус, шарафу осони раъияти бадбахтро поймол менамоянд. Ҳайати умумияи ин ҳокимони пуриктидор аз ду тоифа, ки ҳеч вақте шӯни эътимоди ҳеч касе намегарданд, фароҳам расида, қисме ҳокимзодагони ҷохил, ки ҳангоми ҳукумати надар ба анвои сафоҳату бебоқӣ маинпат карда, аз тамоми ҷазили инсонӣ, ҳатто аз ҳатту саводи зарурӣ ҳам бебахра мондаанд, қисме ҳам аз тоифаи аттору баққол ки саодати дорайнро ба шикампарварӣ мунҳасир ва таҳсили илму фазро фазлаи вазоифи инсонӣ

медонанд, ба ҳам омада, ҳар қалом ба василаи ачибе ба маротиби олияи ҳокимӣ расидаанд.

Ин азизон мактаб надидаанд, қавонини ҳукмрониро напунидаанд, одобу маросими маъмуриятро намедонанд. Миллат ҷӣ сон таракқӣ мекунад, мамлакат ҷӣ гуна маъмур мегардад, хизонаи давлат ҷӣ тавр обод мешавад, аз хотирашон нагузашта. Вазифаи як ҳоким биннисба ба раиҷат ҷист, ҳукуки раиҷат ба ҳоким қадом аст, абадан напунидаанд. Лекин ҳамин ки номзади як вилоят шудаанд, машпури ҳукумати он чоро бароти оташи дӯзах ё тазкираи ямоғарӣ шидошта, бо ҳаман атбоъу дӯстони худ монанди ланҷари бало ба он сарзамин фуруд омада, аз аҳолии бадбахти он ҷо ҳар ҷӣ нафсашон хоҳад, мегиранд ва ба хазинаи хазрати подшоҳ ҳам ҳар ҷӣ инсофшон қабулал, месуноранд. Қасе низ боиси ин дарёғирию катрабахширо аз онҳо наменурсад.

Аҳоли

Ин бечорагон айбе надоранд, аз ҳар ҷиҳат мустаъиданд, фақат ҳамин қадар ҳаст, ки «намедонанд». Ҳоло хуб аст, тафсили аҳолии инҳоро ба зимни мақсад ҳавола карда, шурӯъ намоям».

«Сайёҳи ҳиндӣ» бисёр дардҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва иқтисодии Бухороро ташир мекунад, фақат ба забоне, ки аҳолии одии Бухорову тоҷик ба осонӣ мефаҳмад. Воқеъаҳоеро тасвир менамояд, ки аҳолии Бухорову музофоташ амсоли онҳоро дар аҳди амирон ҳаррӯза меиданд.

«Баёноти сайёҳи ҳиндӣ» дар 128 саҳифа дар соли 1330 ҳиҷрӣ дар Истанбул таъ ёфтааст.

4) «Раҳбари наҷот»

Асарии ҷаҳоруми Абдурауфи Фиграт «Раҳбари наҷот» аст. Дар ин китоб ахлоқи иҷтимоӣ ба ҳис меёбад. Дар саҳифаи 212 дар бораи вазифаи навиҷа менависад: Баъд аз навиҷгони байти машҳури «Бани Одам аззои якдигаранд...»-и Шайх Саъдӣ мегӯяд:

«Ҳеч шубҳа нест, ки одамиён ба ҳар динию мазҳабе ва аз ҳар қавмею миллате ки бошанд, фарзандони як падаранду афроди як ҷинс, ба иборати дигар бародарони якдигар ҳастанд. Пас, лозим аст, ки бидуни қайду шарт бо ҳамдигар муҳаббату шафқат дошта бошанд, яъне дар миёни худҳо ухуввати умумияро барпо намоянд. Саодати дунявияи ба-

шарро бе таъсиси ухуввати умумия камоле нахоҳад буд. Лекин одамиён аз ҳазорҳо сол то бал-ин тараф гоҳо ба тақозои ихтиросоти ҳайвония ва гоҳо ба шумии ғалати муҳокимот робитаи умумияро бурида, бинон ухуввати ба-шарияро вайрон намудаанд. Дарё-дарё хуни бародарони худро дар хок мерезанд, ҷаҳон-ҷаҳон хонаи ҳамҷинсоии худро вайрон менамоянд ва ҳанӯз ҳам чунончи бояд, пу-шаймон нагардидаанд, балки ҳар рӯз аз барои таҳриби хо-нумони якдигар асбоби тоза ихтироъ намуда, башариятро ба сӯи як таҳлукаи сахте мекашонанд. Бале, сабаби ин бародаркушиҳои ҷандиҷазорсолаи одамиён ду чиз аст: 1) Ҳирс; 2) ғалати муҳокимот.

Мухорибаҳос, ки аз бидояти хиркат то альюн ба вуқӯъ омадааст, ё аз барои мамлакаттирист, ё аз роҳи ихтилофоти динӣ ба фикри гирифтани мамлакати якдигар ҳарб кардан ва хуш миллионҳо афроди оламиро рехтан ба ҷуз хирсу оз чизи дигар нест. Аммо ба сабаби ихтилофоти динӣ ҷанг кардан ғалати муҳокимот аст, зеро маълум аст, ки дин ба-рои таъмини саодати башарист. Одамиён агар лағоми тақлидро аз ғардани иродати худ бурун андохта, аз рӯи қаноиди илму ақл тафаккуру муҳокима намоянд, динеро, ки ғоиданоктар аст, шинохта, қабул хоҳанд кард ва ба ин қалар худкушиҳо сабаб нахоҳанд шуд. Ин ҳам муқаррар аст, ки хирсу ғалати муҳокимот ҳарду инвз нуксони одамиён аст. Бани навъи башар то забуни хирсу асири тақлиданд, муҳол аст, ки ухуввати умумияро дар миёни худҳо таво-нанд таъсис намоянд. Аммо вақте ки ноили камоли ҳақиқӣ ғаштанд, ҳақро аз ботил, нафъро аз зарар фарқ карданд, ҳештанро аз тасаллутӣ хирсу оз ва аз асорати тақлиду таас-суб ҳаҷосӣ бахшиданд, он вақт ухуввати умумияро мумкин аст, ки дар миёни худҳо барпо намоянд. Инак нуктаи охи-рини саодати дунявӣ ҳамин аст, ки саодати умумист...»

«Раҳбари пачот» дар 224 саҳифа дар соли 1915 милодӣ дар Ленинград аз тарафи Музими Бухорӣ нашр шудааст.

5) «Оила» ё худ вазоифи хонадорӣ

Асари панҷуми бародар Фитрат «Оила» аст. Дар ин ки-тоб мувофиқи исмиаш роҳи интизоми оилаву вазоифи хонадорӣ баҳс меёбад. Дар дебочаи ин китоб навишта:

«Мелонем, ки одамиён маданияттабъанд, яъне ба ҳукми табиат муҳтоҷанд, ки ба шакли як қабила ва ё ба сурати як

қавм иҷтимоъ карда, тамоман дар сояи муовинати ҳамдигар зиндагонӣ намоянд. Ҳар кас ки аз доираи ҳамин қонуни табиӣ қадам берун гузорад, яъне орзуи уълати ҳақиқӣ намояд, бешубҳа маҳву нобуд хоҳад гардид. Раъйи уламон таърих бар ин аст, ки одамиён дар ибтидои халқ шудан зарур будани иҷтимоъро наметонистанд. Бинобар он монанди ҳайвонҳои ваҳшӣ танҳо зиндагӣ мекарданд ва аз зиндагонӣ бисёр зарар мелиданд, ҳам дар зери бори гарони мушкило-ти табиия ва ҳам дар муқобили ҳайвонҳои даранда ғайр аз ҳалок шудан чора надидаанд, ба мурури айём лозим будани иҷтимоъро фаҳмиданд. Аввалин иҷтимоъе, ки карданд, иҷтимоъи оила, яъне иҷтимоъи аҳли байт буд. Иҷтимоъи аҳли байтро охиста-охиста тараккӣ доданд, иҷтимоъи қабила ва иҷтимоъи қавм низ дар миёнашон пайдо гардид. Инак, аз ҳамин муқаддима доништа мешавад, ки танкили оила, яъне иҷтимоъи аҳли байт, ба иборати дигар, таъсиси хонадорӣ аввалин пояи маданияти бани Одам будааст.

Мебинем ва мешунавем, ки одамиён дар ҳар ҷое ҳар вақте ки ба сурати як қабила ва ё қавм иҷтимоъи зиндагӣ карда бошанд, барои таъмини осоиш ва ҳифзи ҳуқуқи якдигар низомею қонун тартиб дода, ҷорӣ намудаанд ва аз рӯи он қонун амал карда, ба бахтёрӣ содат расидаанд ва ҳамин ки дар миёнашон бетартибӣ роҳ ёфтаву беиғтизомӣ пайдо шудааст, ломуҳола маҳву нобуд ва ё ақалан безътибору залил гардидаанд. Ин ҳодиса ҳам табиӣ ва ҳам зарурӣ, зеро одамиён таъан манфиатдӯстанд, ҳамин ки чанде аз инҳо як ҷо ҷамъ шуда, гузарон намуланд, ҳар кас ба ҳукми ин ки асири манфиати худ аст, мехоҳад, ки ҳуқуқи дигареро таҷовузу ғасб намояд. Патиҷан ин таҷовузу ғасб албатта беосудагиро беиғтизомист ва самаран инҳо ҳам бешубҳа маҳву нобудист. Инак, аз барои ҳамин таҷовузу ғасб албатта қонун даркор аст.

Ҳоло ба мавзӯи аслии ин рисола, ки оила аст, бармегардем: Оила иборат аз шавҳару зану фарзанд аст. Ба иборати дигар оила иборат аз қасоне, ки дар як ҷову дар таҳти раёсати як шахсе зиндагӣ доранд.

Аз ҳамин таърифҳо доништа шуд, ки оила низ иборат аз иҷтимоъи чанд нафар одамай будааст. Аз он ҷо, ки ҳар қадоми инҳо ҳам одамад ва бинобар он асири манфиати худанд, мумкин аст, ки яке ҳуқуқи дигареро таҷовузу ғасб намояд. Пас, барои пешгирии ҳамин таҷовузу ғасб дар миё-

ни афроди оила низ конуне лозим аст. Хукамои қадим дар ин боб хеле кӯшишҳо карда, қонунҳо вазъ кардаанд, ки ҳайати умумияи онҳоро «Тадбири манзил» меноманд.

Дар дунё ҳеч қавме нест, ки толиби саодату иззат набошад. Саодату иззати ҳар миллат вобаста ба роҳату интизом дохилии он миллат аст, ки дар он ҳам бе роҳату интизом оилаҳои он миллат сурат надорад. Дар ҳар ҷо, ки муносиботи оила боқуввату интизом аст, мамлақату миллат низ қавми муқтазам хоҳад буд. Ҳар гоҳ, ки мардуми як мамлакат ба сабаби бадахлоқию пастфитратӣ ба муносибот оилаи худро сусту беинтизом намудаанд, даст аз саодати он миллат пустан ва балки дил аз ҳаёти он қавм бардоштаи лозим аст. Ин аст, ки хукамои ҳозираи Фаранг низ доиман барои интизому роҳати оилаҳои миллати худ мекушанд, дар ин хусус садҳо китоб навишта, наспр мекунанд...

«Оила» дар 192 сафҳа ба соли 1916 дар Боку аз тарафи Мирзобдуллоҳи Муқими Бухорӣ наспр шудааст.

6) «Муслмонони дорурроҳат»

Асари наспи форсии бародар Фитрат тарҷумани «Муслмонони дорурроҳат» ном румони таърихӣ ва ҳиссиет, ки Исмоилбек Гаспаронский муҳаррири рӯномаи «Тарҷумон» дар Бөгҷарой ба забони туркӣ таъбу наспр намуда буд. Аз оғози ин китоб варақеро барон намуна накл менамоем:

Оғоз

Имрӯз бо дӯстоне, ки дар Порис доштам, видео намуда, ба аъзи зиёрати балдан Андалус, ки дар замони қадим ҷавлонгоҳи бузургони уламои ислом буд, омодагӣ дидам. Фардо ба номи дӯсти дилнавозам Маргаритхонум як видеонома навишта, савори оташроба шудам. Аз Порис баромада, ба сӯи кӯхистони Пирине роҳӣ гаштам. Кӯхистони Пирине сарҳади мамлақати Фаронсау Испаниёт. Ҷониби шарқии Фаронса ва ба тарафи ғарбии Испаниёт, яъне Андалус мебошад. Фаронса хеле китъаи бихиштиамунест, боғу бӯстонҳо, хиёбону майдонҳои аз қамолати латофату азамати тамошобинонро ашгушти таҳайор мегазонад.

Ҳангоме ки бо оташроба сар то сари ин мамлақатро тай мекардам, нигоҳам то қувват дошт, ба ҳар сӯ медавид, бинои харобею замини беҳосилеро намедид. Худ ба худ мегуфтам: Илоҳӣ, ҷӣ саодатест, ки ба ин миллати ғаюр эҳсон

намудай. Дар муддати чихолу се соат ба нуктаи охирини Фаронса расида, дохили замини Испониё шудам.

Бочғирони давлати Испониё асбоби роҳи маро тафтиш намуданд. Яке аз бочғирон пурсид:

— Магар шумо аз арабҳои мағрибӣ ҳастед?

Ман: — На, балки аз аҳли Тошкандам.

Бочғирҳо: — ... Аз китъан Туркистон... хаёли кучо доред?

Ман: — Испониё.

Бочғир: — Он ҷо барои тиҷорат меравед?

Ман: — На, барои зиёрат.

Бочғир: — Аҷабо... дар мамлакати мо ҷӣ зиёрате ҳоҳед кард?

Ман: — Ҳопо... мамлакати шумо дар назди мо мусулмонон маъқули бузургс дорад. Мо ин китъан маъмураро «Анджус» меномем. Ин мулкро гахвораи маданияти исломии мешиносем, бирои алайҳ сазовори зиёрати меконем.

Бочғир: — Бале, дар мулки мо ханӯз осори исломия, ки тобни зиёрат бошад, маъқул аст. Хуш омадед! Дар роҳи оҳан бисёр истодан намепавад. Агар фурсат мебуд, шуморо меҳмон мекардам. Шумо аз мусофирони подир-увҷудед, дар ин мулк эҳтимол, ки ғайр аз шумо мусофири тошкандӣ пайдо намепавад...

«Дорурроҳат» дар 87 сафҳаи бузург ба соли 1915 дар Ленинград аз тарафи «Китобхонаи маърифат», ки дар Бухоро таъсис ёфта буд, таъбу нашр шудааст.

— 2 —

ҲОҶӢ САӢӢИДАҲМАДҲОҶА СИДДИҚИИ АҶЗИИ САМАРҚАНДИ

Таваллуд 1282 ҳиҷрӣ.

Осори муҳимман Аҷзӣ мантума аст. «Муколаман фучоъия» ном як асари мансур нависти бошад ҳам, таъбу нафтиаву мутолиаати муваҷҷаб напулдааст. Аз осори мумоилайҳ намунаворе нақд менамоем:

1) «Миръоти ибрат»

Шоир дар ин маснавӣ ҳоби худро тасвир мекунад; гӯс ки дар олами хоб ба олами маданият меафтад, ба шире вомехӯрад, шир аз аҳволи Самарқандии менирсал. Дар

ҷавоб Самарқанду аҳолияшро ба ранге, ки зоҳирбинони аз дунё беҳабар ақида доранд, тасвир менамояд. Тўтне, ки дар он маҷлис ба қафасе андохтаву ба дарахте овархта буд, ба суҳанони ин хандан истихло мекунад. Хулоса, нахустин пир, ва он ғаҳе тўтӣ нуқсоноти илмӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии Самарқандро ба далояли зоҳира исбот менамоянд ва шир бад-ин ҳол давом кунанд, оқибаташ ҷуз ҳалок дигар ҷиз побудашро баён мекунад.

Шоир баъд аз дебоча менависад:

Қазоро як шабе дар бистари ноз
Қашидам чома, хуфтаи кардам оғоз.
Чу оху рам гирифт аз ҷанми ман хоб,
Димоғ аз хушкӣ чун саҳрои беоб.
Ба маҳди арз он тифли шаби тор
Зи шири мохтобе буд саршор.
Қавоқиб зинатафзон фалак буд,
Ту тўӣ, субҳан хайли малак буд.
Зи беҳобӣ зи роҳи бекарорӣ
Маро шуд кор бас қавқабуморӣ.
Ба ҷойе хуфта, олам мезадам тай,
Тасаввур менамудам Рум то Рай.
Ғаҳе дар Миер будам, ғоҳ дар Шом,
Ғаҳе дар бистар андар фикри ором.
Равон з-андеша ҳар сӯ реша чолок
Ба сони решаҳои бепа дар хок.
Ба ёди хоб ман чун ташнаи об
Назар медрӯхтам андар раҳи хоб.
Фурӯ шуд мохтобу шуд шаби тор,
Ману дар хештан нечида чун мор.
Қубайли субҳу наздики саҳар шуд
Ба бозори сарам савдо дигар шуд.
Магар нўшид ҷанмам чомаи хоб,
Аҷабҳо дидам аз хангомаи хоб...

Дар хотимаи ин маснави менависад:

Назар бар ҳоли олам боз кардам,
Ба ҳар кас ин суҳан оғоз кардам.
Ба тарғиби улум эълон намудам,
Зи ған тавсифҳо ҷандон намудам.

Забони русро тавсиф кардам,
 Барои хонданаи таклиф кардам.
 Халоиқ ҳарфи ман эҳмол карданд,
 Чу дидам, хешро помол карданд.
 Гирифтаи хомаро бар даст дардам,
 Шурӯи назми ин афсона кардам.
 Кунам исбот то ҳосияти илм,
 Халоиқро шавад то рағбати илм.
 Касофатҳои подонӣ намудам,
 Чаҳолат чист? Нуксонан кушудам,
 Биғуфтам, ҳар чӣ нуксон дар миён буд,
 Ба ин афсона гуфтам асли мақсуд.

«Миръоти ибрат» дар 20 саҳифа ба соли 1331 ҳиҷрӣ дар Тифлис аз тарафи муаллим Шақурии Самарқандӣ таъбу нашр шудааст.

2) «Анҷумани арвоҳ»

Маснави дувуми Аҷзист. Дар ин манзума 176 ки шоир нас аз адои ҳаҷ воридаи Миср менавад. Аз он ҷо ба маҷлиси истихзори арвоҳ воҷеҳурал. Арвоҳи амир Музаффар – подшоҳи Бухороро ҳозир кунонида, бо ӯ мусоҳиба менамояд. Ӯ нуксоноти худ, фасоди аҳли дарбор ва бадкорихон уламои аҳли худро нақл мекунад.

Дар ин маснави ба тавсифи Миср мефармояд:

Чӣ Мисре дар қанори Нил бариоет,
 Саросар шакли хубу тарҳи зебоет.
 Иморатҳо баланд истода аз санг,
 Шуда аз чурми онҳо осмон танг.
 Шашу панҷ ошён ҳар як иморат,
 Чӣ хушрангу чӣ зебо шаклу ҳайат.
 Манору масҷид аз ҳар сӯ намудор,
 Ба ҷойи гул расосанг¹ бурда бар қор.
 Зи санги кӯҳ ганга кӯчаҳо фарш,
 Малак тавсифи ӯро бурда то арш.
 Мадораш ҳар кучо дорулфунунҳо,
 Аз онҳо ганга беруи зуфунунҳо.
 Ба фанну илм ҳар як бӯалиранг,
 Қунад бал дар фунун аз Бӯали нанг.

1. Расос – қалъагӣ, қалъа, қалъ.

Тромво, кунка беруи аз шумора,
Фишонда суръати сайран шарора.

«Анҷумани арвоҳ» дар 22 саҳифа ба соли 1331 ҳиҷрӣ дар Тифлис аз тарафи муаллим Шақурии Самарқандӣ нашр шудааст.

3) «Айнулааб»

(Матбуъ дар Самарқанд, 1334)

Аз осори Сиддикии Аҷзӣ «Айнулааб» ашъори туркист, лекин дар охираш чанд порчаи форсӣ илова шудааст. Аз он ҷумла дар ҳаққи касоне, ки ба сабаби «Анҷумани арвоҳ» мумоинайхро тақфир карданд, ин рубоиро навиштааст:

1

Куфрам ба даҳони халқ зоҳир нашавад,
Кофиркуни ман аҷаб, ки кофир нашавад.
Ман ҳамчу мукаффирон мусулмон нашавам,
То ҳамчу ман он ҷамоъа кофир нашавад.

2

Ҷамъе, ки маро ба айбу нуқсон бинанд,
Он айб ба шаъни хеш ғиҷхон бинанд.
Онҳо, ки маро ба зуъм тақфир кунанд,
Рӯзе худро чу ман мусулмон бинанд.

3

Умрест ба ростӣ сабак мехонам,
Олӣ дарсе дар ин варақ мехонам.
Аз ҳақгӯй забон кашидан куфр аст,
То ҷон дорам, каломи ҳақ мехонам.

Асари дигари Аҷзӣ «Ганҷинаи ҳикмат» аст, ки намунаи он дар қисми дувуми ин маҷмӯъа нақл ёфт.

— 3 —

РЁЗНОМАИ «БУХОРОИ ШАРИФ»

Асари муҳимме, ки дар соли 1912 ба забони форсӣ ба майдон қадам ниҳол, рӯзномаи «Бухорони шариф» буд. Ин рӯзнома дар зери дасти таҳрири Мирзоҷалол Юсуфзодаи Қафқозӣ аз 1912 ёздахи март то 1913 дувуми январ яксаду панҷоҳу се адал баромада, баста шуд. Афсӯс, ки нусхаҳои

мудаввони ин рӯзнома дар дастам нест, то ки шорчаҳои на-
муна нақл намоям. Ташхо шумораи дувуми ин ҷароҳиро ба
даст дорам, ки барои инсон додани забон ва тарзи басти он
аз сармақолаҳои ситре чанд эрд менамоям.

Ифтих

«Ба таърихи Хуло аз имрӯз шурӯъ ба шаъри мақсуд ме-
намоем. Илҳомоти мо иборат аз масоили муҳимифа ба
маълумоти мутафарриқа хоҳад буд, наис бовд ба тартиби
ватни таълим ибтидо намуд.

Аҳлини Бухорон шароф тӯш-тӯш ба воситан насли роҳ
ва касрати мутараддиши мехоҳанд аз ағъони олам бохабар
бонанд. Мо агар ибтидо ба фалсафан ҷалъид на сибсат на-
моем, ба ҷиҳати ағлаб мушкил менавад. Агарчи мардумони
қобил ва олимӯ доно бисёр дорем, икшо ин ки асли рӯзнома
бод вафъан он ва фовдаан том бовлад. Ашхоси уламо
хатиҷ ба таълими асоси мо падоранд. Мо бовд муносиби
қоли омиан мардум суҳан гӯем, салоҳи амри умумиро дар
низар донда бонем. Лиҳозо рӯзноман мо инвалло ҳар ҷо
мушкил бонанд, ба забони порсии сода шавитта менавад,
сонивн мақолаҳое, ки (ғайр аз аҳбори олам) мехоҳем дарҷ
намоем, иборат аз муқаддаман инсоният хоҳад буд, яъне
таҳрири мардум ба илм ва ислоҳ шавудани ватни таълим...»

Ҷаҳон

- 4 -

МАҚАЛЛАИ «ОЙИНА»

Мақаллаи «Ойина» аз соли 1913 моҳи август то соли
1915 моҳи уқтабр 68 адад барномадааст. Ин маҷмуъа дар за-
бони туркӣ ва форсӣ дар эри маъсудани ва таҳрири
Маҳмудҷоҷа Бехбудди Самарқандӣ дар Самарқанд таъ-
мефт. Як мақола ва як шеър аз ин маҷмуъа шуморагӯди
нақл намудан муносиб афтод.

Аз Бухоро ба имзон Асқад ва ба унвони киноёт ва ба
маъноси яқинд байги Ҳофиз Шероғӣ шавитта шудааст:

Бузбуд ба шоҳи сарв ба гулабони шаддаи
Мехонд дӯш дарси мақомоти маънаи,
Яъне бис, ки оташи Мӯсо намуд рух,
То аз дарахт нуқтан таҳқиқ биншави.

Мургони боғ кофиясанҷанду базлагӯ,
 То хоча май хурал ба газалҳои паҳлавӣ.
 Ин қиссаи аҷаб шунав аз бахти вожгун,
 Моро бикунг ёр ба анфоси исавӣ.
 Соҳӣ магар вазифаи Ҳофиз зиёда дод,
 К-ошуфта гашт турраи дастори Мақлавӣ.

Аз ҷумлаи олот ин аст, ки дар мамнақати мо ҳақгӯӣ, ҳақшиносӣ ва ҳақнарастӣ маршрут ва марҳун ба бахшидани мол ва таваққули аҳвол буда, ҷунончи шунидаву дидаем, ки ҳар гоҳ бузургон ба касе вазифа мебахшиданд, барои тамаллуқ ӯро Сулаймони асру Анӯшервони даҳр мехонданд ва агар он вазифа мактӯб, меганг, ё ду-се рӯз аз маъини муқаррарӣ ба таъхир меафтод, он шахси бузург фавран аз либоси мусулмонӣ хориҷ шуда, Шайхон ибни Ол ё Убайдуллоҳ ибни Зиёд мешуд.

Имрӯз дар пешни қозикалонӣ муҳтарами мо (дар ҷойи қозикалон муҳаррир нукта монда, мо тасрех кардем) ин олати ҷибиллиро ҳар кас ба раъюлаин мушоҳида мекунад, ки ҳар рӯз, балки ҳар соат гурӯҳ-гурӯҳ уламо ба остонаи дорулқазо ба ҷиҳати талаби маъхаз ҳозир ва камари хидмат ба миён баста, ки вақфи миллатро бихуранд. Гурӯҳе садо мезананд, ки он вақфро мустаҳик моёнем, ҷамоъате ба овози шурангез мегӯянд: Ин маъхазро аз олами ғайб ба номи мо вазифа намуда буданд, чаро эшонӣ қозӣ ба хилофи «Ло роҷда лиқазоиҳи ва ло муаккиба лимулкиҳи» қор баста, ба онӣ дигар ҳавола намуданд? Гурӯҳе эшонӣ қозикалонро Фалогунӣ даҳр медонанд, фирқае мушорунилайхро ба бедимоғӣ нисбат медиҳанд, тоифае аз олами боло суҳан меронанд, фирқае аз таҳтуссаро нукта мезананд, ҳулоса ҳар тифаросатро ба ҳоли эшонӣ қозӣ дил месӯзад.

Агар ба назари тааммуқ нигарем, шахсе вақфе намудаву аз он таърих дусад сол ё сесад сол гузафта, гӯё он вақф дар майдон ба овози баланд мегӯяд: Ҳар кӣ маро толиб бошад, бигирад. Уламон эшонӣ мо дар он майдон доман ба камар зада, бо ҳам дар қашмақашу залухурланд. Ҳар гоҳ яке аз инҳо гелиб шуд, ба қабзаи тасарруфи худ даровард, он вақт он мол ҳалолан таййибан насибан ӯ мегардад, шартӣ воқифи бечора ҳам дар ин ҷидол аз гардани онҳо соқит мешавад. Инҳо, ки қариб сӣ соли умри худро ба таҳсили улум сарф карданд, маҳз барои ҳамин рӯз... оҳ-оҳ! Ҷӣ қунему

чӣ чора намосм, ки ба пайкари позанини мамлакати мо
оташи чаҳолат боло гирифта, касе нест, ки ба оби
марҳамате ӯро фуру нишонад.

Фард

Гӯш агар гӯши туву нола агар полаи ман,
Ончи албатта ба чое нарасад, фарёд аст.

Иттифоқан шахси ҳақгӯе дар он миён пайдо шавад, ба
муқобили инҳо омада, ба ҳазор ачзу одоб бигӯяд, ки «Ин
валвала чарост ва ба ин дастархони шариаат лукмаи шикоят
туъмаи кист?» дарҳол пешни назар бинад, ки қиёмат бар-
поет... Чунончи ҳар якро ин нидо сар мезанад, ки «Ту дар
миёнаи об ақиби сари ман афтодаию поро ба замин мезанӣ,
то гарду хок баланд шуда, ба чашми ман дарояд, нас, биё,
то лукмаи бузургатро ба қадри гӯшат кунам ва тамоми
хушихову лаззатҳои оламо фаромӯшат созам». Ҳамон дам
он бечораро меҳоянд аз либоси мусулмонӣ хориҷ ва ба
номаи аъмолаш «ҳозо ибнушшайтон» дарҷ созанд.

Фард

Дехқони солхурда чӣ хуш гуфт бо писар,
К-эй нури чашми ман, ба чуз аз кингта надравӣ.

Марҳабо! Марҳабо! Муқддест тухми амал кориданд,
инак ҳосили онро бармедоранд. Боре кор ин аст, ки меби-
нем, вазъ чунин аст, ки медонем, ҳариф он ки дорем, сухан,
он чи шунидем.

Бувад оё ки дари майкадаҳо бикшоянд,
Гираҳ аз кори фурубастан мо бикшоянд?
Агар аз баҳри дили зоҳиди худбин бастанд,
Дил қавӣ дор, ки аз баҳри Худо бикшоянд.
Дари майхона бибастанд, Худоро, маписанд,
Ки дари хонаи тазвиру риё бикшоянд.
Ҳофиз, ин хирқаи шаҳмина набинӣ фардо,
Ки чу зунҷор зи зеран ба ҳафо бикшоянд.

Асъад

*(«Ойина», соли 1914, 1 март,
шумораи 19, саҳҳаи 361-363)*

«Саёҳати фохта»

«Ойиша», шумораи 30, сафҳаи 529-593, соли 1914, 17 май.

Гулҳо шукуфт, саҳни гулистон сафо гирифт,
Аз шохӣ сарв фохта боғи садо гирифт.
Аз ҷону дил шудам мутаваҷҷиҳ ба сӯи ӯ,
То бингарам, чӣ чӯялу дорад чӣ гуфтутӯ.
Мегуфт вай: Саёҳати офок доштам,
Бар дил басе аҷоибӣ гетӣ нигоштам.
Ҳомуну кӯху дашт гузаптам зи баҳру бар,
Ободнаҳр бас гузаронидам аз назар.
Чое расидам аз мадади бахти раҳнамун,
Дидам дар он диёр аҷоиб зи ҳал фузун.
Сар то сар инбисоту наёнай масаррат аст,
Ё раб, худ он диёр кучову чӣ роҳат аст?
Ҳар сӯ ҳазор зинату ҳар ҷо ҳазор зеб,
Аз дил ҳавои хуррами ӯ мебарад шикеб.
Фабрику корхона фузун дидам аз шумор,
Асбоби зиндагӣ ба дигаргуна гирудор.
Хурсанду шод хайли халоиқ ба ҳар тараф,
Аз илми худ расонда ба кайвон сари шараф.
Аниҳос ҷумла якдилу якрӯху якзабон,
Аҳвол алассаваост ба ҳар асру ҳар замон.
Самте макотиб аст ба сад шавкату шукӯх,
Атфол рух ниҳода зи ҳар сӯ ба сад гурӯх.
З-он ҷо казо кашид маро сӯи арзи Рум,
Дидам макоми меҳнату сармаиғили хумум.
Қавме дароз карда ба озор дасти хеш,
Қавме фирор карда зи ҷойи ништи хеш.
Қавме ба ҳок хуфта, ба тап решу гарки хун,
Қавме зи но фиғода, асири ғаму забун.
Қавме дигар ба кӯчаву бозор мустамад,
Қавме дигар зи рафтани номус дардмад.
Қавме зи молу мулк саросар ҷудо шуда,
Қавме зи ҷон ҷудо зи барои Худо шуда,
Баъзе фиғон кашида ба дарбори подшоҳ,
Бархе зи чарх баргузаронида тири оҳ.
Оташ фиғод бар дилам аз охи зорашон,
В-аз дидаҳои пурнаму ҷони фиғорашон.
З-он ҷо ба сад малол расидам бад-ин диёр,
Тай карда роҳи дуру гузапта зи кӯҳсор.

Ин чо расидаму ба сарам гусса сар гирифт,
 Зад шуъла оташу дилу чонам шарар гирифт.
 Дидам чамоахову базе маъшари касир,
 Яксар ба дасти гафлату бедониш асир.
 Бекор сад хазору маконшон сари раҳ аст,
 Аз хеш ҳеч як ба гумонам на оғаҳ аст.
 Не фикри дину не ғами дунё, на охират,
 Бо ҳамдигар на улфату не тарзи марҳамат.
 Аз ходисоти арз на вокиф, на гуфтутӯй,
 Не баҳри илм саъю тақонӯю чустучӯй.
 Савсан забон кушод, ки эй офариннажод,
 То инқизои даҳр бизй таңдурусту шод.
 Хомӯш бош, баски дар ин варга ҳолатест,
 Аз банди ақл бар дили хар кас малолатест.
 Ин нолаи ҳазин бинавиштам, ки бишнаванд,
 Аз хар тараф зи хашму ғазаб таъна оваранд.
 Бархостам зи чой, Хатойй, базе ҳазин,
 Кардам ба чони ходими миллат сад офарин.

М.Н. Хатоййи Самарқандӣ

Хатойй, Мулломуҳаммад Нурмуҳаммадзодаи
 Самарқандист, ки собиқ муаллим буд, ҳоло ба хидмати ад-
 лия машғул аст.

– 5 –

ТОШХОҶА АСИРИИ ХУҶАНДӢ

Вафот 1334 хичрӣ.

Асирӣ ашъори ояндаро ба муносибати низоми ҷадиду қадим тасвир кардааст.

Муқаддима

Зихй, тариқи муқаддас раҳи усули ҷадид,
 Пайи вусули мақосид чу саъйи роҳи ҷадид.
 Гузида расми муборак, нақӯтариш дастур,
 Сигуда қоидаи ақдасу низоми ҳамид.
 Зи хусни тарбияташ дар тамоми як-ду моҳ
 Закову ҳалс физояд ба кӯдакони балид.
 Зи қайди ҷаҳлу сифолат начот мебахшад,
 Ба боби маърифату илму дониш аст калид.
 Ба илми ҳақдасаву ҳайат устод шаванд,
 Қунанд марказу ақтори арзро таҳдид.

Мағӯ чадиду макун эҳтироз аз дарсаи,
 Ки дилситони кадим аст дар либоси чадид.
 Шавад зи партави таъвири меҳр эъҷозаш
 Саводи шони ту ҳамчун баёзи субҳ сафед.
 Кунад саноати тасвири кимиёсараш
 Миси вучуди гуно мигфари тилои чадид.
 Дареғу дард, ки абнои даҳр чун хаффош
 Гуруҳи бебасаронанду ин ҳамон хуршед.
 Ба рӯи сафҳаи тазкор чун катибаи ном
 Намонда рангу нишоне зи олимони лабид.
 Шикоят аз кӣ кунам в-аз кӣ бо кӣ гуям дод
 Зи сози бебасариҳои мункирони анид?
 Махон ту мактаби деринаро мумидди камол,
 Ҳазор мартаба з-ин раҳ фаротар асту баъид.
 Куханбалои сияҳчоҳи маҳбаси атфол,
 Чаҳаннами аламу дӯзахи азоби шадид.
 Мухаббату мутааффиин фазош чун зиндон,
 Ҳавои ӯ мутамозиҷ ба офат асту палид.
 Ба насфи лозими атфол дохилаш бингар,
 Савои зеру забар нест сокину таъдид.
 Ба чуз шалоку адабчӯбу силии устод
 Аз ин чафокада дигар чӣ ҳосил аст наид.
 Ҳазор сол бад-ин наҳҷ агар ҳиҷо хонӣ,
 Ба гайри ҳаҷв аз он ҷо маҳоҳ гуфтушунид.
 Ҳамеша мардуми авбошро кунам такрор,
 Ҳамора бар сари такрор мекунам таъкид,
 Ки ин чунункада ҷойи шарорат асту фасод,
 На маъмани адабу не мақоми хулқи ҳамид.
 Зи вазъи тарбияташ эҳтироз вочиб дон,
 Ба ояту ба ҳадису хабар диҳам таъйид.
 Мағӯ, сикоти Бухоро чадидро бастанд,
 Зи хавфи он ки насозад калимро танкид.
 Бад-он тарик, ки худ хондаанд, устоданд,
 Бад-ин тарик нагирад ривочашон тазйид.
 Риёсат аст муроду ҳукуматиншоӣ,
 Вагарна чист мақосид зи заҷру маъъи чадид?
 Чи аъламу чи мударрис, чи муфтиҳо козӣ,
 Ҳавопарастии ривочанду рутбаи ҷовид.
 Ту гурраҳоги ракики муонидон маъшнав,
 Махур фиреб, ки ин худъа асту тарёбид¹.

1. Тарёбид – як навъи фиреб аст, ки ба ҷашмбандӣ адо намоянд. Доир ба «тарёбид» афсонаҳо бисёр аст.

Кадом роҳ, ки ақраб суи камол бувад,
Бад-он шитоб, ки ин аст роҳи сербарид.
Фигон, ки чумла ба қайди сафолатанд асир,
Чи олимони аълоӣ, чи фозилони рашид.

Дар соли 1330 ҳиҷрӣ 6 рабиъулавло иншод шудааст.

– 6 –

«ТАҲЗИБУССИБЁН»

Барои мактаби кироати форсӣ

Тартибқунандаи ин рисола фақир аст. Таъби аввал 1910,
Самарқанд, дувум 1917, низ Самарқанд. Аз ин рисола,
таъби дувум, сафҳаи 73.

Айёми баҳор

Айёми баҳору бомлодӣ
Вақти фараҳ асту гоҳи шодӣ.
Дар чониби марғзор бинӣ,
Ҳар сӯ гулу лолазор бинӣ.
Ҳаст оби равон равон ба ҳар сӯ,
Сабз аст зи сабзаҳо лаби чӯ.
Навхоста сабза, гул шукуфта,
Нарғис лекин ханӯз хуфта.
Гул хурраму барги тоқ хуррам,
Аз сабза тамоми хок хуррам.

*Аз «Таҳзибуссибён»
Таъби дувум, сафҳаи 86-87.*

Саҳаргоҳон

Саҳаргоҳон, ки булбул дар наво шуд,
Гул аз шодӣ шукуфту гунча во шуд.
Шумо, эй булбулони боғи мактаб,
Саҳаргоҳон набояд хуфт ҳар шаб.
Шумо ҳам дар наво оед бояд,
Ки то аз боғи маънӣ гул кушояд.
Саҳаргоҳон гулистони дабистон
Тароватбахш бошад чуи гулистон.
Чаро аз ин гулистон гул начинед,
Чаро дар кунҷи бекорӣ нишинед?
Бисед, эй шарикон, дарс хонем,
Ба бекорию нодонӣ намонем.

Ба олам ҳар касе бекор гардад,
Ба чашми аҳли маънӣ ҳор гардад,
Наёбад роҳи дунё бо диёнат,
Набинад аз касе рӯи иёнат.
Биёед, эй рафикони маъонӣ,
Ба ҳам гардем чӯёни маъонӣ.
Зи илму маърифат гар баҳра ёбем,
Тавон бозуи нодонӣ битобем.
Вагарна чаҳл бар мо ҳамла орад,
Димор аз рӯзгори мо барорад.

- 7 -

«ХИФЗУССИХҲАИ АТФОЛ»
(Ғайриматбуъ)

Аҳмаду Юлдошу Ҳасан, Фотима
Дода ба дарси худашон хотима,
Ваҷдунон чониби саҳро шуданд,
Рафта ба боғе, ба тамошо шуданд.
Буд дар он боғ зи ҳар гуна чиз
Аз гулу аз сунбуду аз мева низ.
Олуву ангуру турупчу хиёр,
Харбузаву тарбузу себу анор.
Модаган азбаски ба нав зода буд,
Чаккаву каймоқ ҳам омода буд.
Оши шалав буду мураббон себ,
Мантуву утрову кабобу ҳасиб.
Аҳмади доно, ки накӯҳол буд,
Амрлиҳи зумраи атфол буд.
Гуфт ба атфол, ки эй дӯстон,
Манзили завқ асту сафо бӯстон.
Шод сун мазраъа чавлон кунед,
Ҳар чӣ ки хоҳад дилатон, он кунед.
Лек бибояд, ки ба тарзи таом
Ҳар чӣ ки гӯям, бикунед эҳтиром.
Гар на ба тартиб танаъум кунед,
Офияти хеш хама гум кунед.
Ҳар кӣ агар гуфтаи ман рад кунад,
Бар хушӣи чони худаш бад кунад.
Хаставу бемор шавад оқибат,
Гиря кунад, зор шавад оқибат.

Ҳам фитад аз мачмаъаи печу тоб,
 Ҳам занад ўро Ҳасан аз эҳтисоб.
 Эй ки дилаг ҳаст ба дониш гарав,
 Гуфтаи чуи қанди ман инак шанав.
 Ош муайян куну авқот ҳам,
 То раҳӣ аз гусса, аз офот ҳам.
 Субҳ яке, чошт яке, шом як,
 Ҳар шабу рӯзат сеvu ҳангом як.
 Субҳ агар ёфт шавад тухму шир,
 Хуб гизоест, надорад назир.
 Чойи бақаймоқ нагоҳон х(в)аш аст,
 Шир чу ҷӯшонда хурӣ, дилкаш аст.
 Ҳон, нахурал субҳ касе мева ҳеч,
 Варна фитад дар шикаманш дарди печ.
 Чошт, ки ҳангоми хуши иштиҳост,
 Ҳар ҷӣ тановул бинамой, равост.
 Лек сабук хур ту ба ҳангоми шом,
 То накунад хоби ту мухтал таъом.
 Чакка, ки дидему даҳон шуд нуроб,
 Хуб бувад, хоса ба ошу кабоб.
 Мева зи ҳар қисм, ки бошад тамом,
 Андаки ў хуб нас аз ҳар таъом.
 Сиххати худ дӯст бидоред агар,
 Гуфтаи ман гӯш кунеду зи бар.
 Ҷумлаи атфол ба ин нанди нағз
 Гӯш ниҳоданд ба хушу ба мағз.
 Аҳд намуданд ба феълу амал,
 Чаҳл намуданд ба рафъи касал.
 Лек ба Юлдош наёмад асар
 3-ин ҳама гуфтори чу дурру гуҳар.
 Худсарӣ оғоз намуд аз нахуст
 Ҳар ҷӣ ки меёфт, ҳамехурд ҷуст.
 3-ин ҳама гуфтор тағофул намуд,
 Субҳ зи ҳар мева тановул намуд.
 Аз паси он зуд бинӯшид об,
 Аз паси он харбуза, в-он гаҳ кабоб,
 Алғараз ин худсари дур аз тамиз
 Хурд ба як рӯз чунин чанд чиз.
 Оқибати кор ба ҳангоми шом
 Ҳаста шуд, афтод ба бистар тамом.

Печини ишкам, қаю исхол шуд,
 Бедилу бегокату беҳол шуд.
 Гафт аз ин ходисаи нуралам
 Шодии атфол мубаддал ба гам.
 Гуфт ба Юлдош Ҳасан аз итоб:
 «Мекунам имрӯз туро ихтисоб.
 Мекунамат хоҳиши аҳди нахуст».
 Зад ба сараш силии саҳти дуруст.
 Монд аз ин воқиъаи бемисол
 Дар даҳани ҳалқ «Ҳасан зад» мақол.
 Хомаи Лайнӣ, ки бад-ин сон суруд,
 Мақсади ӯ сиххати атфол буд.

Бухоро, 1916.

– 8 –

ҚОСИМ ҚОРИЗОДА АХТАРИ БУХОРОЙ

Таваллуд 1901. Дар соли 1917 моҳи апрел ба таъсири инкилоби февроли Русия ва талаби ҷавонбухориён амири Бухоро мир Олим фармоне барои ислоҳот нашр намуда, дар паси он ақсулҳаракат бароварда, чанде аз ҷавонбухориёнро ҳабе карда, 75 ҷӯб зада буд. Аз он ҷумла яке Мирзоназруллоҳ буд, ки ба таъсири 75 ҷӯбзарб қурбони нахустини роҳи озодӣ гардид. Қосим Қоризодаи Ахтар ба шаҳодати Мирзоназруллоҳи мазкур ин таърихро ишод карда буд:

Қитъа

Дар душманӣ муқобили як мушти нескхоҳ
 Баста миёни кину хусумат ҳазор зишт.
 Дар ваҳшат омада пайи ҳадми бинои адл
 Дар фарқи шахси раҳму мурувват заданд хишт.
 Чандин нафар зи аҳли тараккидиҳони аср
 Диданд зарбу лат зи ҳарифони сағсиришт.
 З-он ҷумла як чаноби саодатмаоб буд,
 К-ӯ чони хеш баҳри рифоҳи умум хишт.
 Гирён зи мотамаш қалами синачоки мо
 «Назруллоҳи шаҳид» ба таърихи ӯ навишт. (1335)

Ахтар дар қайди ҳаёт буда, дар риёсати бочхонаи Ҷумҳурияти Узбекистон мансуб аст.

БА ШАРАФИ ИНҚИЛОБИ УКТАБР

(Аз ҷамъи ин аҷроқ - Айни)

Эй машъали раҳшони алолат, зи кучой,
к-имрӯз ба мой?
Торикии бедад зи гетӣ бизудой,
моно, ки зиёй.
Аз талъатат имрӯз баробар шуда бо ҳам
хар зодан одам,
Дар байни банӣ навъи башар инқ физой,
ту меҳриёй.
Онҳо, ки ба болон раъоён ситамкан
буданд чу оташ,
Хокистарашон аз ту шуд имрӯз ҳавой,
ту рӯзи ҷазой.
Дунёи куҳан аз кадамат зеру забар шуд,
дунёи дигар шуд,
Онҳо ки заданди ҳама дам лофи худой,
карданд галой.
Ин қудрату ин сатвату ин шавкату ин шон
кас дид ба кайҳон?
Не, не, ту ҳамон зи ҷаҳони дигар ой,
маҳбубан мой.
Меҳнаткани бечора нас аз дилани сад ҷабр,
эй воқъай Уктабр,
Аз мақдами ту ёфт зи ашӯҳ раҳой,
ту мурги хумой.
Аз теги ҷафо хуни бисе беғунаҳон рехт,
чун оби равон рехт,
То ҷеҳраи гулгунаи таҳқиқ кушой
дар даҳри рибӣ.
Баҳри дили ёрони ситамдидаи маълум,
меҳнаткани маъсум
Дар даҳр абаду даҳр кунӣ ҳуқуравой,
ҳам дер биной!

Аз тарафи чамъкунандаи ин авроқ тарҷеъбанди оянда ба муносибати кушта шудани бародарам Ҳочӣ Ссирочиддин ба дасти амири Бухоро дар натиҷаи воқияи Қолисӯф иншод шуда буд:

1

Турфа рӯзе ба сар овард қазову қадарам,
Рафт аз ин ҳодиса рӯҳ аз тану нур аз басарам.
Хабаре омаду рафт аз дилу ҷон тоқату хуш,
Баъд аз ин кай шавад аз хушу дилу ҷон хабарам.
Хабар ин аст, ки бо теги ситам кушта шуда
Додарам — қуввати рӯҳу дилу кути чигарам.
Аз ҳуҷуми аламам қуввати фарёд намонд,
То ҷунин дашнаи бедод фалак зад ба сарам.
Чигарам об шуду рехт зи ду ҷашми тарам,
Чигарам, во чигарам, во чигарам, во чигарам!

2

Баъд аз ин тоқату ором мапурсед зи ман
Баъд аз ин шодии айём мапурсед зи ман.
Субҳи шодӣ абадӣ дур шуд аз ман, нас аз ин
Ғайри шомӣ аламанҷом мапурсед зи ман.
Рӯзам аз шаб накунад фарқу сабоҳам аз шом,
Шабу рӯзу сахару шом мапурсед зи ман.
Реза шуд найқарам аз шиддати андӯҳи алам
Асари шиддати олом мапурсед зи ман.
Чигарам об шуду рехт зи ду ҷашми тарам,
Чигарам, во чигарам, во чигарам, во чигарам!

3

Эй ҷафонеша фалак, нолаву фарёд аз ту,
Нест ҷое зи ту оболу диле шод аз ту,
Ҳар ниҳоле, ки дар ин боғ барӯманд шуда,
Қаида гардида ба бедод зи бунёд аз ту.
Бод, эй модари айём, насиби ту ҳалок,
Ки ҳама меҳнату андӯҳу алам зод аз ту.
Дилу ҷону сару хушу хирадам рафт ба бод,
Хурдаам саҳт ҷунон дашнаи бедод аз ту.
Чигарам об шуду рехт зи ду ҷашми тарам,
Чигарам, во чигарам, во чигарам, во чигарам!

Аз тарафи чамъкунандаи ин авроқ тарҷеъбанди оянда ба муносибати кушга шудани бародарам Ҳоҷӣ Ссирочиддин ба даст амири Бухоро дар натиҷаи воқӯъаи Қолисӯф иншод шуда буд:

1

Турфа рӯзе ба сар овард казову қадарам,
Рафт аз ин ҳодиса рӯҳ аз тану нур аз басарам.
Хабаре омаду рафт аз дилу ҷон тоқату хуш,
Баъд аз ин кай шавад аз хушу дилу ҷон хабарам.
Хабар ин аст, ки бо теги ситам кушга шуда
Додарам — қуввати рӯҳу дилу кути чигарам.
Аз хучуми аламам қуввати фарёд намонд,
То чунин дашнаи бедод фалак зад ба сарам.
Чигарам об шуду рехт зи ду ҷанми тарам,
Чигарам, во чигарам, во чигарам, во чигарам!

2

Баъд аз ин тоқату ором мапурсед зи ман
Баъд аз ин шодии айём мапурсед зи ман.
Субҳи шодӣ абадӣ дур шуд аз ман, нас аз ин
Ғайри шои аламанҷом мапурсед зи ман.
Рӯзам аз шаб накунад фарку сабоҳам аз шом,
Шабу рӯзу сахару шом мапурсед зи ман.
Реза шуд пайкарам аз шиддати андӯҳи алам
Асари шиддати олом мапурсед зи ман.
Чигарам об шуду рехт зи ду ҷанми тарам,
Чигарам, во чигарам, во чигарам, во чигарам!

3

Эй чафонеша фалак, нолаву фарёд аз ту,
Нест ҷое зи ту ободу диле шод аз ту,
Ҳар ниҳоле, ки дар ин боғ барӯманд шуда,
Канда гардида ба бедод зи бунёд аз ту.
Бод, эй модари айём, насиби ту ҳалок,
Ки ҳама меҳнату андӯҳу алам зод аз ту.
Дилу ҷону сару хушу хирадам рафт ба бод,
Хурдаам саҳт ҷунон дашнаи бедод аз ту.
Чигарам об шуду рехт зи ду ҷанми тарам,
Чигарам, во чигарам, во чигарам, во чигарам!

Чамъ гардида ба як чой ситамгоре чанд,
 Ба кушишхона чунон ки саги хунхоре чанд.
 Даври як золими мурдори ситамори сафех
 Гирд гардида ситамнешаи мурдоре чанд.
 Гуёфандвор ба ханчар зада сар инсонро,
 Биканиданд зи хун соғари саршоре чанд.
 Қон суғурданд ба анвоъи чафону зорӣ
 Чанд озурдадил аз дасти дилозоре чанд.
 Ҳам дар он маслахи ахрор чигаргӯшаи мап
 Кунга гардида ба фармудаи ашроре чанд.
 Чигарам об шуду рехт зи ду чашми тарам,
 Чигарам, во чигарам, во чигарам, во чигарам!

5

Ин шунидам, ки ду-се золими хунхори дурушт
 Дасти он хастаи мазлум бибастанд ба пушт.
 Раҳм н-оварда ба бечорагию бегунаҳини,
 Мезадандаш хама дам, гаҳ ба лағад, гоҳ ба мушт.
 Ин хама зулм, ки он хукниҳодон карданд,
 На ба ойини маҷус асту на кеши Зардушт.
 Ҳеч гаҳ мо нашунидем, ки инсонеро
 Бабр ё хирс ва ё хук бад-ин ваҳшат кушт.
 Чигарам об шуду рехт зи ду чашми тарам,
 Чигарам, во чигарам, во чигарам, во чигарам!

6

Ё раб, он хонаи белоду ситам вайрон бод,
 Ё раб, он маҳкамаи чавр мазористон бод!
 Ё раб, он тахт, ки шуд боиси бадбахтии мо,
 Реза-реза шуда, бо ҳоки сияҳ яксон бод.
 Ё раб, он тоҷ, ки зеби сари хунхоре шуд,
 Ё сари соҳиби худ зеблиҳи зиндон бод!
 Ё раб, он қаср, ки ишратғаҳи ҷаллодон аст,
 Пора-пора шуда, дар зери замин пинҳон бод!
 Ё раб, он зумра, ки имрӯз таҳаккум дорад,
 Дасти баста ба дари маҳкамаҳо ҳайрон бод!
 Ё раб, он муфтию он козию он шоҳу вазир
 Сарнигун ганга, ба хуни худашон ғалтон бод,
 К-ин хама зулм ба даврон ки бад-ин ваҳшат рафт,
 Баҳри омодагии ишрати он ҳазрат рафт.

Соли 1918, моҳи август, Тошканд, Айни.

Интиком, интиком, эй рафикон,
Эй чафодидагон, эй шафикон!
Баъд аз ин дар чахон хукмрон бод
Хуррият, адолат, рафокаат!

2

Хуни мо шуд хадар рӯзгорон
Бар муроли ду-се нобакор.
Бар муроли дили дӯстдорон
Чони ин нобакорон барор!

Дар чахон номи зolim намонад,
Хам чафо, хам ситам, хам нифок!
Бар хама шахди шодӣ чапонад
Хуррият, ухувват, игтифок!

Нақарот:

Интиком, интиком, эй рафикон,
Эй ситамдидагон, эй шафикон!
Баъд аз ин дар чахон хукмрон бод
Хуррият, адолат, рафокаат!

3

Ҳар ситамкешии дун хурраму шод
Солҳо чоми ишрат кашид.
Дар шаби тираи чавру бедод
Ҳар ситамдида мехнат кашид.

Окибат офтоби адолат
Бар сари бенавоён битофт.
Аз чахон нест шуд зулму зулмат,
Мустабид дар чаханнам шитофт.

Нақарот:

Интиком, интиком, эй рафикон,
Эй чафодидагон, эй шафикон!
Баъд аз ин дар чахон хукмрон бод
Хуррият, адолат, рафокаат! С. Айнӣ

(«Шуълаи инқилоб»,
шумораи 23, 8 декабри 1919)

Инқилоб

(Вазнаш ҳар мисроъ 4 бор фоъидун)

Буд чанде ба гам мубтало шайху шоб,
Шайх дар таҳлука, шоб дар нечутоб.
Канда бунёдхо чавру бедолхо,
Синахо пур зи хун, дилахо пур зи об.
Фиркае бесабоб дар ниғам, дар тароб,
Фиркае бегуноҳ дар балову азоб.
Фиркае ҳукмрон дар ҷаҳон беамон,
Фиркае ҳукмбар бесуолу ҷавоб.
Фиркае рӯзу шаб дар танин, дар таъаб,
Фиркае субҳу шом масти ҷоми шароб.
3-ин мухалиф гурӯҳ мамлакат дар сутӯҳ,
3-ин муонид фирак мулк дар истироб.
Ҳол ин гуна буд, хост шӯре ануд,
Қард қононаи мустабилдон хароб.
Ҳайратам даррабуд, к-ин ҷӣ ошӯб буд,
Омад аз ҳашт сӯ инчунинам ҷавоб:
Инқилоб, инқилоб, инқилоб, инқилоб,
Инқилоб, инқилоб, инқилоб, инқилоб!

С. Айӣ

(«Шуълаи инқилоб» шумораи 77, 8 нӯбри 1921)

— 4 —

«КУТУЛУШ» (Раҳой, пачот)

Рӯзномаи «Кутулуш» аз тарафи маркази фиркаи интирокиюни Бухоро пеш аз Инқилоби Бухоро дар Тошканд нашр шуда буд. «Кутулуш» аз 28 ирони соли 1920 то 13 августи ҳамин сол 11 шумора бароварда, хидмати худро тамои қард, яъне ба Инқилоби Бухоро мушарраф шуд. «Кутулуш» ҳарчанд ба забони узбакӣ нашр мешуд, баъзан мақолаву шеърҳои форсии инқилобҷӯёна ҳам ба ӯ дарҷ мешфт. Аз ашъори нашрешфта дар он рӯзнома намунаҳо мекорем:

Хитоб ба фуқарои Бухоро

Хезед, дӯстони гиромӣ, ғазо кунед,
Бо золимони миллати худ мочаро кунед.

Аз як киём шӯри киёмат бано кунед,
 Офокро намунаи рӯзи ҷазо кунед¹.
 Хуши бародарони шуморо ки рехтанд,
 Дар интиқоми хуши шаҳидон ваго кунед.
 Оед дар зиёрати мазлумкуштагон,
 Бар подшоҳи золими худ бад дуо кунед.
 Имрӯз содиқони ватанро ки мотам аст,
 Оед, интиқок ба рӯзи азо кунед.
 Аз ҷавру зулм мулки Бухоро хароб шуд,
 Ин мулкро зи дасти тааддӣ раҳо кунед.
 Як ҷо шавед ҷамъу намоед интиқол,
 Дар роҳи ҳақ вазиёи худро адо кунед.
 Яъне ҳуҷум бар сари асҳоби ҷавру зулм
 Боз овареду махшари кубро ба по кунед.
 Ин гирудори зулм ба қаъри замин занед,
 Рафъи дивои ади ба авҷи ало кунед.
 Онҳо, ки хуши бегунаҳонро бирехтанд,
 Гиред, дар ҷазои амал мубтало кунед.
 Бо золимон амон надихед ин ки дарраванд,
 Бо теги интиқом сар аз тан ҷудо кунед.
 Теге ба фарқи ҷавруситамкардаҳо занед,
 Раҳме ба холи ранҷуаламдидаҳо кунед.
 Овоши саъю гоҳи талаб, вақти гайрат аст,
 Ҷони азиз сарфи раҳи муддаё кунед.
 Бо азми хеш мақсади худро бароваред,
 Бо дасти хеш ҳоҷати худро раво кунед.
 Паймонаҳои нуришудаи зулм бипшканд,
 Қошонаҳои ҷавру ситам бар ҳаво кунед.
 Шуд фурсате, ки хуши амирон ҳадар шаванд,
 Омал даме, ки ҷойи вазирон сақар шаванд.

*Мазлум (Аҳмадҷон-маҳдуми
 Ҳамдӣи Абӯсаъидзодани Бухорӣ)
 («Кутулуш», нумраи як, 28 июни 1920)*

То ба кай?

Золимон дар даҳр меронанд даврон то ба кай,
 Мешаванд дар коми онҳо ҷарх гардон то ба кай?
 Ҳокимони золими хунхор пайдо мекунанд
 Гапҳо аз ранҷҳои бенавош то ба кай?

1. Мағлаби дувум баъд аз интиқоми ҷароҳи илова шуда буд.

Қозию миру амиру бою мулло нобахак
 Хукмрон бошанд бар мо-бенавоён то ба кай?
 Мекунанд аз номи дин мадрони чавру зулми хеш
 Хукмрон бошанд бар мо-нотавонон то ба кай?
 Аз барои суди ин ноҳақшиносон рӯзу шаб
 Меҳнату рағчу зиён бинем моён то ба кай?
 Аз чафои ҳокимони шаҳр бошад дар азоб
 Косибу меҳнаткашу муздуру деҳкон то ба кай?
 Эй ҳамиятманд авлоди Бухорои шариф,
 Ин қадар бо хок мегардед яксон то ба кай?
 Зулми золиро бибояд барканед аз беҳу бун,
 Ин ҳама дар кунчи зиндон қандани чон то ба кай?
 Вақти он шуд к-аз чафокорон бигиред интиком,
 Сабр месозед дар занҷири зиндон то ба кай?
 Хез, то резем хуни золимон мардонавор,
 Чанд бишпинем, бошем ашкрезон то ба кай?
 Ой, то бар хонумони золимон оташ занем,
 Хонаи моро бисӯзонанд онон то ба кай?

Муизим (Мирзоабдулвоҳид Бурҳонзодаи Бухороӣ)
(«Кутулуш», нумри 2, 2 июли 1920)

Як таҳаттури алим

1

Бозам ба сар фитода ҳавои гиристан,
 Пар мезанад дилам ба фазои гиристан.
 Мамлуст косаи сарам аз дарди беҳудӣ,
 Эй дида, андаке зи давои гиристан!
 Овози зикри қулқули май, нағмаи рубоб
 Хуштар наёядам зи садои гиристан.
 Накшода лаб ба ҳаңда, чу гул рехтам ба хок,
 Эй сад ҳазор ҳаңда фидои гиристан.
 Ман сӯхтам барои Худо, дӯстон, маро
 Як дам кунед тарк барои гиристан.
 То ашк қатрае бифишонад дар оташам,
 К-имрӯз боз ҳаставу зору мушаввашам.

2

Ёди ватан гирифта саросар димоғи ман,
 Заҳр уфқанда зулм ҳаме дар аёғи ман.
 Дар бешаи сиёҳи масоиб зи дасти чавр
 Пинҳон шудам чунон, ки наёбӣ суроғи ман.

Оташ гирифта болу нари андалеби дил,
То ошени зоги фасод аст боги ман.
Иблис тахт монда ба сахни бихишти ман,
Оташ ба чойи лола бароварда доги ман.
Чун лола сар ба боди шукуфтаи намедихам,
Зеро ки шулазодани зулм аст доги ман.
Биншаста эътикофи чаҳими ситам дилам,
Афтодааст дар буни даңдони ғам дилам.

3

Шуд беғунаҳ бурида сари дӯстони дил,
Дар хоку хун нишаст таши ҳамгинони дил.
Маҳзо, ба чурми ҳақталабӣ гапгааст, оҳ,
Торочӣ чаври зоғу заған ошени дил.
Дар боргоҳи тираи нурхуни шоҳи чаҳл
Афтода санг бар сару оташ ба чони дил.
Ҳар шаб ба чурми ин ки тарафлори ростист,
Наҳлӯ занад ба ханчари ғам устухони дил.
Қурбони дастбастаи номи адолат аст
Дар пешни тахти зулм ҳаме хонумони дил.
Зулм аст, он ки хонаи моро хароб кард,
Зулм аст, он ки синаи моро қабоб кард.

4

Азбаски зулм сохта беобутоби мо,
Хун мечакад зи ҳар рақами ҳар китоби мо.
Мамнуни дастг соқии Кавсар намешавем,
Аз хуни золимон надихад гар шароби мо.
Дурликашонӣ маҳфили адлем, хон, бизан
Аз ашқи золимон намаке бар қабоби мо.
Муғриб, гирев соз, ки ҳар бор мерасад
Нохун ба чони чаҳл зи тори рубоби мо.
Мо сӯхтем хонаи орому максро,
То равшанӣ диҳад ба ҳама офтоби мо.
Сози навои мо ҳама беруни парда аст,
Санг аст, қалби он ки самоъаш накардааст.

Абдуррауфи Фитрати Бухорӣ
(«Қутулӯш», нумри 4, 14 шол, нумри 6, 20 шол
1920)

Ба банди охирини Фитрат назира аз Аҳмадҷон-маҳдум
Ҳамдани Бухорӣ:

Асари оғол

Эй миллати аламзадаи дилхароби мо,
Ороми туст матлаб аз ин изтироби мо.
Гар дар раҳи начоти ту мурдем, баъди марг
Ёди ғами ту менаравад аз туроби мо.
Бе мо чаро ба роҳи хато меравӣ? Марав!
Оғаҳ шав аз қавоиди роҳи савоби мо.
Ақвомро зи қайди асорат раҳо кунад
Ин гирудори маслаки олиҷаноби мо.
Мо бе навои базми ғаноюму дар навоист
Аз пардаи навои фақирон рубоби мо.
Азбас навои савти муҳолиф шунидаем,
Аз фарқи сар парида дар ин базм хоби мо.
Ояд фуруд бар сари зулм осмони мо,
Тобад ба рӯи фақру ҳунар офтоби мо.
Мо раҳбарони моҳии зулму музъисоф,
Бошад чуғуди фатҳу зафар ҳамрикоби мо.
Бошад шароби оташи ҷонсӯзи золимон
Гарду губори роҳи ҳуҷуму зиҳоби мо.
Мо ташнағони ҳуни амирони золимом,
Бояд чақид аз дами шамшер оби мо.
Фарёд аз ин замон, ки Бухоро хароб шуд,
Мақхури дасту панҷаи хирсу қилоб шуд.

Маълум

(«Қутулдуш», нумри 6, 20 июли 1920)

Баёни ҳол

Гирифторем банди омилони зулму ваҳшатро,
Намсебинем з-эшон чуз балову ранҷу кулфатро.
Зи ҳар сӯ бар сари мо тири ҷавру зулм меборад,
Намедонанд бузрукҳои мо раҳму шафакатро.
Ҳарифон ҷумла ҷӯёнанд нафъи шахсии худро,
Фақирон дар дами марганд, қурбонанд зиллатро.
Бухоро манбаи илму адолат буд дар вақте,
Кунун ташҳир дода маркази зулму ҷаҳолатро.
Зи ҷаври ҳокимони шаҳр патвойи задан ҳарфе,
Чӣ имкон аст ин ҷо рамзи инсофу мурувватро.
Фақирон дар азоб, аҳли ғано дар ишрат осоянд,
Чуниин бошад низоми мулк арбоби даноатро.
Наёяд шаммас инсоф асҳоби тамавулро,
Набошад заррае тавфиқ арбоби ҳукуматро.

То чанд кунӣ гиря бар маснади Нӯширвон?
 Дар касри Кремл, эй дил, асрори ниҳон бархон.
 Дар дохили ҳар девор бо дидан сар бингар
 Пайкар ба сари пайкар, сутҳон ба сари сутҳон².
 Аз хуни дили халқ аст ҳар нақш дар ин гунбад,
 Хоки тани муздур аст ҳар хишт дар ин айвон.
 Аз охи шаҳидон аст ҳар дуд дар он бар по,
 Аз ашқи یتимон аст ҳар дур, ки дар он ғалтон.
 Ин хонаи бедод аст, бо дидан сар бингар,
 Зеру наси ҳар ноя хуни ду ҳазор инсон.
 Ин каср, ки мебинӣ, бар рӯи ту механдад,
 Бар қуштан мазлумон бисёр шуда гирён.
 Ин ҷою Малониро муздур ба но кардаст,
 Ин касри Румонуф шуд, он маснади бин Сосон.
 То ноия ҳар бурҷе з-ин коҳ шавад обод,
 Сад силсила шуд маъдум, сад ноҳия шуд вайрон.
 З-ин ҷост, ки мегардид ҳар рӯз ба нафъи шох
 Бар катли дусад муздур имзон дусад фармон.
 Танҳо на ҳамин ин ҷост, к-аз хуни башар бар ност,
 Бунёни вай аз бедод, аркони вай аз удвон.
 Ҳастанд бад-ин минвол дорон ҳамин аҳвол,
 Гар касри Бритонист в-ар калъаи Вотикон.
 Аз ранҷи киноварз³ аст осоиши ҳар доро,
 Аз кӯшиши муздур аст сармои бозаргон.
 Эй дидан бинанда, гофил манигар ин ҷо,
 Ашк аст дар ин ноя, хун аст дар ин ноён.
 Дандонаи ҳар бурҷе чапмест, ки мегирад
 Бар мотами муздурон, бар ҷиллати деҳқонон.
 То манзари ин даргоҳ дилхоҳи шаҳон гардиш,
 Чандон тани мазлумон гардида дар он бечон.
 Бисёр ситамгдон аз раиҷбарон қуштанд,
 То ин ки дар ин айвон роҳат бидунад султон.
 В-онон, ки ба хуни дил ин коҳ бино карданд,
 Як об напушиданд бо роҳати ҷон дар он.

1. Кремл – Кримей, касри тизриҳан юмшротурони рус аст.

2. Дар форси Искандарро Сиқандар, испанддонро сипанддона, инжа-старо инжаста, инжамро инжам ба кор мебаранд, ба ҳамон киёс усту-хонро сутҳон ба кор бурда шудааст.

3. Киноварз – деҳқон.

Дар нақшаи ин хона хуни фуқаро шуд тарҳ,
 Меъмори ситам чун рехт шолудай¹ ин бунён.
 Бар давраи ин гунбад мургон зи чӣ мегарданд,
 Яъне ки аз ин гунбад олам шуда саргардон.
 З-ин ҷост, ки мучро буд ҳукми ҳама золимҳо,
 З-ин ҷост, ки чорӣ буд хуни ҳама мазлумон.
 Овора аз он зорӣ, бечора аз он муздур,
 Сараншта аз он Турон, вайрона аз он Эрон.
 То соҳати ин айвон ҳолӣ зи алам монад,
 Шур буд ба ҳар шаҳре аз ранҷбарон зиндон.
 Ҳар лаҳза ба ёд орад аз пайкари маслубе²,
 Гардида ҳар овеза аз сакфи вай овезон.
 Донӣ, ки ба муздурон ин қаср чӣ мегӯяд?
 Гӯяд: Чу харидастӣ, мафруш маро арзон!
 Эӣ коргар, аз ин ҷо чун мегузарӣ, бишнав
 Ин нола зи ҳар хиште, ин нукта зи ҳар аркон.
 Гӯяд, ки ту аз мой, мо низ чу ту будем,
 Мо хок шудем эдар³, ту фотиҳи ин майдон.
 Зинҳор, пас аз ин фатҳ гафлат манамо, зинҳор,
 То бар сари мо з-ин пас душман назанад ҷавлон.
 Ту но ба сари мо нех, мо нанг аз инмон нест,
 Чун мо чу ту муздурем, ту низ чу мо деҳкон.
 Мо ҳам чу ту ҷанде неш аз коргарон будем,
 Моро ситам ин ҷо қард бо хоки сияҳ яксон.
 Гӯӣ, ки чӣ шуд ин ҷон в-он пайкари он рӯзе
 Аз зулм бишуд бар бод, дар хингт бишуд инхон.
 Бар қуптаи мо дажхим⁴ сад нисбати бад меод,
 Ту зинда шундастӣ, бар мурда занад бухтон?
 Аз ҳосили ранҷи мо даҳ бурдию як доӣ,
 Нух доиғ ситам мекард мустасмири бевичдон.
 Мо дод ҳамекардем, к-ин музд мусовӣ нест,
 Бо ҳосили ранҷи мо, эӣ хочаи олишон.
 Аммо чӣ асар мекард ин нолаву охи мо
 Бар қалби батар аз санг, андар дили чун сандон.
 Мо дастӣ гиҳӣ будем в-онон ҳама сарватдор,
 Онҳо ҳама боқудрат, мо яксара бесошон.

1. Шолуда – шон ва андозаи иморат.

2. Маслуб – бадоржаниданишуда.

3. Эдар – бар вази «дигар», ба маънии ин ҷову ақнон («Гӯиёдулугот»).

4. Даҷхим – ба маънои зинту бадхӯст, дар ин ҷо ҷаллоду мири ғазаб мурод аст.

Фармонбарашон дониш, хидматгарашон сапъат,
 Дин олати онон буд, шах дастхуши эшон.
 Мо гарчи ба тан хокем в-он хок дар ин чо хишт,
 Ҳастем ба чон аммо мо зиндаи човидон.
 Мо аз дару аз девор ҳар сӯ нигарон будем,
 В-аз дидани мо гофил ҳам хусраву ҳам дарбон.
 Бае ҳодисаҳо ин чо бо дидан чон дидем,
 К-аз гуфтани он тарсам, ақли ту шавад ҳайрон.
 Ҳар шаб тани сад музлум оғушта ба хун мешуд,
 То ин ки дар ин айвон сад ҳур шавад рақсон.
 Ин турраи сунбул бин, к-аз бод ҳамеларзад,
 Буданд чу ӯ ин чо халқе зи ситам дарзон.
 Хуни дили захматкаш чорӣ шуда буд чуи об,
 Лахти чигари деҳқон бирён шуда буд бар хон.
 То шоҳ кунад бозӣ бо зулфи бутон, мешуд
 Бар гардани сад мискин занчири адам печон.
 Буданд ба нафъи шоҳ фармонбари ин даргоҳ
 Ҳам коимаи шамшер, ҳам фалсафани имон.
 То хоҷа занад бӯса бар гӯи запахдонҳо,
 Садҳо сари бетаксир бар хок шудӣ галтон.
 Бар куштаи ҳар мазлум мо мӯясаро будем,
 Бар куштаи мазлумон чуз мо кӣ шавад мӯён¹?
 Мо шохиди ин манзар, бинандан ин машҳар,
 Сӯзанда аз ин аҳгар, афтода дар ин тӯфон.
 Мабхут дар ин мотам в-аз оқибати олам,
 К-ин поя мазолимро оё набувад поён?
 Ногоҳ замин дарзид, в-аз давр фалак тарсид,
 Чуи дол дирафши² сурх бар маҳви ситам фармон.
 Урдуи ситам бигрехт, занчири қафо бигсехт
 Аз ранҷбари маъсум в-аз коргари урён.
 Осула худохона бишаст дар ин хона
 В-аз фитнаи бегона озода бишуд кайхон³.
 Шӯрон ситамканҳо фармони ҳукуматро
 Бивиништ ба ҳагги сурх бар қуллани шодурвон⁴.
 Эӣ дулдан базрафшон⁵, якранг шавед ин дам,
 Эӣ куман захматкаш, ҳамдаст шавед альён.

1. Мӯя – гиря ба маънои навҳи гиряолуд, мӯён бо гиря навҳакунанда.

2. Дирафш – ба маънои адам.

3. Кайхон – ба маънои рӯзгору ҷаҳон.

4. Шодурвон – соябон, шомбӯна.

5. Базр – ба маънои тухм, мурод аз базрафшон деҳқон аст.

Дину ватани доро симу зари маскук аст,
 Домест ватанхоҳй бар манфиати дунон.
 Хидматгари ашроф аст, гар хоч вагар минбар,
 Неъматдиҳи аён аст, Инҷил вагар Куръон.
 Дар рӯи замин бечиз на дин, на ватан дорад,
 Заҳмат ватани фазла-ст, бозун қави имон.
 Рӯзе, ки ба ширӯзи бо маркази имрӯзи
 Якраи шавад гетӣ, ҳамсанг шавад даврон,
 Чуз дос на кас омир, чуз нутк¹ на кас ҳоким,
 Олам шавад осуда, олам шавад ободон.
 Миллияти гумроҳй, найранги ватанхоҳй,
 Диншарварию шоҳй нобуд шавад осон.
 Чаҳл афтаду илм ояд, иқлим биёрояд,
 Озол шавад ҳар кас з-Аҳримуану аз Яздон.

Лахутӣ

Аз китобчаи «Кремль», ки ба тақризи Нозим Ҳикмат на
 ба муқаддимуану шарҳи З. Нуширванзода аз тарафи Па-
 шриёти Марказии Ақвоми Шарқ дар соли 1923 милодӣ ба
 Маскав таъб шудааст, нақл карда шуд.

Инкилоби сурх

Нушам ба шодмонии он дам шароби сурх,
 К-аз шарқи инкилоб дамад офтоби сурх.
 Позам ба он замон, ки ба перӯи нутку дос
 Дехкон ниҳад ба гардани султон талоби сурх.
 Қурбони он даме, ки зи хуни тавонгарон
 Дунёи инкилоб шавад нурхубоби сурх.
 Хонро шароби сурх ба чому зи фарги чуъ
 Резад зи дила кӯдаки дехконе оби сурх.
 Дар хуни шайху шаҳнаву шаҳ вочиб аст гусл
 Дар паръи инкилоб ба нассн китоби сурх.
 Мард он бувад, ки рағс намояд ба хуни хеш
 Дар базми инкилоб ба бонги рубоби сурх.
 Эй хоча, хуни ранҷбар имрӯз кам бигез,
 Фардо ҳисоб аз ту қанад инкилоби сурх.
 Зоҳид зи ман зи отини худ суол кард,
 Теге бад-ӯ намудам, к-инак ҷавоби сурх.
 Аз ҳад гузафт зулми тавонгар ба ранҷбар,
 Бикшой парда, эй алами комёби сурх.

1. Нутк — болака.

Лохутӣ, он замон шавад оё ки дасти илм
Гирад зи рӯи духтари Маширик никоби сурх?!

Аз маҷмӯае, ки ба шарафи соли шануми Инқилоби Ук-
табр дар соли 1923 ба Маскав нашр шудааст, нақл ёфт.

Дар найравии «Инқилоби сурх»-и бародар Лохутӣ ба
маҷмӯаи мо халҷо:

Аз Абдуррауфи Фитрати Бухорой:

Офокро гирифта саросар саҳоби сурх,
Гӯе замона баста ба гардан таноби сурх.
Дунёи кӯхнаи мутаассиб зи по фитол,
То шул зи уфқи ғарб баланд офтоби сурх.
Дар хоку хун фитодани бунёни чавру зулм
Тафсири оятест зи уммулқитоби сурх.
Эй чанми ғайр, хурд мабин инқилобро,
Сад баҳри хун бурун чаҳал аз ин хубоби сурх.
Асҳоби сарват, эй ки чаҳонро ба хун задел,
Ҳозир шавед, инак явмулҳисоби сурх.
Фитрат, махур фиреби сияхтинатони зуҳд,
Ҳарчанд бастанд ба ораз никоби сурх.

Аз Мирзоабдулвоҳид Муъзими Бухорой:

Мархуни миннати алами комёби сурх
Гардам, ки пойдор намуд инқилоби сурх.
Гулҳои инқилоб шукуфтаи гирифтаи хонд
Тифли сафеди бахт сабақ аз китоби сурх.
Эй теги инқилоб, маёром дар наём,
Аз хуни бой то наравад рӯди оби сурх.
Бо соилони тира, ки фавҷи синоҳиянд,
Чуз аз даҳони тӯи наёяд ҷавоби сурх.
Бояст хуни шох бинӯшид чун шароб,
Бояст пухт аз ҷигари ӯ кабоби сурх.
Бояд биканд каллаи козӣ, ба хуни ӯ
Ҳинмуд саллаи сабаданро таноби сурх.
Ҳаргиз мағӯ, ки шайх шавад аҳли инқилоб,
Бовар мақун, ки ҳаст ба олам ғуроби сурх.
Лаъли лаби ниғор мақидам ба хоб дӯш,
Халъи амир омад таъбири хоби сурх.

Гардам филои нуктаи он Фитрате, ки кард
 Бо отапини қалам рақами мушқи ноби сурх.
 Мамнуни дасти соқии Кавсар наменавем,
 Аз хуни золимон надихад гар шароби сурх¹.
 Лоҳутӣ — он суҳанвари доно сурудааст
 Дар назми обдори нур аз обӯтоби сурх:
 «Дар хуни шайху шахнаву шах воҷиб аст гуел
 Дар шаръи инқилоб ба нассии китоби сурх».

Аз Аҳмадҷон-маҳдум Абӯсаъидзода Ҳамдани Бухороӣ:

То барфарохт сар алами комёби сурх,
 Шуд дар ҳама ҷиҳоти ҷаҳон ғатҳ боби сурх.
 Ҳар ҷо, ки буд душмани шӯро, ба дарза шуд
 Аз сатвати сиёҳи зафариктисоби сурх.
 Хоҳад шудан музаффару мансур Шарқу Ғарб
 Бар душмани ҷуноши ҳумоширикони сурх.
 Аз инқилоб гапӣ сияҳ рӯи золимон,
 Ямулғазост явма яқумулҳисоби сурх.
 Кирдори мост хуни ситамкор рехтан,
 Аз ҷист в-арна дар бари мо ин сиёби сурх.
 Аз хуни ғосибони ҳуқуқи башӣ башар
 Зебал ба дасту ноии арусон хизоби сурх.
 Ҳар кас, ки кард хидмати деҳқон, гузида шуд
 Байнузмизал ба маъракаи интиҳоби сурх.
 Ҳар дони ашк, к-аз ғам деҳқон ба хок рехт,
 Бехтар бувад ба қадр зи ёкути ноби сурх.
 Шайхони мӯсафели сияҳдил ҷӣ ҳоҷатани?
 Ҳастанд хайли неспрани мо шабоби сурх.
 Бо ҳам шавед дӯст, ҳама раиҷиспагон,
 Бошид шиори маслаки мо ин хитоби сурх.
 Имрӯз ҳар кучо ки бувад, синфи раиҷбар
 Ҷамъанд зери байраки нуспратмаоби сурх.
 Бодо баланд байраки фирӯи инқилоб,
 Бодо давом маслаки олиҷаноби сурх!
 Лоҳутӣ, он суҳанвари даврон ҷу суфтааст
 Дурхон поб дар газали лочавоби сурх.

1. Мушқи дар ин ғазл як байти Фитрате, ки дар рақами 4 ин ҳисса дарҷ
 офт, ба андик тағйир таъмири кардааст. Асли ин бул:
 Мамнуни дасти соқии Кавсар наменавем,
 Аз хуни золимон надихад гар шароби ма.

Ҳамдӣ, нигоҳ дор забонро, ки хуб нест
Пени шароби сурх баронардан оби сурх.

Аз Ҳабибуллоҳ-маҳдум Авҳадии Бухорӣ:

То дар Бухор чёхра кушуд инкилоби сурх,
Гӯё зи бурҷи саъд дамид офтоби сурх.
Аз инкилоб мақсади анвал маориф аст,
Ин як сабак ба гӯш бидор аз китоби сурх.
Бедор шав, ба роҳи тачаллул қадам гузор,
Дар инкилоби сурх машаи масти хоби сурх.
Махмури хуни душмани озодиям, билеҳ
Соқӣ, инёлаҳои нур аз ин шароби сурх.
Хуни ситамгаре ба замин рез, то кунӣ
Подони чурмҳои сияҳ як савоби сурх.
Дар хуни хеш гӯта задаи рӯзи инкилоб
Нӯшидан аст рӯзи муборак сиёби сурх.
Дар роҳи инкилоб агар ҳастӣ, Аҳадӣ,
Гӯӣ ба ҳар сафеду сиёхе ҷавоби сурх.

Аз ҷомияи ин авроқ – Лайлӣ:

Дар оташи ситам ҷиғарам шуд каботи сурх,
Аз хуни мустабид калаҳе дех шароби сурх.
Аз инкилоби сурх расид ин хитоби сурх,
К-эй зулмдидагон, сари шоҳу ҳисоби сурх.
Бар сик зан дилу ҷиғари ҷавриенагон,
Ҳосияти шароб диҳад ин каботи сурх.
Ҳар инкилоб рӯи маро сурх кай кунад?
Аз инкилоби сурх дамид офтоби сурх.
Шамшерии интиқом маяндоз дар инём,
Сар то сари ҷаҳон накунӣ то туроби сурх.
Дар баҳри хуни зулму ситамшенагон замин
Бояд ки изтироб кунад чун ҳубоби сурх.
Хезел, эй гурӯҳи ситамдидагон, ба азм
Дар рӯзгори кӯҳна кушад инкилоби сурх.
Резел хуни душмани синфии худ чу шер,
Аз дида буздилона ҷӣ резел оби сурх?
Лайлӣ, ба як газал натавон шарҳи ҳол кард,
Бояд ба инкилоб навиптаи китоби сурх.

«АХГАРИ ИНҚИЛОБ»

Маҷмӯаи ашъори инқилобӣ.

Асари чомиъи ин аврок — Лайнӣ, нашркунанда Назорати маорифи собиқ ҷумҳурияти Бухоро, матбуъ. дар соли 1923 дар Бухоро.

Дар бораи номи ин рисола иншоид карда шуда:

Қитъа

Аз ахгари инқилоби мо сӯхт
Дунёи ситамгарон чу хошок,
Афсӯе махур, ки сӯхт олам,
Баргӯй, ки хас каму ҷаҳон пок.

Аз «Ахгари инқилоб»

Инқилоб

Инқилоб офтобро монад,
Ё ки тӯфони обро монад.
Напри ашвор мекунад ба ҷаҳон,
Инқилоб офтобро монад.
Ҷон диҳад, ҳам ҷаҳон кунад вайрон,
Алламаллоҳ обро монад.
Пешни тӯфони инқилоб ҷаҳон
Пешни тӯфон ҳубобро монад.
Аҳли бедод мерасад ба ҷазо,
Арасоти ҳисобро монад.
Мавсими инқилоб рӯи замин
Ҳолати изтиробро монад.
Оқибат Шарк мешавад бедор,
Гарчи ин фикр хобро монад.
Орзуе ки дошт шоҳи Фаранг,
Ба назарҳо саробро монад.
Шарарафшонии найи килкам
Шуълаи инқилобро монад.

Декабри 1919, Самарқанд.

РӯЗНОМАИ «ОВОЗИ ТОҶИК»

Рӯзномаи «Овози тоҷик» аввалин рӯзномаи тоҷикист, ки баъд аз Инқилоби Уктябр аз тарафи фиркаи инштирокинон

нашр ёфт. Шумораи нахустини «Овози тоҷик» дар 25 августи соли 1924 қадам ба олам инҳола, то имрӯз давом дорад. Маҳалли таъби ин рӯзнома шаҳри Самарқанд буда, муҳаррири масъулаш рафик Абдулкайюми Қурбӣ ва муҳаррири феълӣи доимӣиш бародар Саййидризо Ализода аст. Мо аз ашӯре, ки дар ин рӯзнома дарҷ ёфта, намунаҳо нақл хоҳем кард:

Овози тоҷик

Ба парда то ба чандин рози тоҷик?
Биё, биншин, шунав овози тоҷик.
Чу кумрӣ месароям нагма, чунки
Ғирифторам ба сарви ноzi тоҷик.
Ба зехни софу истеъдоди фитрӣ
Набонад дар ҷаҳон анбози тоҷик.
Суҳанро чуи арӯсон зеб дода
Забони маърифатпардозӣ тоҷик.
Хунарҳо, пешаҳо эҷод карда
Ба дунё кувваи ҷонбози тоҷик.
Яқин донӣ, ки ашҷомаш бахайр аст,
Ба ёд орий агар оғози тоҷик.
Ҷаҳонро сарбасар санҷида, дида
Ба аҳди рафта ҷашми бози тоҷик.
Факат бемақтабӣ дар аҳди ҳоизр
Каме монӣ шуд аз парвози тоҷик.
Пас аз ҷаҳде ба хомӯшӣ гунудан
Баромад оқибат «Овози тоҷик».

С. Айни

(«Овози тоҷик»,

шумораи дувум, 2 сентябри 1924)

Дар ҳамин замин назира аз Ҷаҳонии Истаравшанӣ:

Ба гӯшам мерасад овози тоҷик,
Ки бояд шуд кунун дамсози тоҷик.
Дамонад рӯҳ дар тан, мағз дар сар
Қаломӣ маърифатпардозӣ тоҷик.
Павон тоза дар офок афканд
Ба айёми ҳукумат сози тоҷик.
Зи дастӣ тарбият гар туъма ёбид,
Уқоби ҷарх гирад бози тоҷик.

Чу резад болу нар сад Насри Тойир,
Нахоҳад гапт ҳампарвози тоҷик.
Ба майдони маориф аз саворон
Кӣ гардад ҳамтаку ҳамтози тоҷик?
Дар он коре ки мебошад, умед аст
Ба анҷоми расад оғози тоҷик.
Зудояд аз дилаг занги чаҳолат,
Шавӣ гар ҳамдаму ҳамрози тоҷик.
Ба ширинкорию рангинадой
Расад ҳар фиркаро ноzi тоҷик.
Ба илму фаши нозук, нуктадонӣ
Шавад кай ҳар касе анбози тоҷик?!

*(Чавҳарии Истаравшани, 30 июли 1925)
(«Овози тоҷик», шумораи 45, 20 июли 1925)*

Назира аз Зехнии Самарқандӣ:

Чӣ хуш овоз ин овози тоҷик,
Чӣ қоншардоз ин шаҳнози тоҷик.
Бигирад кабки матлабро ба чангол,
Кунад парвоз ҳар гаҳ бози тоҷик.
Дар ин боғ аз насими субҳи уммед
Купояд гунчаҳои рози тоҷик.
Ҳавои шеърӣ майдони адабро
Набошад ҳамтаки парвози тоҷик.
Вале дар худшиносӣ дар чӣ имрӯз
Маро куштаст гӯё ноzi тоҷик.
Вагарна доимо сабзу баҳор аст,
Дар ин гулзор сарви ноzi тоҷик.
Хушам бо ин, ки бедорам намояд
Навон интибоҳи сози тоҷик.
Ба гӯши мардуми Маширик расонад
Суруди инқилоб «Овози тоҷик».

*Зехнӣ
(«Овози тоҷик»,
шумораи 50, 25 августи 1925)*

Камбағал

Эй ба зери чархи истибдоли боён, камбағал,
Ланкабутосо ду дасту пой печон, камбағал.

Рӯзу шаб бошӣ қарини оху афғон, камбағал,
 Волаву ҳайрон ба саҳрову биёбон, камбағал.
 Ту ба захмат аз барои халқ нон ҳосил кунӣ,
 Пас, чаро худ гангтай мухтоҷи як нон, камбағал?
 Айшу нӯшу хоби роҳат шуд насиби бою лек
 Ранҷу меҳнат, дарду ғам баҳрат фаровон, камбағал.
 Ӯ ба мағзилҳои олий зиндагонӣ мекунад,
 Ту миёни хок бо ҳоле парешон, камбағал.
 Қонгӣ гандум барои милқдор андар баҳор,
 Дар сари хирман туй аз бенасибон, камбағал.
 Дар ҳавои ғарм ӯ дар боғҳои соядор,
 Ту ба зерӣ офтобӣ лухту урғи, камбағал.
 Дар ҳазон шуд хирмани ӯ чамъу ту аз баҳри нон
 Дар биёбон гангтай аз хӯшачинон, камбағал.
 Шуд либоси бойҳо аз дастранҷи ту харир,
 Лек бошӣ белибос андар зимистон, камбағал.
 Давлати шӯроии ҷумҳурӣ¹ доим зинда бод,
 Иттифоқи камбағалҳо дар ҷаҳон поянда бод!

Асадуллоҳи Қошонӣ

(«Овози тоҷик», шумораи 5, 25 сентябри 1924)

Имрӯз

Ҳар лаҳза фидан сӯи ҷароид назар имрӯз,
 3-аҳволи ҷаҳон то ки шавӣ боҳабар имрӯз.
 Ҳақко, ки ҷароид суи фирдавси тамалдун
 Гардида ба ҳар қавму миллат роҳбар имрӯз.
 Эӣ қавми наҷобатасар, эӣ миллати тоҷик,
 Кӯшед найи ҳосили ҳар илму фан имрӯз.
 Аз хоҷадани ҳар гуна фунун баски ба гетӣ
 Ноил ба таракқӣ шуда хайли бангар имрӯз.
 Мо то ба кай аз рӯи касолат гузаронем
 Бе санъату бе маърифату бе ҳунар имрӯз?
 Аз ғайрати ҷалду надар афсӯс, ки моро
 Набвад зи раҳи ҳарзадавӣ як асар имрӯз.
 Андешаи мо бозини мафкура табоҳӣ,
 Беҳудагӣ² вақф аст ба моён мағар имрӯз?
 Ҳар воқиға сад дарс ба ибрат диҳад ин ҷо,
 Мо ҷанми тааммул бикушоём агар имрӯз.

1. Ӯ-и «ҷумҳурӣ» аз вази зиёд аст.

2. Ӯ-и «беҳудагӣ» аз вази зоида аст.

Ин шеър ба килки мижа дар дафтари ибрат
Тамҳид ниғорид ба хуни чигар имрӯз.

Қоримасеҳои Тамҳиди Самарқандӣ
(«Овози тоҷик», шумораи 6, 5 уктабри 1924)

Ба духтарон

Ман аз имрӯз зи хусни ту буридам сару кор,
То ба девонагиям халқ намоянд иқро.
Эй маҳи мулки Аҷам, эй санами олами Шарқ,
Хуш гирд овару бар гуфтаи ман дил бигумор.
То кунун пешни ту чун баъда ба даргоҳи Худо
Лобаҳо кардаму бар ҳок бисудам рухсор.
Лекин имрӯз мучиддонаву расмона туро
Ошиқоро сухане чанд бигӯям, хуш дор.
Баъд аз ин аз хату холат нахаросад дили ман,
З-он ки бо хусни ту қорам набувад дигар бор.
То кай аз зулфи ту занҷир ниҳам бар гардан,
То кай аз миҷкаи ту тир занам бар дили зор?
То ба кай бе лаби латыли ту дилам гардад хун
Чанд бе мори сари зулфи ту бошам бемор?
Ба сарангушти ту то чанд занам тухмати қатл
Ё ба миҷғони ту то чанд диҳам нисбати хор?
Чанд гӯям, ки руҳат моҳ бувад дар хубӣ,
Чанд гӯям, ки қадат сарв бувад дар рафтор?
Моҳрӯй туву лозим набувад бар гуфтаи
Сарвқадӣ туву ҳочат набувад бо изҳор.
З-ин қибал бештар аз ҳар кӣ тавонам гуфтаи,
Лек инҳо ҳама ҳарф асту надорад миқдор.
З-ин чӣ ҳосил, ки зи миҷғони ту ханҷар созад,
Ё ба абрӯи ту гӯянд, хилолест низор.
Ман ба зебоии беилм харидор наям,
Хусн мафрӯш дигар бо ману кирдор биёр.
Ошиқони хату холи ту бадомӯзонанд,
Дигар ин тоифаро роҳ мадеҳ бар дарбор.
Ошиқӣ ҳамчу тамаддун ба ҳақиқат дорӣ,
Баъд аз ин даст зи ушшоқи маҷозӣ бардор.
Андар ин асри тамаддун, санамо, лоиқ нест
Дилбаре чун ту зи ороиши дониш бақанор.
Айб бошад, ки ту дар пардаву халқе озода,
Ҳайф бошад, ки ту дар хобу ҷаҳоне бедор.

Тарки чодар куну мактаб бираву дарс бихон,
 Шохан чаҳд надорад самаре чуз идбор.
 Дониш омӯзу зи авзои чаҳон оғаҳ шав,
 В-ин никоби сияҳ аз рӯи муборак бардор.
 Илм агар нест, зи ҳайвон чӣ бувад фарқи башир?
 Бӯй агар нест, тафовут чӣ кунад гул аз хор?
 Хирад омӯзу пайи тарбияти миллати хеш
 Чидду чаҳде бишамо чун дигарон модарвор.
 Ту гузорӣ ба даҳони ҳама кас аввалҳарф,
 Ҳар касе аз ту суҳан мешунавад аввалбор.
 Пас, аз аввал ту ба гӯши ҳама ин нукта биғӯ,
 Ки патарсанд зи заҳмат, нагузанд аз кор.
 Писару духтари худро шарафи кор омӯз,
 То бидонанд, бувад муфтхурӣ зиллату ор.
 Суҳан аз донишу озолию заҳмат меғӯй,
 То ки фарзанди ту бо ин суҳанон орад бор.
 Гӯ, бидонад, ки набояд бихурад лукмаи муфт,
 Гар бимирад, дигареро накунад истисмор.
 Гӯ, бидонад, ки ба чуз бозуи зӯровар нест
 Ранҷбарро ба чаҳон ҳеч касе ёвару ёр.
 Фарқ ҳаргиз нагузорад ба миёни зану мард
 В-ин даъовиро собит бикунанд бо кирдор.
 Ба яқин, гар ту чунин модари хубе бошӣ,
 Миси икболи ватан аз ту шавад зарри аёр.
 Ватан аз ранҷбару коргарон обод аст,
 На зи ашхоси тавонгар, на зи ашрофу қибор.
 Пон зи дехқону матоъу хунар аз коргар аст,
 Дигарон муфтхуру бешарафу халқозор.
 Ғаллаву чинс чу аз зорию аз коргар аст,
 Ба чӣ ҳақ молику арбоб намоянд анбор?
 Он касоне, ки зи ранҷи дигарон пон бихуранд,
 На касонанду на мардум, ки даду мардумхор.
 В-ар ту гӯй, ки диҳад хоҷа ба муздурон музд,
 Ин бувад мағлатаи муфтхурони ғаллдор.
 Хоҷа он музд на аз оби равон пайдо кард,
 Музд ҳам ҳосили заҳмат буваду меваи кор.
 Пул аз чинс ба даст ояду чинс аз муздур,
 Хоҷа горатгари муздур адуи аҳрор.
 Заҳмати зорию муздур наёяд ба ҳисоб,
 Роҳати хоҷаву ашроф наёяд ба шумор.

Чоран ризибарон вақдату ташкилот аст,
То ки аз рӯзи ситишкӯр барорасд зимор.
Ин бунёд насилни Лилутино хамфирмонан,
Гӯ, ҳаме малк бидонианд, намудем ихлор.

Абӯлқасим Лилутино Каримовиҷа

(«Оғози тоҷик», маҷмӯаи 16-17, 12-18 феврал 1925)

Имлаҳ бикун бариларонро!

Гӯед зи ман ситам арстро,
Гӯед илти молларонро.
Зуд ах, ки путки ворсаро
Кубул сарн сохбифсаронро!
Вақт аст, ки меҳтарони галлар
Хамсар бешаванд чоқаронро.
То чанд кай савор бонда
Аз дилоти зулм доваронро?
То кай ба дилот селман сӯ
Ковал тани ситишкӯрларонро?
То чанд дилотиҳо ба ринват
Бахтист ба хори дустларонро?
То кай умаро зи кунн маълум
Дабрест кунанд соваронро?
То чанд шайн зи пули дехкон
Дар бар биконанд дилбаронро?
То кай азуро кунанд помол
Бо ринва ҳукуки диларонро?
То чанд зи ранчи худ китовар
Пезишт, дехд во каландаронро?
Эй шарчан итложом, бифтор
Халсуми фасили меҳтарларо.
Эй шарчани итложом, бифтор
Дар сови хит меҳтарларо.
Эй кавтаби сурх, равшанӣ бахш
Аз ҷилван хити Хошарларо,
Эй байраки сурх, шарҳи биктои
Фурқат маълум ин таниларонро.
Эй дони дилотиҳо, хунар кун,

Ту, нй захмалданин илэнин эсүро, дар эмон хэстй,
Фетхари мэлхэу бэлэди аьгүро нй мэлэний?
Түрө нй хүдэний, чун шест захмэги Лохутй,
Гүлэт захмалданин хонк Эрооро чй мэлэний?

Дохүй

(«Сонин тоцгя», нумаран 28, 18 априти 1925)

Синфи

Шайа сүгэд, адл бөмд бөшэдү бэлэд хам,
Дар чэлон инсөф хам фарс асту истиблэд хам,
Мутанко бөгөт бөшэд хам гэдэ, хам мөлдөр,
Вочиб жет аз хэжмэти хэж сийл хам, сийбэл хам,
Синфи элэем хэст элэим, то чэлон сүгэд ин зулэм,
Синфи фэяла, то ки дундэро кунал обод хам
Дек мэн гүем, бидуни фэяла найрон мөшөөд
Ланцану Парису Берлин, Басрану Ин дол хам,
Аз вучудн фэялашу дэхон чу ин дунд башаэст,
Нест элэим синфи доробни бэлбуобэл хам,
Пени мо чиге мукалдиэстер нй захмэт шест, эсв
Бөмд аз рун хирад ташкэси захмэт дол хам,
Захмэт он бөшэд, ки як чинсэ аз он хосил шавил,
В-арни дар кунтөр захмэт некашад чэллэл хам,
Мурда бөд ин оламн түлму хибнат, в-аншар жет
Бенаво хам, агнөө хам, бэлди хам, отод хам,
Энла бэлэ нутку досу түдан захмэт, ки он
Сотад аз нив оламн боснифу бөшлөд хам,
Ошнжэ захмэт туй, Лохутй, ин сон шэро,
Кас палэд аз Воншкү Мэссууну аз Ферход хам

Дохүй

(«Сонин тоцгя», нумаран 35, 1 июни 1925)

Чамани сүхтэ

Рстэхон саншобару шамшад
Цару бола эблэ аз булбул,
Барги хунжэ со-чорто аз гул
Рахи нос нй чинд тал сийбэл.

Э-ин элэим айн бувал, в-ин чо
Чамане була, шубха шест дар ин,
Саблэхэ сүхтэ, замни хунин,
Чанд тир аз шэкорчй барни.

Рӯди сурхе миёни он ҷорӣ,
Сурх аз ранги хуни аҳли ҷаман.
Ҳар тараф ҷавка-ҷавка зогу заған,
Гоҳ-гоҳе садое аз зорӣ.

Эй шигифт, ин кадом боғ буда,
Бо ҳавое ҷупин хушу дилкаш.
В-инҷунин боғро кӣ зад оташ,
Мардумаш аз ҷӣ қатли ом шуда?

Гарчи вайронаест ин гулзор,
В-он ҷи ҳам монда, дуд аз он барност.
Лек ҷое муҳим бувад, найдост
Нур зи таъриху қидмати осор.

Гулшан ар сӯхта-сту нажмурда,
Бӯи хубаш ханӯз боқӣ ҳаст.
В-ар бинояш хароб гаштаву наст,
Равнак аз ҷилва 3-осмон бурда.

3-ин алоим бидуни шубҳа, тамиз
Метавон дол, к-инҷунин сайёд
Нест ҷуз Инглиси балбунёл,
В-ин ҷаман нест ғайри Мисри ағиз.

Лохутӣ
(«Оволи тоҷик», шумораи 41, 24 июни 1925)

«Ҷамани сӯхта» ҳам шаклан, ҳам мазмунан ҷадид аст. Бародар Лохутӣ бо ин шеъри худ панҷавонони ҳаваскори адабиёти навро сармашки хубе додааст.

— 8 — ҚАСИДА

Ин касидаро аз адибони кудансоли Тоҷикистон Муҳаммадуфархон Ҷавҳари Истаравшанӣ (Уротешна) ба шарафи таъсиси Ҷумҳурияи Тоҷикистон иншод карда, ба маҷмуъи мо ҳадя намуданд.

Дило, касби ҳавои Тоҷикистон метавон кардан,
Тамоми сафои Тоҷикистон метавон кардан.

Зи сайри долазораи сад чаман гул метавон чидан,
 Диле хуш дар фазои Тоҷикистон метавон кардан.
 Фарози шеби кӯҳу дашти он уҷубаҳо дорад,
 Назарҳо вақфи ҷои Тоҷикистон метавон кардан.
 Навои маҳфилаи дар парда дорад рамзҳо, ғунҷе
 Пайи фаҳми садон Тоҷикистон метавон кардан.
 Фасоҳат маҳни нутқи мардумиаш, таҳқиқи ин маънӣ
 Зи ҳарфи ҷонфизои Тоҷикистон метавон кардан.
 Зи хусни тарбият гардад музоаф то камолоташ,
 Хунаро аз барои Тоҷикистон метавон кардан.
 Зи алтофи ҳукумат то руҳаш гулгуна орояд,
 Ниғаҳ сарфи лиқои Тоҷикистон метавон кардан.
 Забони ҳоли тоҷик арзи ҷаҳди мулло дорад,
 Тамизи иқтисои Тоҷикистон метавон кардан.
 Чудо аз китъаҳо ин хитта шул, саъйи адолатро
 Саросар раҳнамои Тоҷикистон метавон кардан.
 Шавад то рутбааш олия, азёли иноятро
 Ба сар боли хумои Тоҷикистон метавон кардан.
 Ғубори дому дал¹ ойнаашро тира медорад,
 Ба сайқал инҷилои Тоҷикистон метавон кардан.
 Зи неши зулмҳо дар сина дорад кӯҳна носуре²,
 Адолатро давои Тоҷикистон метавон кардан.
 Зи маҳсулот то аҷноси дигар ғушайи ҷаҳме
 Суи руҳе³ ғалои⁴ Тоҷикистон метавон кардан.
 Ниғоҳи ади бодо шомили ҳоли раоҷиаш,
 Бад-ин сомон дуои Тоҷикистон метавон кардан.

Ҷавҳари, рамазони 1343 ҳиҷрий.

-
1. Муриди шоир аз дому дал босмаҷиди аст.
  2. Носурҳои кӯҳна – асари зулмҳои ҳукумати кӯҳна аст.
  3. Руҳс – арзонию фаровонӣ.
  4. Ғало – қадими гаронист.

ЯК-ДУ СУХАН ДАР ХОТИМА

Баъд аз татаббуъу захмати беноён ба ёрмандиню хусни тавачҷуҳи дӯстон ин маҷмӯа ба поён расид. Лекин бо ин ҳама саъю кӯшиши ниғораида ва сарфи авкот ин китоб ғайр аз маҷмӯаи намунаҳои адабии ҳазорсола будан дигар мазиқт падорад. Дар ин мавзӯё лозим буд, ки аҳволи иқтисодию иҷтимоии ҳар асру ошон зикру баён ёфта, муносибату таъсири он аҳвол ба адабиёти он замон ба усули марксистӣ тасвир карда мешуд. Оре, бояд ҳамин гуна мешуд. Лекин ба ин тарз китоби мукаммале тартиб додан аз илму иқтидори ин ҷомияи очиз берун буд. Намунаҳои адабии ҳазорсолаи тоҷикро, ки то ҳол ба ҷосе ҷамъ нашудааст, аз китобҳои мухталиф бардошта, ба як ҷилд ғирл овардан, нусхаҳои хаторо се-чаҳор китоб ба даст дароварда, ба онҳо мурочиат намуда, таъбиқу тасҳеҳ кардан, таърихи зиндагониию вафоти ҳар адибро аз маҷмӯаҳо — китобҳои бефехрист тафтиш намуда, таъйин намудан, ривоятҳои мухталифро ба воқияҳои муайяни он замон андоза карда, ба яке қаноат ҳосил кардан ва ба амсоли ин ранг машаққатҳо, ки ҷамъро дар вақти таҳриру тартиб вохурд, бурдборӣ намуда, (агарчи ноқис аст) ҷизе ба майдон овардан ҳам нисбат ба мо камиқтидорон кори бузургест: «Зи дасти аҳли адам ҳар чӣ ояд, эъҷоз аст».

Ҳар чӣ бошад, осон буд ё мушқил, нек шуд ё бад, мотивро матолиби муҳимма ба як ҷо гун шуд. Аз ин намунаҳо фоида бурда, ба усули марксистӣ таърихи адабиёт павиштан, китобҳои қироати адабия тартиб додан, ба иборати дигар ин мавзӯро ҷунонқи бояду шояд, тадвину такмил намудан, ҷунонқи ба муқаддима арз карда шуд, хидмати ҷавонони фаъолро муғтазир аст.

Мо ғушт, ранган, биринҷ, сабзӣ, шиёз ва соири моғлазми ошро омода кардем. Ақнун ҷавони қобиле даркор аст, то ки қобилиназӣ кунад. Дар ноёни гуфтор ба дӯстоне, ки ба ин кор ба ман ёрмандӣ карданд, ошкоро арзи шукронро аз наҷиба мелонам ва ислоҳи хатоҳои воқияшударо аз арбаши самимона илтимос менамоем.

30 сентябри 1925, Самарқанд, С.Айни.

Маъхазҳои қисми аввал бо эзоҳе мухтасар

1. «Намунаи адабиёти Эрон», ҷомияши Мирзомуҳсин Иброҳимӣ, матбуъ дар Боку.
2. Таъриқи «Отанқада», асари Ҳоҷӣ Лутфалибеки Озари Исфаҳонӣ, таърихи таълифиш охириҳои асри 12 ҳаҷрӣ, матбуъ дар матбааи Фатҳулқарим, воқеиши Лақнаҳвар, дар соли 1292 ҳаҷрӣ.
3. «Ҳизионаи омира», асари Гуломалиҳони Оқоли Билитромӣ, таърихи таълифиш 1176 ҳаҷрӣ, матбуъ дар матбааи Мунтии Нуҷалқиншур, воқеиши Қомшур, дувум-бора дар соли 1900 милодӣ.
4. «Баҳористон», асари Мақлаий Нуриддин Абдураҳмони Ҷомӣ, таълифиш дар соли 892 ҳаҷрӣ, вафоти муаллиф 898 ҳаҷрӣ, матбуъ бори дувум дар матбааи Нуҷалқиншур, воқеиши Лақнаҳвар, 1903.
5. «Қомусулаълом», 6 ҷилд, асари Шамсиддин Сомибеки Усмоӣ, матбуъ дар Истанбул, соли 1306-1316 ҳаҷрӣ.
6. «Таъриқи Давлатшоҳӣ», асари Давлатшоҳ ибни Алоуддҷаля Баҳтшоҳи Самарқандӣ, таърихи таълиф 893 ҳаҷрӣ, дастнавис (дар соли 1900 ба Лондон таъй ёфта бошад ҳам, нусхаи матбуъааш ба диёри мо наомалдаст).
7. «Туркистон», ҷомияши мустафрик Бюртулд, матбуъ дар Ленинград (Питерзбург) дар соли 1898 милодӣ.
8. «Муллозода», аз норҷас, ки ба «Туркистон» Бюртулд мушарриҳ аст, нақл ёфт.
9. «Шарҳи қасоиди Бадри Ҳоҷӣ», асари Гибсиддин соҳиби «Иёсуллуғот», таълиф 1257 ҳаҷрӣ, матбуъ бори дувум дар Ҳиндустон соли 1895 милодӣ.
10. «Радоифулашъор», ҷомияши Ҳоҷӣ Пеъматуллоҳ Муҳтарами Бухорӣ, вафоти соҳиби асар 1920, дастнавис.
11. «Маҷолисуннафонс», асари Ниҷомиддин Амир Алшери Навоӣ, вафоти соҳиби асар 906 ҳаҷрӣ, таърихи таълиф 896.
12. «Рашаҳот», асари Фаҳриддин Алӣ ибни Ҳусайн ал-Воиъ, 909 ҳаҷрӣ, матбуъ дувум бор 1898 дар Лақнаҳвар.
13. «Бадониъулақомӣ», асари Зайниддин Маҳмули Восӣ-

фии Хиротӣ, итмоми таълиф тақрибан соли 940-950, дастнавис.

14. «Таърихи Саййидроқим», асари Мирсайидшариф Роқими Самарқандӣ, таълиф соли 1113 ҳиҷрӣ, матбуъ ба ҳошияи тазкирани «Тухфатулаҳбоб»-и Воизи Бухорой, соли 1332 ба Тошқанд.
  15. Девони Мушфиқӣ, дастнавис, вафоти соҳиби асар 996 ҳиҷрӣ.
  16. Тазкирани «Номаи хусравон»-и Солиқхони Ҳашмати Бухорой. Дастнавис, дар аввалҳои асри 14 ҳиҷрӣ таълиф шуда.
  17. «Таърихи Мужимхонӣ», асари Муҳаммадвосуфи Мушӣ ибни Ҳочабакон Балхӣ, таърихи таълиф 1116 ҳиҷрӣ.
  18. Мачмӯан Абдулмуталлибхоча, таълифи 1177, дастнавис.
  19. «Маслакулмуттақин», асари Сӯфӣ Аллоҳери Каттакурғонӣ, вафоти соҳиби асар 1136 ҳиҷрӣ, матбуъ ба Тошқанд, 1331.
  20. Маснавин «Толибу Матлуб», асари Фитрати Зардӯзи Самарқандӣ, матбуъ дар Тошқанд, 1917 милодӣ.
  21. Мачаллаи «Билим учогӣ», шумораи ду-се, матбуъ ва мунташир дар Тошқанд, соли 1923 милодӣ.
- Ғайр аз инҳо аз якҷанд баёзу мачмӯаҳои дастнавис, ки ҷомияшон маълум нест, истифода карда шуд.

Маъхазҳои қисми дувум бо эзоҳе мухтасар

1. «Радоифуланъор» (эзоҳи ба боло кайд шуд).
2. Тазкирани «Тухфатулаҳбоб», асари Қорӣ Раҳматуллоҳ Воизи Бухорой, итмоми таълиф 1288 ҳиҷрӣ, вафоти соҳиби асар 1311, матбуъ дар Тошқанд, 1332.
3. «Тазкирани манзумаи Садрӣ Зиё», асари Қозӣ Мирзомуҳаммадшариф Садрӣ Бухорой, соҳиби асар барҳаёт. Дастнавис.
4. Дафтари мачмӯан осори Асирии Хучандӣ, дастнавис, соҳиби асар дар соли 1334 ҳиҷрӣ вафот ёфта.
5. Тазкирани Афзал-маҳдуми Пирмастии Бухорой, таълиф 1322, вафоти соҳиби асар 1334 ҳиҷрӣ.
6. Тазкирани Ҳочӣ Неъматуллоҳи Мухтарами Бухорой, дастнавис, вафоти соҳиби асар 1920 милодӣ.
7. Шумораи даҳуми рӯзномаи «Овози тоҷик».

8. «Наводирулвақонӣ», асари Аҳмад-маҳдум Муҳандис Дониши Бухорой (мулаққаб ба Аҳмади Қалла), вафоти соҳиби асар 1314 ҳиҷрӣ, дастнавис.
9. Тазкираи Ҳоҷиазими Шаръии Бухорой, дастнавис, вафоти соҳиби асар 1313 ҳиҷрӣ.
10. Девони Синаидин Самарқандӣ, вафот 1327 ҳиҷрӣ, дастнавис.
11. Шумораи дузуми маҷаллаи «Ойина», мунтаҳир дар Самарқанд, соли 1331.
12. «Тухафи аҳли Бухоро» (Саёҳатнома), асари Мирзосироҷи Ҳакими Бухорой, матбуъ дар Қоғон, соли 1330, вафоти соҳиби асар 1332 ҳиҷрӣ.
13. «Тухфаи дӯстон», дастнавис, асари Шамсиддин-маҳдум Шоҳини Бухорой, вафот 1311 ҳиҷрӣ.
14. «Бадониъуссаноиъ», дастнавис, асари Шоҳини мазкур.
15. «Даҳмаи шохон», асари Мирзосодиқ Мушшии Қондории Бухорой (аз шуарои аввалҳои 13 ҳиҷрӣ), дастнавис.
16. «Девони Туғрал», асари Муҳаммаднакибхони Аҳрории Фалғарӣ, вафот 1337, матбуъ дар Қоғон, соли 1334.
17. «Девони Кенчаалӣ», асари Муҳаммадҷаъуб ибни Амир Дониёли Бухорой, дар мобайни соли 1200-1250 тарғиб шуда, дастнавис.
18. «Гулшанулмулк» (таърих), асари Кенчаалии мазкур.
19. «Ганҷинаи ҳикмат», Асари Ҳоҷӣ Саййидаҳмадхоча Сиддиқии Аҷзии Самарқандӣ, матбуъ дар Тошқанд, 1333 ҳиҷрӣ.
20. Дафтари ашъори Мирзоабдуллоҳ Файёзи Хучандӣ, дастнавис.
21. «Самария», асари Қозӣ Абӯтоҳирхоча Павои Самарқандӣ, соҳиби асар 1874 вафот ёфта, матбуъ дар Ленинград (Питерзбург), 1904 милодӣ.
22. Маснави «Барфу ях», асари Возиҳи Бухорой, таърихи таълиф 1304, вафоти соҳиби асар 1311 ҳиҷрӣ, дастнавис.
23. «Девони Васлии Самарқандӣ», матбуъ дар Самарқанд, 1327.
24. «Девони Мирзоходии Самарқандӣ», матбуъ дар Самарқанд, 1331, вафоти соҳиби асар 1309 ҳиҷрӣ.

Ғайр аз ин номбурдагон аз ҷанл адал баёзу маҷмуъаҳо, ки ҷомияиаш маълум нест, истифода бурда

шуд. Ҳамак осор бемаънаъ ё ён ҳолатдагон муҳтамада аз
даъватига оғозлашан шикл карда шуд.

**Маънавагон касми осорон, ансари ашваъ
би зоти мухтасар**

1. «Мунозира», асари Фитрати Бухорой, матбуъ дар Истабул, 1327-1329.
2. «Сайхон», асари Фитрати Бухорой, матбуъ дар Истабул, 1329.
3. «Ашваъни сайхон хондон», асари Фитрати Бухорой, матбуъ дар Истабул, 1330.
4. «Рахбари шавгон», асари Фитрати Бухорой, матбуъ дар Ленинград (Петроград), 1915.
5. «Ошваъ», асари Фитрати Бухорой, матбуъ дар Бешу, 1916.
6. «Муслимонони деруррохон», тарҷуман «Сайхон хондон», матбуъ дар Ленинград, 1915.
7. «Мирмони ибрат», асари Хон Саййидлаҳмадхон Саъдидин Ашваъ Самарқандӣ, матбуъ дар Тифлис, 1331.
8. «Ашваъи арноҳ», асари Саййидлаҳмадхон, матбуъ дар Тифлис, 1331.
9. «Ашваъи шавгон», асари Саййидлаҳмадхон, матбуъ дар Самарқанд, 1334.
10. Рушониан «Бухорон тариф», матбуъ на муштанир дар Бухоро, 1912, морт то 1913, январ.
11. Маънаван «Шивон», матбуъ на муштанир дар Самарқанд, 1913, август-1915 уктабр.
12. «Тахрибушваъон», Ашваъ, таъми дунум, Самарқанд, 1917.

**Маънавагон касми осорон, ансари дунум
би зоти мухтасар**

1. Маънаван «Шуълаи шиклдон», матбуъ на муштанир дар Самарқанд, 1919-1921.
2. «Кулудун», матбуъи Тошқанд, 1920 шикл июн-август.
3. «Крем», асари Лоҳутӣ, ба тарҷомӣ Ҷ. Нушериён, матбуъи Мистан, 1923.

4. Маҷмӯа ба шарафи соли шануми Инкилоби Уктябр, Маскав, 1923.
5. «Ахгари инкилоб», Айни, матбуъ дар Бухоро, 1923.
6. Рӯзномаи «Овози тоҷик», Самарқанд, 1924, моҳи оғуст-то имрӯз (1925, уктябр) давом дорад.

Дар ин қисм низ баъзе осор аз дастхати соҳибаш ё ба воситаи муътамад нақл карда шуд.

Ҷамъи манбаъҳои се қисм 63 адал, баъзу маҷмӯаҳо низ тақрибан 17 адал мутолиа шуд. Ба ин ҳисоб ҷамъулҷамъи маъхазҳо 80 адал мешавад, ғайр аз порчаҳои мақтубҳо.

*Самарқанд.
Тамом. 1925, 12 уктябр.
Айни.*

МАЪНИИ КАЛИМАИ «ТОЧИК»

дар лугатҳо ва ҷойи корфармудашудаи он дар таълифоти муаллифони Шарқ ва баромадгоҳи ин калима

I. Шаклҳои калимаи «точик»

Калимаи «точик» дар таълифоти аҳли Шарқ ва китобҳои лугат ба тарзҳои гуногун: тоҷик, тоҷик (бе мадди зерин), тозик, тозик (бе мадди зерин), тожик.

Мо бояд аввал дар бораи шакли аслии будани кадоме ин шаклҳо ва дар хусуси сабаби пайдо шудани шаклҳои гуногуни дар боло нишондодашуда гап занем.

Аз таълифоти муаллифони гузаштаи тоҷику форс маълум мешавад, ки шакли асосӣ, аввалин ва аслии ин калима «точик», бо мадди зерин аст, шакли бе мадди зерини ин калима бошад, бо кайфи котибон ё ин ки барои дар вази гуногундан бо хоҳиши шоирон пайдо шудааст. Чунон ки дар ҷойи дигар, дар қатори мисолҳо дида мешавад, дар қадимтарин дастнависҳои тоҷикӣ ин калима ба тарзи «тоҷик» бо мадди зерин навишта шудааст.

Муғулҳо ва туркҳои қадимӣ ҳарфи «ч»-ро гуфта наметавонистанд ва дар ғайб задан ҳарфи «ч»-и калимаро ба «з» таъдил мекарданд. Ёкибар ин, вақте ки онҳо бо тоҷикон алоқа пайдо карда, ин номро ёд гирифтанд, ба ҷои «тоҷик» «тозик», ё ин ки бе мадди зерин «тозик» гуфтанд гирифтанд (ҳатто тоғорҳои замони мо ҳам, ки ба Осӣи Миёна наёмала ва бо халқҳои ин ҷо наёмехта бошанд, «Тоҷиев»-ро «Този-ев» менӯянд). Муаллифоне ҳам, ки баъд аз истило карда шудани Осӣи Миёна ва Эрон аз тарафи муғулон, аҳволи таърихӣ он замонҳоро навиштаанд, хусусан дар вақти гап задан аз забони муғулҳо ин калимаро ба шакли «тозик» ё ин «тозик» (бе мадди зерин) навиштаанд.

Ҳатто як шаҳс дар як ҷои асарӣ худ, вақте ки аҳволи муғулон ва туркони қадимро ва муносибати онҳоро ба халқҳои Осӣи Миёна менависад ва ё ин ки аз забони онҳо гап мезанад, ин калимаро ба шакли «тозик» менависад, аммо ҳамин муаллиф дар ҷои дигари ҳамин асарӣ худ, дар ҷое, ки танҳо аз халқҳои Осӣи Миёна гап задани шавад, ё ин ки аҳволи таърихӣ замонҳоро, ки забони туркҳо ва муғулҳо ба дуруст гуфтани калимаи тоҷикӣ ром шудааст, навиштаи хоҳад, ин калимаро ба шакли «тоҷик» кайд меку-

над. Масълиҳ, муаллифи «Равзатуссаиф» Мирхонд (туғулган ки аз мисолҳои оқола равшан дила менамояд) дар нақти баён кардани аҳволи хоразмшоҳиён ин калимаро «тоҷик» навиштааст, аммо дар нақти баён истилоҳи мугулон на баёнгарин аз забони онҳо, ин калимаро «тоғик» навиштааст ва дар нақти баён аҳволи теуриён бошад, бошакли «тоҷик»-ро давом кунандааст.

Шакли «тоҷик» бошад, аз «тоғик» рӯидааст: вақте ки баъзе котибони тоҷик дар асарҳои гузаштагон ин калимаро ба шакли «тоғик» дидаанд ва инро ҳам дидаанд, ки ин калима ба ин шакл дар номи халқи худашон рост намеояд, дар нақти нухтаи баён ба ҳарфи «с» ду нуктаи дигар зиёда карда, «тоҷик» навиштаанд ва бинобарин ин шакл кам воқеаҷуд ва ба ғайр аз лугатҳо дар дигар асарҳо дила намеавад.

Аммо муаллифони лугатҳо ҳар шакли ин калимаро, ки дар ҳар ҷо дидаанд ва аз ҳар кас шунидаанд, айнан дар асарҳои худ дароварда, эзоҳ додаанд.

2. Лугатҳои Шарқ дар бораи калиман «тоҷик» ва шаклҳои дигари он

Дар «Ғиёсуллуғот», ки дар Ҳиндустон аз тарафи Муҳаммад Ғиёсиддини Мустафоободӣ (ҳиндустонӣ) дар соли 1942 (1827) таълифиш тамом карда шудааст, дар бораи калиман «тоҷик» ин маълумотро мебинем: «тоҷик (бе мадди зерин) – ба касри чими арабӣ ва кофи арабӣ – авлоди араб, ки дар Аҷам бутург шуда бошад ва аксари эшон сандогар бошанд, лиҳозо аз тоҷик гоҳо сандогар мурод аст» (Ғиёс-ул-луғот, ҷони матбаан Низомӣ (дар Ҳиндустон) дар соли 1292 ҳиҷрӣ, саҳифаи 159, сутуни ҷум).

«Тоҷик» (бе мадди зерин), – арабҷудас, ки дар Аҷам калон шавад ва номи ядиюте на тоғиас, ки ғайриарабӣ бошад ва дар луғоти туркӣ ба маънои аҳли фурс (форсҳо) навишта» (китоби мазкур, саҳифаи мазкур, сутуни 1-2).

Дар «Бурҳони қотиъ», ки аз тарафи Муҳаммадхусайн-тахаллус Бурҳон ибни Халифи Табретӣ дар Ҳиндустон дар соли 1062 ҳиҷрӣ (1652) таълифиш тамом карда шудааст, дар бораи калиман «тоҷик» ва шаклҳои дигари ҷай ин маълумот ҳаст: «тоҷик» (бе мадди зерин) – ба касри чим, бар вақни солиқ, муҳаффафи (сабуқкардашудан) тоҷик (бе

мадди зерин) аст ва тоҷик – ғайри араб ва турк (яъне ғайриараб ва ғайритурк)-ро гӯянд ва дар асл аҷлоди араб аст, ки дар Аҷам бузург шудаву баромада бошад» («Бурҳони қотибъ» ҷони матбааи мушӣи Пувалкишиур дар Лакҳнав (дар Хиндустон) дар соли 1887, ҷилди якум, саҳифаи 255 суғуни якум).

«Тоҷик» (бе мадди зерин – ба касри солис) бо зер хондаи ҳарфи сеғум – ҳарфи «З» (ба вазни солик, муҳаффафи тоҷик (бо мадди зерин) аст ва тоҷик (бо мадди зерин) аҷлоди арабро гӯянд, ки дар Аҷам зоида ва бузург шуда бошад», (китоби мазкур, ҷилди мазкур, саҳифаи 256, суғуни дуюм).

Дар «Бурҳони қотибъ» (саҳифаи 257, суғуни якум) дар маддаи «тоҷик» (бо мадди зерин) гуфта шудааст, ки «тоҷик» ва «тоҷиқ» ба вазну маънои тоҷик аст, ки ғайри араб ва турк (яъне ғайриараб ва ғайритурк) бошад ва фарзанди араби дар Аҷам зоидашуда ва баромадаро низ гӯянд».

Мо пеш аз давом кунондани матлаби асосии худ бояд назари худро дар бораи фикри ин ду муаллифи муқтабари забони тоҷикӣ дар хусуси калимаи «тоҷик» гуфта гузарем:

Ба фаҳми маъ, хоҳ маънидоди «Ғиёсуллуғот» бошад ва хоҳ аз он «Бурҳони қотибъ», аз маъниқ хеле дур аст ва пойдархавон почасон аст. Дар ин маънидол аз як маънаи таъриҳӣ ва инчунин ягон таҳлили забоншиносӣ ҳам ҷарда нашудааст. Тоҷикро бе ҳеч шохид ва ҳуҷҷат «аҷлоди араб» гуфтаи «аксари онҳоро савдогар» гуфта ва «тоҳо мурод аз тоҷик савдогар бошад» гуфтаи тамоман «варсокиҳои» ва суҳанҳои ҳавоякӣянд!

Ба ин суол бо ин гуна эҷод ҷавоб додан мумкин аст, якум, чунон ки дар байни халқи тоҷик ҳам, ки маданияти бисёр қадими дурахшон дорад, дар замонҳои бисёр қадим ҳам савдогарон буданд ва чунон ки дар ҳеч қайм, дар ҳеч замон савдогарон аксари аҳолиро ташкил накарданд албатта, савдогарони тоҷик ҳам ба аҷлози ҳаҷми ҷамъиятиҳои шумораи муайянеро ташкил мекарданд ва аксарияти халқ деҳкон ва касиб буданд, ки вазияти ҷуғрофӣ ва иқлимӣ Мовароуннаҳр ва Хуросон ҳам ҳаминро тақозо мекунад ва мекард.

Савдогарони тоҷик дар замонҳои қадим дар байни қаймҳои бодиянишини ва кӯчманҷӣ – дар Мугулистон ва тарафҳои Сибир – бештар сафарҳои тиҷоратӣ мекарданд.

Вакте ки кӯчманчиён аз ин савдогарон дар аввалбор дида-нашон онхоро нурсиданд, ки «шумо чӣ касонед?», инҳо ҷавоб доданд, ки «мо тоҷикони савдогар мебошем!»

Кӯчманчиён, ки ҳамагӣ бесавод буда, аз савдогарӣ ва термини савдо беҳабар буданд ва миданд, ки он мусофирон ба хариду фурӯш машғуланд, гумон карданд, ки маънои «тоҷик» машғулшавандагӣ ва хариду фурӯш будааст», яъне кӯчманчиён ҷавоби тоҷикони савдогарро, ҷавоби аз миллӣ ва кавмияти онҳо нафаҳмида, балки ҷавоб аз машғулият ва пешаи онҳо фаҳмиданд.

Вакте ки ин фаҳмиши кавмиҳои кӯчманчӣ дар бораи маънои калимаи «тоҷик» даҳан ба даҳан ё ба воситаи навиштаҳои ягон муаллифи рӯзжикор ба дугатнависон расидааст, онҳо хостаанд, ки ин маънро ҳам дар молдаи «тоҷик» кайд кунанд. Лекин дидаанд, ки калимаи «тоҷик»-ро, ки ба худашон як дараҷа маънои вай маълум аст, «савдогар» гуфта маънидош кардан бемантикист, бо ақли худ дар ин ҷо як «мантик» сохта баровардаанд ва гуфтаанд: «Ба сабаби ин ки аксари тоҷикон савдогаранд, гоҳо аз «тоҷик» савдогар мурод бошад (афсӯс, ки ин маънидоши бемантикони дугатнависи Шаркро мисли як манбаи асосӣ ва аввали баъзе шарҳиносии Ғарб ҳам бе ҳеҷ муҳокима айнан ба асарҳои худ аке кунондаанд);

Дувум, арабҳо мисли як истисморғари бегона ба Хуросон ва Мовароуннаҳр, ки вилоятҳои марказии тоҷикон буд, омаданд, ҷаид гоҳе ҳукмронӣ карданд, чунон ки дар Африка ва Эрон карда буданд, барои барҳам додани забон, адабиёт ва маданияти мардуми маҳаллӣ-тоҷикҳо кӯшишҳо ба қор бурданд. Аммо тоҷикҳо халқи маданияи ин сарзамин ва халқи шӯҷои ватандӯст буданд, бо ихтилолҳои гуногун (калонтарикии ин ихтилолҳо шӯриш ва исёни Абӯмуслими Хуросонӣ ва Муқаннаъ) ҳокимият, маданият ва забони худро пеш бурда (мардуми Бухоро ҳатто баъд аз мусулмон шуданишон ҳам дар намоз Қуръонро ба забони арабӣ нахонданд) ҳукмронии арабҳоро барҳам доданд (дар замони Сомониён). Табақии ҳукмрони арабҳо — амирҳо ва сараскарҳо маҷбур шуданд, ки аз ин сарзамин кӯчида равианд ва он арабҳое, ки ба сифати аскарӣ оид ба ин ҷо омада буданд ва дар замони ҳукмронии арабҳо ба сари мардуми маҳаллӣ чормағз меникастанд, раҷикти одии хирочгузори ҳукумати маҳаллӣ — ҳукумати тоҷикон (Сомониён) шуда монданд.

Аммо намояндагони шовинистии арабҳо, ки аз ҳокимияти Осейн Миёна ва Хуросон ва ҳатто аз ҳокимияти қисмҳои асосии Эрон ҳам ҷудо шуда буданд, ин ҳодисаро ҳатм карда наметавонистанд ва онҳо дида наметавонистанд, ки тоҷиконе, ки дирӯз маҳкуми худашон шуда буданд, забон, адабиёт ва маданияташон аз соҳаи расмӣ маҳв шуда буд, бо шучоат ва часорати миллии худ сар бардоранд, дар ҷои забони серлаҳзаи худ як забони адабии умумии ҷаҳоншумул ба вучуд оранд, маданияти худро аз аввала ҳам банданд бардоранд, ниҳоят ҳокимитро ҳам аз дасти арабҳо гиранд ва арабҳои мағрури муҳочирро ба дараҷаи рағия оиди фуруранд.

Почор ҳамон шовинистон рӯйкӣ ҳам бошад, барои нигоҳ доштани гурури миллии худ як «назария» сохта бароварданд. Ин назария «аслан авлоди араб будани тоҷикон» буд.

Дар таърих аз тарафи шовинистони миллатҳои дигар ҳам ин гуна «назарияҳо» сохта ва бофта бароварда шудаанд. Чунончи яке аз шовинистони туркони усмонӣ, ки худ бошадан Миср буд, як вақт небот кардан хоста буд, ки Фирдавсии Тӯсей, Саъдӣ ва Ҳофизи Шерозӣ аслан турканд.

Шахсҳои машҳурро аз худ сохтан дар худ арабҳо ҳам дида шудааст. Чунончи олими ҷаҳоншумул – Абӯалӣ ибни Синоро, ки дар тоҷик будани ӯ ҳеҷ шакку шубҳас нест ва муаллими сонӣ – Абӯнасири Форобиро, ки аслан турк аст, арабҳо «олимони араб» – гуфта дар таърихи дунё ба қалам дода буданд (шарқишиносони Ғарб ҳам ба асоси манбаъҳои арабӣ ҷанд гоҳе инҳоро олимони араб мешумуранд).

Лугатнависҳои бемуҳокима бошанд, ана ҳамин талқини намояндагони шовинистии арабро дар маънии калимаи «тоҷик» ба қор бурда, «тоҷик» – авлоди арабе, ки дар Аҷам бузург шуда баромала бошад» гуфтаанд.

Бемаънигиҳои маънидоди «Фурҳони қотӣ» дар баёни калимаи «тоҷик» халдаовар аст, чуноне ки дар боло матни ин китоб нақл карда шуд, дар вай гуфта шудааст, ки «...тоҷик ғайри араб ва турк (яъне ғайри турк)-ро гӯянд ва дар асл авлоди араб аст, ки дар Аҷам бузург шуда ва баромала бошад».

Ба ин маънидод аввал ҳаминро гуфтаи дарқор аст, ки тоҷик модом ки ғайри араб аст, нас, чӣ гуна дар асл авлоди араб мешавад?!

Дувум, ин хуччати таърихиро ба назар гирифта, ин

маънидодро мухокима кардан лозим аст: вақте ки Қутайба ибни Муслим дар Бухоро масҷиди ҷомӣ бино кард, мардуми маҳаллиро, ки тоҷик буданд, маҷбур кард, ки рӯтҳои ҷумъа ба Ҷомӣ ҷамъ шаванд ва намоз гузоранд. Аммо мардуми Бухоро, ки исломро нав қабул карда буданд, ба арабӣ Қуръон хондандро қабул накарданд, ё ин ки забонашон ба забони арабӣ, ки бегона буд, нагашт. Ҳо вуҷуди дар шароити ислом мамнӯъ будан, Қутайба рухсат дод, ки мардуми Бухоро дар намоз тарҷуман форсии сураҳои Қуръонро хонанд («Таърихи Наршаҳӣ» дар фасли фатҳи Бухоро ва бинои Ҷомӣ).

Агар тоҷикон дар асл авлоди араб бошанд, чаро дар намоз Қуръони арабӣ нахонданд ё ин ки хонда натаъини-станд? Ва чӣ гуна тарҷуман форсии сураҳои Қуръонро ба осонӣ омӯхтанд ва хонданд? Ва ҳол он ки воқияти маъқур дар соли аввали тамоман фатҳи шудани Бухоро (94 хидри 713) рӯй дода буд, чӣ шуд, ки тоҷиконе, ки «аслан авлоди араб буданд», дар як сол забони худро гум карда, забони бегонаро аз худ карда аз арабҳо дур шуданд?

Ҳо вуҷуди ин ҳама фактҳои таърихӣ, муаллифони маъқур бе ҳеч мухокима ҳар чизеро, ки шундианд, дар таъйини маънии «тоҷик» дар асари худ даронардаанд. Ҷое, ки мувофиқи ҳақиқат аст, он фикраст, ки соҳиби «Ғиёсуллуғот» аз луғоти туркӣ нақл карда, дар китоби худ навиштааст, ки «...дар луғоти туркӣ тоҷик ба маънои аҳли фурс (форсҳо) навишта шуда».

Дар «Комусулаъмом»-и туркӣ, ки аз тарафи Шамсиддини Сомӣ таълифшуда дар охири асри XIX тамом карда шудааст, дар моддаи «тоҷик» ин эзоҳотро мебинем (тарҷуман айнан):

«Тоҷик» — дар асл ном як қавмест аз туркҳо. Дар замони ҳозира ин ном ба як тоифаи аҳолии эронӣюласли Осиёи Миёна, ки ба забони форсӣ гап мезананд, дода шудааст. Инҳо дар шаҳрҳо бо тиҷорат ва пешаварӣ (қосибӣ ва хушармандӣ) ва дар деҳот бо зироат машғул буда, фазъод, соҳибистеъдод ва нисбат ба соғри тоифаҳои аҳолии маданий бошанд ҳам, монанди турк, узбак, тотор, афғонӣ ва дигар қавмҳои кӯчманчӣ ҳасур ва ҷанговар нестанд, бинобарин онҳо (тоҷикҳо) ба назари инҳо (ба назари қавмҳои кӯчманчӣ ҳор мебошанд) Комусулаъмом, ҷилди 3, саҳифаи 1608, сугуни якум).

Муаллифи «Қомусулаълум» бо вучуди ин ки эронилоласт ва форсизабон будани тоҷиконро тасдиқ кардааст, бе ҳеҷ асос ва ҳуҷҷат «дар асл қавмест аз туркҳо» гуфтааст, ҳатто дар қадом замон будани ин «асл»-ро ҳам таъйин накардааст ва дар хусуси ба ҷӣ сабаб «дар замони ҳозира ба як тоифаи аҳолии эронилоластии форсизабон дода шудани ин ном» ҳам ғайр назарааст ва инчунин аз «замони ҳозира» қадом замон будани мақсади муаллиф маълум нест!

Аз рӯи ифодаи таъбири «замони ҳозира» бояд замони ҳули муаллиф, бисёр дур равад, ягон сад сол аз замони ӯ пеш бошад. Дар ҳар ҳол бояд муаллиф шаҳсад, ҳафтад сол пеш аз замони худанро «замони ҳозира» нагӯяд. Ва ҳол он ки Саъдӣ Шерозӣ дар тарҷебаи худ «...Шояд ки ба подшаҳ бигӯед, Турки ту бирехт хуни тоҷик» гуфтааст Саъдӣ дар ин байт калимаи «тоҷик»-ро ба калимаи «турк» муқобил гузоштааст ва аз болоҳои ин банди тарҷебаи маълум мешавад, ки мақсади Саъдӣ аз ин «тоҷик» худан аст, ки эронилоласт ва форсизабон мешавад.

Бояд замони Саъдӣ, ки дар асри XIII зиндагӣ кардааст, нисбат ба муаллиф, ки то аввалҳои асри XX зинда буда, «замони ҳозира» набошад.

Ғайр аз ин, мо дар боло дар воқеаи фатҳи Бухоро аз тарафи арабҳо дидем, арабҳо барои мардуми Бухоро, ки тоҷик буданд, сурахон Куръонро ба форсӣ тарҷума карда доланд. Пас, маълум мешавад, ки дар ҳамон вақт – дар соли 713-94 ҳиҷрӣ ҳам тоҷикҳо як қавми форсизабон буданд. Аз ҳамин ин ҳуҷҷатҳо ба ҳубӣ ва равшан собит мешавад, ки «тоҷик» – дар асл номи як қавмест аз туркҳо гуфтани муаллифи «Қомусулаълум» беасл ва як сухани ҳавоякӣ аст. Ин ривоят ҳам аз қабиле он ривоятхоест, ки Фирдавсӣ, Саъдӣ, Ҳофизро турк қардаи мехостанд. Муаллифи «Қомусулаълум» бошад, ин ривоятро бе ҳеҷ муҳокима дар хусуси баъзе калимаи «тоҷик» ба асари худ даровардааст.

Ҳарчанд аз мавзӯи мақолаи мо дур бошад ҳам, дар омади ғайр бар болои як нуқтаи назари муаллифи «Қомусулаълум», ки дар бораи тоҷикон изҳор кардааст, наистода гузаштан мумкин нест.

Муаллиф ҳарчанд фавқол, соҳибталанти ва нисбат ба соҳри тоифаи аҳолии (аҳолии Осиди Миёна) маданӣ будани тоҷиконро тасдиқ мекунад, онҳоро «ҷасуру ҷанговар нестанд» мегӯяд (мазмунан). Агар мақсади муаллифи

«Қомусулаълум» аз часорату ҷанговарӣ» хунрезии бераҳмона ва ваҳшиёнаи ҷингизӣ бошад, албатта, тоҷикон ба ин гуна «часорат ва ҷанговарӣ» соҳиб набуданд. Аммо агар мақсад аз ҷанговарӣ, ҷанговарии одилона ва мурод аз часорати маданиятна ва ҷонбозӣ карда тавоништан дар роҳи мудофияи Ватан бошад, тоҷикон аз ин хусус аз ҳеч як қавми часур ва ҷанговар кам набуданд ва нестанд.

Искандари Мақдунӣ, ки то Самарқанд қариб бечанг омада буд, дар ин ҷо зарбаҳои ҷонфарсо хурд ва баъд аз ғалаба ва фатҳи Самарқанд ҳам дар ин ҷо то буд, дар даруни ҷор девори қалъа дар ҳолати муҳосира зиндагонӣ мекард. Уро ба ин ҳол нартизанҳои ватандӯсти сугдиён бо сардории Спитамен маҷбур карда буданд, ки онҳо бобо ва аҷдоди тоҷикони имрӯзаанд.

Абӯмуслими Хуросонӣ, ки хилофати Умавиёнро зеру забар карда, дар Хуросон ва Мовароуннаҳр барои ба вучуд омадани ҳукумати миллии тоҷикон (Саффорӣён ва Сомониён) замина тайёр кард, тоҷик буд ва ҷамъияте ҳам, ки ӯ дар ин исён ба онҳо роҳбарӣ мекард, асосан тоҷикони Мовароуннаҳр ва Хуросон буданд.

Муқаннаъ, ки дар муқобили истилогарии арабҳо исёни оммаӣ барпо карда, ба арабҳо шикастҳои ҷиддий дод ва ҷандии соҳ исёни худро давом қунонид ва дар охир аз таслим шудан ба дасти арабҳо мурданро беҳтар дониста худро ҳалок кард, як тоҷики шустагар буда, дар Қоза ном деҳае, ки дар миёнаи Балх ва Марв аст, зоида шуда буд.

Саркардагони Муқаннаъ — Гурдаки Ғичдувонӣ, Ҳақими Бухорой, Ёғӣ ва Ҳашрии Қӯшкӣ, Афзалӣ, ки аввал дар деҳаи Лумучкат (Кумушкенти ҳозира), баъд аз он дар деҳаи Наршах (дар ғарбии маркази Вобқанд) ҷалд гоҳ ба арабҳо муқобилат карда, дар вақт қалъаи худро ниғаҳдорӣ намуданд, тоҷик буданд.

Як зани наршаҳӣ, ки шавҳараш Сарв ном дошта, аз саркардагони Абӯмуслим буд, бо писари амаки нобинои худ дар вақти ишғоли қалъаи Наршах аз тариқи арабҳо ба онҳо асир афтод. Аммо ин зани часур ва нобинои ғайр аз ҷиҳати фикр ба арабҳо таслим нашуданд ва таклифи онҳоро қабул накарданд ва бинобар ин он зан бо шамшер аз миён ду нима карда шуда, нобино гардан зада шуд — ана ҳаминҳо ҳам тоҷик буданд.

Оммаи исёнкороне ҳам, ки Муқаннаъ ба онҳо роҳбарӣ

мекард, «сафедномагон» ном дошта, аз номашон ҳам маълум аст, ки тоҷик буданд.

Темурмалик, ки бо вучуди бечанг аз муқобили Чингиз гурехтани Муҳаммад Хоразмшохи турк бо як ҳазор ҷавонони хучандӣ Хучандро дар муқобили мугулҳо мудофиа кард, то якка мондан ба ҷандин ҳазор нафар мугули хунхор истодагӣ кард ва нафарони ӯ ҳам, ки то рехта шудани охири катраи хунашон аз сафи ҷанг набаромаданд, тоҷикони Хучанд буданд!

Восиъ, ки ба муқобили амири Бухоро исён карда, ин исёни худро то қушта шудани худ давом қунонид, як тоҷики ҷувозрони кӯҳистонӣ буд; Усмон, ки дар арафаи инқилоби Бухоро дар муқобили ҳоким атми шӯриш карда ин шӯришро то қушта шудани худ давом дод, як тоҷики коргари гармӣ буд;

Қалтақдорони сурх, ки дар зери раҳбарии аскарони сурх босмаҷиёро тамомаи несту побуд ва торумор карданд, тоҷик буданд ва дигарҳо...

Бо вучуди ин ҳама фактҳои таърихӣ тоҷиконро «ҷасуру ҷанговар нестанд» гуфтаи, агар сабук карда гӯем, аз беҳабарист. Соҳиби «Қомус-ул-аълом» тоҷиконро «бинобар ҷасуру ҷанговар набуданишон дар назари қавмҳои кӯчманҷӣ хор буданд» мегӯяд (мазмунан).

Ин дуруст аст, ки тоҷикон дар назари кӯчманҷиёни истилоғар ва аз ин ҷумла, дар назари ҷангҷӯён хор буданд. Лекин сабаби ин хорӣ бечасоратии инҳо набуда, балки аз ҳал зиёд хунрез, ваҳшӣ, душмани маданият ва инсоният будани душманҳояшон ва ғайр аз худашон дигар касонро одам нашумурдани он душманҳо буд.

Мо мисоли ин ҳодисаро дар ҷанги ҳозираи ҷаҳонӣ ҳам дида истодаем: Гитлер ва гитлерчиёни ваҳшӣ ҳаман халқхоро хор ва наст мешумурданд, албатта сабаби ин ҳақорат бечасоратии олами инсоният набуда, балки сабаби ҳақиқии ин сарбур, қотил, ваҳшӣ, одамхор, душмани инсоният ва маданият будани фашистони немис ва худшиқандии аҳмақонаи онҳост.

Соҳиби «Қомусулаълом» дуруст қайд кардааст, ки тоҷиконро «фаъёл, соҳибталант ва нисбат ба соири аҳоли (аҳолии Осӣи Миёна) «маданиянд» гуфтааст. Лекин маданиятчи тоҷиконро чунон ки муаллифи «Қомусулаълом» гуфтааст, нисбат ба соири аҳоли (яъне нисбат ба соири аҳолии

Осиён Миёна) гуфтаи дар ҳаққи инҳо баҳои кам додан аст.

Тоҷикон дар замони пеш (масалан, дар замони Сомониён) маданиятарини халқҳои Шарқи ислом буданд.

Тоҷикон дар асри X устод Рӯдакӣ барино дохили забон ва санъатро расонданд, ки тамоми халқҳои форсизабон дар адабиёти оламшумули худ аз ин устод миннатдор мебошанд. Аз миёнаи тоҷикон ва дар асри X расида баромадани устод Рӯдакӣ як ҳодисаи тасодуфӣ набуд, балки ифодакунандаи таланти миллӣ ин халқ аст. Дар ҳамон асру замон расида баромадани Хусравонӣ, Шаҳиди Балхӣ, Муродии Бухороӣ, Дақиқӣ ва дигар шоирони бузург ва баъд аз замони Рӯдакӣ ва бевосита ба замони 9 расидани Фирдавсӣ, Фаррухӣ, Унсурӣ барино шоирон ин қавли моро исбот мекунад.

Олимони ҷаҳоншумул Абӯалӣ ибни Сино (980-1037), файласуф, мутафаккири бузург ва шоир Носири Хусрав (1003-1088), шоир, олим ва файласуф Умари Хайём (1040-1123), адиб Собирӣ Тирмизӣ (вафот 1152), олим, шоир ва иҷтимоётчи Нисомии Арӯзии Самарқандӣ (асри XI), Қамолӣ Хучандӣ (вафот 1390), олимӣ бузург ва шоири забардаст Абдурраҳмони Ҷомӣ (1414-1493) сабаби инат ва ифтихори таърихи тоҷиконанд.

Мо дар ин ҷо Саъдӣ ва Ҳофизӣ Шерозӣ барино қасонеро, ки шоирони ҷаҳоншумулу умумифорсизабон буда, ба ҳама қасу ба ҳамаи рӯи дунё ва аз ин ҷумла ба оммаи тоҷикон маълум ва машҳуранд, ёд накунем ва танҳо як қатор шоирон ва олимони тоҷикро, ки онҳо ба аҳли илм ва адабиёт маълум бошанд ҳам ва дар таърихи адабиёти умумифорсизабонон роиҳои бисёр қалон бозӣ карда бошанд ҳам, ба оммаи тоҷикон он қадар маълум нестанд, қайд карда мегузарем:

Амъаки Бухороӣ (асри XI), Рашидӣ Самарқандӣ (асри XI), Асириддини Аҳсенкаӣ (Аҳсенкаг – манзилье буд дар Фарғона, ки ҳоло «Аҳсей» мегӯянд), (вафот 1212), Сайфӣ Исфарангӣ (асри XI), Фарҳорӣ (асри XI), Носири Бухороӣ (асри XI), Ҳочаабдулмалик Ассорӣ Самарқандӣ (асри XI), Ҳочансмати Бухороӣ (вафот 1426), Бисотӣ Бурёбофӣ Самарқандӣ (асри XI), Сайфӣ Бухороӣ (асри XU) ва дигарҳо.

Тоҷикон хидмати худро дар илму адабиёт дар асрҳои поинтар ҳам – дар асрҳои ҳам ки ба сабаби шабу рӯз бо ҳам

чангидани амирон ва хонон ва ба сабаби зулму бедоли аз хал зиёди онҳо мамлакат хеле хароб шуда буд, низ давом доданд. Аз ин ҷумла мо номҳои зеринро ёд карда мегузарем:

Мулло Мушфиқӣ (вафот 1588), Боқии Зардӯзи Бухорой (асри ХУ1), Нозими Охангари Хиротӣ – соҳиби маснавии «Осуфу Зулайхо»-и машҳур (асри ХУ11), Мирҳочии Самарқандӣ – сарояндани таърихи мадрасани Шердори Самарқанд (асри ХУ11), Хочаҳасани Нисорини Бухорой (асри ХУ1), Мутрибин Бухорой – шоир ва мусикишӯнос (асри ХУ11), Маълавлӣ Шарифи Бухорой – олим ва муаллифи чандин китоби илмӣ ва ҳам шоир (вафот 1698), Муҳаммадисҳок Шавкати Бухорой (вафот дар соли 1700), Мирсайидшарифи Роқим муаллифи «Таърихи Сайидроқим» ва ҳам шоир (тамомияти таърихиаш соли 1702), Мирзоабдулқолири Бедил (1644-1721), Фитрати Зардӯзи Самарқандӣ (таваллуд 1667), Мирзофозил Мушшини волии Бухорой (вафот 1667), Сайидлои Насафӣ (асри ХУ11), Муллоободи Мумтози Самарқандӣ (асри ХУ11), Маълони Зоҳиди Афкори Самарқандӣ (дар соли 1672 кушта шудааст), Хочаюсуф Музхири Бухорой (асри ХУ11), Мулҳами Бухорой (асри ХУ11), Яғонаи Насафӣ (асри ХУ11), Муҳаммадбоқии Яқони Самарқандӣ (асри ХУ11), Ҷунайдуллоҳ-маҳдуми Ҳозик – мутахассиси илми ғиб ва шоир (дар соли 1831 аз тарафи амир Наеруллоҳ кушта шудааст), Қозиабдулвоҳиди Ҳарир (1809-1886), Аҳмад-маҳдуми муҳандиси Доғиш – адиб, шоир, файласуф, ҳайатшӯнос, мусикишӯнос, рассом ва иктисодчӣ (1827-1897), Шамсиддин-маҳдуми Шохин (1857-1893), Домулло Абулфазли Сират (вафот 1899), Қозикурбонхони Фитрати Вардонзихӣ (вафот 1888), Мирнозими Сомии Мушшини Бӯстонӣ – олим, муаррих ва адиб ҳам шоир (вафот 1907), Муҳаммадсиддиқи Ҳайрати Бухорой (1876-1902), Тошхочаи Асирии Хучандӣ (вафот 1915).

Мо дар ин рӯйхат танҳо номи зубдатарини шоирон ва нависандагони асрҳои ХУ1-ХУ111 ва аввалҳои асри ХХ-ро нишон додем, ки аммо агар мо ҳамаи он касонеро, ки фарзанди тоҷик буда, шоирро ба худ касб карданд, нишон медадем, мақола аз ҳад зиёд дароз мешуд.

Тоҷикон патанҳо дар илм ва адабиёт хидмат карданд,

баки онҳо ба сифати арбоби давлат ва сибсат ҳам дар олами Шарк, хусусан дар Осони Мисра ва Эрон раҳдон калон бош кардаанд.

Мо дар хусуси Сомониён аз ҷиҳати шухрататон ҷише намегӯем, фақат ҳаминро хотиррасон мекунем, ки тамоми халқи тоҷик-форс дар хусуси ин ки баъд аз истилои араб мисли як миллат бо забон, адабиёт ва маданияти худ дар ҷаҳон боқӣ мондаанд, аз Сомониён миннатдоранд (ба ҷитта ба, ки таъҷиботанни бузурги муосирӣ мо — Саъид Нафисӣ ба Рӯдакӣ навиштааст, мурочиат карда шаванд). Аз тоҷикон вазириро ва арбоби сибсат бисёр баромаланд ва бештари ин онҳо барои мустаҳкам намудани давлат ва обод кардани мамлакат хизматҳои намоён кардаанд. Мо дар ин ҷо вазириро, ки дар замони бисёр сахт будани аҳволи мамлакат ва халқ давлатро идора карданд — Бармакиён, Ҳоҷа Ниъомудмудк ва Ҳоҷа Шамсиддин Муҳаммади соҳибдеворино ёд карда мегузарем.

Якум, Бармакиён дар замони хилофати Аббосиён ба рӯи қор омаданд. Ин даврае буд, ки аҳволи сиёсӣ ва иқтисодии мамлакат ҳеле танг буд; Аббосиён баъд аз қониона кушта шудани Абӯмуслим, ки вай сабаби бар тахти хилофат нишастани аббосиён шуда буд, мехостанд дар идораи мамлакат боз усули худму белодии Умайиёро дивом диҳанд. Дар ҳамин вақт Бармакиён ба сифати вазири идораи мамлакатро дар даст гирифта, ба обод кардани Осони Мисра ва Эрон ва осудихол кардани халқон ин сарзаминҳои кӯшишҳои амалӣ карданд. Бармакиён аз як тараф ба аҳли Мовароуннаҳр Хуросону Эрон, ҳаммиллатҳои худиндон буданд, ҷӣ калар неқӯӣ карда бошанд, аз тарафи дигар, Арабистон ва арабхоро ҳам аз ёд набаронарданд. Инҳо исрофоти халифахоро меҳуд карда, қисми калони даромди давлатро ба ободии мамлакат ва боло бардоштани маданияти сарф карданд.

Надари ин оила Бармак ном дошта, як тоҷики оташираст буд, ки дар Отаниқадан бахш хизмат мекард, писари ӯ Ҳолид дар шӯриши Абӯмуслим фазлол шигирок кард ва баъд аз кушта шудани ӯ худро ба дарбори халифа Мансури Аббосӣ гирифт ва ба сохтмони шаҳри Бағдод шигирок кард.

Ашқоди Ҳолид — Ясо ибни Ҳолид, Файз ибни Ясо ва Ҷаъфар ибни Ясо — ҳамаги вазири ва идоракунандаи мамла-

кат ва дар вилоятҳои муҳим ҳоким шуда қор қарданд. Дар замони халифагии Хорунашрашид Ясо ва писарони ӯ аз Арабистон гирифта то Туркистон – тамоми мамлакатро идора мекарданд.

Оқибат Хорунашрашид бар нуфузи инҳо бар мамлакат рашик бурд, таассуби миллияш чӯш зад ва тарсид, ки аҷаб нест, инҳо қори Абӯмуслими Хуросониро давом дода, боз як бори дигар таъдили ҳонадони хилофат қарда, халифагиро аз Аббосиён ва Алавиён қардонда, дар натиҷа Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳрро аз арабҳо тамомаи пок қунанд ва бо ҳамин мулоҳизат бо баҳонаи як масъалаи оилавӣ дар соли 187 ҳиҷрӣ (803) ҳамаи бармакиёниро қушта, молу мулканиро мусодира намуд.

Барои қушта шудани Бармакиён тамоми мамлакат мотам гирифт, шоирон марсияҳо гуфтанд. Барои наст қардани ин намоиши умумӣ Хорунашрашид як шоирро қушт ва чанд шафар шоир ва наздикони Бармакиёниро қазоҳои сахт дод.

Дунон, дар давраи Салҷуқиён Низомулмулкӣ Тӯсӣ (Манҷаҳай) роли бисёр қалон бозӣ қард. Низомулмулк дар замони Алшарслони Салҷуқӣ ва писари ӯ Маликшоҳ ба сари қори вазорат омада, аз Арабистон то Туркистон ҳамаи мамлакатҳоро идора қард. Дар он вақтҳо ба ном халифаи Аббосӣ дар Бағдод нашинанд ҳам, ҳатто ихтиёри нойтаҳти халифа – шаҳри Бағдод ҳам дар даст Маликшоҳи Салҷуқӣ буд, ки идорақунандаи бевоситаи онҳо низ Низомулмулк буд.

Дар нишон додани дарачаи нуфузи Низомулмулк ин воқеа характернок аст: Боре Маликшоҳ аз писари Низомулмулк, ки шаҳнаи ӯро таҳқир қарда буд, рағида, ба Низомулмулк қасони худро фиристода, ба воситаи онҳо гуфт, ки «агар дар мамлакат ту бо ман шарик бошӣ, ин гаши дигар аст, агар тобен ман бошӣ, қаро писари худро наметундорӣ, ки аз қалди худ беруи пой мемонад? Агар хоҳам, мефармоям, ки ҳамин соат давотро аз пени ту бардоранд (яъне аз вазорат бекор мекунам)». Низомулмулк дар қавоб гуфт: «Давлату тоҷи ту ба давати ман нобасти аст, ҳар гоҳ вазорати маро баргирӣ, тоҷи туо бардоранд» (Равзатуссафо, ҷилди 6, саҳифаи 107).

Аҳли таърих дар ин ҳусус иттифоқ қаранд, ки дар сояи идораи оилавӣ ва оқилонаи Низомулмулк дар замони

Маликшоҳ мамлакат чунон обод шуд, ки пеш аз он месанг дида нашуда буд.

Низомулмулк дар сар то сари мамлакат биноҳои илмӣ ва маъмурӣ барпо кард. Машихуртарин биноҳои ӯ мадрасаи Низомияи Бағдод, Басра ва Исфаҳон буд. Мадрасаи Низомияи Бағдод дорулфунуни замони худ ба шумор мерафт, ки дар он ҷо ҳаман илмҳои он замон ҳама менишд. Мегӯянд, ки мадрасаи Низомияи Басра аз ҷай васеътар буд.

Низомулмулк шахсан олими бутуре буд. Ӯ дар Нинонур бо Умари Хайём ва Ҳасани Саббоқ шарикдоре буда, фикҳ, фалсафа, риёзиёт ва дигар илмҳои маълуми он замонро ба хубӣ таҳсил кардааст. Ӯ тайр аз биноҳое, ки дар роҳи илму маърифат барпо кардааст, шахсҳои ҷудогонаеро ҳам, ки ба илму адабиёт машғули мекарданд, ёриҳои куллии расонида, барои пеш бурдани хидматҳои илмӣ ва адабии онҳо шароит тайёр кардааст. Чунончи ба Умари Хайёми машхур, ки на мансабҳои илмӣ ва на мансабҳои давлатиро қабул накарда буд, солона 1200 туман маош таъини кард. Умари Хайём бо ҳамин маош дар Нинонур дар хонаи худ осуда нишаста, хидматҳои илмӣ ва адабии худро давом дод.

Низомулмулк дар 96-солагииаш аз ҷарафи Ҳасани Саббоқи исмондӣ, ки шарикдореи худӣ ӯ буд ба воситани як фидой захира карда шуд ва бо ҳамон захм баъд аз як рӯз вафот ёфт (1092).

Низомулмулк дар форсӣ ва арабӣ шоири хуб буд. Ин китба, ки баъд аз захираи шуданиаш ба Маликшоҳ навиштааст, ҳам дараҷаи шоирӣ ӯро, ҳам дараҷаи адолати ӯро ва ҳам дараҷаи қуввати қалби ӯро нишон мебахшад. Дар 96-солагии, баъд аз хурдани захми ҳалокатовар шеър навишташро соҳибони қалби одӣ наметанованд. Он китба ин аст:

Якҷанд ба икбали ту, эй шоҳи ҷавонбахт
Гарди ситам аз чеҳраи айём суғурдам,
Туғрои нақъномаио машғури адолат
Пешни маликуларои ба тавқеъи ту бурдам.
Омад зи қазо муддати умрам наваду шаш,
Дар ҳалли Наҳованд ба як корд бимурдам.
Бинзонгтам ин хидмати дерина ба фарзанд,
Ӯро ба Худову ба Худованд суғурдам.

Сеум, дар давраи Ҳалоку на аялоди ӯ Ҳочашамсиддин Мухаммад Ҷувайний соҳибдестон ва бародари ӯ – Алоуддин Атомалики Ҷувайний роиҳои калон бозӣ кардаанд.

Маълум аст, ки Ҳалоку Хуросон, Эрон ва як қисми Арабистонро тасарруф карда, чунон хунрезие кард, ки мардум бар бобои ӯ – Чингиз «рахмат бар кафандузди аввал» гуфтанд. Ана дар ҳамин давра Ҳочашамсиддин Мухаммади соҳибдестон бар сари кори вазорат омада ва бародари ӯ Алоуддин Атомалик дар Бағдод ҳоким гардида, мамлакатро аз сари нав зинда ва обод карданд. Кордории ин ду бародар то давраи салтанати Аргунон – набераи Ҳалоку даном кард.

Инҳо илм ва адабиёт ва умуман ба маданияти миллӣ ривҷ доданд ва ҳодимони ин соҳаро чунон парварид карданд, ки назар ба қасди Саъдии Шерозӣ «Нуктаи нарғори аҳли илму дониш» гардидаанд.

Дарачаи адолат, неқӯкорӣ ва неқӯиродагии ин ду бародарро аз ҳамин ҳам фаҳмидан мумкин аст, ки Саъдии Шерозӣ дар ҳаққи инҳо мадҳия гуфтааст. Саъдӣ дар яке аз мадҳаҳои худ ин байтҳоро овардааст, ки дар замони харобкории музулон чӣ гуна роиҳои эҷодӣ бозӣ кардани ин бародаронро ифода мекунад:

...Худой хост, ки юслим дар ҳимояти ӯ
Зи тирӣ ҳодиса дар бораи амон монад.
Вагарна фитна чунон карда буд дандон тез,
Ки з-ин диёр на мурғу на ошён монад...

Саъдӣ дар дигар ҷой дар ҳаққи онҳо гуфтааст:

...Ба дастгирии афтодагону мухтоҷон
Чунон ки дӯст ба дидори дӯст мастаҷил¹.

Ин ду бародар олимони бузург ва шоири забардаст ҳам буданд. Шамсиддин Мухаммад дар машғул «Шамсия» ном асар дорад, ки дар мадрасаҳои кӯҳна ягона китоби дарсини машғул буд. Алоуддин «Ҷаҳонқулоӣ» ном китобе дар таърихи навиштааст, ки ба номи «Таърихи Ҷувайний» машҳур аст.

1. Мустанҷил – нитобкор.

Ҳочашамсиддин ба Абокоҳон (шисари Ҳалиқу) хитобан шеъре дорад, ки дар роҳи бо адолат илора кардани мамонакат ҷӣ қадар кӯшишҳо ба қор бурдани ин одами тақорро ифода мекунал:

Ё ту ро ман нафо биёмузам,
Ё ин ту ман ҷафо биёмузам.
Ё ҷафо, ё нафо – ин ҳар ду яке
Ё биёмуз, ё биёмузам.

Ҳарчанд ин марди бузург ба ҳонони нахши мутул нафоомӯзӣ қарға бошад ҳам, оқибат онҳо дар ҳаққи ӯ ба ҷафокорӣ даромдашад. Абокоҳон ӯро саҳт раиҷонд ва ҷанд тоҳе аз назар дур қард. Назар ба қисми муаллифи «Ранза-туссафо» боре Абокоҳон дар маҷлис шароб бо Ҳочашамсиддин бо нуқи қорд гӯнтеро, ки мусулмонон на-мехуранд (шоқд гӯнги хуқ бошад) тақдим қард. ӯ гирифт. Баъд аз тамомиқти маҷлис ҳон ба наздикони худ гуфт, ки «ин тоқиқ (тоҷик) аҷаб марди хушёр аст, ман қасд қарда будам, ки агар он гӯнтеро нагирал, бо ҳамон қорд шика-мантро ҷоқ мекунам».

Оқибат Аргунхон – шисари Абокоҳон дар соли 683 (1285) Шамсиддин Муҳаммадро бо бародираш ва шисаронаш қунт. Тақдирӣ ин бародарон ҳам мисли тақдирӣ Ҳармақиён шуд ва сабаби қатли онҳо ҳам ҳамон сабабест, ки дар қунта шудани Ҳармақиён гуфта шуд.

Дар қунта шудани Шамсиддин Муҳаммад марсиқҳо би-сёр гуфтаанд ва ин рубоӣ аз он ҷумла:

Дар рафтани Шамс аз шафак хун бичақил,
Маҳ рӯй бичаналу Зуҳра геёӯ бибурил,
Шаб ҷома сикх қард аз он мотаму субх
Барзад нафаси сарду гиребон бидарил.

3. Ба ҷӣ миғно ва дар қадом манқеъҳо қор фармула шудани қалимаи «тоҷик» ва шиклҳои дигари вай дар таълифоти тоҷикӣ-форсӣ

Умуман дар адабиёт – ҳоқ дар адабиёти нафиса бошад ва ҳоқ дар адабиёти илмӣ ва таъриҳӣ қалимаи «тоҷик» ба сифати номи як ҳалқӣ форсидабон қор фармула шуда, дар

бисёр ҷоҳо ба калимаҳои турк, араб ва мугул муқобил гузашта шудааст.

Аз адабиёти нафиса мо ба мисоле, ки дар боло аз Саъдии Шерозӣ овардаем, қаноат карда, ба вай як байти Абдуллоҳмоҳи Ҷомии Хуросониро илова менамоем:

Пеши Ҳиндун чашми хунрезат
Гапта туркон забунгар аз тоҷик
*(Қулӣётӣ Ҷомӣ, ҷони матбааи Нувалкишур
дар соли 1298 ҳиҷрӣ, саҳифаи 302, сатри 14).*

Аммо аз дигар асарҳо, ки дар асри XII тиндагонӣ кардааст ва дар ҳаққи устод ва муршиди беноситаи худ — Ҳочаюсуфи Ҳамадонӣ, ки дар Самарқанд дар соли 504 ҳиҷрӣ (1111) вафот намулдааст, менависад:

«... Ба сахроҳо ва маҳаллаҳо ва қароҳо бисёр меафтад ва бо сокинон ва бошандагони мавзёҳо аз тоҷик ва турк ва араб...» (Аз як асари дастнавис, ки дар Ҳиндустон китобат карда шудааст — дар ин мисол, ҷои диққаткардашаванда ҳамин ҷост, ки чун муаллиф асари худро пеш аз истилои мугулҳо таълиф кардааст, ин калимаро ба шакли «тоҷик» навиштааст).

Дар қасамномаи Отсизии Хоразмшоҳ навишта шудааст:

«...Ман, ки Отсиз ибни Қутбиддин Мухаммади Хоразмшоҳам, бо муҳолиф ва бадхоҳ давлати ӯ аз турку тоҷик...» (аз маҷмӯаи текстҳо, ки Борғулд ҷамъ карда, дар соли 1898 дар Петербург ҷон кардааст, саҳифаи 40 — дар ин мисол ҷои диққат ин аст, ки чун Отсиз аз туркони калим буд ва ин савғаннома имлои худӣ ӯст, ин калима ба шакли «тоҷик» омадааст).

«...Ба сабаби ёғитарии ӯ бисёр мугулу тоҷик нест шуданд...» («Ҷомӣғултавориҳ», асари Ҳоҷа Рашидидин Табиб, ки дар соли 718 (1318) купта шудааст — Маҷмӯаи текстҳои мазкур, саҳифаи 120).

«Малики Арҷӣ аз тоҷик буд...» («Ҷомӣғултавориҳ»-и мазкур, аз маҷмӯаи текстҳои мазкур, с. 127).

«Донишманди ҳоҷиб марди тоҷик буд...» («Муфидуламособ», маҷмӯаи текстҳои мазкур, с. 159 — дар ин се текст, ки аҳволи дивраи мугулон тасвир меёбад, ин калима ба шакли «тоҷик» навишта шудааст).

«...Он гоҳ бо дашқари бузурги тозику турк равон шуд...» (Равзатуссафо, ҷилди 4, саҳифаи 135 – Сухан дар бораи муҳосира кардани Муҳаммад Хоразмшоҳ шаҳри Хиротро меравад).

«...Шаст ҳазор (60000) нафар тоҷик, ки фарде аз эшон дар баробари Рустаму Исфандёри Рӯингши (оҳанинган) буданд, ба мӯҷибӣ фармуда рӯй ба таъмири калъаҳо ва ҳисорҳо ниҳоданд...» (Равзатуссафо, ҷ.4 с. 142 – сухан дар бораи тайёри ба муқобили хавфи хучуми Чингиз ба Самарқанд меравад – муаллиф дар ин ду текст, ки замони неш аз истилои мугулро тасвир мекунад, ин калимаро ба шакли «тоҷик» навиштааст. Аммо дар нонитар, ки аҳволи истилои мугулро тасвир меёбад, ҳамин муаллиф ҳамин калимаро ба шакли «тозик» менависад).

«... Подшоҳ аҳволи мамлаки Форсро истифосор намуд, Хиркадок зону зада гуфт: аввал ҳоли ин тозик (тоҷик)-ро ба ҳам расонам» (Равзатуссафо, ҷ. с. 211 – сухан дар бораи ҳокими Луристон Афросиёб меравад. Хиркадоки мугул ӯро, ки аз мамлақати Форс ва ҳокими Луристон буд, «тозик» (тоҷик) гуфтааст – дар ин ҷо ду нукта ҷои диққат аст. Якум ин ки мугулҳо калимаи «тоҷик»-ро «тозик» мегуфтанд (дар аввали мақола мурочиат карда шавад); дуюм ин ки дар замони истилои мугулҳо аҳолии Форс, ки марказаш шаҳри Шероз аст ва Луристон, ки як қисм аз мамлақати Форс аст, тоҷик ҳисоб меёфтанд).

«... Гуфтанд тозик (тоҷик)-ро чӣ ҳалди он бошад, ки амиреро мукайяд (банд) карда бифиристанд?» («Равзатуссафо», ҷ.4, с. 223 – сухан дар ҳаққи Малик Шамсиддини Курт меравад, ки ҳокими Хирот буд. Ӯ Хандунуӣни мугулро, ки ба Абокоҳони мугул исён карда буд, банд карда, дар баробари хони мазкур фиристода буд. Мугулони дарбори хони мазкур ана ҳамин корро ба миллати мугул ор шумурда сухани мазкурро дар ҳаққи Малик Шамсиддин гуфтанд).

«Амир Қараган фармуд, ки тозик (тоҷик)-ро чӣ ҳалди он бошад, ки даъвои подшоҳӣ кунад...» «...Амир Қараган фармуд, ки тозик (тоҷик) шеваи ҷангу муҳорибаро намелонанд...» («Равзатуссафо», ҷ.4 с. 228 ин ду сухан дар ҳаққи Малик Хусайн меравад, ки ҳокими мустақили Хирот буд.

Қараган яке аз сардорони муғул буд, ки дар замони аилоди Чингиз бо вай ҷангида буд¹.

«...Чингизхон хавонин (хонин) ва умаро ва нуиноро чамъ карда, гуфт, аз сари хазм азми рамзи вилоти тозик (тоҷик) карда...» («Равзатуссафо», ҷ. 5, с.25 – суҳан дар бораи тайёри дидани Чингизхон барои ҳуҷум кардан ба мамлақати Мовароуннаҳр, Хуросон ва Эрон меравад – ҷои диққат дар ин ҷост, ки Чингизхон мамлақатҳои мазкурро вилоти тозик (тоҷик) гуфтааст.

«... Ва панҷоҳ ҳазор тозики (тоҷики) диловар, ки дар рӯзи маърака (рӯзи ҷанг) аз шери жаёну шили дамон рӯйгардон наместаванд...» («Равзатуссафо», ҷ.5 с. 29 – суҳан дар бораи мудофиаи шаҳри Самарқанд ба муқобили Чингизхон меравад).

«Таклифотеро, ки аз шаръу ақл банд (дур) буд, нисбат ба мардуми тозик (тоҷик) ба тақдир мерасонид... ва аз ёсоқҳои ӯ ҳалонк ба тағ омаданд ба таҳсири мардуми тозик (тоҷик)...» («Равзатуссафо», ҷ.5, с. 44 – суҳан дар бораи қонунҳои писари Чингизхон – Чингаой меравад, ки ӯ баъд аз истилои Чингиз ба Мовароуннаҳр ва ба Туркистон ҳоким шуда буд).

«... Қоон аз духтар нурсид, ки тозикон (тоҷикон)-ро ҷун ёфтӣ?...» («Равзатуссафо», ҷилди 5, с. 52) – суҳан дар бораи он меравад, ки Фила ном паҳлавони хиротӣ дар Қароқурум (пойтахти Ҷўтой-қоон) дар ҷеши қоони мазкур ва бо фармони ӯ бо як паҳлавони машҳури муғул гушті гирифт ва Фила муғулро ғалтонд. Ҷўтой-қоон (писари Чингиз ва ҷонишини ӯ баъд аз марги ӯ) дар қатори дигар муқофотҳо «барои зот гирифта» ба Фила як духтари муғулро ҳам бахшида буд. Қумлаи болоӣ – суоли Ҷўтой-қоон аз ҳамон духтар аст).

«... Лбоқохон ба инқони худ гуфт, ки ин тоҷик аҷаб марди мутачаллидест...» («Равзатуссафо», ҷилди 5, с. 109 –

1. Амир Қарагани муғул ба ҳамон Малик Хусайни тоҷик ӯро «усули ҷангро наместонид» гуфта буд, ҳуҷум оварда, ғалаба карда натавоност ва маҷбур шуд, ки бо ӯ сулҳ карда баргардад. Соли дигар Малик Хусайни мазкур дар қанори Омӯк дар вақте ки Амир Қарагани мазкур инқор мекард, ба ӯ рӯст омад. Лабаски дар миёни онҳо сулҳ барпо буд. Хусайни сулҳ аз худ дур карда, ҷеши Амир Қараган рафта, бо ӯ мулоқот кард. Амир Қараган Малик Хусайнро оғӯш карда, бо тозаруни тамом гуфт: «Душмани ту мардона буд ва дӯстни ту ҳам мардона будааст». («Равзатуссафо», ҷ.4, с. 229, мазмуни).

чумлаи болоиро Абоқохон, ки писари Ҳалоқу буда, баъд аз сари ӯ ба Эрон ва Хуросон подшоҳ шуда буд, дар ҳаққи вазири худ – Ҳочапамсиддин Муҳаммади соҳибдевор, ки аз Ҷувайн ном манзевн Хуросон буда, зикраш дар боло гузашт, гуфтааст – дар ин ҷо диққат ин аст, ки Абоқохон дар Эрон асида шуда, ба забони маҳаллӣ ошно шуда буд, калимани «точик»-ро покиза гуфта тавонистааст ва муаллиф ҳам дар ин маърид аз забони ӯ шакли аслии ин калимаро навиштааст).

«...Илова бар ин қазоё (воқиаҳо) ҳукм шуда буд, ки ғайр аз зумран мугул ҳеч кас силоҳ ингоҳ надорад... Аслиҳаи тозикон (тоҷикон) дар дасти муҳассилон (муғулони силоҳчин) боз монд...» («Равзатуссафо», ҷ. 5, с. 136 – сухан дар бораи мамлақати Форс ва аҳли Шероз меравад, ки ҳукмдори мугул исён карда буданд).

«... Ин тозик (тоҷик) моро метарсонад...» («Равзатуссафо», ҷилди 5, с. 164 – яке аз муғулон дар ҳаққи Малик Гибсиддин – ҳокими Систон, ки худаш ҳам систонӣ буд, гуфтааст).

«Мардуми Бухоро ба тасавури он, ки туркон чунон мунаҳзим шуданд, ки (гурехтанд, ки) дигар муовалати (баргаштани) эшон мумкин нест, аз ақиби эшон нигофтаанд. Чун миёни мардуми Бухоро ва деворбаст (қалъа) масофате буд, ки атроқ (туркон) мурочиат карда (баргашта), тег дар тоҷикон ниҳоланд...» («Равзатуссафо», ҷилди 6, с. 19 – сухан дар бораи ҳуҷуми Амир Ҳусайни мугул ба Бухоро меравад, ки Амир Темур аз он ҷанг гурехта буд ва мардуми Бухоро ба танҳой барои мулофизии шаҳри худ ба Амир Ҳусайн муқобилат карда буданд – муаллиф дар ин ҷо мардуми Бухороро тоҷик номидаст).

«Аз забони соҳибкирон (Амир Темур) манқул аст, ки фармуд: муллатулумр ба саъубати он ҷанге надидам на маъракае баҳайбаттар аз он мушоҳида нанамудам... Дар он мақиқати (вазъият) хавлноқ Элҷӣ Буго... дар миёни муҳолифон давида ҷанг тоҷикро сийй зада, ба забони хун гуфт...» («Равзатуссафо», ҷилди 6, с. 26 – сухан дар бораи ҷанги Амир Темур дар айнақон хурӯҷан бо тоҷикони кӯхистон меравад, ки дар яке аз дараҳои Бадахшонӣ Кӯхӣ воқеъ шуда буд – ҷои диққат ин аст, ки Амир Темур, ки тамоми умри худро бо ҷангҳои хунин гузаронидааст, аз ҳамаи ҷангҳои аз сар гузаронидан худ ҳамин ҷангу маъра-

каи тоҷикони кӯхистонро сахтгар, гурҳайбатгар ва хавфнок гуфта ёд кардааст).

«... Муҳаммад Озодро бо тинфас аз хонбаччагон бо чаҳорсад нафар ниёда тоҷику турк ба тафтиши ҳоли эшон равои сохт...» («Равзатуссафо», ҷилди 6, с. 101 – ин воқия дар вақти ба Ҳиндустон сафари ҳарбӣ кардани Амир Темур рӯй додааст. Дар роҳи Ҳиндустон Амир Темур Бурҳон Уғлон ном туркро бо даҳ ҳазор нафар аскар ба кӯхистони сиёҳпӯшон, ки дар Афғонистон аст, барои танбеҳи онҳо ва тоза кардани роҳи худ аз эҳтимоли халали онҳо фиристодааст, баъд аз он, ки аз аскар ба зудӣ хабар нашудааст, барои хабаргирӣ Муҳаммад Озоди Бадахшониро бо чорсад ниёдан тоҷику турк фиристодааст. Муҳаммад Озод, вақте ба давраи сиёҳпӯшон мебарояд, ки онҳо Бурҳон Уғлонро шикаст дода, як қисми аскарашро асир гирифта, як қисманро қушта, як қисми онҳоро гурезонда аснҳо ва аслиҳаҳошонро ба ғанимат гирифта бурдаанд. Аммо Муҳаммад Озод бо чорсад нафар ниёда ба сиёҳпӯшон ҳучум карда, онҳоро мағлуб намулда, ғаниматҳо ва асирҳоро халос карда, нас гирифтааст. Ба ин муносибат Амир Темур ба Муҳаммад Озод ва ҳамроҳонин мукофотҳои қалон дода, Бурҳон Уғлонро ҷазо дода, аз хидмат рондааст).

«... Он ҳазрат (Амир Темур) фармуд, ки сардорни лашкари тоҷик ба ӯ таълиқ дошта бошад ва ба муҳимми моли мудохила накунад». («Равзатуссафо», ҷилди 6, с. 142 – суҳан дар бораи ин менамояд, ки Амир Темур вақте ки дар Эрон буд, сардорни лашкари тоҷикро ба Ҳоҷа Алии Симноӣ додааст – аз ин маълум менамояд, ки дар сафарҳои ҳарбии Амир Темур аз тоҷикон лашкари алоҳида ҷағдирок мекардааст).

«Туркон мушоҳида кардаанд, ки вазиру муширу козӣ – ҳама мардуми тоҷиканд ва ҳеч як аз эшон дар амри мол малҳал намедиханд (мудохила намекунанд) ноираи (оташ) бугту ҳасад дар хотири он он ҷамоат интиҳол ёфт (шӯълавар шуд)...» («Равзатуссафо», ҷилди 6, с. 199 – ин воқия баъд аз вафоти Амир Темур дар қалъаи Алпачак (дар Озарбойҷон) рӯй додааст, ки дар он ҷо Қозӣ Имомиддини Назҷувонӣ истиқлол ёфта буд).

«... Ва аз мамолики маҳрусавони Мовароуннаҳр понздаҳ ҳазор ниёдан тоҷик мулозим шуданд...» («Равзатуссафо», ҷ. 6, с. 225 – суҳан дар бораи лашкарқашни

Шоҳрух ибни Темур аз Хирот ба Ӣзарбойчон баъд аз ҷафоти Темур меравад – дар ин ҷон диққати ин аст, ки муаллиф 15 ҳазор аскарӣ ниёдан тоҷик, ки дар ин сафари ҳарбӣ иштироқ кардаанд, гайр аз Мовароуннаҳр, аз дигар ҷоҳон мамлақати Шоҳрух ҷамъ карда шудани онҳоро қайд мекунад. Пас, маълум мешавад, ки гайр аз Мовароуннаҳр дар дигар ҷоҳо ҳам тоҷикон буданд).

«... Мардуми тоҷик ҷунон ки ба сайри хисбон мераванд, ба асон савор шуда, рӯй ба Карх ниҳоданд...» («Равзатуссафо», ҷ. 6, с. 258 – суҳан дар бораи барон ҷанг ба Карх рафтани аҳолии Хирот меравад ва муаллиф (Мирхонд), ки худан дар шаҳри Хирот таваллуд ёфтааст, аҳолии Хиротро «тоҷик» менуморад).

«... Мардуми тоҷик, ки осори шӯҷоғ ба зухур расонид ва саворони аъдодо (душманонро) гуреконда буданд, аз мавонди подшоҳ хавн (бахран тамои ёфтаид ва ҷомаҳои қиматӣ пушиданд...)» («Равзатуссафо», ҷилди 6, с. 285 – суҳан дар бораи мудоғна кардани аҳли Хирот шаҳри худро ба муқобили Амир Халил ном меравад, ки 5 дар вақти дар Хирот набудани подшоҳи вақт Султон Абӯсағид ба шаҳри Хирот ҳуҷум оварда буд).

«... Дар ҳилоли ин аҳвол баъзе умарову нузаро ва мардуми тоҷик, ки мулозимӣ салотни ва ҳуққони Хуросон буданд, аз бими тааллиқо сайф... дар ҷаюби Хирот таҳассун сохта, аз гояти ваҳшат даҳлае фароғат панамуданд...» («Равзатуссафо», ҷилди 7, с. 106 – суҳан дар бораи Хиротро истило карда гирифтани Шайбонихон меравад).

Аз «Равзат-ус-сафо»-и Носирӣ

(Таълифи ин китоб аз тарафи Мирзо Ризоқулихони Ҳидоятӣ Шероӣ дар замони Носириддиншоҳи Қочвор дар соли 1274 ҳиҷрӣ (1858) тамои карда шудааст. Дар ин китоб воқеаҳо, ки дар Эрон ва Хуросон аз аввалҳои асри XVI то солҳои 1858 рӯй додааст, зикр меёбад. Муаллиф воқеаҳои «Равзатуссафо»-и Мирхондро давом қунонда, номи китобанро ҳам «Равзатуссафо» мондааст ва шумораи ҷилдҳои китобанро ҳам ки се аст, ба болон шумораҳои ҷилдҳои «Равзат-ус-сафо»-и Мирхонд зам карда, ҷилдҳои 8,9 ва 10 гуфтааст. Мо дар порчаи поёнӣ мисолро аз ҳамин китоб мебарем):

«Салобати Шоҳ Исмонд дар қулуби турку тоҷик ва дуру

пазлик асар карда буд...» («Равзатуссафо»-и Носирӣ, ҷилди 8, саҳифаи беракам, ҷони Техрон – дар зикри Шох Исмоили Сафавӣ).

«...Валекин Муршидулихон ва соири турку тоҷик...» (Китоби мазкур, ҷилди 8, дар зикри Султон Муҳаммади Сафавӣ).

«... Сокинони он ҷо афғону ҳазораву қалре турку тоҷик...» (Китоби мазкур, ҷилди 8 – суҳан дар бораи Қандаҳор меравад. Муаллиф баъд аз таъйини ҳуҷуд ва масоҳаи он ҷо аз қадом халқҳо будани бешандағони он ҷоро баён мекунад. Ва як саҳифа ҷонгтар аз ин муаллиф мегӯяд:

«... Дар ин асно хабари шӯриши форсизабонони Қандаҳор расид...» Аз ин ҷо маълум мешавад, ки муаллиф дар текети болой форсизабонони Қандаҳорро «тоҷик» гуфта будааст ва дар назди ӯ «форсизабон» ва «тоҷик» – ҳар ду як мафҳумро ифода мекардаанд).

«... Нои туркӣ бар сӯги (моғами) тоҷикон мӯя ҳамехонад...» («Равзатуссафо»-и Носирӣ, ҷилди 9, с. 11 – суҳан дар бораи ҷалғи Муҳаммадҳасанхони Қочор (турк) ба Каримхони Занд (форс) меравад ва баъд аз як саҳифа – дар сах. 12 муаллиф мегӯяд: «Каримхони фурс асби гурез ба ҷониби Форс (вилояти Шероз) роид». Аз ин ду матн (текст) маълум мешавад, ки муаллиф Каримхони Занд ва аскарони ӯро, ки шерозӣ, занд ва лур буданд, «тоҷик» номиди ва дар айни замон инҳоро «фурс» (форс-форсизабон) ҳам мегуфтааст.

«... Асокири турку тоҷик дар муаскари (лашкаргоҳи) ноде чамъ...» (Китоби мазкур, ҷилди 9, сах. 22 – воқеъ дар Мозандарон меравад).

«... Малҷон (илтиҷогоҳи) турку тоҷик буд...» (Китоби мазкур, ҷилди 9, сах. беракам – суҳан дар таърифи яке аз назирони шохони қочори Эрон меравад).

4. Натиҷаи мисолҳои дар боло қайдкардашуда

1. Чунон ки дар мисоли аз асари Хоча Абдулҳолиқи Гиждувонӣ гирифташуда дидем, калимаи «тоҷик» бо ҳамин шакл аз асри XII боз дар адабиёт навишта будааст. Албатта, ин калима дар адабиёти навишта аввалин бор аз тарафи ҳамин муаллиф қор фармуда нашудааст ва дар ҳамин асри

XII будиқи ин калима ҳаминаро нишон медиҳад, ки дар асри маъқур на ҳеҷтар аз он ин калима дар байни халқ забонзад ва дар байни муаллифон ва нависандагон яке аз истилоҳҳои (терминҳои) бақорраванда будааст. Аммо аз он ҷо, ки асарҳои он ба асри X ва XII ба сабаби нобуд шудани он дар қуштор ва сӯхторҳои Чингиз ба мо нарасидаанд ва агар баъзеи онҳо саломат монда бошанд ҳам, мо надидаем. Нуسخаи асарҳои Хоҷа Абдулҳалиқ ҳам китобати Ҳиндустон аст, аҷаб нест, ки ин асар ба воситаи гурезагони ҳуҷуми Чингиз дар Ҳиндустон афтода бошад ва бо як тасодуфи дигар нуسخаи ин ба Мовароуннаҳр баргашта омада бошад. Вагарна ин ҳам ба мо намерасид.

2. Калимаи «тоҷик» ба сифати номи як халқи форсизабон сараввал ба мардуми форсизабони Осиёи Миёна ва Хуросон қор фармуда шуда, баъд аз он ба ҳамаи форсизабонии рӯи дунё ба қор бурда шудааст. Бинобар ин Саъдӣ, ки аз ҷумлаи аҳолии аслии Шероз аст ва ин шаҳр маркази вилояти Форс аст, мумкин ёфтааст, ки худро дар шеърӣ худ «тоҷик» шуморад ва муаллифони дигари эронӣ аз қадимтарини онҳо гирифта, то нависандагони асри XIX, калимаи «тоҷик»-ро беиба ба халқи форсизабони Эрон ҳам қор фармуданд;

3. Халқи форсизабони Осиёи Миёна ва Хуросон, ки аз замонҳои хеле қадим боз номи «тоҷик» ба инҳо дода шудааст, албатта баробари ин ном пайдо нашудаанд, ё ин ки аз ягон ҷой наёмадаанд, балки инҳо аҳолии ин сарзаминанд, ки баъд аз исломият номи «тоҷик» ва ба забонашон «забони форсӣ» ё ин ки «забони тоҷикӣ» дода шудааст ва чунон ки баъд аз исломият забони форсии қадим аввал дар Мовароуннаҳр ва Хуросон ташкил, баъд аз он ба ҳамаи форсизабон паҳн шуд, калимаи «тоҷик» ҳам ба сифати як номи миллӣ аввалин бор ба халқҳои форсизабони Осиёи Миёна ва Хуросон қор фармуда шуда, баъд аз он ҳамаи халқҳои форсизабонро бо ин ном ном бурдан мумкин шуморида шудааст (мисолҳои боло инро равшан исбот кардаанд).

Он халқҳои Осиёи Миёна ва Хуросон, ки онҳоро баъд аз исломият «тоҷик» ва забонашонро «форсӣ» ё ин ки «тоҷикӣ» номиданд, кӣҳо буданд?

Инҳо ҳамон халқҳои Осиёи Миёна ва Хуросон буданд, ки қадим аср пеш аз исломият дар ин сарзаминҳо ба

тарики муқимӣ – дар шаҳрҳо ва деҳаҳо ба хонаву ҷой зиёдагонӣ карда, ба зироат ва касбҳои дастӣ умргузаронӣ мекарданд – инҳо ҳамон суғдиён буданд, ки дар шаҳрҳои марказии Мовароуннаҳр, дар канорҳо, водиҳо ва кӯҳҳои Зарафшон ва Бохтариёну Таҳориён буданд, ки бо марказияти Балхи қадим дар Хуросон ва Чағониён буданд, ки бо марказияти Тирмиз ва Ҳисори Шодмони имрӯза дар канорҳои рости дарёи Омуя зиёдагонӣ мекарданд.

5. Маънои аслии калимаи «точик» ва баромадгоҳи вай ва сабаби номида шудани тоҷикон бо ин ном

Мо дар аввали мақола шаклҳои гуногуни калимаи «точик»-ро нишон дода гуфта будем, ки шакли аслии ин калима «точик» буда, муғулҳо ва туркҳои қадимӣ ин калимаро гуфта натавониста, бо таъдил кардани ҳарфи «ч» бо «с» «тоцик» гуфтанд ва ин қавли худро бо мисолҳои гуногун, ки аз таълифоти асрҳои гуногун гирифта шудаанд, исбот ва таъкид ҳам кардем ва инчунин маънои калимаи «точик» ба сифати як халқи форсизабон будан низ дар боло бо далелҳо ва мисолҳои аз муаллифони гуногун гирифташуда исбот карда шуд.

Аммо ҷӣ будани маънои аслии калимаи «точик» ва қатъӣ назар аз номи як халқи форсизабон будан ҷӣ маънӣ доштани он ва баромадгоҳи он ва инчунин ба ҷӣ сабаб ба як халқи форсизабон ном шудани ин калима ва агар бо таъбири қадимӣ гӯем, вачҳи тасмияи як халқи форсизабон бо ин ном то ҳол равшан карда нашудааст.

Мо дар ин қисми мақолаамон ана дар ҳамин бора гап мезанем:

Калимаи «точик» аз тарафи ягон муаллифи муътабар бо роҳи забонишиносӣ-лингвистӣ то ҳол таҳлил карда, маънои аслии он баён карда нашудааст ва агар ягон таҳлилии маъқуле шуда бошад ҳам, то ҳол ба воситаи адабиёти нависта ба мо нарасидааст...

Мо дар ин ҷо ва дар ҳамин хусус ба асоси он нутқи дурахшоне ки пешвои қабирамон рафиқ Истолин дар шаби қабули иштироккунандагони даҳрӯзаи санъати тоҷик дар Кремл дар 22 моҳи охири 1941 карда буд, гап мезанем.

Маълум аст, ки рафиқ Истолин мисли як классики мор-

кисм ба таърихи дунё нурра фокиф буда, ба сабаби бисёр шугл карданиш дар масъалаҳои миллӣ таъриху хусусиятҳои халқҳои Шарқи советӣ ва ҳамсоягони онҳоро аз мутахассисони худ ин халқҳо ҳам беҳтар омӯхтаасту мелонад. Бинобар ин, қавли устои бузург инкоркарданишуданист.

Мазмуни мухтасари қавли рафик Истолин дар хусуси калимаи «точик» ва сабаби дола шудани ин ном ба ин халқ ин аст, ки халқи тоҷик аз ҷумлаи халқи Эрон буда, дар замонҳои қадим маданияти бисёр дурахшон дошт. Бинобар ин, калимаи «точик»-ро, ки мансуб ба «тоҷ» аст, ба ин халқ ба сифати як номи ифтихорӣ долашад.

Бар асоси ин мутолиа мо гуфтан метавонем, ки калимаи «точик» аз се ҷузъ мураккаб аст: «тоҷ-й-к». Ҷузъи якум «тоҷ» аст, ки зинати сари подшоҳон ва нишонаи подшоҳии онон буда, номи дигари вай дар форсӣ «афсар» ва дар арабӣ «иксид» аст; дувум ҳарфи «й»-и нисбат аст. Масалан, мо «бухороӣ, самарқандӣ ё истолинободӣ гӯем, ҳамин «й» ҳамроҳ мешавад ва ҷигҳо, ё шаҳҳои ба ин шаҳрҳо мансубро мефаҳмонад; ҷузъи сеюм «к»-и исми аст. Ҳар вақт калима сифатеро, ё калимаи исми онро номи ҷиш махсус кардан хоҳанд, ин ҳарфро дар охири он калима ҳамроҳ мекунанд ва ин ҳарф ин калимаро исми хос мегардонад.

Чунон ки калимаи «даста». Мо аз ин калима ҷои дастирин ҳар асбобро мефаҳмем; дастаи табар, дастаи қаланд, дастаи арра ва дигарҳо. Вақте ки хошанд калимаи дастаро ба тарзи истилоҳ (термин) ва дилел, санад, ҳуҷҷат, асоси хос кунанд, дар охираш «к»-и исмиро ҳамроҳ карда, «дастак» гуфтаанд. Мо аз калимаи «дастак» танҳо дилел, санад, ҳуҷҷат ва асос барини ҷигҳоро мефаҳмем, ки ҷои дастирин соҳибаш аст.

Тухми ҳар рустаниро, ки агар вайро дар замин каршанд, мисли он рустаниҳо рӯнанд, «дона» гуфтан мумкин аст. Вақте ки хошанд, ки ин калимаро ба тухми зардолу ва шафтолу барини меваҳои сарларахте хос кунанд, ба вай «к»-и исмиро ҳамроҳ карда, «донак» гуфтаанд.

Ё ин ки «барг». Мо аз ин калимаи «барг» барги ҳар рустаниро мефаҳмем. Аммо як ҷиш зинати занон ҳаст, ки вайро ба шакли барги дарахт аз тило сохта, бо сангҳои қиматбаҳо зеб мекунанд. Вақте ки хошанд «барг»-ро ба ҳамин ҷиш исми хос кунанд, дар охираш «к»-и исмиро ҳамроҳ карда, «баргак» гуфтаанд (гӯлуни дукафони бело-

накро «баргак» гуфтан аз хамин «баргак»-и занон мачоз аст).

Паррик номи асбобест, ки калобаро аз вай гузаронида, аз вай ба найча ё ба зағута менечонанд. Равонак (номи деҳае аз Самарқанд, ки аз «равон» сохта шудааст), Тавсанак (номи деҳае дар Бухоро, ки аз «тавсан» сохта шудааст, чарогак (кирми шабгоб, ё барки хаво), Равшанак (номи духтари Доро), ва дигар хамин гуна номҳои хос ба хамин тарз сохта шудаанд. Инчунин калимаи «точӣ» ба ҳар чизе, ки ба точ мансуб ва ба вай дахлдор бошад, роет меояд ва ҳар ладоми он гуна чизҳоро мефаҳмонад (масалан, марвориди точӣ, ёкути точӣ, лалъи точӣ). Аммо вақте ки хостанд, ки ин калимаро калимаи «точ»-ро ба як халқи форсизабони баланд-маданият исми хос кунанд, дар охираш «к»-и исмиро ҳамроҳ карда, «точик» гуфтаанд.

Тамом

*С.Айнӣ,
2XII.42.
Самарқанд.*

Садриддин Айни

НАМУНАИ АДАБИЁТИ ТОҶИК

Мухаррири ороиш *Р. Шерали*
Мухаррири саҳифабандӣ *М. Саъдова*
Хуруфчини компютер *Х. Ҷӯраева ва Н. Шоена*

Ба матбуа 20.08.2010 суғурда оғд. Чопшоя 23.08.2010
ба нақш расид. Ҷуфта ҷомӣ 28,0. Андозаи 60x84 1/16.
Адаби нақш 1000 нусха.

Муассисан нашриявони «Адиб»-и
Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
734018, Душанбе, кӯчаи Н. Қарибова 17а.

Дар Комбинати полиграфӣ аз Душанбе ҷом гузашт.
аз Душанбе, хабарони Айни, 126.

Ҷамолуддини Ситтоҷӣ	50
Шамсулдинома (Шамсуддини Карларии Бухороӣ)	51
Шайх Сайфиддини Бохарии Бухороӣ	51
Зиёуддини Форсии Хуҷандӣ	52
Сайфиддини Нефарангини Самарқандӣ	53
Асируддини Аҳсенкатӣ	54
Ҷанҳари Зарғари Бухороӣ	58
Балри Чоҷӣ	60
Посири Бухороӣ	63
Шайх Камолӣ Хуҷандӣ	65
Ҳоҷа Абдулмалиқот Самарқандӣ	68
Ҳоҷа Исмағил Бухороӣ	69
Султонхадидӣ ибни Мироншоҳ ибни Амир Темур	72
Бисотии Самарқандӣ	73
Баҳоуддини Бурундукӣ Бухороӣ	74
Шамсуддини Аҳмади Оҳангари Бухороӣ	75
Шаҳобиддини Аҳмади Бухороӣ	75
Тоҳири Бухороӣ	75
Абӯлқосим Бобуршироӣ ибни Бойсанкур	76
Сайфии Бухороӣ	76
Ҳаёлии Бухороӣ	76
Риёзии Самарқандӣ	78
Питомиддини Алитери Павоӣ	79
Давлатшоҳ ибни Алоуддавла Бахтшоҳи Самарқандӣ	82
Зайноддини Маҳмуди Восифӣ	85
Ҳусамии Хоразмӣ	90
Шайх Наҷмиддини Куброн Хоразмӣ	91
Наҳлавон Маҳмуд Қитӯзии Хоразмӣ	93
Қосими Қоҳини Мвенқалӣ	94
Мушфиқони Марғияи Бухороӣ	96
Абӯллоҳхон – воли Бухоро	108
Бокӣ Дарзии Бухороӣ	108
Мирҳочии Самарқандӣ	109
Имомқулихон – воли Бухоро	110
Қосимхон ибни Хусравхон	110
Абӯдағистхон – воли Бухоро	112
Ваҷоии Самарқандӣ	113
Ҳоҷаҳасан Шисорини Бухороӣ	113

Мархумин Бухорой.....	114
Мутрибин Бухорой.....	114
Муъминн Самарқандӣ.....	114
Аршин Бухорой.....	115
Гулшани Кошғарӣ.....	115
Мавлавӣ Шарифи Бухорой.....	116
Козӣ Лутфуллоҳ Шокири Бухорой.....	117
Субҳонқулихон – воли Бухоро.....	117
Шавкати Бухорой.....	118
Мирсайидшариф Роқими Самарқандӣ.....	120
Мухаммадосуфи Мушӣ – соҳиби «Муқимхонӣ».....	124
Бобораҳим Машраби Намангонӣ.....	126
Сӯфӣ Аллоҳери Каттакургонӣ.....	126
Имлон Бухорой.....	127
Фитрати Зардӯзи Самарқандӣ.....	127
Сайиддон Пасафӣ.....	130
Мутрибаи Кошғарӣ.....	134
Меҳрӣ – надиман Гавҳаршодбегим.....	134
Исматӣ – духтари козии Самарқанд.....	135
Ойинпан Самарқандӣ.....	136
Подираи Андиҷонӣ.....	136

ҚИСМИ ДУВУМ
(1200-1343 ҳиҷрӣ)

Амир Умархон – воли Фарғона.....	139
Султонхони Адон Самарқандӣ.....	140
Гулмуҳаммадбин Афғон.....	142
Муллошермуҳаммад Акмали Хўҷандӣ.....	143
Ирсин Ҳисорӣ.....	145
Мансурхоча Ансаби Бухорой.....	146
Ақобирхоча Акбари Бухорой.....	146
Мирбақохоча Оташин Бухорой.....	147
Домулло Абдушшакур Ояги Бухорой.....	148
Тошхоча Асирии Хучандӣ.....	149
Афзали Бухорой.....	153
Мухаммадамин Ҳакими Бухорой.....	156

Ҳабибуллоҳ Авҳадии Бухорой	156
Беҳчати Фарғонагӣ	159
Муллобурҳон Бисмили Кӯлобӣ.....	160
Муллораҷаб Парии Ҳисорӣ	161
Отаҷон Найрав Сулаймони Бухорой	163
Мирзомуҳаммадтакии Техронӣ	165
Бурҳонхоҷа – Наберахоҷа Тавфиқи Бухорой.....	166
Авлодхусайнхон Таҷаллии Дехлавӣ.....	167
Қозӣ Абдуллохоҷа Таҳсини Бухорой	168
Қорӣ Масеҳои Тамҳиди Самарқандӣ.....	169
Исомуддин Соқибии Бухорой	172
Турсунбоқӣ Чалолии Бухорой.....	172
Қозичон Қуръати Бухорой.....	173
Ҷамолиддин Ҷамолии Тошқурғонӣ	174
Саййидзуфархон Чавҳарии Истаравшанӣ.....	175
Мирзоолимҷон Ҳасрати Ҳисорӣ	179
Қунайдуллоҳ Ҳозиқи Ҳиротӣ.....	179
Ҳочихон ибни Байрамалихон.....	181
Муҳаммадсиддиқ Ҳайрати Бухорой	182
Ҳомидбеки Тошқурғонӣ	189
Муҳаммадсиддиқхон Ҳапмати Бухорой	189
Аҳмадҷон Ҳамдии Бухорой.....	191
Ҳотифи Хучандӣ.....	193
Қозӣ Раҳмати Ҳиҷлати Бухорой	194
Иброҳим-махдум Ҳоифи Истаравшанӣ.....	195
Ҳазонии Қаротегинӣ	196
Муллоусмон Ҳамӯшии Бухорой	196
Муллохусайн Дониши Бухорой	197
Муллораҷаб Дониши Бухорой	198
Мирзошамсиддин Доъии Бухорой.....	198
Аҳмад-муҳандис Дониши Бухорой.....	200
Қорикаромат Дилкаши Бухорой	209
Мирзоостонакул Дабири Каттақурғонӣ	210
Забеҳо Яҳудии Самарқандӣ.....	210
Зоқирхоҷаи Намангонӣ	211
Қориабдулмаҷд Зуфунуни Бухорой.....	211
Қозӣ Мириноятуллоҳ Рашиди Бухорой	211
Рамзии Хӯқандӣ.....	213

Ритидин Намангонӣ	213
Қозибдулазиз Роқими Бухорой	214
Мирзораҳим Девонаи Самарқандӣ	214
Идрисхоча Рочии Бухорой.....	215
Мирзораҳим Закии Бухорой.....	218
Зулфи Эронӣ	219
Абулқодирхоча Саиди Бухорой	220
Мудломаҳмуд Симон Бухорой.....	227
Домудлоабулфазл Сирати Балхӣ	228
Мирзоазим Сомии Бӯстонӣ	231
Синаидин Самарқандӣ	233
Мирзосирочи Ҳаҳим Сирочии Бухорой	236
Мухаммадшариф Шевани Бухорой	238
Шавқии Каттакургонӣ.....	239
Абдушшакур Шақурии Самарқандӣ.....	240
Шариф-маҳдум Ширин (Муътазим) -и Бухорой	240
Ширини Бухорой.....	241
Шамсиддин-маҳдум Шохини Бухорой	242
Ҳочиазим Шаръии Бухорой	255
Шайхи Эронӣ	257
Қорихошим Шонки Бухорой.....	257
Мирзосодиқии Муқинии Қондорӣ.....	258
Сӯфихоча – қозикалони Бухоро	262
Қозибдуллоҳид Садри Сарии Балхӣ	263
Убайдуллоҳ Субҳии Панҷшанбетини Миёнқоилӣ	267
Мирзоҳайят Туксоба Саҳбон Вобқандӣ	268
Мухаммадтоҳирхоча Сарии Ҷӯйбории Бухорой	270
Қозимухаммадшариф Садри Зиён Бухорой	272
Мухаммаднақибхон Туғрали Аҳрорини Фалғарӣ	276
Мирзоабдуллоҳ Зухурини Ҳиротӣ.....	279
Мухаммадияъқуб ибни Амир Дошқели Манғит	280
Мухаммадшарифи Ориф.....	282
Инояти Бухорой.....	283
Исо-маҳдум Муфтинии Бухорой.....	284
Ҳочиброҳим Осими Бухорой	290
Мудлошариф Анбари Бухорой.....	291
Абдулазизхочаи Қундузӣ.....	293
Ҳочӣ Саййидахмадхоча Сиддиқии Аҷини Самарқандӣ	293

Садриддин Айнини Бухорой	295
Фазлини Намангонӣ	297
Қори Ҳусомиддин Фоиқи Бухорой	298
Қози Қурбонхон Фиграти Вардонзихӣ	298
Қори Абдуррозик Фикрати Бухорой	302
Мирзошоҳ Фоиқи Бухорой	303
Мирзоабдуллоҳ Файёзи Самарқандӣ	304
Мирзоакрам Фикрии Самарқандӣ	305
Абдуррауфи Фиграти Бухорой	306
Ҳошиабдулҷаббори Ургутӣ	308
Қасрати Намангонӣ	309
Қамоли Бухорой	309
Қозикомили Ҳисорӣ	310
Гулхашии Намангонӣ	311
Солиқхоча Гулшанини Бухорой	311
Домудло Ҳочибой Лисонии Хучандӣ	312
Муллоназаруллоҳ Лутфии Бухорой	313
Абдулқосим Лоҳутии Қирмоншоҳӣ	314
Мухаммадшайхони Самарқандӣ	316
Муллораҳмадуллоҳ Музтариби Қашғарӣ	316
Мирзоабдуррозик Мунири Бухорой	317
Қозимуллоҳсаъдӣ Моҳири Бухорой	317
Ҳоҷӣ Муллоҷаҳонгир Маҷнуни Бухорой	318
Муллоабдулмачид Музтариби Бухорой	318
Ҳочиниъматуллоҳ Мухтарами Бухорой	320
Оғоисмонӣ Мунири Қашғарӣ	323
Муллоҳоҷӣ Ҳоҷӣ Масрури Бухорой	324
Мирзоабдулвоҳид Мунзими Бухорой	325
Саййидмаҳмудхочаи Бухорой	327
Мунирхон Муъизодаи Хучандӣ	328
Ҳоҷашоҳниёзи Қашғарӣ	329
Қозӣ Абӯтоҳирхоча Павои Самарқандӣ	329
Мирсаййидвоҳиди Полаи Хӯкандӣ	330
Қомилхоча Навҳати Бухорой	331
Наҷибӣ Ҳинду	332
Мирқорӣ Ноири Бухорой	333
Саййидмаҳмудхон Назми Истаравшанӣ	333
Қозисаидхон Назми Бухорой	334

Мухаммадсолих Навҳан Бухорой	335
Муллодўст Нодирӣ Бойсунӣ	335
Қорӣрахматуллоҳ Вазихи Бухорой	336
Муллосаййидидаҳмад Васлини Самарқандӣ	343
Мирзионазриқдони Ҳолини Самарқандӣ	345
Халифа Ошғурмуҳаммад Яқдони Бухорой	349

ҚИСМИ СЕВУМ
(1905-1917 мелодӣ)

Абдурауфи Фитрати Бухорой	354
Ҳоҷӣ Саййидидаҳмадхоча Сиддиқони Анҷуми Самарқандӣ	363
Ҷалол Юсуфзода	366
Маҳмудхоча Бехбудӣ	367
Асъади Бухорой	369
Хатоли Самарқандӣ	370
Тошхоча Асирни Хучандӣ	371
Қосим Қоризода Ахтари Бухорой	376
Саййидриё Ализодаи Самарқандӣ	381
Ҳамди Бухорой	383
Мулзимӣ Бухорой	384
Аққоси Бухорой	388
Қурбони Самарқандӣ	397
Зеҳни Самарқандӣ	399
Асадуллоҳи Қотонӣ	399
Маъхатҳо	409
Маъини каллиман «сточко»	414